

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/113483>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

3570

GEORGIUS MACROPEDIUS' *ASOTUS*

EEN NEOLATIJS DRAMA

OVER DE VERLOREN ZOON

DOOR JORIS VAN LANCKVELT

EEN WETENSCHAPPELIJKE PROEVE OP HET GEBIED VAN DE LETTEREN

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN,
VOLGENS BESLUIT VAN HET COLLEGE VAN DECANEN
IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP DONDERDAG 21 APRIL 1988

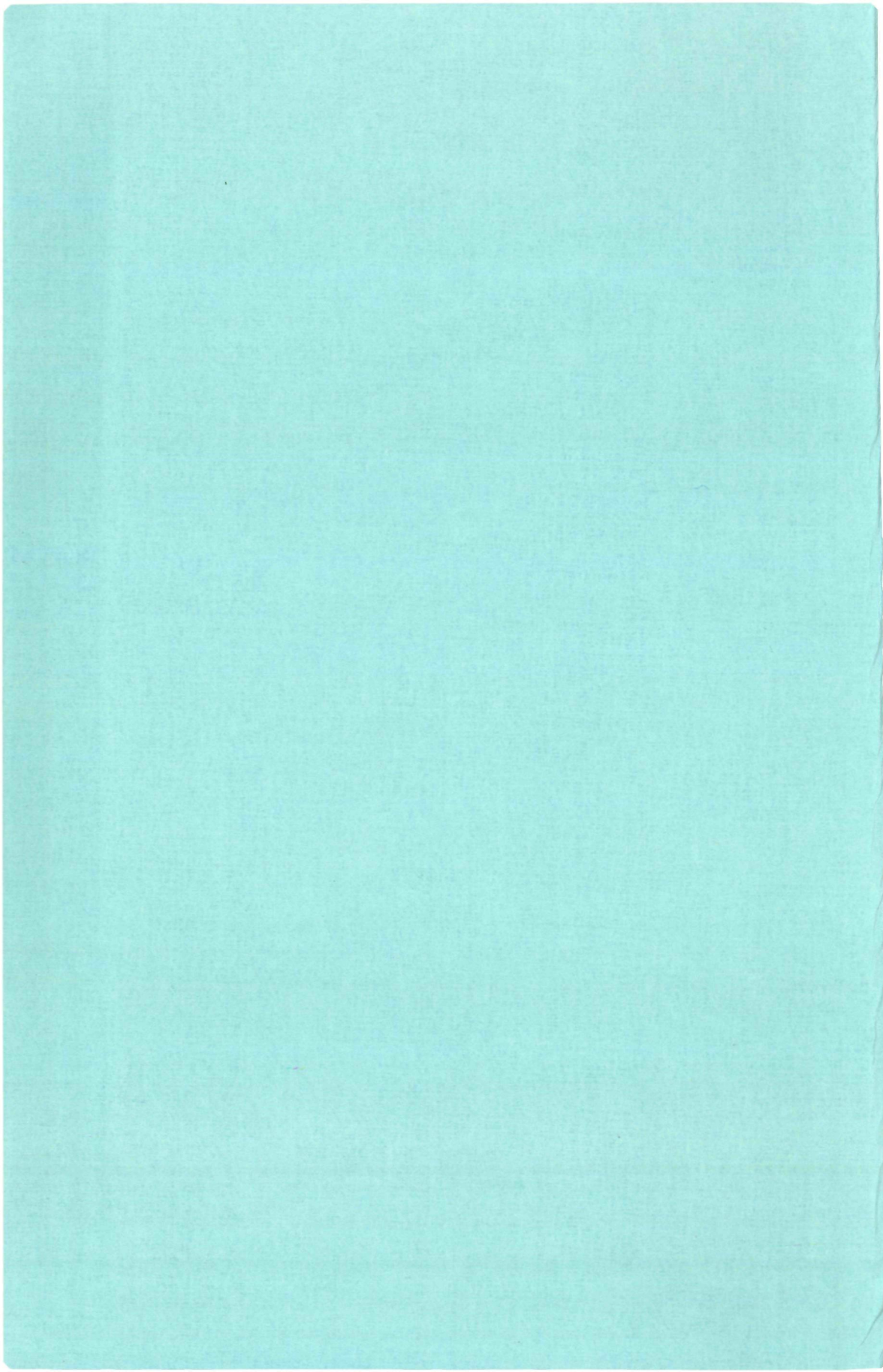
DES NAMIDDAGS TE 3.30 UUR

DOOR
HENRICUS PAULUS MARIA PUTTIGER
GEBOREN TE OUD-GASTEL

NIEUWKOOP
DE GRAAF PUBLISHERS

1988

GEORGIUS MACROPEDIUS' *ASOTUS*

EEN NEOLATIJS DRAMA OVER DE VERLOREN ZOON

DOOR JORIS VAN LANCKVELT

GEORGIUS MACROPEDIUS' *ASOTUS*

EEN NEOLATIJS DRAMA

OVER DE VERLOREN ZOON

DOOR JORIS VAN LANCKVELT

EEN WETENSCHAPPELIJKE PROEVE OP HET GEBIED VAN DE LETTEREN

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN,
VOLGENS BESLUIT VAN HET COLLEGE VAN DECANEN

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP DONDERDAG 21 APRIL 1988

DES NAMIDDAGS TE 3.30 UUR

DOOR

HENRICUS PAULUS MARIA PUTTIGER

GEBOREN TE OUD-GASTEL

NIEUWKOOP
DE GRAAF PUBLISHERS

1988

PROMOTOR:
PROF. DR. J.H. BROUWERS

Uxori liberisque carissimis

INHOUD.

INLEIDING.

Hoofdstuk	I : Het leven en de geschriften van Georgius Macropedius (1487-1558)	7
	A. Het leven van Georgius Macropedius	7
	B. Geschriften van Georgius Macropedius	11
	Wabeschouwing	22
Hoofdstuk	II : Het geboortjaar van de <i>Asotus</i>	25
Hoofdstuk	III : Inhoud en motieven van de <i>Asotus</i>	32
	A. Inhoud	32
	B. Motieven	34
Hoofdstuk	IV : Dramatische structuur, namen en karakters in de <i>Asotus</i>	42
	Inleiding	42
	Structuur	43
	Namen en karakters	47
Hoofdstuk	V : Inrichting van het stuk en het podium	64
	A. Inleiding	64
	B. Inrichting van het stuk	66
	C. Inrichting van het podium	71
	D. Opvoeringen van de <i>Asotus</i>	79
Hoofdstuk	VI : De plaats en de invloed van de <i>Asotus</i> in de dramatische productie van de parabel van de Verloren Zoon	80
	A. Voorgeschiedenis	80
	B. Plaats en invloed van de <i>Asotus</i>	84
Hoofdstuk	VII : Edities van de <i>Asotus</i> . Wijze van uitgave. De Vertaling	90
	Edities van de <i>Asotus</i>	90
	Wijze van uitgave	92
	De vertaling	94
Hoofdstuk	VIII : Taal, stijl en metrum in de <i>Asotus</i>	96
	I. Taal, ontlening	97

II. Taal, beïnvloeding	109
III. 1. Cópia verborum	120
III. 2. Creatief taalgebruik	122
IV. Stijl	123
V. Graag gebezigde wendingen en woorden	125
VI. Metrum	129
VII. Samenvattend overzicht	132
 LATIJNSE TEKST, TEKSTVARIANTEN EN VERTALING	 136
 COMMENTAAR	 231
 INDEX VERBORUM RARIORUM	 266
 SUMMARY	 269
 LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR	 273
 ILLUSTRATIES	
Portret van Georgius Macropedius (uit J.F. Foppens, <i>Bibliotheca Belgica</i> , Brussel 1739, I, p. 338)	12
Podiumvorm van de <i>Asotus</i>	77
Afbeelding uit de Venetiaanse Terentius-uitgave (1521)	78
Titelblad en pagina A 7 ^r van de uitgave 's-Hertogenbosch 1537	135
Pagina B 7 ^r met muziekannotatie van de uitgave Utrecht 1554	230

INLEIDING.

HOOFDSTUK I.

HET LEVEN EN DE GESCHRIFTEN VAN GEORGIUS MACROPEDIUS (1487-1558)

A. Het leven van Georgius Macropedius (1487-1558).

Joris van Lanckvelt (of . Langhveltd) heeft onder zijn vergriekste humanis-tennaam Georgius Macropedius' gedurende zijn leven en lange tijd daarna grote faam genoten als schrijver van Latijnse toneelstukken en van onder-wijskundige werken.

Macropedius werd op 23 april 1487 in het Noord-Brabantse Gemert bij 's-Hertogenbosch geboren¹. Uit een recent gehouden archiefonderzoek² blijkt, dat Macropedius van bescheiden afkomst was. Hij was de zoon van Willem Jan (Aert) Truyen en Hadewich, dochter van Andries van Lanckvelt; hij erfde blijkbaar de familienaam van zijn moeder. Omdat Macropedius' grootvader van moeders zijde een bastaardzoon was van de adellijke Goyart Peters van Lanckvelt, behoorde Joris niet tot de adellijke tak, maar tot een bastaard-tak van de familie van Lanckvelt, die één van de meest aanzienlijke Brabantse geslachten was en door het huwelijk van Goyart Peters van Lanckvelt verbonden werd met de adellijke familie "Van Gemert". Joris had twee zusters : Cornelia, die zuster des Gemeenen Levens werd te 's-Hertogenbosch, en Barbara, die trouwde met een zekere "Jan Willems die men heit Scheel" en minstens twee kinderen had. Zoals blijkt uit de nalatenschap, waren Joris' ouders niet onbemiddeld³.

---

1. De naam Macropedius is afgeleid van het Griekse μακρός = lang en το πεδίον = vlakte, veld.

2. Het is de verdienste geweest van Engelberts, *Bassarus*, pp.7-11, dat hij, steunend op Macropedius' briefwisseling, de traditie van verkeerde geboortedata van Macropedius doorbroken heeft. De door Engelberts gemaakte rekenfout, waardoor Macropedius' geboortejaar op 1486 kwam te staan, werd door A. Dekker, *Humanistica Lovaniensia XXIII*, p.189 noot 2, gecorrigeerd in 1487. De dag en maand postuleerde Dekker via de naam "Joris", een verbastering van St. Georgius, de dagheilige van 23 april; vgl. ook Siebels, *Macropedius*, p.16.

3. Wij hebben gemeend, dat dit hoofdstuk "Leven en geschriften" enigszins globaal kan blijven omdat de studies van Engelberts, *Bassarus*, Hoofdstuk 1 en van Siebels, *Macropedius*, in deze materie uitvoerig en diepgaand zijn.

3. Bedoeld wordt de biografie van Siebels, *Macropedius*.

4. Vgl. Siebels, *Macropedius*, pp.9-14.

Over Joris' jeugd tot de leeftijd van 15 jaar bestaan weinig gegevens⁵. Te Gemert heeft hij waarschijnlijk leren lezen en schrijven; vast staat, dat hij in 1502 zich liet inschrijven en vervolgens onderwijs genoot bij de *Fratres Vitae Communis* (de Broeders des Gemenen Levens), een Nederlandse gemeenschap die de ideeën der *Devotio Moderna*⁶ van Geert Grote (1340-1384) navolgde en een zeer belangrijke rol speelde in het onderwijs en het boekbedrijf voor de verspreiding van het Humanisme in onze gewesten⁷.

De voorbereiding op het priesterschap - Macropedius' priesterwijding vond plaats in een jaar tussen 1507 en 1512⁸ - bestond uit de studie van de theologie, waarvan de kennis verworven werd door zelfstudie en door de hulp van oudere confraters, en deelname aan de activiteiten die gebruikelijk waren voor de congregatielieden, zoals : verdieping van het geestelijk leven, het copieren, het illustreren, het binden en later het drukken van boeken, het houden van predicates en het uitoefenen van zielzorg, voornamelijk onder de schoolgaande jeugd. Slechts bij uitzondering beheerden de fraters zelf een school; de bij hen logerende jongens bezochten de kapittel- of stadsschool, maar werden wel door de fraters geholpen bij hun studie. Zonder ooit een universiteit bezocht te hebben, werkte Macropedius zich door studie en door voeling te houden met de humanistische bedrijvigheid op tot een gerespecteerde autoriteit op vele vakgebieden⁹ : theologie, klassieke letteren, Hebreeuws, wiskunde en muziektheorie. Wat het niveau van zijn kennis betreft kon hij wedijveren met de humanistische geleerden van zijn tijd. De gaven van geleerdheid en beminlijkheid die hem door zijn lofdichters en biografen worden toegeschreven, maken dat zijn aanstelling tot leraar niet verwonderlijk is¹⁰.

Deze taak is Macropedius wellicht gaan uitoefenen omstreeks 1515¹¹.

---

5. Vgl. Siebels, *Macropedius*, p.16.

6. Voor de Moderne Devotie en haar ideeën etc., zie o.a. Post, *The Modern Devotion*, en Jappe Alberts, *Moderne Devotie*.

7. Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.12; Siebels, *Macropedius*, pp.17-21; F. Leys, *Notities*, pp.163-5.

8. De priesterwijding bij de congregatie van de Broeders des Gemenen Levens vond plaats omstreeks het 25-ste levensjaar, vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.12-3.

9. De fraters moeten over een wel voorziene bibliotheek beschikt hebben, vgl. Nauwelaerts, *Latijnse school en onderwijs*, pp.101-3. Van grote betekenis is in deze periode ook geweest, dat Macropedius kennis maakte met de twee Latijnse toneelstukken van Johannes Reuchlin (ofwel "Capnion") (1455-1522).

10. Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp. 15, 20-1.

11. In het voorwoord van de *Rebelles en Aluta* (1535) spreekt Macropedius over stukken die hij 20 jaar daarvoor voor zijn toehoorders is gaan schrijven, vgl. Hoofdstuk II, *Het geboortjaar van de Asotus*, p.25, en Siebels, *Macropedius*, p.22.

Overigens is zijn juiste functie op de scholen in Den Bosch en Luik onzeker, verondersteld wordt, dat hij in beide plaatsen als rector-repetitor werkzaam was¹², iemand die toezicht had op de studie van de scholieren die in het Arme-klerkenhuis logeerden¹³. Ook de periode van Macropedius' verblijf te Luik staat niet vast, wellicht beslaat zij de jaren 1525-1529. De school te Luik was bij uitzondering een stichting van de Bossche Broeders die daar in 1495 ook een fraterhuis opgericht hadden. De school was zo succesvol, dat zij tussen 1515 en 1520 tot officiële Latijnse school werd verheven en in het begin van de twintiger jaren wel 1600 leerlingen telde¹⁴. Aan deze bloeiende Luikse school werden de ideeën van Hegius, Agricola en Brasmus uitgediept en door Macropedius en zijn collegae in praktijk gebracht¹⁵.

Over het tijdstip waarop Macropedius Luik verliet en over dat waarop hij rector werd van de Latijnse school van de Broeders des Gemeenen Levens te Utrecht, kan niets met zekerheid gezegd worden. Omstreeks 1530¹⁶ is hij dan aan zijn dubbele taak in Utrecht begonnen. Daar was hij nl. niet alleen leraar en rector van de in 1478 door zijn ordebroeders gestichte Hieronymusschool¹⁷, maar ook rector van het Arme-klerkenhuis. Ondanks de

---

12. Aldus Engelberts, *Bassarus*, p.16, Giebels, *Macropedius*, p.22, en F. Leys, *Notities*, p.163 en 183 noot 6; Nauwelaerts, *Latijnse school en onderwijs*, pp. 23, 123, 136-8, 189, is er echter van overtuigd, dat Macropedius wel les heeft gegeven aan de Latijnse school te 's-Hertogenbosch; A. Dekker, *Een vergeten loflied*, p.311, gaat er, in navolging van Nauwelaerts, van uit, dat Macropedius bij de Broeders in Den Bosch leraar is geweest in de periode vóór 1510 tot ca. 1524.

13. De fraters hadden 5 soorten "huizen" in Den Bosch : 1. *Donus Pauperum Scolarium* ("Het Arme-klerkenhuis" of "Arme Fratershuis"), gelegen in de Schilderstraat en gesticht ca. 1450, waar arme jongens die de kapittelschool bezochten en daar onderwijs volgden, in de kost waren, 2. *Donus Mediocrum*, waarin leerlingen gehuisvest waren die enig kostgeld betaalden, 3. *Donus Divitum*, waarin leerlingen logies hadden die veel kostgeld betaalden, 4. Het eigenlijke Fratershuis of klooster, gelegen in de Hinthamerstraat, 5. Het klooster van de zusters des Gemeenen Levens van Orthen, gelegen in de Hinthamerstraat; vgl. Giebels, *Macropedius*, p.19.

14. Engelberts, *Bassarus*, pp.16-7.

15. Giebels, *Macropedius*, pp.25-9.

16. Volgens Nauwelaerts, *Brieven*, p.143, en A. Dekker, *Een vergeten loflied*, p.311, en id., *Three unknown cantilenaes*, p.191, was Macropedius al in 1529 in Utrecht werkzaam; Engelberts, *Bassarus*, p.17, stelt in navolging van Kuiper, *Orbis Artium*, p.40, en bijlage I, pp.347-50, het jaar 1530 voor; Giebels, *Macropedius*, pp.32-7, meent dat Macropedius in 1529 Luik verliet, terugkeerde naar het fratershuis in Den Bosch en daar bleef tot 1531, en misschien zelfs de toenmalige rector van de Bossche Latijnse school Gerard Selle verving van september 1530 tot en met juli 1531. In oktober 1531 is Macropedius in ieder geval in Gemert geweest voor de begrafenis van zijn moeder. F. Leys, *Notities*, p.163, laat de Utrechtse periode in navolging van Giebels in 1532 beginnen.

17. Voor een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis van de school en van de situatie in Utrecht, vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.18-9, en Giebels, *Macropedius*, pp.39-42.

zwaarte van deze dubbele taak slaagde hij er in, een hele reeks schoolboeken en toneelstukken uit te geven, in contact te blijven met vrienden en oud-leerlingen¹⁸, poëtisch werkzaam te zijn en een belangrijke bijdrage te leveren aan de onderwijsvernieuwing die mede door de invoering van het Grieks gestalte kreeg. Ruim 20 jaar¹⁹ heeft Macropedius met zijn vele talenten de Hieronymusschool te Utrecht gediend; de zwaarte van zijn vele taken en zijn lichamelijke ongemakken - hij leed al op 21-jarige leeftijd aan jicht - hadden hem al vóór zijn feitelijke pensioen de wens doen uiten, zich aan literaire werkzaamheden te mogen zetten zonder de belemmering van zijn vele plichten. Nadat hij in 1556 naar het Fratershuis in Den Bosch was vertrokken, heeft hij voor de vervulling van zijn wens niet veel tijd meer gekregen; in juli 1558 sterft hij in genoemde stad.

De waardering voor Macropedius als persoon, pedagoog en literator blijkt weldra ook na zijn dood : tijdgenoten, lexicografen en literatuurhistorici schilderen hem als om strijd in vleierende bewoordingen²⁰. In 1562 werd voor hem een monumentaal graf opgericht in de nu niet meer bestaande Fraterskerk²¹, waar hij begraven lag. De op het graf aangebrachte inscriptie was van de hand van Cornelius Valerius ab Auwater, en luidde aldus :

*Caelo potitus post labores plurimos
Georgius Macropedius,
scholastici moderator optimus gregis,
toto orbe nobilis senex,
corpus reliquit hoc podagricum loco,
longo labore exercitum.
Humanitas, studium iuvandi maximum,
benignitas amabilis,
candor animi, pietas et eruditio*

---

18. A. Dekker, *Een vergeten loflied*, p.318 noot 8, voegt aan de lijst van Nauwelaerts, *Latijnse school en onderwijs*, pp.140-2, de volgende namen toe : Joost van Schoonhoven, Johannes Delleft, Petrus van der Ast en Theodoricus Moorn.

19. Het jaar waarin Macropedius zijn ambt als rector van de school te Utrecht neerlegt, is is niet met zekerheid vast te stellen; Siebels, *Macropedius*, p.56, stelt dit op 1554; Engelberts, *Bassarus*, p.20, acht het waarschijnlijk, dat Macropedius tot 1556 in functie bleef; hetzelfde oordeel heeft F. Leys, *Notities*, p.164.

20. Des te merkwaardiger is het, dat van deze gevierde persoon zo weinig bijzonderheden bekend zijn; zie o.a. voor de aan Macropedius toegedichte reis naar Italië, A. Dekker, *Een vergeten loflied*, p.139 noot 10.

21. Zie voor details over deze kerk en over het hieronder genoemde portret van Macropedius, Engelberts, *Bassarus*, p.20; Siebels, *Macropedius*, pp.58-63; A. Dekker, *Een vergeten loflied*, p.318 noot 6.

"De hemel verkregen hebbend na een leven vol inspanning, heeft Georgius Macropedius, voortreffelijk bestuurder van de schare der scholieren, op hoge leeftijd, bekend in de gehele wereld, op deze plek achtergelaten zijn jichtig lichaam, door lange last gekweld. Zijn menslievendheid, zijn grote hulpvaardigheid, zijn beminnelijke vriendelijkheid, zijn oprechtheid, vroomheid en geleerdheid hebben hem hemeling gemaakt" ²².

Dit epitaphium maakte deel uit van een in 1565 verschenen bundel, *Apotheosis*²³, een verzameling lofgedichten van Macropedius' beroemdste oud-collegae en oud-leerlingen.

Het enige portret dat van Macropedius bewaard is gebleven, is een gravure van Philips Galle (ca.1537-1612), die deze vervaardigde naar het voorbeeld van een eerder geschilderd portret

Een laatste blijk van waardering die Macropedius' onderwijskundige en literaire kwaliteiten betreft, moge blijken uit de omstandigheid dat enkele van zijn didactische werken lang na zijn dood in gebruik bleven en dat in de 16-de en 17-de E. zijn drama's werden opgevoerd, vertaald en nagevolgd. Op deze facetten zal nader ingegaan worden in de nu volgende rubriek "Geschriften".

B. Geschriften van Georgius Macropedius²⁴.

In het volgende overzicht van de geschriften is gekozen voor een volgorde die uitgaat van het chronologisch verschijnen van de diverse werken, gevolgd door een korte schets en situering van het werk. In navolging van Engelberts, *Bassarus*, p.23, wordt van de werken waarvan geen *editio princeps* bewaard is gebleven, deze tussen haken vermeld.

---

22. Citaat en vertaling in Engelberts, *Bassarus*, p.21.

23. *Apotheosis D. Georgii Macropedii extemporalis carmine per Christophorum Vladeracum Silvadicum lusa, una cum diversis doctorum hominum epitaphiis et elegiis.* (Antwerpen 1565), vgl. Siebels, *Macropedius*, p.73 noot 17.

24. Een opsomming in historische volgorde gevolgd door een korte bespreking ervan in onderlinge samenhang geeft Engelberts, *Bassarus*, pp.23-34; aan de opgesomde werken zijn toegevoegd de plaatsen waar zich de oudste exemplaren bevinden. Bovendien vermeldt Engelberts, p.23, bronnen voor bibliografische gegevens. Een korte schets die een indeling naar genre volgt, biedt F. Leys, *Notities*, pp.167-77. Verschelde, *Hecastus*, geeft op de pp.6-16 een historische volgorde met een korte bespreking van elk werk. Best, *Macropedius*, pp.23-167, bespreekt uitvoerig de 12 toneelstukken van Macropedius en geeft op de pp.179-81 een geselecteerde bibliografie.

GEORGIUS MACROPEDIVS. PHILOLOGVS.

*Tu Seneca, et nostri potes esse Terentius aui,
Seu struis ad faciles vna theatra pedes,
Seu ploras tragicas, Macropedi, carmine clades,
Materiam sanctis adsimilante modis.
Desine iam Latius mirari Roma cothurnos:
Nescio quid manus Belgica scena dabit.*

— L. S. Sandero.

Afb. 1 : Een portret van Georgius Macropedius (1487-1558).

1. *Graecarum Institutionum rudimenta*, 's-Hertogenbosch, J. Schoeffer, 1544 (ibidem, G. Hatardus, 1535). [*Bibliotheca Belgica* (=B.B.), resp. M41 en M40; Van Oord, nr. 117, p.145 en nr. 78, p.104].

Deze Griekse spraakkunst is een verkorte versie van een (verloren) eerste en blijkbaar sterk bekritiseerde uitgave van ca. 1530. Dit werk is een concreet bewijs van Macropedius' ijveren om een plaats voor het Grieks te veroveren in het onderwijs gedurende de eerste helft van de 16-de eeuw.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.23 en 25. De volledige titel van dit werk, een citaat uit de *praefatio* en een opmerking over de uitspraak van de Griekse letter eta kan men vinden in Hartelust, *De dictione*, p.3. Deze auteur vermeldt na elk geschrift, voorzover door hem opgenomen, een bibliografie die uiteraard geldt tot de datum van het verschijnen van zijn dissertatie, het jaar 1902).

2. *Rebelles*, met de *Aluta* uitgegeven in : *Comicarum fabularum G. Macropedii duae*, 's-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1535. [B.B. M54; Van Oord, nr. 75, p.104].

Beide stukken werden reeds 20 jaar voor het jaar van uitgave geschreven.

De *Rebelles* vertegenwoordigt met de *Petriscus* het genre van de zgn. school-drama's in engere zin. Het zijn opvoedkundige drama's, waarin getoond wordt hoe ongehoorzame knapen voor galg en rad opgroeien en hoe strenge schooltucht te verkiesen is boven toegeeflijkheid van de ouders.

In de *Rebelles* wordt verhaald, hoe twee jongens die na de nodige onwil door de leraar lijfelijk zijn gestraft, door hun moeder van school worden weggehaald en door haar met een behoorlijk bedrag aan geld worden weggestuurd om zich als koopman te bekwamen. Nadat ze in een herberg beroofd zijn, gaan zij zelf op roverspad, maar worden weldra gearresteerd.

De aanvankelijk vermaledijde leraar redt de jongens van de strop.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.23 en 33; F. Leys, *Notities*, pp.168-9; een uitvoerige bespreking van de *Rebelles* vindt men in Best, *Macropedius*, pp. 42-53, van de *Petriscus* op de pp.53-66; de volledige titel van de *Rebelles* en het *Argumentum* vindt men in Hartelust, *De dictione*, pp.12-3. Een editie van de *Rebelles* werd in 1897 verzorgd door Bolte. Lindeman heeft in 1983 de *Rebelles* opnieuw uitgegeven [in : *Two comedies (Rebelles, Bassarus)*] en beide stukken vertaald in het Engels, voorzien van een summiere inleiding).

3. *Aluta* : zie nr.2.

Met de *Andrisca* en *Bassarus* behoort de *Aluta* tot de kluchten onder Macropedius' toneelwerken : de boerin Aluta probeert haar kippen op de markt in Utrecht te verkopen. Zij wordt echter bedot door een zgn. neef, die haar alleen haar haan nog laat. Als voorschot op de komende betaling door haar "neef", bezat Aluta zich in een herberg en moet wel met haar laatste bezit, de haan, betalen. Veer op weg naar huis valt ze in slaap, wordt van haar kleren beroofd en krijgt een net over haar hoofd. Behalve zichzelf, twijfelt ook haar man aan haar als ze thuis is gekomen. Een priester, die

inmiddels ontboden is, slaagt erin Aluta tot bezinning te brengen. De dieven worden gepakt (Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24 en 34 en noot 24; Best, *Macropedius*, pp.67-76; voor een bespreking en een behandeling van fragmenten uit de *Aluta*, zie F. Leys, *Notities*, pp.172-181, Hartelust, *De dictione*, p.13, biedt een volledige titel en het *Argumentum*. De *Aluta* werd saamen met de *Rebelles* in 1897 door Bolte uitgegeven).

4. *Simplex disserendi ratio*, 's-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1536. [B.B. M38, Van Oord, nr. 81, p.105].

Een leerboek over de dialectica dat gedeeltelijk ook de rhetorica en de logica behandelt; een verhandeling dus die voorschriften bevat voor het houden van disputen en voordrachten volgens de regels van rhetorica, dialectica en logica.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24-5; volgens Engelberts, p.24, is de *editio princeps* van dit werk verloren gegaan; hij noemt dus bij afwezigheid hiervan als eerste bekende druk : 's-Hertogenbosch, J. Turnhout, 1549. Een correctie op deze mening is gegeven door A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.250, die vermeldt, dat de *editio princeps* (1536) zich bevindt in Clare College Library (Cambridge) via : *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe, 1501-1600* in : *Cambridge Libraries, Compiled by H.M. Adams, Vol. I, Cambridge 1967, p.694, M.77*. Dekker, *ibidem*, wijst tevens op een noot van G. Kuiper, *Orbis artium*, p.349 (noot 1), waarin een exemplaar in de U.B.Luik wordt genoemd; bij navraag aldaar bleek de sign. van dit exemplaar te zijn : XV. 42.3.. Hartelust, *De dictione*, pp.7-8, geeft een volledige titel van de editie van 1549, een gedeelte uit de praefatio en enkele illustratieve voorbeelden uit het werk zelf).

5. *Petriscus*, 's-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1536. [B.B. M77; Van Oord, nr. 83, p.105].

Zie de beschrijving bij nr.2 *Rebelles*. De *Petriscus* is een levendige variatie op de *Rebelles* : Petrus leidt, beschermd door zijn dominante moeder, met twee kameraden een schandaleus leven waarbij hijzelf buiten schot weet te blijven. Ook de straffen van de leraar kunnen hem niet tot inzicht brengen, totdat hij gevangen wordt genomen. Hij weet zijn ouders en de leraar middels brieven van zijn inkeer te overtuigen, en ontloopt aldus de doodstraf, hetgeen niet is gegeven aan zijn twee kornuiten.

(A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.250, vraagt zich af, of op grond van NK 0863 de *editio princeps* van de *Petriscus* niet uit 1535 dateert. De *Petriscus* werd door Hartelust, *De dictione*, als onderdeel van zijn dissertatie uitgegeven. In 1980 was dit stuk het onderwerp voor de (ongepubliceerde) licentiaatsverhandeling van P. Leys (R.U. Gent)).

6. *Asotus Evangelicus*, 's-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1537. [Van Oord, nr. 86, p.105].

Zie Hoofdstuk VIII " Edities van de *Asotus*. Wijze van uitgave", pp. 90 vv.

7. *Fundamentum scholasticorum*, Antwerpen, J. Loëus, 1552 (Utrecht, J. Bernardi, 1536). [B.B. M43 : 1552].

Een Latijnse vormleer voor beginners, waarin ook de Griekse letters behandeld worden.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24-5; volgens A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.250, dient het jaartal van de *editio princeps* 1538 te zijn).

8. *Institutiones grammaticae*, 's-Hertogenbosch, J. Schoeffer, 1550 (ibidem, G. Hatardus, 1538). [B.B., resp. M45 en M44].

Een Latijnse grammatica voor gevorderden. In het voorwoord van dit werk vermeldt Macropedius, dat hij het Griekse gedeelte van de grammatica heeft laten vervallen; dit zeer tegen zijn zin, omdat hij, met Erasmus, een voorstander is van een opleiding in het Grieks die gelijktijdig met die in het Latijn begint.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.24-5).

9. *Syntaxeae praecepta*, Utrecht, H. Borculous, 1543 ('s-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1538). [B.B. M46 : 1538; Van Oord, nr. 93, p.106].

Een Latijnse syntaxis die vergelijkingen met het Grieks en Griekse voorbeelden bevat.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24-5; de volledige titel, een citaat uit de *praefatio* en enkele voorbeelden uit het werk geeft Hartelust, *De dictione*, pp.4-5).

10. *Andrisca* :

a. Antwerpen, M. Hillenius, 1538. [B.B. M59].

b. 's-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1538. [B.B. M60; Van Oord, nr. 93, p.106].

Evenals de *Bassarus* en de *Aluta* behoort de *Andrisca* onder Macropedius' toeneelwerken tot de kluchten. De *Andrisca* bevat een variatie op het *Aluta*-thema : twee vrouwen uit Bunschoten (bij Utrecht), Andrisca, een alcoholische, dominante vrouw, en Porna, die een verhouding heeft met een priester, wordt door hun mannen bij wie lijdzaamheid hoog in het vaandel stond geschreven, hardhandig de les gelezen.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24, 33-4; F. Leys heeft een editie van de *Andrisca* verzorgd in *Humanistica Lovaniensia*, Vol. XXXI - 1982; vgl. ook van dezelfde, *Notities*, p.169; Best, *Macropedius*, pp.76-90; A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.250, citeert Rieaann Musik Lexikon, 2 (1961), p.125, (s.v. Macropedius) waar een Keulse druk van 1535 genoemd wordt. Of dit jaartal op een drukfout berust, heeft Dekker niet kunnen nagaan, F. Leys rept in zijn editie van de *Andrisca* niet over deze druk).

11. *Cantilena pro schola Hieronymiana, de extremo Christi iudicio*, Utrecht, H. Borculous, 6 november 1539.

Cantilenae (of *carmina scholastica*) zijn Latijnse liederen die aan veel Latijnse scholen in de 16-de eeuw elk jaar door de rector van de school werden gecomponeerd en door de leerlingen ten gehore werden gebracht. De leerlingen van de Hieronymusschool te Utrecht deden dat in de tijd van Macropedius, die ongeveer 25 van deze liederen gecomponeerd moet hebben, op de vooravond van St. Maarten (cf. de term *Cantilenae Martinianae*, nr.13), d.w.z. op 10 november. Hoewel de liederen veelal zijn gesteld in kunstige

profane, klassieke (voornamelijk aan Horatius ontleende) metra, bevatten zij alle religieuze onderwerpen. Het thema van genoemd lied is : *De extremo Christi Iudicio peccatori formidando* ("het laatste Oordeel van Christus dat door de zondaar gevreesd moet worden").

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24, 27-30; op de pp.29-30 gaat de auteur op de gebezigde metra en de bij de druk toegevoegde muziekannotatie in; vgl. voorts Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, pp.191, 202 en idem, *Een vergeten loflied*, p.312; Best, *Macropedius*, p.14).

12. *Hecastus* :

a. Antwerpen, H. Hillenius, 1539. [B.B. M68].

b. Keulen, J. Gymnicus, 1539.

Deze "realistische bewerking van het Elckerlyc-thema" (Engelberts, *Bassarus*, p.33) heeft als bron het Middelnederlandse stuk en ook de Latijnse bewerking ervan, nl. *Homulus* (1536) van Christianus Ischyrius (= Stercke).

De rijke levensgenieter Hecastus wordt op een zonnige namiddag voor het laatste oordeel gedaagd. Zijn uiteindelijke redding wordt bewerkt door *Fides* (het Geloof) nadat hij door familie en vrienden in de steek is gelaten.

De beschrijving van de redding van Hecastus' ziel door *Fides* (en *Virtus* = de Deugd) bezorgde Macropedius de beschuldiging van protestantse neigingen; hiertegen verdedigde hij zich in een nieuwe opdrachtbrief *Ad candidum lectorem* en een supplement van meer dan 60 verzen bij de proloog in de editie van 1554. De *Hecastus* wordt wel als Macropedius' meesterwerk bestempeld; vooral in Duits reformatorische kringen maakte het grote opgang.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24, 31 en 33; F. Leys, *Notities*, p.169; Best, *Macropedius*, pp.110-24; de *Hecastus* is het onderwerp geweest van een licentiaatsverhandeling van Verscheide, R.U. Gent 1981; in Hartelust, *De dictione*, p.14, vindt men de volledige titel en het *Argumentum*).

13. *Cantilena Martiniana pro schola D. Hieronymi*, Utrecht, H. Borculous, 1540.

Het thema van dit lied is : in voor- en tegenspoed brengt de gedachte aan het beeld van de dood de heilzame uitwerking van gelijkmoedigheid (*Ode de mortis imagine, quemadmodum utriusque fortunae casibus medicatur*).

(Voor de beschrijving van de *cantilenae*, zie nr.11; vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp. 24 en 29; Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, pp. 191 (nr.2) en 192; Hartelust, *De dictione*, biedt op pp.220-4 de Latijnse tekst).

14. *Bassarus* :

a. Utrecht, H. Borculous, 1540

b. 's-Hertogenbosch, G. Hatardus, 1540. [Van Oord, nr. 99, p.107].

c. Bazel, N. Brylinger, 1540.

De *Bassarus* wordt met de *Andrisca* en de *Aluta* tot de kluchten onder Macropedius' toneelwerken gerekend. Het is zijn laatste klucht die

geschreven werd vóór 1535.

"De hoofdinhoud is een "diefstal" : op vastenavond "steelt" de koster Bassarus met hulp van zijn twee zoontjes en de parasiet Creoborus het eten van resp. de pastoor, de schout en de parasiet zelf; maar hij nodigt hen tevens bij zich thuis en zet hun de eigen maaltijd voor" (Engelberts, *Bassar*us, p.35).

(Engelberts' dissertatie is aan de *Bassar*us gewijd; een bespreking ervan vindt men in A. Dekker, *Spiegel der Letteren* (door ons geciteerd als *Macropedius' Bassarus*), pp. 246-252; F. Lays, *Notities*, pp.169-70; Lindeman heeft in 1983 een editie verzorgd, gecombineerd met de *Rebelle*s, zie nr.2; Hartelust, *De dictione*, pp.13-4, geeft de volledige titel en het *Argumentum*).

15. *Kalendarium Georgii Macropedii chirometricus. Eiusdem computus ecclesiasticus. Cui adiungitur brevis calculandi ratio*, Utrecht, H. Borculous, 1541. [B.B. M90].

Dit werk is het enige niet-taalkundige leerboekje van Macropedius' hand. Het bestaat uit drie delen : 1. *Kalendarium chirometricus* : een christelijke *Fasti*, waarin de namen van de maanden en de feestdagen van iedere maand worden genoemd. 2. *computus ecclesiasticus* : behandelt allerlei tijdrekenskundige onderwerpen als de omloop van de zon en de maan, het schrikkeljaar, de termen *Kalendae*, *Nonae* en *Idus*, de tekens van de Dierenriem etc. 3. *calculandi ratio* : is een beknopt rekenboekje.

(Vgl. Engelberts, *Bassar*us, pp.24, 26-7).

16. *Lazarus Mendicus* :

a. 's-Hertogenbosch, J. Schoeffer, 1541. [B.B. M73; Van Oord, nr. 111, p.144].

b. Utrecht, H. Borculous, 1541.

De *Lazarus* behoort tot de bijbelse spelen onder Macropedius' toneelstukken en is een dramatisering van het verhaal bij Lucas (16, 19-31) over Lazarus en de rijke : de bedelaar Lazarus klopt vergeefs aan bij de rijken, van wie Laemargus een vertegenwoordiger is. Als Lazarus na veelvuldig verzoek hiertoe eindelijk vredig sterft, maken twee duivels (Astaroth en Belial, dezelfde als in de *Asotus*) zich meester van de ziel van de gevoelloze bonvivant Laemargus, die in de slotscene (V, 6) vanuit de hel een imponerende dialoog voert met Abraham die Lazarus bij zich heeft in de hemel.

Geheel oorspronkelijk is het stuk niet. Best, *Macropedius*, p.124, merkt op, dat het werk zijn basis vindt in de *Hecastus*, zoals de *Petriscus* die vindt in de *Rebelle*s.

(Vgl. Engelberts, *Bassar*us, pp.24 en 32; F. Lays, *Notities*, p.170; Best, *Macropedius*, pp.124-35; Hartelust, *De dictione*, pp.14-5, biedt de titel *Lazarus Mendicus* en het *Argumentum*).

17. *Ode Tricolos Tetrastrophos, ex duobus Asclepiadeis, tertio Pharecratio*,

et quarto Gliconico, De Traiectinae Civitatis laudibus, zonder auteur en datum.

Het gedicht bevat een lovende beschrijving van de stad Utrecht en dient gesitueerd te worden tussen 1541 en 1545.

(A. Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, heeft het auteurschap van dit gedicht (p.193, nr.5) aan Macropedius toegeschreven; op pp.194-5 levert hij hiervoor bewijzen. Naar zijn opvatting neemt het gedicht een prominente plaats in onder de humanistische stedsedichten. De Latijnse tekst van het lied vindt men ibidem, pp.205-14).

16. *Epistolica*, Antwerpen, J. Hillenius, 1543. [B B. M80].

Dit meest bekende leerboek van Macropedius verscheen ook onder de titel : *Methodus de conscribendis epistolis*, Dillingen, S. Mayer, 1561.

Dit werk dat handelt over het opstellen van brieven, vormde een belangrijk onderdeel van het gehele onderricht dat immers gericht was op een actieve beheersing van het Latijn.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24 (=nr.17) en 25; voor het taalgebruik en de stijl in de *Epistolica*, zie Hartelust, *De dictione*, pp.139-41; op de pp.225-30 heeft Hartelust een voorbeeld van een brief, ontleend aan de *Epistolica*, opgenomen).

19. *Josephus*, Antwerpen, M. Hillenius, 1544.

De *Josephus* is één van de vier bijbelse spelen onder Macropedius' toneelstukken. Het stuk vertelt het populaire Jozef-verhaal uit *Genesis* 39,7-41,4 : nadat Jozef is verkocht aan Potiphar en hij de toenadering van diens vrouw Aegla heeft afgewezen, belandt hij door haar valse beschuldigingen in de gevangenis. Na zijn rehabilitatie krijgt hij grote macht in Egypte. De *Josephus* heeft als strekking : zinnelijkheid (gesymboliseerd in Aegla) leidt tot onheil, maar kuisheid (Jozef) tot eer, lof en eeuwige glorie.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.24 (=nr. 18); F. Lays, *Notitiae*, p.170; Best, *Macropedius*, pp.136-153; Hartelust, *De dictione*, p.15, geeft de volledige titel en het *Argumentum*).

20. *Cantilena Martiniana*, apud D. Hieronymum Traiectinae Scholae ex tempore scripta et dedicata. De immensis erga nos Dei beneficiis, per Georgium Macropedium. Anno 1544. 's-Hertogenbosch, J. Turnhout, 1544. [Van Oord, nr. 236, p.190].

Het thema van dit lied is : de onmetelijke weldaden van God jegens ons. (Voor een algemeene beschrijving van de *cantilenae*, zie nr.11; zie A. Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, pp.196-7, en de Latijnse tekst van het lied op pp. 215-20).

21. Een drietal kleinere gelegenheidsgedichten :

a. een gedicht, opgenomen in de herziene druk (1546) van het schoolwoordenboek *Synonymorum Sylva* van Macropedius' oud-leerling en vriend Simon Pelgrom. Het gedicht, geschreven in *ionici a minore*, is opgenomen in Jacoby, *Beitrag*, p.7 en luidt aldus :

*Heliconis, puer, optas iuga adire,
Neque opacas neque olentes aliorum,*

*Sed amoenam Pelegromi pete silvam;
 Iter hac est ad amicas tibi Musas,
 -Nodo credas- Latinas atque Pelasgas.*

("Als jij, jongeman, tot de hoogten van de Muzenberg wenst te geraken, ga dan niet naar de donkere en bedompte *silva* van anderen, maar naar die verfrissend heldere van Pelgrom; hiermee heb je een route - geloof me gerust- naar de Muzen van Rome en Athene en worden deze je vrienden"). In het boekje van Pelgrom zijn achter de Nederlandse woorden de betekenissen in andere talen gevoegd : *achterclapper, lasteraar, detracteur, delator, λωβητήρ*, enz.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.30).

b. Een epigram in opdracht van het Stadsbestuur van Utrecht voor het bolwerk "de Morgenster" in de Utrechtse stadsmuur (in het Noorden van de stad, bij de voormalige Weerdpoort). De tekst van dit distichon luidt :

*Matutina vocor stella; hostibus insto cruentis
 urbis et exorno luce nitente latus.*

("Morgenster word ik genoemd; ik bedreig de bloedige vijanden van de stad en versier haar rand met schitterend licht", citaat en vertaling in Engelberts, *Bassarus*, p.19).

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.19 en 30; Engelberts, p.20, zegt dat er meer inscripties dan deze door Macropedius zijn gemaakt; bedoeld zijn die op de Paardetoren, waarvan echter niet uit te maken is, welke van Macropedius' hand zijn. Boven geciteerd gedicht dateert uit 1550-1; hoewel het, evenals nr.21 c, niet in deze historische opsomming past, is het toch vanwege de overzichtelijkheid bij nr. 21 opgenomen).

c. Een lofdicht in elegische disticha (22 verzen), als gelegenheidsgedicht afgedrukt in een boek dat in 1553 te Utrecht bij Herman van Borculo verscheen : *Regula Beati Augustini Episcopi cum constitutionibus Canonorum Regularium capituli VVindesemensis, & diversis privilegiis.*

Het lofdicht is door Macropedius gemaakt voor Cornelius Blockius (Cornelis Block), die vanaf 1520 procurator en sinds 1533 prior van het regulierenklooster "Sint- Marie en de Twaalf Apostelen" te Utrecht was en de uitgave van genoemd boek voor de pers gereed maakte.

(Voor de volledige titel, de aard en het doel van het in 1553 bij van Borculo verschenen werk, zie A. Dekker, *Een vergeten loflied*, p.314; de Latijnse tekst van het loflied en de Nederlandse vertaling ervan vindt men *ibidem*, pp.315-6).

22. *Prosoedia*, Antwerpen, J. Loëus, 1550. [B.B. M49].

Het werk is wellicht al verschenen in 1541; het voorwoord is immers gedateerd : Utrecht 1541. Het betreft een leerboek in hexameters voor de scholieren om Latijnse verzen te leren maken.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.24 (= nr.22) en 25; Hartelust, *De dictione*, pp.5-7, biedt een volledige titel, een citaat uit de *praefatio*, de indeling van het werk (*Pars I ; De*

Quantitate syllabarum per tabulas, Pars II ; De pedibus metricis, Pars III ; De recta metrorum seu versuum compositione) en enkele voorbeelden uit het werk, voorzien van een korte karakteristiek).

23. *Cantilena Scholae Hieronymianae Ultraiecti pro anno 51 Georgio Macropedio auctore*, Utrecht, H. Borculous, 1551. [B.B. M51].

De Natali Christiano is het thema van deze schoolzang en behandeld wordt dus de geboorte van Christus.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24 (=nr.20),29-30; A. Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, pp.192-3, Hartelust, *De dictione*, p.19).

24. *Cantilena Scholae Hieronymianae Ultraiecti pro anno 52. Georgio Macropedio auctore*, Utrecht, H. Borculous, 1552. [B.B. M52].

Het lied handelt evenals nr. 23 over de geboorte van Christus : *Ode genethliaca Christo nato modulanda*.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24 (= nr.21),29-30; A. Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, pp.192-3, Hartelust, *De dictione*, pp.19-20).

25. *Adamus*, Utrecht, H. Borculous, 1552.

Het stuk is "een poging om het middeleeuwse mysteriespel in humanistische vorm te gieten" (Engelberts, *Bassarus*, p.32) en veraanschouwelijkt de bijbelse geschiedenis in 5 "tableaus" : Kain en Abel, Abraham en Izaak, het Joodse volk in de woestijn, David en Goliath en enkele profeten, en als laatste de Boodschap aan Maria en haar bezoek aan Elisabeth, enz.. De verbinding tussen de 5 taferelen vindt plaats door Adam en Eva die in de koorliederen commentaar geven op de weergegeven gebeurtenissen en die het verlangen van de mensheid naar genade en verlossing tot uitdrukking brengen.

De *verboſitas* is typerend voor de al oudere auteur die tot geen echte karaktertekening meer komt.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24 (=nr.22) en 32; F. Leys, *Notities*, pp.170-1; Best, *Macropedius*, pp.159-65; Hartelust, *De dictione*, pp.15-6, geeft de volledige titel, het *Argumentum* en een korte schets van het stuk; de door Engelberts, *Bassarus*, p.24, onder nr.22 genoemde Adamusdruk, Utrecht 1552, waarvan zich een exemplaar in de U.B. Utrecht bevindt, kan volgens A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.250, niet de *editio princeps* zijn, omdat genoemde druk een losse katern uit de *omnes fabulae*-editie (met muziek-annotatie) betreft. De editie die in 1552 bij van Borculo in separate druk verscheen zonder muziekannotatie, is dus de echte *editio princeps*. Exemplaren hiervan bevinden zich in de K.U.B. te Tilburg en in het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen).

26. *Hymni et Sequentiae, quibus (....) Dominicis et Festis diebus utimur, brevibus scholiis illustrati*, 's-Hertogenbosch, 1552. [Van Oord, nr. A3, p.406].

"Van dit werk is geen exemplaar bekend, maar het wordt vermeld door J.F. Foppens, *Bibliotheca Belgica*, Brussel 1739, I, p.340 : *Item [sc. Macropedius scholia scripsit] in Hymnos & Sequentias*; Foppens heeft deze uitgave dus

waarschijnlijk nog in handen gehad! Zie ook : J.M. Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liège et de quelques contrées voisines*, Leuven 1768, XII, p.208 en : E.A.B.J. ten Brink, *Bossche drukken 1541-1600*, in : *Varia Historia Brabantica*, 2 (1966), nr.31. Het werk ligt in de sfeer van Engelberts' lijst : *Macropedius' aantekeningen bij tekstgedeelten uit de Evangelien en Brieven*", aldus A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.250.

27. *Hypomene* : in de verzamelde uitgave van 1554 : *omnes Georgii Macropedii fabulae comicae*, 2 dln., Utrecht, H. Borculous, 1552-4. [B.B. M53].

Deze *Hypomene seu Patientia* is, met de tekst van Paulus, Rom. 15,4 als uitgangspunt, een allegorisch stuk ten behoeve van de "arme klerken" (*scolares pauperes*) : *Hypomene* (=Geduld) en haar zuster *Graphe* (=de Schrift) troosten Job, Lazarus, David, Elia, Tobias, wezen, zieken, behoeftigen en een groep "profetenzonen", prototypen van de arme scholieren. Evenals de *Adamus* en *Jesus Scholasticus* is het stuk veeleer een samenspraak dan een drama en sluit het nauw aan bij de Middeleeuwse mysteriespelen. (Vgl. Engelberts, *Bassarus*, pp.24 (=nr.23) en 33; F. Leys, *Notities*, p.171; Best, *Macropedius*, pp.165-8; Hartelust, *De dictione*, p.16, geeft de volledige titel en het *Argumentum*).

28. *Ode dicolos tetraastrophos de nativitate Christi*, Autore Georgio Macropedio, 1553/4 (?).

In deze ode waarvan slechts twee strofen en het refrein bewaard zijn gebleven, wordt, evenals in de *cantilenae* van het jaar 1551 (nr. 23) en 1552 (nr. 24) de geboorte van Christus bezongen.

(H. Giebels, *Macropedius*, pp. 47 en 71, vond het fragment; A. Dekker, *Miscellanea*, pp.239-40, onderzocht dit fragment dat wellicht door een tijdgenoot van Macropedius uit een gedrukt exemplaar is overgeschreven, en acht op stilistische gronden de datering 1553/4 aannemelijk).

29. *Evangelia et lectiones sacrae Epistolae dictae. Adiecta est singulis pene lectionibus brevis difficultium dictionum latinarum interpretatio..per Georgium Macropedium*, 's-Hertogenbosch, J. Schoeffer, 1605. [Van Oord, nr. 309, p.2881.

Het begin van de titel van de editio princeps luidde : *Textus evangelicarum et apostolicarum lectionum*, ('s-Hertogenbosch, J. Schoeffer, 1555).[Van Oord, nr.129, p.147]. Het werk is een collectie van passages uit het Nieuwe Testament met verklaringen van moeilijke woorden door Macropedius.

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.24 (28 = nr.24). Een andere versie, waarin het commentaar, behalve door Macropedius, ook verzorgd werd door Hermannus Torrentinus, werd in 1576 te Antwerpen gedrukt (exemplaar in Bibliothèque Nationale te Parijs) en in 1606 te Utrecht, met de titel *Evangelia et epistolae*, vgl. Best, *Macropedius*, p.172, noot 6, en A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, pp.250-1).

30. *Sertum Rosaceum* Reveren. D. Nicolao a Nova terra, Episcopo Hebronensi, cu(m) horis Canonicis nuncupatum, et pueris scholasticis Traiectin(a)e schol(a)e pro cantilena Martiniana diuae virginis modulandum, Utrecht, H. Borculous, 1555 (U.B. Utrecht).

Het werk is opgedragen aan Nicolaus a Nova terra (Nicolaas van Nieuwland, 1510-1580; in 1559 eerste bisschop van Haarlem), dezelfde aan wie de *Jesus Scholasticus* is opgedragen. Deze cantilena is gecomponeerd volgens het principe van de Rozenkrans : 5 tientallen van 5-regelige coupletten, waarvan elk wordt voorafgegaan door een metrisch "wees gegroet Maria". Het tweede deel van de cantilena behandelt het leven van Maria in 7 groepen van telkens 4 coupletten die uit 4 regels bestaan; elk couplet wordt gevolgd door een refrein (*Repetitio Iambica*). Elke groep volgt de *Septem horae canonicae* (de 7 uren volgens de getijden van het brevier).

(A. Dekker, *Three Unknown Cantilenae*, p.197, nr.7, gaat er (terecht?) van uit, dat Macropedius nog in 1555 rector aan de Hieronymusschool te Utrecht was. Dit lied *Sertum rosaceum* is door hem getraceerd en uitgegeven, zie *ibid.* pp.197-9 en voor de Latijnse tekst pp.220-7).

31. *Jesus Scholasticus*, Utrecht, H. Borculous, 1556.

Dit werk is Macropedius' laatste toneelstuk; het behoort tot de bijbelse drama's, hoewel het stuk nauwelijks de naam drama verdient : het bevat grotendeels een samenspraak. Het is gebaseerd op Lucas, 2,41-54, waar verteld wordt dat de twaalfjarige Jezus zijn ouders in Jeruzalem in angst achterlaat om in de tempel de schriftgeleerden te onderwijzen.

Met uitzondering van de *Jesus Scholasticus* zijn alle toneelstukken uitgegeven in de *omnes fabulae*-editie van 1554 : *omnes Georgii Macropedii fabulae comicae*, 2 dln., Utrecht, H. Borculous, 1554. (B.B. M53), (Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.24 (3) = nr.25); F. Leys, *Notities*, p.171; Best, *Macropedius*, pp.153-8; Martelust, *De dictione*, p.16, geeft slechts de titel *Jesus Scholasticus* en merkt op, dat er geen metrisch Argumentum voor handen is).

Nabeschouwing.

Uit de opsomming (nrs. 1-31) van Macropedius' werken die voor verschillende gelegenheden geconcipteerd zijn en door hun eigenheid telkens andere aspecten van de auteur tonen, komen drie componenten van zijn oeuvre naar voren :

I. Onderwijskundige werken. Deze hangen rechtstreeks samen met Macropedius' functie als rector en leraar. In het streven naar vernieuwing, naar aan de tijdsomstandigheden aangepaste schoolboeken typeert Macropedius zich als humanist en als Broeder van het Gemene Leven. Aan o.a. de invoering van

nieuwe vakken als Grieks en Rhetorica werd door hem bijgedragen; in Luik gold dit ook voor de vakken Wiskunde, Theologie en Recht. In feite biedt Macropedius door het laten verschijnen van de werken vermeld onder de nrs. 4, 7, 8, 9, 18, 22 een complete leergang voor de verwerving van mondelinge en schriftelijke vaardigheid in het Latijn.

II. Poëtisch werk. Dit bestaat uit de *Cantilanae* of *carmina scholastica*, waarvan er acht bewaard zijn gebleven (nrs. 11, 13, 17, 20, 23, 24, 29, 30) en de gelegenheidsgedichten (nr. 21 a, b, c.). Men zou tot het poëtisch oeuvre, dat Macropedius' metrische kunde en muzikale kwaliteiten toont, ook de koorstukken uit de toneelstukken kunnen rekenen.

III. Dramatische werken. Macropedius' toneelstukken vormen het grootste deel van zijn literaire nalatenschap. Hij heeft zijn grootste roem en bekendheid hieraan te danken. Deze 12 *fabulae* worden gewoonlijk in 2 hoofdgroepen verdeeld : 5 blijspelen (hierboven vermeld onder de nrs. 2, 3, 5, 10, 14) en 7 bijbelse of geestelijke spelen (nrs. 6, 12, 16, 19, 25, 27, 30), die als groep nog nader onderscheiden kunnen worden. Onder de blijspelen vallen 2 stukken die schoolkomedies of schooldrama's in engere zin genoemd kunnen worden : de *Rebellis* (nr. 2) en de *Petriscus* (nr. 5). Deze stukken zijn drama's over het schoolleven zelf : de school is de plaats van het ontstaan, van de opvoering en van de handeling. Met enig recht zou men ook de *Asotus* er toe kunnen rekenen; het stuk bevat althans elementen die een plaats bij deze subgroep rechtvaardigen, vgl. Hoofdstuk "Plaats en invloed van de *Asotus*", pp. 84-9. Voor beide schooldrama's schreef Macropedius ten behoeve van de *omnes fabulae*-editie van 1554 enkele aanvullende fragmenten die de stukken aanzienlijk verlengen, maar niet verbeteren. Enkele storende "fouten" mogen wellicht worden toegeschreven aan twee aspecten : de zwakkere scheppingskracht van de oude(re) dichter en het haastig geschrijf in momenten die aan zijn drukke verplichtingen ontstolen konden worden².

Tot de blijspelen behoren ook 3 vastenavondspelen, de *Aluta* (nr.3), *Andrisca* (nr.10) en de *Bassarus* (nr.14). Het zijn zeer levendige stukken met herkenbare karakters en taferelen, waarin middeleeuwse, Nederlandse stof in vrijmoedige sfeer behandeld wordt. Macropedius brengt in deze blijspelen telkens enige motieven uit de komische literatuur of uit volksverhalen³ met elkaar in verbinding.

---

2. Vgl. F. Leys, *Notitiae*, p.169.

3. Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.34.

De *Asotus* (nr.6), *Lazarus Mendicus* (nr.16), *Josephus* (nr.19) en *Jesus Scholasticus* (nr.31) zijn bijbelse spelen of *comediae sacrae*. De stukken na 1540 laten een enigszins verander(en)de auteur zien : Macropedius is getemperd, de levendigheid en de handeling in zijn drama's nemen af. Deze tendens begint bij de *Hecastus* en *Bassarus*. Hieraan liggen wellicht verwijten aan het adres van Macropedius ten grondslag, verwijten die zijn grote vrijmoedigheid in de uitbeelding van geestelijke en wereldlijke ambtsdragers aan de kaak trachtten te stellen⁴.

De *Adamus* (nr.25) en de *Hypomene* (nr.27) zijn verwant met de bijbelse spelen, maar doen veeleer de middeleeuwse mysteriespelen herleven. Zij verdienen eerder de naam samenspraken dan drama's. Dit laatste geldt ook voor het laatste stuk, de *Jesus Scholasticus* (nr. 31).

De *Hecastus* (nr.12) begint als een werelds stuk en eindigt in gewijde sfeer. Macropedius portretteert in dit levendige drama de zondige mens die het slechts aan zijn berouw en geloof te danken heeft dat voor hem de hemelpoort na een plotselinge dood niet gesloten blijft.

De aspecten die vele van Macropedius' stukken tijdloos maken, zijn een scherpe karakterisering en een psychologische benadering. Deze facetten maken de personages tot individuen en geven inzicht in de motieven die mensen brengen tot verkeerd, lachwekkend of rampzalig gedrag⁵.

---

4. Zie de hernieuwde opdrachtbrief van de *Hecastus*, de *Andrisca*-proloog vss.39-45, opdrachtbrief van de *Bassarus* r.11-2, waar Macropedius zich tegen dergelijke verwijten te weer stelt; F. Leys, *Macropedius, levis et facetas fecit olim fabulas*, pp. 90-6.
5. Vgl. F. Leys, *Notities*, p.172.

HET GEBOORTEJAAR VAN DE *ASOTUS*.

De *Asotus*, het eerste bijbelse drama van Macropedius, verscheen in 1537 en was, na *Rebellen* en *Aluta* (1535) en *Petriscus* (1536), het vierde stuk in een vruchtbare reeks van 12 drama's. Naar Macropedius ons echter in de Opdrachtbrief van de *Asotus* (vss.10-15) meedeelt, werd dit stuk ongeveer (fere) 30 jaar eerder dan het jaar van uitgave tot stand gebracht. Dit zou dus impliceren, dat de *Asotus* in 1507¹ is geschreven. Een andere opmerking van Macropedius laat evenwel niet toe dit jaar voetstoots als het geboortejaar van de *Asotus* te accepteren; in het voorwoord van de gezamenlijke uitgave van *Rebellen* en *Aluta* (1535) zegt hij nl. : *nugas meas, quarum nonnullas ante annos viginti teneris meis auditoribus scribere coepi*. ("Mijn niemendalletjes waarvan ik er enkele 20 jaar geleden voor mijn jeugdige toehoorders begon te schrijven")².

Vergelijking van deze beide passages levert een tijdsverschil op van 8 jaar, tenzij de *Asotus* niet tot de *nugae nonnullae* van 1515 behoort.

Een andere aanwijzing voor de tijd waarin de *Asotus* tot stand is gekomen, leveren in de *Asotus* zelf de vss.1255-1262 waarin de hoofdfiguur Erasmus' vertaling van Euripides' *Iphigeneia in Aulis* parafraseert. Deze vertaling van Erasmus nu werd in het jaar 1506 gepubliceerd³. Na deze datum moet dus de *Asotus* zijn geschreven.

1, Omstreeks 1507 volgens Engelberts, *Bassarus*, p.13, Giebelts, *Macropedius*, p.21, Worp, *Geschiedenis drama*, I,p.212, Kat, *De verloren zoon*, p.41, Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.3, Holstein, *Drama vom verlorenen Sohn*, p.7 (citeert vs.14 Opdrachtbrief) ; omstreeks 1510 volgens Harford, *Studies*, p.153, Creizenach, *Geschichte*, pp.71 en 113, Duckworth, *Nature of Roman Comedy*, p.404, Simons, *Het Drama*, II,p.39, Kindermann, *Theatergeschichte*, II,p.203, Bond, *Early plays*, p.xcv; omstreeks 1515-1516 : Jacoby, *Beitrag*, p.16, van Stockum, in *Geschiedenis letterkunde* III,p.42, Reallexikon, p.656 (vor 1520 entstanden), Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p.16 (op p.25 echter wordt 1507 als jaar van voltooiing genoemd).

2, Citaat en vertaling te vinden in Engelberts, *Bassarus*, p.35,

3, Voor een nadere vergelijking tussen beide versies, zie commentaar ad vs.1255,

Niet meer dan een globale aanduiding voor de tijd van ontstaan van het onderhavige drama, waarmee Macropedius het terrein van de dramatische muze betrad, geven in de Opdrachtbrief de vss 7 (*adulescens*) en 9 (*adolescentiam et mala tempora*). *Adulescens* is als leeftijdsaanduiding nl nogal vaag, omdat het woord een periode aangeeft die de meerderjarigheid van een jongeman inleidt en, per individu verschillend, gewoonlijk de ontwikkeling van jongen naar volwassene markeert⁴.

De term *adulescens* sluit dus de mogelijkheid om 1507 als het begin van de literaire activiteiten van Macropedius die in 1487 geboren werd te beschouwen, niet uit.

Meer houvast om de *Asotus* te situeren, biedt ook de mededeling *mala tempora* niet. Als concrete invulling hiervan kunnen wij slechts de niet alleen voor een literator verzwarende omstandigheid van jicht melden, een ziekte waarmee Macropedius op 21-jarige leeftijd -dus vanaf 1508- te kampen krijgt⁵.

De uitdrukkelijke vermelding van *fere annos triginta*, *adulescens* en *adolescentiam* verraadt enige schroom : de grijzende meester van 50 jaar (1537) lijkt zich door de verwijzing naar een vroege periode voor de (geringe) kwaliteit van zijn literaire eersteling te willen excuseren.

Macropedius bekent dan ook volmondig dat zijn in 1537 uitgegeven *Asotus* niet in de vorm van een eerste redactie voor ons ligt : *Resumpsi* (Opdracht vs 15) wijst met nadruk op een herziening ervan. Een andere indicatie dat wijzigingen zijn aangebracht, geeft Macropedius in bovengenoemd voorwoord van zijn *Rebelles* en *Aluta* (1535) : *Quod si eas* (bedoeld zijn *Rebelles* en *Aluta*) *vobis placuisse videro, mox alias quattuor Asotum, Petriscum, Andriscam, Bassarum et fortasse plures paulo cultius laboratas videbitis*. ("En als ik bemerk dat deze bij u in de smaak gevallen zijn, zult gij er spoedig nog vier andere, te weten *Asotus*, *Petriscus*, *Andrisca*, *Bassarus* en misschien nog meer zien, een weinig zorgvuldiger bewerkt")⁶.

---

4. Vgl. Risson, *Vater- und Sohnnotive*, pp.40-42; Macropedius bezigt voor *Asotus* en diens leeftijdgenoten de termen *adolescens* (vss.26,809), *adolescentior* (vs.1291), *adolescentulus* (vss.636, 1204, 1417, 1419), *iuvenis* (vs.534), *iuvenulus* (vs.806), *ephebus* (vss. 631, 641, 1431) en spreekt in vs.1306 van *emancipatus est*, hetgeen in de meest strikte zin betekent dat iemand onttrokken is aan de macht van de *pater familias*, vgl. ook Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, noot bij vs.151, pp 70 en 71.

5. Giebels, *Macropedius*, p.23; politiek zijn de jaren 1507 en 1508 onrustig door de plunderactiviteiten van Karel van Gelre, vgl. Post, *Geschiedenis van Nederland*, II, pp.274-277.

6. Citaat en vertaling van Engelberts, *Bassarus*, p.35.

Macropedius' belofte (*paulo cultius elaboratas*), dat hij o.a. aan de *Asotus* meer zorg zal besteden dan aan *Rebeldes* en *Aluta*, houdt dus in dat hij bij de herziening van zijn eerste "dramatische" pennevrucht de typering *inutile* (Opdrachtbrief vs. 14) ongedaan zal trachten te maken; dit roept de vraag op, of er in het stuk aanwijzingen zijn te vinden, dat het ruwe jeugdwerk de vijl van de oude meester ergens heeft gevoeld.

Een eerste aanwijzing is, dat er een aantal ontleningen aan Erasmus' herziening van de *Vulgata*-tekst, verschenen in het jaar 1516, voorkomt in de *Asotus*. Macropedius heeft, als rechtgeaarde priester uit de orde van de Broeders van het Gemene Leven, een levendige betrokkenheid met de Bijbel⁷. Het ligt dan ook zeker voor de hand, dat hij bijzondere aandacht had voor de herziening van de *Vulgata* door Erasmus, de persoon voor wie hij, ook blijkens de talrijke ontleningen aan de *Adagia*, grote bewondering had.

Een beperkte hoeveelheid tekst als Lucas 12, 42-48 (=Mattheus 24,45-51) over het thema van de Goede en Slechte Knechten, en Lucas 15, 11-32 met de *Parabel van de Verloren Zoon*, -themata waarop wij later nog nader zullen ingaan- biedt voldoende aanknopingspunten voor een vergelijking van de lezing van de *Vulgata*, de lezing van Erasmus en de weergave door Macropedius.

Lezing *Vulgata*

Lucas, 12,42

Quis, putas, est fidelis dispensator, et prudens, quem constituit Dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?

Lucas 12,46

et dividet eum

Lucas 15, vss.11-32.

15,17 *Quanti mercenarii*

Lezing Erasmus

Quisnam est fidelis dispensator ac prudens, quem constituet dominus super familiam suam, ut det illis in tempore demensum cibum?

et dissecabit eum

Quam multi (Erasmus tekent aan : *cur non potius "Quot" sive*

Weergave Macr.

vss.387-389
oeconomus inutilis/ Et infidelis dissipat nobisque demensum cibum/ Subtrahit, herus quem iusserat tempore stato nobis dari. vss.266/7. Super omnia bona sua me herus constituit, et/ Super familiam suam.

vs.891-2 : *Te morte dignum teque plectendum horrida poena crucis / Pronuncio.*

1507 *Quot (inquit) in patris aede mercenarii...*

7. Vgl. H. de Vocht, *History of the Foundation*, H.L.10, p.77 en noot 4; F.Lays, *4 poelen*, p.146.

Lezing Vulgata	Lezing Erasmus	Veergave Macr.
	" <i>Quam multi</i> " ?	
15,22 <i>stolam primam</i>	Aantekening bij 15,22 <i>profertur illi prima stola prioris innocentiae, quem amiserat.</i>	Proloog vs.39 <i>stolam innocentiae</i>
15,23 <i>et epulemur</i>	<i>sumptisque epulis laetemur</i>	vs.1688 <i>ut epulemur et laetemur</i>
15,25 <i>sympioniam, et chorum</i>	<i>concentum et choros</i>	Arg.19 <i>ducunt choros cum gaudio</i> (evenwel vs.1788 volgens Lucas)
15,28 <i>coeptit rogare illum</i>	<i>rogabat illum</i> (Erasmus tekent aan : <i>Graecis est κατέχει αὐτόν. Quod non solum significat "rogare", sed et "invitare et adhortari".</i>	vs.1807 <i>obsecro, intra mecum</i>
15,30 <i>substantiam suam</i>	<i>substantiam tuam</i>	vs.1821 <i>substantiam tuam</i> ⁸

De ontleningen aan Erasmus' bewerking van de *Vulgata*, die verscheen in 1516, zijn te meer opvallend omdat zij grotendeels samenvallen met de plaatsen waar ook Erasmus afwijkt van de *Vulgata*-tekst. Frequent zijn de ontleningen absoluut gezien niet, relatief gezien echter zijn ze wel degelijk talrijk. Op grond hiervan lijkt het aannemelijk, dat de *Asotus* na 1516 is geschreven.

Aanlokkelijk is het om in aansluiting hierop ook de *mala tempora* (vgl. Opdrachtbrief vs.9) met de jaren 1517-1518 (en dus met het begin van religieuze, reformatorische perikelen) te laten samenvallen, ware het niet, dat de termen *adulescens* en *adolescentia* zich daartegen verzetten⁹.

Voor een inderdaad veel vroegere periode van ontstaan pleiten enkele aspecten die met enige voorzichtigheid karakteristiek voor een jeugdwerk genoemd kunnen worden. Zo geeft Macropedius in de *Asotus* in grotere mate dan in zijn andere stukken blijk van :

1. een grote gerichtheid op en ontlening aan Plautus.¹⁰

8. In het Commentaar zal bij de betreffende verzen gewezen worden op de samenhang tussen Erasmus' verantwoording van zijn lezing en de overname daarvan door Macropedius.
9. Macropedius toont zich vrij zeker als het gaat om jaartallen waarin werken door hem geschreven c.q. uitgegeven zijn. Zo schrijft hij in de rechtvaardiging van de in 1539 verschenen *Hecastus, Ad candidum lectorem*, gedateerd *Traiecti anno 50* en toegevoegd aan de uitgave van 1554 (*Omnes fabulae*) : *Cum, ni fallor, ante annos abhinc decem Hecastum nostram edidissen et paulo post praeulo mandassen.* (Vgl. Verschelde, *Hecastus*, Bijlage p.67 en Engelberts, *Bassarus*, p.33). Hoewel dit voorbeeld een kleiner tijdsbestek betreft kunnen we ons niet voorstellen dat een auteur zich vergist in een periode die zich uitstrekt over 30 jaar als daarbij het begin van literaire activiteit in het geding is.
10. Vgl. Hartelust, *De Dictione*, p.12 en passim; Horny, *Bedientenszenen*, p.98.

2. een relatief grotere frequentie van hapaxen die ontleend zijn aan deze auteur.
3. ontlening van woorden, die niet in het klassieke Latijn "belegt" zijn, aan met name Reuchlin.¹¹
4. nieuwvorming van woorden, beïnvloed door Plautus en Reuchlin.

5. een, bijna overdreven, bezorgdheid om de *copia verborum* zo groot mogelijk te laten zijn.

Eveneens tekenend voor de nog beperkte literaire rijping van onze auteur achten wij de geforceerd humoristische passage in de vss. 232-235 waarin een spel van woorden die in klank overeenkomen, wordt opgevoerd. De kernwoorden *sile* en *σῦλεις* hierin, demonstreren, dat in de tijd dat Macropedius dit schreef, in de uitspraak van het Grieks *η, υ, ει, οι* en *ι* homofoon waren geworden. Dit gegeven is ook aan de orde in Erasmus' *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione dialogus*¹² uit het jaar 1528, waar *VRSVS* vraagt : *Nonne η, ι, υ, ει, οι, indiscreto sono pronuntiant ?* ("Men spreekt toch *η, ι, υ, ει, οι* zonder onderscheid in klank uit ?"), waarop *LEO* antwoordt : *Ita mihi videtur, aut si quid est discriminis, uix aures percipiunt.* ("Dat vind ik zeker, en zo er al enig onderscheid is, valt dat met het oor nauwelijks waar te nemen").

Sile en *σῦλεις* moeten dus vrijwel gelijkkluidend uitgesproken zijn, wil de grap geslaagd zijn; slechts door het daarop volgende *συλφοθαί* kan het publiek ten volle tot de reconstructie van de humoristische componenten *sile* en *σῦλεις* gekomen zijn.

In genoemd werk van Erasmus plaatst *LEO* even later een opmerking die welhaast de basisgedachte voor het Griekse deel van Erasmus' *Dialogus* bevat: *apparet veteres aliter pronuntiasse.* ("De uitspraak van de Ouden blijkt anders geweest te zijn" [sc. dan die in de tijd van Erasmus]). Door de omstandigheid dat Macropedius Erasmus' voorstellen m.b.t. een wijziging in de uitspraak van het Grieks negeert, kan de in 1528 verschenen *Dialogus* van Erasmus een terminus ante quem opleveren voor de eerste versie van Macropedius' Verloren Zoon.

Er dringen zich andere conclusies op indien we als zeker mogen aannemen dat de passage waarin de *sile-σῦλεις*-grap voorkomt, vóór 1528 is vastgelegd. Deze grap wordt namelijk uitgewisseld tussen de beheerder

11. Vgl. Commentaar vss. 286, 587, 730, 939.

12. In dit werk tracht Erasmus de uitspraak van het Grieks volgens antieke regels te reconstrueren.

Comasta en Colax, de parasiet. Deze beide lieden zijn representanten van de Slechte Knechten die in contrast met de Goede Knechten de handeling van het stuk t/m het derde bedrijf voor een belangrijk deel dragen.¹³ Dit gegeven omtrent de datum is van belang omdat het bewijst dat Macropedius de intrinsieke opzet van zijn *Asotus* niet gewijzigd heeft bij of na het verschijnen van Burchard Waldis' *Verloren Zoon* (1527) en Gnapheus' *Acolastus* (1529).

Een van de belangrijkste criteria voor onderlinge afhankelijkheid van stukken die het *Prodigus*-thema tot onderwerp hebben, is immers de karakteristieke wijze waarop aan het liederlijk leven van de Verloren Zoon vorm wordt gegeven : de jongeman komt, nadat zijn vader hem zijn erfdeel heeft uitbetaald, in een herberg terecht waar hij in gezelschap van lichte vrouwen met dobbel- en/of kaartspel zijn geld er doorheen jaagt en, totaal berooid, -in sommige versies bovendien poedelnaakt-, op straat gezet wordt. Dit vinden we terug bij Waldis en Gnapheus.

Macropedius echter gaat in de *Asotus*, zoals in het hoofdstuk over "Inhoud en Motieven" uiteengezet wordt, uit van een totaal andere opzet dan die hierboven geschetst is. Dit in tegenstelling tot de *Rebelles*, een stuk dat de bewuste herbergscene wel biedt, en dus blijkbaar geconcipieerd en tot stand is gebracht na het verschijnen van de Verloren Zoon van Waldis en Gnapheus. De *Rebelles*¹⁴ wordt in combinatie met de *Aluta* in 1535 de wereld getoond.

Deze losse gegevens leiden o.i. tot de volgende conclusie. Het meest waarschijnlijk is, dat de *Asotus* geschreven is in de jaren 1507-1510, maar toen nog niet zijn definitieve vorm heeft gekregen. Het is voorts weliswaar verleidelijk om van 1517 als het jaar van de literaire geboorte van de *Asotus* uit te gaan : aantoonbare ontlending aan Erasmus' herziening van de *Vulgata* en de uitdrukking *mala tempora* in de Opdrachtbrief pleiten daarvoor; het gebruik van de termen *adulescens*, *adolescentia* in diezelfde Opdrachtbrief en het feit dat in het stuk onmiskenbaar de característica van een jeugdig auteur aanwezig zijn, maken dit echter onmogelijk.

Opgemerkt dient nog te worden dat het ontbreken van religieuze scherpte in de *Asotus* niet kan gelden als argument om het ontstaansjaar vóór 1517 te

---

13. Zie "Inhoud en Motieven", pp. 36-8.

14. Jacoby, *Beitrag*, p.17, noemt *Rebelles* een van de eerste stukken van Macropedius en acht diens gebruik van het Latijn hierin niet zo vloeiend als in de latere.

plaatsen. Een belangrijke mogelijkheid een standpunt te bepalen in de reformatorische strijd door middel van de parabel van de Verloren Zoon, is de uitbeelding van de relatie tussen de oudste en de jongste zoon. De confrontatie van beide broers bij Macropedius is er een van karakters en wordt in haar psychologische uitbeelding niet gebruikt als kapstok om religieuze strijdpunten -inzake werkeiligheid en genade zonder werken- aan op te hangen. De afwezigheid van een religieus standpunt in de *Asotus* komt voort uit de pedagogische doeleinden die Macropedius aan zichzelf en aan het theater stelt. Aan de Latijnse bewerkingen (die door een figuur als Naogeorgus daargelaten) van het Verloren Zoon-thema is eigen dat de betekenis van de parabel verengd wordt tot het moreel-pedagogische vlak¹⁵. Dit geldt evenzeer voor de *Acolastus* van de protestantse Gnapheus, het eerste stuk dat de Jezuïeten te Venen in hun repertoire opnamen. Deze morele begrenzing van de stof was geheel conform Cicero's definitie van de betekenis van de comedie als *humanae vitae speculum*.

---

15. Vgl. Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.12.

INHOUD EN MOTIEVEN VAN DE *ASOTUS*

A. Inhoud.

Zoals Hugle¹ terecht opmerkt, was voor het Neolatinse drama de thematische ontleening aan de *comœdia palliata* een sporadisch voorkomend verschijnsel. Stukken van Plautus en Terentius zijn weliswaar met hartstocht tot in de 16-de eeuw gespeeld; de Humanisten stonden echter verder af van het antieke Romeinse milieu dan Plautus en Terentius van het maatschappelijk leven van hun voorbeelden Menander, Diphilus en Philemon. De mensen uit de 16-de eeuw waren het antieke milieu ontgroeid.

De eerste dichter die afscheid neemt van de antieke themata en Franse, Italiaanse en uit eigen land stammende onderwerpen in zijn stukken welkom heet, was Reuchlin (1455-1522). Niet zonder reden noemt hij zich dan ook *poeta novus*.

Macropedius treedt in zijn voetspoor. De Bijbel, het eigentijdse, Nederlandse milieu, middelnederlandse kluchten en de opvatting van zijn taak als leraar vormen vooral zijn inspiratie. Daarnaast echter lopen er inhoudelijk ook lijnen naar de antieke Romeinse comedie. We treffen bij Macropedius aldus een bonte mengeling van antieke, bijbels-religieuze, pedagogische en moraliserende elementen.

Verenigd zijn ze in de *Asotus*, een stuk dat zo is genoemd naar de hoofdpersoon van dit overwegend bijbelse drama². Een lang betoog van Eumenius, *Asotus*' vader, leidt het stuk in. Eumenius schildert zijn rol als vader en beklaagt zich over de moderne jeugd die voor deze gelegenheid gestalte krijgt in de persoon van *Asotus*. Schuldig aan het wangedrag van *Asotus* is een slecht gezelschap waarvan een aantal van Eumenius' knechten deel uitmaakt. Een van hen, *Comasta*, wordt door Eumenius in een vlaag van verstandsverbijstering, zoals *Comasta* het zelf uitdrukt, aangesteld om het

---

1. Hugle, *Einflüsse der Palliata*, p.28.

2. Een uitgebreide bespreking van alle stukken van Macropedius kan men vinden in Best, *Macropedius*.

beheer over het huis te voeren als Eumenius met zijn oudste zoon Philaetius voor een dag naar zijn landgoed vertrekt.

Tijdens Eumenius' afwezigheid verandert diens fatsoenlijke huis volgens het plan van Comasta in niet veel meer dan een bordeel. De parasiet Colax nl. heeft tegen de beloning van een overvolle buik graag voldaan aan de wens van Comasta om snolletjes en slempers aan te voeren. Een van de goede knechten, Tribonius, vlucht beangstigd door Colax' vraatzucht naar buiten en toont zich verbolgen over het wanbeleid van Comasta. Hij wordt echter naar de graanschuur gedirigeerd om koren te zeven. Tribonius en een andere trouwe knecht, Merimnus, zien met lede ogen de gebeurtenissen aan; zij maken, na een afranseling door Comasta, van diens opdracht om vis te halen en een dag weg te blijven, gebruik om Eumenius op de hoogte te gaan stellen. De kok Daetrus is zijn onstabiele karakter getrouw en verkiest in zijn bangheid naar Comasta's pijpen te dansen.

Aan de feestvreugde in het huis van zijn afwezige vader gaat ook Asotus deelnemen nadat hij op de reeds bruisende festiviteiten attent is gemaakt door Colax. Zijn plezier hieraan zal van korte duur zijn, want Cometa, de trouwe landgoedbeheerder van Eumenius, komt, vooruitgestuurd door zijn meester, poolshoogte nemen. De laatste constateert weldra een enorm tumult binnenshuis en ziet, beduusd door Eumenius' snelle thuiskomst, zijn meester grote schoonmaak houden onder het personeel. Eumenius is in zijn boosheid niet mild : Comasta wordt tot de galg veroordeeld, Daetrus in het gevang gesmeten en Colax geselsd.

Asotus, die zich tijdens de consternatie die volgde op Eumenius' thuiskomst uit de voeten had gemaakt en gewacht had tot de woede van zijn vader bekoeld was, verschijnt weer ten tonele en krijgt harde verwijten over losbandigheid te horen van zijn broer Philaetius; Eumenius uit zijn teleurstelling. Met name de kille houding van zijn broer doet Asotus besluiten zijn erfdeel te vragen en weg te gaan uit het ouderlijk huis. Een besluit waarover de duivels Astaroth en Belial zich mateloos verkneukelen.

Asotus' vertrek met twee hoertjes naar een hedonistisch bestaan in den vreemde vindt plaats tot groot verdriet van Eumenius en tot opluchting van Philaetius.

Hoe het werkelijk zijn zoon in het buitenland vergaan is, krijgt Eumenius te horen van een vreemdeling uit Milete. Deze schetst Asotus' wederwaardigheden

: zijn luxueus leven, zijn debâcle, zijn dienst als zwijnenhoeder, zijn berouw en plannen tot terugkeer naar huis. De heuse terugkomst van Asotus weet

Colax te melden; zijn wankel bestaan van parasiet krijgt door de vreugde van Eumenius over Asotus' terugkeer een overvloedige basis.

Als vader en zoon elkaar ontmoeten, wekt de haveloze Asotus ontroering bij Eumenius; deze drukt de jongeman aan zijn hart en treft maatregelen om de thuiskomst van zijn zoon passend te vieren. De kok Daetrus wordt op verzoek van Asotus uit de gevangenis ontslagen. De algehele vreugde wordt echter enigszins getemperd door de morrende Philaetius.

B. Motieven.

In het *Argumentum* biedt Macropedius een korte inhoudsopgave van zijn *Asotus*. In grote trekken is dit *Argumentum* een metrische vormgeving van de Parabel van de Verloren Zoon, die men aantreft bij *Lucas*, 15,11-32.

Schematisch is de parabel als volgt opgebouwd³ :

1. Lc.15,11 : een vader heeft twee zonen.
2. 12 : de jongste zoon vraagt zijn erfdeel en krijgt het.
3. 13 : "hij verlaat met zijn erfdeel het land en "verkwist het.
4. 14 : hij wordt arm.
5. 15 : hij wordt zwijnenhoeder.
6. 17-19 : hij komt tot inkeer.
7. 20-24 : hij keert terug naar zijn vaderland en krijgt vergeving.
8. 25-32 : de oudste zoon is daarover wrevelig en wordt door zijn vader gekalmeerd.

Macropedius verwerkt deze elementen uit het relaas van Lucas in zijn stuk in het gedeelte dat aanvangt in *scena* 10 van het derde bedrijf en doorloopt tot het einde van vijfde bedrijf, en voldoet⁴ hiermee aan de ondertitel van de *Asotus : evangelica de filio prodigo parabola*.

Niet alle elementen (1 t/m 8) uit de Verloren Zoon-parabel worden daarbij rechtstreeks op de planken gebracht. Zo worden het mondaine leven van de zoon in het buitenland (3^e), het verblijf op de zwijnenhoeve (4,5) en zijn berouw (6) meegedeeld door een inwoner van de streek waar Asotus is heengegaan.

In zijn uitwerking van de parabel van de Verloren Zoon wordt door Lucas aanvankelijk de reden voor het vragen om het erfdeel opengelaten. De summier beschrijving bij *Lucas* 15,12 *Homo quidam habuit duos filios, et dixit*

3. Zie ook Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.19.

4. K. Michel, *Vesen des Reformationsdramas*, p.10, gelooft, dat Macropedius' stuk beter pas in *scena* 10 van *actus* III had kunnen beginnen.

adulescentior ex illis patri : Pater, da mihi portiones substantiae, quae me contingit. Et divisit illis substantiam benadrukt ten aanzien van de jongste zoon eigenlijk alleen zijn jeugdige leeftijd.

Door vrijwel alle auteurs die de parabel gedramatiseerd hebben, worden aan de jeugdige zoon een onbesuisd karakter en de zucht naar avontuur toegedacht. Deze eigenschappen vermeldt Lucas ook, nl. in 15,13 (*adulescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam, et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose*) en in 15,30 (waar de oudste zoon over hem zegt: *qui devoravit substantiam suam cum meretricibus*).

De meeste dichters lieten zich evenwel bij het appel aan hun fantasie om invulling te geven aan het liederlijk leven van de Verloren Zoon niet zozeer door Lucas als wel door de traditie leiden. Aan deze traditie was enerzijds literair vorm gegeven en anderzijds had deze door de artistiek-religieuze uitbeelding van het gedurende de gehele Middeleeuwen populaire thema van de Verloren Zoon ook in de beeldende kunst reeds enigermate vaste vorm aangenomen⁵. In deze traditie werd de spijlucht van de Verloren Zoon breed uitgemeten en de sporen hiervan waren op het toneel maar al te goed zichtbaar.

Macropedius staat echter volkomen los van deze, door andere auteurs gebruikte, traditie. De -ook bij hem- onbesuisde en avontuurlijke Verloren Zoon Asotus wordt in de door hem gekozen opzet veeleer een slachtoffer van enige *improbi* (*Argumentum* vs.4), aan wie gestalte wordt gegeven door de Slechte Knechten van zijn vader die het tijdens diens afwezigheid op een fuiven hebben gezet. Asotus moet als dekmantel voor hun braspartij dienen.

Tot aan *scena* 10 van het derde bedrijf wordt Asotus getoond in het milieu van deze Slechte Knechten die lak hebben aan de zaken die hen door hun meester zijn toevertrouwd en hun goede medeknechten afranselen. We zien ook de maatregelen hiertegen van de Goede Knechten.

Op deze manier verschaft de pedagoog Macropedius zijn leerlingen een zeer directe spiegel : de niet rijke, jeugdige en onbezonnen Asotus in snode gezelschap.

Het tweede motief is hiermee aangereikt : dat van de Goede en Slechte Knechten. Macropedius ontleent het aan *Mattheus* 24,45-51 (in mindere mate aan *Marcus* 13,34-37) en *Lucas* 12,42-48.

5, Vgl. Kat, *De verloren zoon*, pp.24-34, Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp.2 en 10, Creizenach, *Geschichte*, II,p.114, Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, pp.1-2.

In deze parabellen behandelen de Evangelisten de waakzaamheid die gesymboliseerd wordt in het gedrag van de Goede en Slechte Knecht. De facetten van dit gedrag vormen bij Macropedius het "decor" van bedrijf 1 tot bedrijf 3, scene 10, waarin ook Asotus optreedt en gebracht wordt tot de conflict-situatie met zijn vader en broer.

Een vergelijking van de inhoud van de parabel bij Lucas en Mattheus met de corresponderende passages in Macropedius' *Asotus*, levert het volgende beeld op :

In de tekst van Lucas en Mattheus wordt gesproken over de afwezigheid van de heer des huizes (in de *Asotus* : *abiit hinc delirus ad villam senex* [vs.189]; *abiit hinc senex in praedium* [vs.259]) en over de omstandigheid dat het beheer van diens eigendommen wordt toevertrouwd aan een van de knechten (Luc. 12, 44 *Vere dico vobis, quoniam supra omnia, quae possidet, constituet illum*; Matth. 24, 45 *Quis, putas, est fidelis servus, et prudens, quem constituit dominus super familiam suam*; Matth. 24, 47 *amen dico vobis quoniam super omnia bona sua constituet eum*; in de *Asotus* verwoordt Comasta zijn aanstelling over have, goed en personeel aldus : *Mihi credidit rem omnem semel domesticam* [vs.191]; *Super omnia bona sua me herus constituit et/ Super familitium suum* [vss. 266-7]; *Cui senex totam simul cum re familiam tradidit/ Suam gubernandam*. [vs.377]). Deze door de heer aangestelde knecht - die in vs.387 *oeconomus* genoemd wordt naar *οἰκονόμος* in Luc. 12, 42- voert een wanbeheer : hij slaat het personeel (Matth. 24, 49 *et coeperit percutere servos suos*; Luc. 12, 45^b *et coeperit percutere servos, et ancillas*; in de *Asotus* klagen Merimnus en Tribonius aldus : *multis ab oeconomo modis diverberor*, [vs.376]; *haud minoribus afficior et ego malis* [vss. 378-81]; en Daetrus constateert : *diverberat eos fuste* [vs.431]), deze beheerder onthoudt zijn medeknechten het rantsoen (Luc. 12, 42 *est fidelis dispensator, et prudens...*, *ut det illis in tempore tritici mensuram* ?; Matth. 24, 45 *est fidelis servus, et prudens...*, *ut det illis in tempore tritici mensuram* ? tegenover *Asotus* vss. 387-9 *oeconomus inutilis/ Et infidelis dissipat nobisque demensum cibum/ Subtrahit, herus quem iusserat tempore stato nobis dari*), hij houdt een orgie in zijn meesters huis (Luc. 12,45 *et edere, et bibere, et inebrari*; Matth. 24, 49 *et bibit cum ebriosis* tegenover *Asotus* o.a. vs. 194-5 *Ast epularier, baccharier/ Scortatier* ; vss. 203-4 *et indulgere genio, ..mensis iocisque Sybariticis.* ; vs. 286 *Bibesii voluptuarii* ; vss.593-4 *Quicquid gulam aut Venerem allicere solet, domum/ Comasta comportavit..*), en wordt verrast door de plotselinge thuiskomst van zijn heer (Luc. 12, 46

veniet dominus servi illius in die, qua non sperat, et hora, qua nescit ,
*Matth 24, 50 idem [ignorat i p v nescit] tegenover Asotus vss 794-6 Per
 posticulamne/ Herus, hos ut inopinantes in facto opprimat,/ Ingressus est ?*
 De voor het wanbeheer verantwoordelijke knechten worden gestraft 1
 bestraffing van de meest verantwoordelijke (*Luc 12, 46-8 et dividet eum
 partemque eius ponet cum hypocritis* , in de *Asotus* luidt de bestraffing van
 Comasta aldus in de vss 891-2 *Te morte dignum teque plectendum horrida
 poena/ Pronuntio*), 2 bestraffing van de minder verantwoordelijke knecht
 (*Luc 12, 47 Ille autem servus, qui cognovit voluntatem domini sui, et non
 praeparavit, et non fecit secundum voluntatem eius, vapulabit multis* (geen
 vermelding bij *Matth*), in de *Asotus* wordt Daetrus in het gevang gesmeten
 [vs 905] *phylacae innectite*, 3 bestraffing van de minst verantwoordelijke
 knecht (*Luc 12, 48 qui autem non cognovit, et fecit digna plagis, vapulabit
 paucis* (geen vermelding bij *Matth*), in de *Asotus* krijgt Colax een pak slaag
 [vs 912] *Scapulas flagris caedite*

De passus bij Macropedius waarin de bestraffing van de beheerder Comasta, de
 kok Daetrus en de parasiet Colax beschreven wordt (vss 878-915), geeft een
 verschuiving in de zwaarte van de straffen te zien De knecht die in hogere
 mate het vertrouwen van de heer genoot, ontvangt in verhouding tot zijn
 (trouw of) ontrouw, een (hogere beloning of) zwaardere straf Deze
 handelwijze is volkomen parallel met de beschrijving van de straf voor de
 (drie) knechten in *Lucas 12,46-48* Zowel *Lucas (12,46)* als *Mattheus (24,51)*
 bezigen als woord voor de zwaarste straf *dividet* De Griekse tekst biedt
διχοτομήσει "hij zal straffen met de uiterste strengheid" 6

Erasmus leest in zijn uitgave van de *Vulgata* 7 *dissecabit* en verantwoordt
 deze lezing aldus 8 *Atque illud dividet, est διχοτομήσει, id est, in duas
 dividet partes, sive dissecabit*

Macropedius heeft een zeer duidelijke invulling gegeven aan de zwaarste straf
 en een klare gradatie aangebracht bij de bestraffing van de twee knechten en
 de parasiet die zich door zijn zelfgekozen levenswijze afhankelijk heeft
 gemaakt van Eumenius Doodstraf [vss 890-11, gevangenisstraf [vss 904-5] en
 lijfstraf [vss 911-2] zijn de Macropediaanse equivalenten van wat bij *Lucas*
 12,46-48 *dividet, vapulabit multis* en *vapulabit paucis* als bestraffing voor
 de drie (categorieën) knechten genoemd wordt Zij boeten hiermee voor de

6, Liddell and Scott, s.v., hapax in deze betekenis

7 *Opera omnia* VI, p.285, ed P. van der Aa,

8 *Ibidem*, noot 24

schending van het vertrouwen dat hun heer in hen stelde.⁹

Aan het einde van het derde bedrijf plaatst Macropedius een koorlied dat het thema "Goede en Slechte Knechten" afsluit.¹⁰ In een duidelijk contrast worden de eigenschappen van beide soorten knechten opgesomd (strofen 1-3), beloning en straf voor hun gedrag vermeld (strofe 4) en tenslotte (strofe 5) wordt de uit dit geheel afgeleide morele les voorgehouden aan het (jeugdige) publiek¹¹.

Macropedius weet de wereld van de moraliserende *comoedia sacra* met haar bijbelse onderwerpen en die van de *comoedia palliata* te versmelten. De bewering dat Macropedius de *Asotus* uitsluitend tracht te bouwen op en vorm probeert te geven naar de *Captivi* en *Mostellaria* van Plautus, is dan ook onvolledig¹².

Men gaat hiermee voorbij aan het bijbelse motief van de goede en slechte knecht, dat evenzeer een rol speelt. De overwegend narratieve tekst van de desbetreffende parabel in *Matth.* 24, 45-51 en *Luc.* 12, 42-8 geeft weinig dramatische aanknopingspunten¹³. Deze heeft Macropedius gezocht in de antieke comédie waar het motief van de rijke heer die een aantal slaven heeft met groot verschil in karakter en instelling ten opzichte van de meester, rijkelijk voorhanden is. Ook blijkt deze heer een zoon te hebben die het veelal met hem oneens is. Gedoeld wordt op Plautus' *Captivi* en *Mostellaria*, waarmee de *Asotus* inderdaad treffende overeenkomsten vertoont¹⁴.

9. Hartelust, *De dictione*, p.42 in *Asoto Colax quoque parasitus verberibus punitur* is als bevestiging niet onjuist, maar de verbazing die erin doorklinkt, lijkt onnodig.

10. Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.40 onderkent dat de tegenstelling *servi nequam-servi frugi* de meeste stof biedt voor de volgende scènes (na I,4), maar baseert deze tegenstelling (volledig en hierdoor onjuist) op Plautus' *Mostellaria*.

11. Ook de West-Vlaamse leraar Petrus Papaeus combineert twee bijbelse gegevens in zijn *Samaritanen* (1539): "De Verlorene Zoon wordt nl. bij hem het slachtoffer van de rovers Cupido, Bacchus en Mors, waarna de Barmhartige Samaritaan zich over hem ontfermt. We staan dus hier voor een uniek voorbeeld van een geslaagde "contaminatio" toegepast op twee bijbelse parabellen. Het stuk is dan ook niet onopgemerkt gebleven in de brede kringen van het Europese humanisme", aldus IJsewijn in *Mededelingen*, 43, 1981, p.90.

We menen Macropedius' *Asotus* als eerste unieke voorbeeld te mogen presenteren.

12. Aldus Michel, *Vasen des Reformationsdramas*, p.10, Horny, *Bedientenszenen*, pp.98-100, Hugle, *Einflüsse der Palliata*, p.94, Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp.3 en 37v., Holstein, *Drama vom verlorenen Sohn*, p.7 acht de invloed van de antieke comédie op de *Asotus* groter dan die op Gnapheus' *Acolastus* vanwege de belangrijke invloed van de knechten des huizes op *Asotus*.

13. Van den Boogerd, *Jezuitendrama*, p.177, vermeldt een bewerking van de parabel door de Jezuïet Joannes Surius (1554-1631). Voor een inhoudsopgave van dit stuk zie men *ibid*, pp.178-9.

14. Op deze overeenkomsten naar inhoud en woordontleding is gewezen door Spengler, *Der*

Volstaan we hier met een korte inhoudsopgave van deze stukken van Plautus.

Captivi¹⁵ : een heer, Hegio, heeft twee zonen verloren; de ene, Paegnium, werd als kind ontvoerd door een slaaf, de andere, Philopolemos, is gevangen genomen door de bewoners van Elis. Om deze laatste terug te krijgen, koopt Hegio gevangenen uit Elis op, onder wie Philocrates, die in werkelijkheid Paegnium is, en diens slaaf Tyndarus. Als Tyndarus naar Elis wordt gestuurd om de uitwisseling tussen Philopolemos en Philocrates mogelijk te maken, wisselen Philocrates en zijn slaaf van rol. Hiervan op de hoogte gebracht, stuurt Hegio woedend deze slaaf naar de steengroeven. Spoedig keert Philocrates met Philopolemos terug, de ware identiteit van Philocrates wordt door zijn ontvoerder onthuld, Tyndarus wordt door Hegio geadopteerd en de ontvoerder gestraft.

In de **Mostellaria** worden tijdens de afwezigheid van de heer des huizes have en goed verbrast door diens zoon. Bij deze activiteit wordt de zoon, Philolaches, voortreffelijk ondersteund door de slaven en zijn maitresse¹⁶. De plotselinge thuiskomst van zijn vader dreigt roet in het eten te gooien en het vrolijke gezelschap zet alle zeilen bij om de oude heer te misleiden. De intrigerende slaaf Tranio ontkomt ternauwernood aan een zware straf.

De antieke leefgemeenschap met zijn heren, zoons, (on)trouwe slaven, parasieten en prostitueés bood een hoeveelheid onderwerpen die zich leenden tot bewerking voor een comedia. De verwickelingen tussen de leden van de sociale lagen worden door auteurs als Plautus en Terentius met comische geladenheid en psychologisch fijne karakterisering ten tonele gebracht. De kracht van elk stuk is dat het publiek kostelijk wordt vermaakt.

De inhoudelijk verwante stof van de Verloren Zoon, de Goede en Slechte Knechten en de **Mostellaria**¹⁷ wordt door Macropedius moreel-pedagogisch verwerkt. Met zijn **Asotus** tracht hij een antwoord te geven op de vraag, hoe de *iuventus lubrica* opgevoed dient te worden. Hij haalt aldus deze materie binnen de schoolmuren en brengt het element "nietsdoen" in zijn gevolgen als afschrikwekkend voorbeeld op het podium.

---

verloren Sohn, pp.38-48 en Best, *Macropedius*, pp.30vv. In het Hoofdstuk "Taal, stijl en metrum" worden de overeenkomsten in detail vermeld en wordt een aanvulling gegeven op de door genoemde auteurs reeds geconstateerde ontleningen.

15. Duckworth, *Nature of Roman Comedy*, p.151; *The theme of the Captivi is the loyalty and devotion of master and slave*.

16. Het gegeven van een slaaf die bij afwezigheid van de meester aangesteld is over het huishouden en in die functie zijn eigen zaken regelt, vinden we ook in Plautus' *Persa*.

17. Zie Best, *Macropedius*, pp.40-1.

Een interessant bijmotief is het optreden van de twee duivels Astaroth en Belial¹⁸. Het succes van de invoeging van deze twee duivels moge blijken uit de omstandigheid dat een duivelscène in geen enkel Prodigus-drama uit de tweede helft van de 16-de eeuw ontbreekt¹⁹. Ook bij de moderne lezer vindt het aardige contrast²⁰ van dit comische intermezzo met de voorafgaande, ernstige passage waarin na de confrontatie tussen vader en zoon aan de laatste het erfdeel wordt uitbetaald, een gunstig onthaal²¹. In de Middeleeuwse, Nederlandse spelen is het optreden van een koppel duivels zeer geliefd²²; Macropedius gebruikt daarvoor enerzijds traditionele namen, zoals Astaroth en Belial in de *Asotus*; anderzijds gefingeerde, zoals *Narcolappus* en *Lorcoballus*: het in de *Rebellen* optredende duivelspaar.

In uitlatingen en gedrag blijken Astaroth en Belial²³ niet of nauwelijks te verschillen van hun voorgangers in de Nederlandse spelen. We treffen een aantal traditionele elementen aan:

-blijdschap die geuit wordt door luid schaterlachen, veelal gepaard met sprongen en buitelingen.²⁴

---

18. Volgens Michel, *Vesgen des Reformationsdramas*, p.10 is er voor dit optreden geen enkele aanleiding.

19. Zie o.a. Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.46; ook Triebel, *Rasser of Alsace*, p.67 maakt melding van deze sub-plot, gevord door duivels; volgens Hugle, *Einflusse der Palliata*, zijn engel en duivel weer ingeburgerd sinds Macropedius' *Rebellen* en Rebhuus *Huweljksspel*, 20. Hummel, *Sinneken*, p.239 spreekt in deze gevallen liever van "tegenwichtstechniek".
21. Best, *Macropedius*, pp.34-5.

22. Haslinghuis, *Duivel in M.E.*, p.104, Van Abbé, *Drama in Renaissance*, pp.48 en 57 vermeldt dat de Humanisten de uit de Middeleeuwen overgeleverde conventies accepteren; Triebel, *Rasser of Alsace*, p. 14; Bradner, *Latin Drama of Renaissance*, p.45 oordeelt, wellicht mede op grond van deze duivelpassage, dat de *Asotus* in een Middeleeuwse traditie staat.

23. Zie Haslinghuis, *Duivel in M.E.*, o.a. pp.46,81,110,151 voor Astaroth en pp.98,111,116 voor Belial.

In een Duits spel *Pfarrkircher Passion* trekken in een défilé *Welial*, bevorderaar van vals spel, dronkenschap en brassers en *Astaroth*, bewerker van nijd en afgunst, aan het publiek voorbij (Haslinghuis, a.w. pp.142-3).

In *Twee schoone Reihoryckelicke spelen van zinnen ende dat vanden verloren Zoonne*, Luce uit xve capittelle, Den eersten Bouck, 1583 (ed. Galama) worden *Asterot* (vs.47) en *Belial* (vs.48) genoemd.

Zie ook de aantekening van Galama ad vs.47, p.218: *Asterot*; *Astaria*. Vgl. o.a. *Recht*, 2, vs.13, *Een vrouwelijke afgod van de Kanaänieten*. In IV Kon. 23, vs.13 wordt *Astarot* een god der Sidoniërs genoemd. *Astarot* wordt voorgesteld als een van de 7 hellevorsten; hij staat te boek als "zeer wys van bestrecke (=verlokking, verleiding), Tavys ter zelve plecke" (*tavys*=raad).

Zie ook de aantekening van Galama ad vs.48: *Belial*; vgl. o.a. *Recht*, 19, vs.22, *Belialskind* is in de Bijbel een veel gebruikt scheldwoord voor schurk, vgl. nog II Paral. 13, vs.7, *Belial* doet dienst als klerk, *secretaris*.

24. Haslinghuis, *Duivel in M.E.*, pp.145 en 185.

-het maken van plannen om slachtoffers te vangen in koorden, netten en strikken.²⁵

-domheid die bijdraagt tot het comische effect.²⁶

De verschijning van de duivels in de *Asotus* is slechts kort en eenmalig. Zij vormt een "revival" van de oude duivelrol, een "Aha-Erlebnis" voor de toeschouwers die hierin een traditioneel element herkennen. Het is een optreden dat overeenkomt met dat van hun Nederlandse broers : "Wanneer de duivel in het 16-de eeuwse spel optreedt, betreft het praktisch uitsluitend relictten van de oude duivelrol, om welke reden dan ook in leven gehouden of tot nieuw leven gebracht"²⁷.

---

25. Haslinghuis, p.194.

26. Haslinghuis, pp.56-7.

27. Hummelen, *Sinneken*, p.374; de "dramatische functie" van de duivels wordt besproken op pp. 55-6.

DRAMATISCHE STRUCTUUR, NAMEN EN KARAKTERS IN DE *ASOTUS*.

Inleiding.

De namen die Macropedius gebruikt voor de *dramatis personae* in de *Asotus*, zijn *nomina loquentia*, sprekende namen, die het karakter en de levensomstandigheden tekenen van de spelers¹. Niet alleen hierin volgt Macropedius het voorbeeld van Terentius², en in mindere mate dat van Plautus³, maar ook in het ten tonele voeren van een aantal vaste typen, zoals een "oude man", "hoertjes", "een parasiet", lijkt weinig verandering te zijn opgetreden t.o.v. de toneelsituatie in de oudheid. Aan een vergelijking met figuren uit de *comœdia palliata* en het eigentijdse toneel zijn de daarvoor in aanmerking komende typen in Macropedius' stukken dan ook niet ontkomen. De balans, opgemaakt uit de meningen over de wijze van karakter- en sfeertekening, is over het algemeen positief⁴: de typen, die niet wezenlijk nieuw zijn in vergelijking met de antieke comédie, ademen de geest van Macropedius' tijd⁵; de parasiet Colax lijkt meer op de onsterfelijke Lamme Goedzak, de dikke begeleider van Tjil Uilenspiegel, dan op de magere hongerlijders van het antieke Rome⁶; de *meretrices* zijn weliswaar gemodelleerd naar die uit de *comœdia palliata*, maar vertonen daarenboven opvallende trekjes van kroegmeiden uit de 16-de eeuw⁷; de goede karakterisering en het oproepen van een Plautijnse en Terentiaanse sfeer maken Macropedius tot de belang-

1. Macropedius tracht, om pedagogische redenen, het aantal spelers zo groot mogelijk te laten zijn. Het gemiddelde aantal spelers in zijn stukken bedraagt, zonder koor, ongeveer 17. Het aantal spelers bij Plautus en Terentius varieert van 7 tot 14, met een gemiddelde van 10 à 12, [Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p. 94].

2. Cf. Donatus in zijn commentaar op Ter., Ad. 26: *nomina personarum in comœdiis dumtaxat, habere debent rationem et etymologiam*.

3. Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, pp. 347-9.

4. Hoewel aan deze beoordelingen een grote mate van persoonlijke waardering gegund dient te worden, missen wij vaak een motivering voor deze appreciatie.

5. Jacoby, *Beitrag*, p. 20, Haupt, *Flayders Moria*, p. 33; laatstgenoemde auteur meent dat de individueel getekende figuren zo uit het alledaagse leven zijn gegrepen, dat men van een burgerlijk familiedrama kan spreken.

6. Haupt, *Flayders Moria*, p. 34.

7. Spengler, *Der verlorene Sohn*, p. 25, Horny, *Bedientenszenen*, p. 5.

rijkste dramaticus van de 16-de eeuw⁸; in de behandeling van spel en dialoog overtreft Macropedius Gnapheus⁹; soms is de totaalindruk zelfs dat Macropedius in zijn literaire kwaliteiten hoger aangeslagen dient te worden dan Plautus en/of Terentius¹⁰.

Structuur.

Ten einde echter met recht de kwaliteiten van Macropedius als dramaticus te kunnen beoordelen en zijn verdiensten in sfeer- en karaktertekening te kunnen schatten, moeten wij de *Asotus* tegen de achtergrond van de volgende vragen bezien : gebruikt Macropedius het niet-dramatische voorbeeld van de Verloren-Zoon-parabel zodanig dat deze stof als toneelstuk op een podium gespeeld kan worden ?, en voldoet hij hierin aan een "dramatische plicht", die met de woorden van Schauer omschreven kan worden als : *Das Wesen des Dramatischen wurzelt in einer intensiv gespannten Polarität von Aktion und Reaktion, Streben und Widerstreben, drängender Kraft und hemmendem Widerstand, kurz im Kampf*" ¹¹.

In de overwegend narratieve tekst van de V.Z.-parabel zoals beschreven in Lucas 15, 11-32 zijn enkele dramatische momenten te bespeuren : in vs.1 vraagt de jongste zoon zijn erfdeel en krijgt het; de vss. 17-9, waarin de jongste zoon tot inkeer komt en berouw krijgt, zijn een vermenging van reflecterende en dramatische elementen, met het sterke wilsmoment : "Ik zal opstaan en naar mijn vader gaan"; in de vss.21-4 treedt het dramatische element sterk op de voorgrond : de verteller treedt terug en laat de (handelende) personen aan het woord. De zoon vraagt en verkrijgt vergeving, zijn vader herstelt hem volledig in de oude positie. Het korte, epische bericht "en zij begonnen feest te vieren" is de overgang naar verdere gebeurtenissen. De ontmoeting van de oudste zoon met een knecht [vs.27] is weer een dramatisch begin, dat een vervolg krijgt in de confrontatie [vss.29-32] tussen de vader en de oudste zoon. Deze doet zijn beklag over het feest dat aangericht is vanwege de thuiskomst van de jongste zoon; de vader geeft een rechtvaardiging daarvan.

8, Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.37; Horny, *Bedientenszenen*, pp.100-1.

9, Spengler, p.49.

10, Jacoby, *Beitrag*, p.20.

11. Schauer, in *Reallexikon [Merker-Stammeler]*, artikel *Drama*, 93, p.212. Vgl. ook Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.23. De pp. 19-27 van het laatstgenoemde werk nemen wij als uitgangspunt bij deze inleidende beschouwing over de dramatische structuur.

Voor het drama nu, waarvan het wezenlijke handeling is, was in de relatie vader-oudste zoon nauwelijks een aanknopingspunt gegeven. Het zwaartepunt lag veel meer op het lot van de jongste zoon. De handeling echter die diens lot op gang brengt, wordt beëindigd door de verzoening tussen de vader en de V.Z.. De rest is vanuit dit gezichtspunt in wezen overbodig naspel¹². De gedachte van Macropedius om de oudste zoon in de bewerking van de parabel aan de handeling te laten deelnemen, is een gelukkige. Door het optreden van de oudste zoon wordt de latent gehouden spanning explosief gemaakt. Tevens is de laatste scène met de confrontatie vader-oudste zoon geen appendix, maar een met het hele stuk harmonisch verweven gedeelte.

De eis tot een eigen beslissing van de dramaturg wordt ook gesteld op plaatsen in de vertelling die geen aanzet geven tot dramatische elementen. Zo m.b.t. het verzoek van de V.Z. om zijn erfdeel en het kale bericht over de reactie van de vader, waarbij het aan de dramaturg overgelaten wordt om aan deze situatie invulling te geven en haar te motiveren. In de exponerende proloog van de *Asotus* wordt deze motivering door Eumenius, de vader, al enigermate aangereikt en verder uitgewerkt in de bedrijven 1 t/m 3. Ook ontbreekt zij niet door de rol van de oudste zoon niet.

Macropedius laat de V.Z. vóór zijn vertrek een liederlijk leven leiden met hoertjes en ontrouwe knechten. Deze uitbeelding van *Asotus'* onbezonnen, jeugdige natuur beslaat de eerste drie bedrijven, die berusten op een bewerking van de Parabel van de Goede en Slechte Knechten. Vanwege de overwegend narratieve strekking hiervan heeft Macropedius gezocht naar dramatische ondersteuning in overeenkomstige themata en deze gevonden in Plautus' *Captivi* en *Mostellaria*. Het ook in de Parabel van de Goede en Slechte Knechten in de kiem aanwezige dramatische element wordt in genoemde bedrijven tot leven gewekt zodra de goede en slechte knechten door de tijdelijke afwezigheid van de vader des huizes diens goed, waartoe ook *Asotus* gerekend moet worden, met hun onderling strijdige belangen gaan beheren. Door deze opzet wordt mede de vraag naar de uitbetaling van het erfdeel door de V.Z. gemotiveerd¹³ en kon Macropedius het zich veroorloven

---

12. Volgens dit inzicht is Gnapheus, die zijn *Acolastus* heeft toegesneden op de verzoening met de vader, te werk gegaan. Daardoor kreeg zijn werk die innerlijke geslotenheid die samen met de vorageving en het Terentiaanse taalgebruik zijn grote invloed aannemelijk maakt. Met deze structuur verneed Gnapheus de religieuze polemieken die door anderen juist gezocht werd.

13. Harford, *Studies*, p.153, geeft hieraan te veel gewicht door te zeggen, dat het halve stuk is gewijd aan de poging om de verdeling van het erfdeel te rechtvaardigen,

aan de V.Z.-parabel zelf een dergelijke karige invulling te geven. Macropedius' keuze het V.Z.-thema op deze manier te behandelen, biedt zowel een voor- als een nadeel.

Als nadeel mag gelden, dat Macropedius zijn toeschouwers en lezers de ellende van de V.Z. in den vreemde, zijn berouw en inkeer -op zich een dramatisch hoogtepunt- onthoudt¹⁴.

Als voordeel mag genoemd worden, dat Macropedius door het kiezen van de hierboven aangeduide structuur van zijn stuk het kernprobleem van de dramaturgie vermijdt : de eenheid van tijd en plaats. In de Proloog van de *Asotus* (vss.50-66) anticipeert hij op kritiek die geuit zou kunnen worden naar aanleiding van de omstandigheid dat hij de V.Z. enkele maanden¹⁵ na diens vertrek laat terugkeren. Macropedius beroept zich hiervoor op het getrouw zich houden aan de Evangelietekst (cf. vs.62 *veritatem*), hoewel in Lucas 15, 11-32 niet gerept wordt over een periode waarbinnen de terugkeer van de V.Z. valt¹⁶. Naast de bijbel moet Plautus dienen als ondersteuning voor Macropedius' handelwijze : *Plautum secutus* luidt het in vs.65. Plautus nu had zich met zijn *Captivi* kritiek op de hals gehaald door de onwaarschijnlijk korte tijd waarin hij Philokrates van Aetolie naar Elis, en vandaar terug, laat gaan. Philokrates heeft nl. slechts het derde en het vierde bedrijf (een halve dag) nodig om zijn zaken in Aetolië af te wikkelen en de genoemde reis te maken¹⁷.

---

14. Zie hiervoor het Hoofdstuk "Plaats en invloed van de *Asotus* in de dramatische productie van de parabel van de V.Z.",

15. *Post pauculos menses* is een vaarschijnlijker tijdsbestek dan de periode van een jaar waarvan in vs.1437 sprake is. Die periode nl. noemt Colax wanneer hij terugdenkt aan de tijd dat hij een pak rammel opliep ter bestraffing van zijn gedrag tijdens Eumenius' afwezigheid. De vermelding van "dit" jaar is verder van belang voor de periode die Comasta bungelend aan de galg (vs.1745) doorbrengt : een biologische onmogelijkheid ! In ieder geval maakt het Nederlandse klimaat, waardoor o.a. mumificering uitgesloten is, een periode van zo lang hangen irreal.

16. De gedachte dat antieke theaterwetten dienen te wijken voor religieus-evangelische eisen vinden we ook bij Gnapheus' *Acolastus*, p.48 : *Argumentum delegi ex sacris, quod in comediae formam cogi posse iudicare, praeterquam quod hic res subinde in nimis tragicas exeat exclamaciones idque praeter comicas illas leges, quas nobis tradidit Flaccus, quod crimen levius esse duxi quam a sensu et rei dignitate recedere. Malui enim pietatis respectus quam litteraturae decoro alicubi servire.* ("Mijn stof heb ik gekozen uit de gevijde verhalen, omdat ik oordeelde dat deze in de vorm der komedie kan worden gevat, afgezien daarvan dat het hier bijwijlen uitloopt op al te verheven uitroepen en dat dit in strijd met de wetten van het komische is, die Horatius ons heeft overgeleverd. Ik heb echter een overtreding daarvan lichter geacht dan dat ik van de gevoelswaarde en de waardigheid, die de stof in zich heeft, zou afwijken. Ik heb mij immers liever ergens in dienst willen stellen van de achting voor de vroomheid dan van de litteraire normen". Vert. Minderaa).

17. Vgl. Brix, *Captivi*, inl. p.3.

Evenals Macropedius in de *Asotus*, vraagt Cornelius Crocus in zijn *Josephus* (1537) voor een soortgelijk handelen consideratie en wijst hij er in zijn Opdrachtbrief op, dat in de Romeinse comédie de actie soms meer dan één dag bedroeg. Hij verwijst daarvoor naar de *Heautontimoroumenos* van Terentius, waar sprake is van een handeling die twee dagen in beslag neemt, en eveneens naar de *Captivi* van Plautus. Crocus laakt, evenals Macropedius in de vss.50-3, de handelwijze van tijdgenoten die ver van elkaar gelegen plaatsen op het podium bijeenbrengen. Zowel Macropedius als Crocus lopen met hun verantwoordende uitzetting over de dramatische eenheden een generatie vooruit op de uitspraken en theorieën van Robertellus, Madius, Giraldi Cinthio, Scaliger en Castelvetro¹⁸. Berstgenoemde spelen niet in op de theorieën van Aristoteles over het drama, -deze waren immers aan het begin van de 16de eeuw nog niet bekend¹⁹ -, maar op de adviezen van Horatius' *Epistula ad Pisones* (de zgn. *Ars poetical*) die in de formulering van Donatus in zijn commentaar op Terentius als postume wetten van de grote dichter door Macropedius en zijn tijdgenoten ervaren werden.

Macropedius' betoog in de vss.50-66 komt hierop neer, dat hij in navolging van de comici uit de klassieke oudheid de werkelijkheid qua tijd en plaats, ondanks de fictie die het toneel is, zo weinig mogelijk geweld wenst aan te doen. De toneelsituatie is elastisch : zo kan de buiten het podium verstreken tijd worden weergegeven in monologen [vs.55 *verbis referre congruis*] en door het intermezzo van een koor kan een bepaalde tijdsspanne tussen het voorafgaande en volgende bedrijf gesuggereerd worden; via deze rekbaarheid kan rekening gehouden worden met het publiek [vss.56-7 *rudi Vulgo*]. Macropedius doet een belangrijke concessie aan dit publiek, omdat het niet gesteld is op *quod in theatro logicon est* [vs.58], waarbij hij wel degelijk beseft dat hij krampachtig vasthoudt aan de eenheid van tijd en plaats, en dat hij de in zijn stuk weergegeven werkelijkheid slachtoffer op het altaar van het schooltoneel. De impasse waarin hij zich bevindt als literator en pedagoog, stelt hem voor een keuze die hij snel en gemakkelijk maakt : de schoolmeester wil vooral een voorbeeld stellen aan zijn publiek [vs.57-8 (*vulgo*) *cui non tam placet/ Quod in theatro logicon est quam deicticon*].

18. Vgl. Herrick, *Tragicomedy*, pp.31-2.

19. Herrick, *Tragicomedy*, p.19 en *Comic Theory*, pp.21-2 : pas na Paccius' vertaling van Aristoteles' *Poetica* (1536) dringt het besef door dat "de kunst de natuur imiteert".

Namen en karakters.

Door het gelijkeniskarakter van de parabel is de gelijkstelling vader=God en zoon=afvallige, zondige mens bij voorbaat gegeven [vgl. vss.26,30 en 36-71]. Deze gelijkstelling kan, afhankelijk van het doel, versluierd of zeer duidelijk aangegeven worden. De symbolische gelijkstelling [vss.21-2] verloopt naar een vergelijking, een *fabula docet*. De vader Eumenius wordt geplaatst in een antiek milieu, hij draagt een verlatijnste naam²⁰, heeft een landgoed en woont zelf in de stad, zoals een rijke Romein. Eumenius heeft na een geslaagd bestaan als handelaar zich blijkbaar als heerboer gevestigd [vgl. vs.160 vv.]. Zijn financiële status biedt aldus een goede basis voor het thema "spilzieke zoon" ²¹. Eumenius wordt evenwel niet getekend als een jager naar het grote geld. Hij is de zorgzame vader die zich tot taak heeft gesteld, dat het ook materieel zijn kinderen aan niets mag ontbreken [vss.84-113].

Eumenius' gedrag van hardwerkende vader evenwel blijkt tot zijn teleurstelling geen voorbeeldig effect in eigen kring te sorteren; met name zijn jongste zoon Asotus bezorgt hem hoofdbrekens. Hij is bezorgd om zijn reputatie : als het gezin in negatieve zin naar buiten treedt, wordt dat het gezinshoofd aangerekend [vss.127-140]. In zijn zoektocht naar het in gebreke blijven tijdens de opvoeding belandt Eumenius bij de vraag, of zijn optreden tegenover zijn kinderen niet te slap is geweest [cf. *indulgentiam* in vs.155]. Wat in dezen de mening is van de auteur zelf, wordt duidelijk uit de woorden die hij via Eumenius in vs.161 de *paedagogus* in de mond legt²². Door personen die niet ontvankelijk bleken voor zijn strenge tucht, te kwalificeren als onverbeterlijk -in deze generalisatie is vooral Asotus bedoeld-, toont Eumenius zich kortzichtig ²³ [vss.174-5] en doet hij zijn naam, "de Genadige", weinig eer aan.

Tot grote vreugde van Comasta²⁴ gaat hij met zijn oudste zoon naar zijn landgoed buiten de stad. In een levendige monoloog [I, 2] introduceert Comasta zich met niets verhullende openhartigheid : hij is de figuur van

---

20, Eumenius is een van het Grieks afgeleide naam : εὐμενής = welwillend, genadig; "de Genadige"; Best, *Macropedius*, vertaalt de naam met *well-disposed*.

21, Vgl. voor deze "antieke" inkleding Rissom, *Vater- und Sohnmotive*, p.34.

22, Vgl. vss. 159-68, waarin *erinae* [vs.168] parallel is met *monitio* [vs.159], *verbera* met *castigatio* [vs.160] en *institutio scholastica* met *paedagogo tradidi* [vs.161].

23, Vgl. Jacoby, *Bestrag*, p.21; Haupt, *Flayders Moria*, p.33; Best, *Macropedius*, p.29.

24, Ook de naam Comasta is van het Grieks afgeleid : κομᾶτης = hij die aan een κῆπος (optocht voor Bacchus) deelneemt; feestgenoot, "Feestnummer", vgl. Best, *Macropedius*, p.29 *berrymaker*.

vrolijke overmoed en van het ogenblikkelijke genot die ten koste van anderen naar bevrediging hiervan zoekt. Het publiek hoeft niet lang te twifelen aan zijn hoedanigheid van *servus nequam*. De reden dat Comasta Eumenius *delirus senex* noemt, wordt gegeven in vs.192 waarin licht wordt geworpen op het onzinnige van de daad het totale beheer van zaken aan Comasta toe te vertrouwen ("eerlijk ben ik nooit geweest"). Hij is iemand die zich verbaast over het belangeloos dienen van een meester [vss.328-9]; tijdens de afwezigheid van Eumenius legt Comasta zijn eigen maatstaven aan voor het beheer van de hem toevertrouwde zaken. Zijn wetten zullen gelden [vss.293-4] en hij die daaraan gehoorzaamt, is voortaan *fidelis*. Zijn nieuwe regels staan haaks op die van zijn meester [vss.200-4 en 469-71] en onverbiddelijk worden degenen die daarover een kik geven, het huis uitgejaagd [vss.313 en 463] en een barse toon met een stomp gaat meestal ter begeleiding van een opdracht. Met ironie hanteert Comasta tijdens zijn beheer een traditionele "meesters"-terminologie.

De verschijning van Colax²⁵ brengt de plot op gang. Hij manifesteert zich onmiddellijk als parasiet en houdt, met de overdrijving die deze figuren eigen is (cf. Plautus' *Capt.* 965: *sati' facundu's*), een klaagzang over zijn erbarmelijke toestand [vss.211-7]. Colax kenschetst zich door zijn gerichtheid op zijn buik als parasiet par excellence, geheel volgens klassieke traditie. Ook als *ridiculus* maakt hij zich waar, maar blijft hij in dienst van zijn maag : zijn grapjes moeten hem tot graag genode gast maken. Het grotendeels verbale karakter van die humor moge blijken uit de volgende passage : als Comasta beloofd heeft dat Colax na zijn klacht over magerte, weldra zwanger zal zijn van een dubbele dracht, tracht de parasiet deze veelbelovende uitlating voor zich veilig te stellen door Comasta via *bis duos* (sc. *foetus*) [vs. 240] daaraan te herinneren. Zijn *facetus*-zijn bewijst hij magistraal door te appelleren aan de "dubbele" belofte met het "dubbele" *graecari* en *pergraecari* en door afsluitend te wijzen op het "dubbel" verwerkt hebben van die belofte met *scitissime atque prudentissime* [vs.241]. Colax' honger maakt hem kwetsbaar : hij verricht hand- en spandiensten om aan de roep van zijn maag te voldoen. Slecht is hij niet; hij heeft een sterk gevoel voor rechtvaardigheid : als hij later in het stuk door Eumenius

25. Ook zijn naam stam uit het Grieks : κόλαξ = vleier, parasiet. De naam Colax vinden we ook als titel van Comedies van Menander, Naevius en Plautus, vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, pp. 48, 52, 63. De naam kan vertaald worden met "Hielelikker", vgl. Best, *Macropedius*, p.30 *flatterer*. In vs. 1533 geeft Macropedius te verstaan, dat zijn naam in de Griekse betekenis begrepen moet worden.

bestraft wordt, vindt hij dat volkomen terecht. Hij beschouwt het als de rente die voor een schuld voldaan moet worden. Zoals hij zijn eigen handelen en de situaties waarin hij terecht komt, doorziet, heeft hij ook inzicht in de drijfveren van anderen. Met name doorgrondt hij Asotus, wellicht het best van alle "medespelers", : hemzelf speelt zijn maag parten, Asotus diens jeugd.

Aan de opdracht van Comasta om personen in huis te halen die aan het feest dat deze organiseert, deelnemen, voldoet Colax graag. Hij is immers de jachthond die voor dit soort zaken gehuurd kan worden. Zijn voorschot in de beloning is dat hij losgelaten wordt in de provisiekamer. Zijn ontstellende vraatzucht daar doet Tribonius²⁶ naar buiten rennen, die in het teugelloze gedrag van Colax een aanleiding ziet Comasta verwijten te maken over diens nu al blijken, slechte beheer van de zaken van zijn meester.

Tribonius typeert zich hierdoor als *servus frugi* [vss. 310 vv.]. De ontwikkeling in het spel gaat a.h.w. schoksgewijs verder door de confrontatie van twee tegengestelde karakters die elkaar goed blijken te kennen. Evenals Grumio, in Plautus' *Mostellaria* 78 vv., ziet ook Tribonius zijn meester het liefst zo snel mogelijk naar huis terugkeren. In de dialoog van II, 1 karakteriseren hij en Merimnus²⁷ zich. Bij Plautus zetten de slaven in monologen hun functioneren uiteen op een zodanige manier dat ze daardoor hun karakter laten blijken. De mate van hun toewijding aan hun heer hangt veelal af van de hoeveelheid slaag die hen eventueel te wachten staat : angst en voordeel in parasitaire sfeer zijn hun motieven²⁸. Zij zijn de antieke voorvaders van Macropedius' *servi nequam*. De trouw van Merimnus en Tribonius aan hun meester evenwel blijkt oprecht en van een on-Plautijnse belangeloosheid : het welzijn van hun meester is hun welzijn. Deze *servi frugi* stijgen uit boven de klassieke slaventypen en worden door Macropedius op een niveau van voorbeeldige, christelijke goedheid getild [vgl. vss.393-5 en 424-5].

Als Merimnus vanaf het dak van de korenschuur heeft gezien dat Colax zijn opdracht heeft uitgevoerd door hoertjes en drinkers via de achterdeur het

---

26. Het is mogelijk dat de naam Tribonius teruggaat op twee Griekse woorden : 1. *tribē* = vrijven, dorsen; vgl. vss.334-5 waar sprake is van koren malen, 2. *tribev* als *adi*, en *subst.* = geslapen, ervaren in; vgl. vss.344 vv. waar Tribonius het spelletje van Comasta doorziet. Zijn naam zou dus kunnen luiden "Dorser", vgl. Best, *Macropedius*, p.30 *probably "thresher"*.

27. De naam Merimnus is afgeleid van *μεριμνέω* = peinen, vgl. Vulg. 1 Cor. 7,32 *μεριμνή = sollicitus est*. In de *Bassarus* is Meriana de vrouw van de schout. De naam Merimnus kan vertaald worden met "De Zorgelijke", vgl. Best, *Macropedius*, p.31 *anxious*.

28. Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, pp.191, 196, 249 vv.

huis binnen te loodsen, worden hij en Tribonius als pottekijkers met een zweep geweerd door Comasta die hen vis laat halen en hen pas de volgende dag terug wil zien. Als deze *servi frugi* op weg gaan, ontmoeten zij Daetrus²⁹ die zich beklaagt over Comasta. Daetrus beklaagt zich [vss.424 vv.] niet vanwege de onrechtvaardigheid van de beheerder Comasta, maar vanwege de wijze waarop Comasta hen behandelt : nog strenger dan zijn meester die de oorzaak is van *plagae nuperrimae* [vs.420]. Door deze onheuse gelijkstelling van verschillend gearde personen, zet Daetrus zich te kijk als dezelfde luie, onverantwoordelijke en op voordeel beluste knecht van vóór het vertrek van zijn meester en maakt aldus zijn reputatie van *hypocrita* [vs. 415] waar. Tribonius geeft Daetrus door het gebruik van de singularis *servum innocentem* te verstaan dat dit epitheton eventueel op hem van toepassing is. Echter, door de toevoeging dat zij, Tribonius en Merinnus [*servi frugi* !], "grote zondaars" zijn, [vgl. *innumera commissimus*, dat gelijkgesteld kan worden met een christelijk "confiteor"], draait de gemeenplaats "een onschuldige knecht behoort alle rampen te dulden" uit op een morele les : wees onschuldig, in ieder geval geen huichelaar. Overigens is Daetrus niet boosaardig, hij is slechts zwak van karakter en kondigt als het ware Asotus aan³⁰. Hij is de enige knecht die niet door Comasta wordt weggestuurd. Daetrus onderwerpt zich [vss.468 vv.] aan de nieuwe wetten die door deze beheerder in de ironische taal van een meester gesteld worden.

Colax intussen, gaat op zoek naar Asotus met het doel hem te vragen zich bij de feestgangers aan te sluiten. Hij treft Asotus als deze terugkeert van een jachtpartij met een havik; reden voor Colax om Asotus zelf met een "vrije vogel" te vergelijken : *pullus* is het woord dat Colax bezigt voor Asotus, een liefkozende voortzetting van de vergelijking. Colax is erg gesteld op Asotus [vgl. vss.280-1 *calamitati meae/ Praesidium amabile*]. Nog vóór de ontmoeting met Colax zingt Asotus een lied waarin hij wenst dat zijn vader sterft en hij zijn erfdeel krijgt, waarin een lichte dramatische vooruitwijzing te bespeuren valt. Een lied vol frivoliteit en onbesuisdheid waarbij meer het doel [nl. het geld] dan het middel daartoe [nl. de dood van de vader] voorop staat.

29. De naam Daetrus gaat terug op het Griekse δαιτρός = voorsnijder. In de *Hecastus* is hij een listig lid van het personeel, "Snijder", vgl. Best, *Macropedius*, p.31 *carver*.

30. Best, *Macropedius*, p.31, ziet in hem het type van de goedbedoelende christen, die ondanks zijn goede voornemens en wroeging over zijn zwakheid, ten prooi valt aan de verleidingen van het aardse leven.

Colax' uitnodiging aan Asotus bevat een 45 verzen durend, schalks, bijna treiterend spelletje. Het weerspiegelt hun kameraadschappelijke verhouding en biedt anderzijds een levendig intermezzo met vele bon-mots. Als blijkt, dat Asotus' vader is vertrokken naar zijn landgoed, is de volgorde die Asotus kiest in de vraagstelling wie door Eumenius is aangesteld als beheerder, veelzeggend. Alle personen die obstakels op zijn komende plezierreis [vs.570 *Quis obsit mihi!*] zouden kunnen zijn, blijken niet aanwezig en kunnen dus door hun rechtschapenheid [*frugi*] niets ten nadele van het feestgebeuren uitrichten. *Salvae meae res sunt*, roept Asotus dan ook blij uit in vs.568. De overige personen, Comasta en Daetrus, komen in zijn straatje te pas. Comasta is juist degene die Colax op pad heeft gestuurd om Asotus in het feestgebeuren te betrekken; een feit dat Colax niet vermeldt, wellicht om bij Asotus meer in het gevlei te komen.

Het vervolg van Asotus' lied dat het tweede bedrijf afsluit, verklankt nogmaals zijn verlangen om van huis weg te gaan met een volle beurs.

De op het lied van Asotus aansluitende koorzang³¹ [vss.623-46] schildert de geaardheid en verlangens van de jeugd en de wijze waarop men de jeugd tegemoet dient te treden; de eigenschappen van de jeugd worden geent op het gedrag van Asotus zoals deze dat ten toon spreidde in het tweede bedrijf. In deze tweede koorzang komt de gedachte naar voren dat de opvoeder tot taak heeft een geestelijk leidsman te zijn voor de jeugd en dat hij jonge mensen een duidelijk kader dient te bieden waarin zij zich bewegen kunnen³². In feite is deze koorzang een voortzetting van de eerste [vss.350-73], waar de huiselijke relatie ouders-kinderen in de houding en positie van de vader t.o.v. de kinderen en de ideale reactie van de kinderen hierop, onder de loop

31, *Chorus ex pueris et puellulis* luidt het in *Dramatis personae*. De vermelding *puellulis* zou tot de gedachte kunnen leiden dat ook meisjes het podium betreden. Dit is echter geenszins het geval; alle rollen worden door jongens van de school gespeeld, vgl. ook Schardt, *Bühnenverhältnisse*, p.176, noot 1. Behalve in de *Asotus* vinden we in de volgende stukken van Macropedius een koor dat uit mannelijke en "vrouwelijke" leden bestaat;

-Hecastus ; *chorus ex 3 pueris et 3 puellis familiae* ;

-Andrisca ; *chorus Bacchidum et alius chorus puerorum*;

-Bassarus ; *chorus ex morionibus, partim masculis, partim foeminis larvatis*,

32, Eenzelfde gedachte vinden we ook in Snaepheus' *Acolastus* vss.753-5 waar Eubulus, als raadgever van Pelargus, m.b.t. de jeugd uitspreekt ; *Quae sit aetas, pervides;/ In pessima sequax est et in malum propendet pectore/ Toto, idque maxime, dum consiliis suis relinquitur* ('je kent zijn leeftijd, ze volgt graag het slechte na, / ze neigt met 't hele hart naar 't slechte en dat te meer, / zolang z' aan eigen oordeel over wordt gelaten'. Vert. Minderaa) en vs.759; *Nisi praesens adsit corrector, qui hunc ad meliora provocat* ('tenzij een sterke daar is, / die 't kromme recht buigt en hem roept tot betere daden'. Vert. Minderaa).

werd genomen. In beide -zoals overigens alle- koorzangen blijkt de wijdere, meer objectieve en universele betekenis van het onderwerp dat aan de orde is gesteld; de keuze van dit onderwerp in de koorzang vloeit voort uit en is afhankelijk van het aan de koorzang voorafgaande bedrijf.

Het derde bedrijf opent met een optreden van Cometa³³, die de beheerder is van het landgoed waarheen Eumenius is gegaan [vgl. vss.176 en 189]. Hij is een *servus frugi* : zo tekent hij zich zelf door zijn moraliserende digressie over het gedrag van goede en slechte knechten, waarbij de laatste groep in zijn ogen geen genade vindt. In navolging van spelers uit de antieke comedie³⁴, geeft Cometa in zijn opkomst-monoloog een schets van wat zich buiten het toneel afspeelt c.q. afspeelde; zelf is hij op de hoogte gebracht over de thuissituatie door Tribonius [vgl. vs.165] en komt hij als voorbode van zijn meester poolshoogte nemen.

Het gedrag van Colax [vss.674 vv.] dat angst verraadt over de komst van Eumenius, versterkt de door Cometa aangekondigde mededeling over diens komst. Ook het antieke omen van de kraai die op de onheil voorspellende linkerkant van het dak aan de pannen rukt, brengt een sfeer van spanning.

Aan Comasta's vrolijk leventje evenwel (III, 5) en zijn vaste plannen daar-toe lijkt voorlopig (III, 4) geen einde te komen, hoewel het verlangen van Cometa naar Eumenius' komst een dramatische voorspelling bevatte. In deze richting wezen bovendien de argwaan en angst van Comasta zelf [vss. 780-2]. De definitieve komst en onmiddellijke actie van Eumenius, die furieus zijn huis ontruimt -een toch verrassende coup de théâtre- , worden door Comasta als intermediair tussen publiek en "situatie binnenshuis" beschreven. Door deze verbindingsmonoloog tussen scene 4 en 6 wordt het optreden van degenen die in aanmerking komen om door Eumenius te worden bestraft vanwege hun wangedrag in scene 6 en het optreden van Eumenius als straffend rechter in scene 7 en 8 mogelijk gemaakt.

Als Asotus na de ontruiming door Eumenius van diens huis met een enkel woord ("Wat een verdriet!") zijn ongenoegen uitspreekt, ziet Margaenium, een van de hoertjes, daarin een uiting van medelijden aan het adres van Planesium, haar beroepsgenote³⁵. Asotus' opmerking is voor beide dames

---

33. Ook Cometa is een "Griekse" naam : κομήτης = dorpsbewoner, wijkgenoot, buurman, *Cometes* vinden we bij Ovidius, Met. XII, 284, Cometa's naam betekent dus "Dorpeling", vgl. Best, *Macropedius, villager*.

34. Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.107.

35. Ook beide dames kunnen bogen op een Griekse naam, Margaenium kan teruggevoerd worden op μαργαίνα = razend woeden ; "Furie" vgl. Best, *Macropedius*, p.30 *little fury*. In vs.

aanleiding de onderlinge rivaliteit tot een kookpunt te laten stijgen, stevig van gedachten te wisselen [*a most unladylike quarrel* zegt Best, p.33] en zelfs handgemeen te raken, waarbij haren en kledingstukken in het rond vliegen. Dit tot groot genoegen van Cometa die hierbij toeschouwer is en - wellicht zoals het publiek zelf- het hele, zeer levendige gebeuren op juiste waarde weet te schatten : een *ludus meretricius* ("snollensteekspel", vs.836). De klappen die tijdens het gevecht worden uitgedeeld, vinden ritmische ondersteuning in de woorden *sic disce, sic disce*.

Het luide gejammer van Eumenius evenwel [III, 7] verklankt zijn ontredde- ring. Zijn angst die in ondertoon al aanwezig was in de vss.118-23, 127-38, 145-54 en in 170-3, blijkt gegrond : zijn koesterende bezorgdheid (in zijn lange monoloog vss.24-175 uitgesproken) voor zijn kinderen en moeizaam opgebouwd bezit is teniet gedaan.

Tijdens zijn optreden als rechter [vss.898 vv] gebruikt Eumenius termen die een bezwerende correctie zijn op eerder gedane uitlatingen van dezelfde aard : zo is *morem geris*, voorafgegaan door het nadrukkelijke *tu mihi* [vs.897] een correctie op vs.459, waar Comasta Daetrus voorhield *morigerus* aan hem te zijn. *Quousque ad oculum servies ?* is in de vorm van een vraag een imperatieve herhaling uit "het programma voor een goede knecht", zoals gegeven door Cometa in vss.649 vv.

De vss.901-3 bevatten een eerste duidelijke verwijzing in het stuk zelf, afgezien van pro- en epiloog, naar God die zware zondaars straft met de hel [*carceri perpetuo*]. De passage laat een identificatie Eumenius=God toe, ondanks het gebruik van *eum* ["vrees je hem niet die.."], immers het gebruik van *eum* kan beschouwd worden als een aanduiding van de persoon zelf die spreekt en die deze vorm kiest om, enigszins afstandelijk, zijn rol in een niet alledaagse functie [h.l. die van rechter] aan te duiden⁵⁷. De kernreden

---

571 wordt door het gebruik van de Griekse vorm van de naam te verstaan gegeven dat de naam in de letterlijke betekenis begrepen moet worden, evenals die van Planesium in vs.572. Maar naam is afgeleid van *plavō* = doen verdwalen, misleiden : "Dwaallichtje" [zie ook vs.572], Best, *Macropedius*, p.30, merkt op, dat een virgo uit Plautus' *Curculio* ook deze naam draagt.

36. Wij menen de opvatting van Best, *Macropedius*, p.36, te moeten bestrijden; Best ziet in de vss.1311-2 ("Wie zou mij gunnen dat ik jou goud en zilver betaal en dat jouw ziel mij betaald wordt gezet, mijn zoon ?") de enige toespeling in het stuk op de symbolische functie van Eumenius als God de Vader. Naar onze mening betreurt Eumenius hier slechts dat hij bijgedragen heeft aan Asotus' "ondergang" omdat hij zijn zoon diens erfdeel heeft uitbetaald en het aldus mogelijk heeft gemaakt dat Asotus definitief en reddeloos in de greep van de Boze komt. Eumenius vraest dat de uitbetaling door hem gedaan, "beloond" wordt met (de ondergang van) Asotus' ziel.

van Eumenius' bezwaar tegen de liederlijke Comasta en diens "kring" ligt vervat in het woord *perditus* [vs 916] dat als kwalificatie dient van Asotus' toestand : de jeugdige, onbezonnen en kwetsbare Asotus is moreel verpest door Comasta cum suis. Een toon van stille hoop evenwel is in Eumenius' woorden te beluisteren : de onbezonnenheid van zijn zoon spruit, naar hij hoopt, voort uit zijn jeugd [vs 985 vv.].

Geheel verschillend van deze stemming is de reactie van Asotus' broer op de ook door hem aangetroffen situatie. Deze, eerste "lijfelijke" kennismaking (III, 9) met Philaetius³⁷ heeft lang op zich laten wachten. Onmiddellijk blijken zijn vooringenomenheid en zijn gebrek aan subtiële onderscheidingen. Asotus³⁸ heet ook in zijn mond *perditus*, -dezelfde kwalificatie als door Eumenius in vs.916 gebezigd en wel met een verwarmende bezorgdheid-, maar het woord wordt door Philaetius in een andere dimensie gebruikt. Tegenover de intensieve arbeid van hemzelf plaatst hij de onproductiviteit van zijn broer, tegenover zijn eigen volgzzaamheid t.o.v. Eumenius de ongehoorzaamheid van Asotus. Dit alles zonder dat Philaetius zich enigermate bekommert om de drijfveren van of gevolgen voor Asotus. Zijn oordeel over Asotus is een kille registratie van dat wat een tegenstelling vormt tot zijn eigen handelwijze, aanleiding tot een niet minder kil vonnis : Asotus is een waardeloze nietsnut met wie niets verloren gaat. Pogingen Asotus tot *frugi*-zijn over te halen, zijn gedoemd te mislukken [vgl. vss. 923-4 *frugi*.., *frustra*.., *frustral*]. *Otium* in zijn vele kwalijke variaties wordt door Philaetius aan Asotus voorgehouden als oorzaak van zijn gedrag. Milder maakt Eumenius Asotus op hetzelfde attent [vs.1006 vv.]³⁹. Hij is terecht bezorgd over de situatie. In

37. De naam Philaetius heeft een Griekse oorsprong ; φιλαίτιος = gaarne beschuldigend, berispelend. Als naam is Philaetius verder niet bekend; vele namen zijn door Macropedius nieuw gevormd. Best, *Macropedius*, p.29, vertaalt *faultfinding* : "De Vitter". In vs.129 heeft Eumenius ons door *sibi que maxime* over Philaetius te verstaan gegeven dat zijn oudste zoon bij al zijn ijver niet vrij is van eigendunk.

38. De naam Asotus is afgeleid van ἄσωτος, een woord met een lange voorgeschiedenis. Vanuit de letterlijke betekenis "ongeneeslijk ziek" (Aristoteles) ontwikkelt zich "hij die zich door een ongezonde levenswijze [inzake mateloze verkwisting] te gronde richt" (Plato, Aristoteles). Uit de sfeer van verkwisting, met de oorspronkelijke betekenis "ongeneeslijk", komt de aanzet tot andere eigenschappen : ἄσωτος = zwelgerij; luxueus, verdorven leven; liederlijkheid (Plutarchus, Dio Cassius, Polybios, Herodotus). In Lucas 15, 13 betekent εἰς ἄσωτον luxueus levend [vgl. Vulg. *vivendo luxuriosus*], vgl. Kittel, *Wörterbuch*, I, s.v. ἄσωτος. We mogen veronderstellen dat de tekst van Lucas 15,13 aanleiding is geweest voor de keuze van de naam Asotus door Macropedius; de steun van een rijke traditie achten we daarbij niet uitgesloten, vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.32, noot 20 en Kat, *De verloren Zoon*, pp.11-3.

In vs.1485 geeft Eumenius door *et re* aan dat de betekenis van de naam door de naandragers in de praktijk gerealiseerd wordt.

zijn twee zoons immers treft hij contraire eigenschappen aan en hij constateert dat de sterke ontwikkeling van persoonlijke hoedanigheden bij beiden reden tot zorg geeft, niet het minst indien beide zoons met elkaar geconfronteerd worden. De overwegingen van Eumenius etaleren niet slechts zijn kwaliteiten en bezorgdheid als vader, maar zijn naast de explicatie, gegeven in III, 9, een middel om de dramatische spanning op te voeren : "waartoe leidt dit wel allemaal?".

Na de kille verwijten van Philaetius aan Asotus' adres vraagt Eumenius met begrip voor Asotus' situatie een positieve intentieverklaring van zijn zoon (vss.1008 vv.). Een daadwerkelijke realisatie zoals Philaetius die eist, vraagt Eumenius niet van Asotus. Eumenius beseft, na een aanvankelijke poging om Asotus na diens verzoek om uitbetaling van het erfdeel tot andere gedachten te brengen, dat Asotus pas na eigen ervaringen in de "grote, boze wereld" ontvankelijk kan worden voor zijn adviezen. Hij laat zijn zoon, zij het met pijn in het hart, los⁴⁰.

In Eumenius' woorden lag besloten dat Asotus een prooi van de boze wereld zou worden. Uit dit oogpunt is het niet verrassend dat twee duivels, Astaroth en Belial⁴¹, op het podium verschijnen. De functie van de twee duivels is dat zij door hun verschijning een associatie met de hel oproepen; zij visualiseren door hun representatie van het negatieve datgene wat het publiek aan beelden heeft moeten ontberen; zij "verbeelden" de gebeurtenissen die niet op het toneel hebben plaatsgevonden : het fuiven en brassen binnenshuis en Asotus' omgang met de hoertjes. Zij wijzen tevens vooruit op de gevaren die Asotus nog te wachten staan, nu hij door het uitbetaald krijgen van zijn erfdeel nog grotere mogelijkheden dan voorheen heeft op het (hun!) slechte pad te geraken en in hun netten terecht te komen. Tevens functioneren de duivels scenisch als "doorgeefluik" tussen de handelingen achter de schermen en het publiek; zij geven aan de kijkers door, wat zich

---

39, Op eenzelfde manier als Pelargus in Gnapheus' *Acolastus* vss.158-60 *Oti:/ Credo, tibi obrepsit saturitas, hinc tui/ Te paenitet, hinc praesentis te sortis piget* : "Mijnne inziens/ heeft zatheid van het nietsdoen je bekropen,/ je schaamt je daarom voor jezelf, je lot/ verdriet je", Vert. Minderaa.

40, Parallel aan deze situatie is de passage vss.192-4 in Gnapheus' *Acolastus*, waar Pelargus' raadgever Eubulus de vader aanspoort tot dezelfde daad van berusting : *Sine eum modo suo animo obsequi, ut sibi notior/ Paulo post redditus videat, protervia/ Sua quo reciderit malorum*, ('Laat hem zijn lusten volgen' opdat hij inzie,/ als hij na korte tijd zich zelf doorzien heeft, tot welk een graad van ramp hij door zijn dierstheid/ verviel', Vert. Minderaa.).

41, Voor hun namen, zie p. 40, noot 23.

binnen het huis afspeelt⁴².

Een onoplettendheid van Astaroth, - hij houdt niet nauwlettend de uitbetaling door Eumenius aan Asotus in het oog [vss.1058-9] -, die hiermee zijn *bardus*-zijn demonstreert, wordt onmiddellijk door Belial gecorrigeerd. De precisie van hun kennis over materieel bezit lijkt hen een "afgemeten", verhoudingsgewijs even grote macht over de bezitter op te leveren. Een mogelijke verstoring van die kennis door de onoplettendheid van de sullige Astaroth werkt op de zenuwen van Belial⁴³. Belial spreekt tenslotte [vss.1070 vv.] zijn verwachting uit : als Asotus zijn geld uitgeeft, is de rente, Asotus zelf, voor hen c.q. in hun macht, immers de aard van de uitgave, zo wordt vanzelfsprekend aangenomen, is "uit den boze".

Koorzang drie sluit de behandeling van het motief "Goede en Slechte Knechten"⁴⁴ af.

Het vierde bedrijf waarin Asotus toebereidselen treft om te vertrekken, biedt geen wezenlijk nieuwe bijdrage aan de karakters, maar verdiept ze slechts. Philaetius heeft voor de uitbetaling van het erfdeel aan Asotus geen andere woorden over voor Eumenius' handelwijze dan *delirat senex* [vs. 1210], een herhaling met een navrante dimensie van Comasta's woorden toen hem het beheer over Eumenius' zaken werd toevertrouwd. Ook na Asotus' terugkeer blijkt de onbuigzaamheid van Philaetius : hij vindt en vond de uitbetaling een *Rem.stultissimam* [vss.1800-1]. Asotus' gedrag is in zijn ogen *nequitia*, een woord dat vaak in combinatie met *inertia* gebezigd wordt, [vss. 164, 935, 954, 966, 1806] en in dat oordeel is geen plaats voor nuancering; Philaetius demonstreert wat hem door zijn vader verweten wordt : zijn *rigor* [vss.1204 en 1208]. Als Eumenius tegenover zijn oudste zoon de uitbetaling aan Asotus verdedigt, spreekt hij van zijn goedheid [*benignitas*, vs.1203], waarmee hij wellicht bedoelt dat hij zijn liefde in uiterste consequentie bewijst door zijn zoon inderdaad te laten gaan.

Asotus zelf, opgelucht dat de kogel eindelijk door de kerk is [*alea iacta est*], maakt zijn zaken in orde voor zijn tocht naar den vreemde. De gemeng-

---

42. Volgens Best, *Macropedius*, p.34, blijven vader en zoon, wanneer zij het huis zijn binnen gegaan, zichtbaar voor het publiek.

43. Het ruzieachtig schelden en uiten van bedreigingen tegen elkaar, hun uiteindelijke eensgezindheid, het geven van zakelijke inlichtingen en het uitspreken van hun verwachtingen treffen we ook aan bij de "sinnekens", vgl. Hummelen, *Sinnekens*, pp.72-4, 102-3. Hiermee willen we geenszins beweren dat de duivels in de *Asotus* als zodanig te beschouwen zijn. Zij zijn geen verbeelding van het boze beginsel in de mens zelf of een personificatie van een begrip, prototype of abstractum.

44. Zie "Inhoud en Motieven", pp. 35-8.

de gevoelens die hij nog ten aanzien van zijn vader heeft en die remmend werken op de algehele vreugde, worden door de hoertjes weldra ten positieve gekeerd. Jeugdig en daardoor ontvankelijk als hij is, staat hij ook nu open voor de schone schijn die zij hem voorspiegelen. Asotus' knechtje, Paegnium⁴⁵, helpt het schip laden. Hij wordt door zijn baas met "galgebrok" (*furcifer*) aangesproken, een goedmoedige reprimande voor de plagend brutale vraag van Paegnium of de "meisjes", met wie hij de hoertjes bedoelt, ook meegaan op reis. Ondanks zijn korte optreden geeft Paegnium duidelijk gestalte aan zijn schalkse natuur, een kostbaar bezit voor een knecht c.q. boodschappenjongen.

De vierde en laatste koorzang waarschuwt de jeugd tegen de gevaren van lichte vrouwen; zij blijken uit te zijn op geld en gooien al hun "middelen" in de strijd om dat te krijgen. De jeugd rest slechts ontgoocheling en een lege beurs.

Het thema *scortari* was al aan de orde in koorzang 2 [vss.629 vv.] en was daar een van de facetten waarmee de opvoeder in relatie tot zijn pupil te maken kreeg. Macropedius acht een extra koorzang wenselijk en maant daarin de jeugd zich te wapenen tegen de gevaren van de schone schijn in de harde wereld. Het thema sluit aan op wat Asotus besloten heeft, nl. het opeisen van zijn erfdeel, en wat hij verder gaat ondernemen : weggaan van huis met hoertjes. Reacties daarop zijn in de loop van het vierde bedrijf zowel van zijn milde vader als zijn harde broer gekomen en aldus is van verschillende kanten licht geworpen op Asotus' voornemen en besluit. De vage waarschuwing van Eumenius in de laatste verzen van het derde bedrijf [vs.1025 vv.] "Ik zal het je geven, tot grootste straf voor jezelf. Eens zul je, door schade en schande wijs geworden, inzien hoe lichtzinnig je je erfdeel hebt opgeeeist" krijgt in deze koorzang gestalte. Zo sluit deze koorzang in zich : samenvatting van Asotus' situatie, nl. in de ban van hoertjes, een dramatische vooruitwijzing naar de afloop daarvan, nl. Asotus als slachtoffer van de hoertjes, iets dat buiten ons "beeld" blijft omdat deze afloop zich buiten het toneel voltrekt, en een algemene, morele les, aanvangend met *ergo* in vs.1431.

Een hernieuwde kennismaking met Colax vormt het begin van het vijfde bedrijf; de parasiet gunt ons een terugblik op eerdere gebeurtenissen door zijn beklag over zijn nog steeds pijnlijke rug; hij beschouwt dit als even

---

45. Paegnium is eveneens *puer* in Plautus' *Persa* [vss.794 vv.]. Zijn naam is Grieks : παῖγνιον = speelgoed, lieveling ; "Tuigje".

bijkomstig als het pak slaag dat een schooljongen krijgt zolang de cijfers tot tevredenheid stemmen. Hij bekent evenwel dat de affaire van het drinkgelag in Eumenius' huis hem tot nadenken heeft gestemd. Hij zal omzichtiger zijn met Eumenius die tot zijn verrassing naar buiten komt. We vernemen van deze dat zijn jongste zoon hem steeds door het hoofd spookt. Informatie over Asotus zou hij graag hebben en hij krijgt deze prompt, dit naar antieke toneeltraditie, van een vreemdeling uit Milete, die, door hongersnood in zijn land gedreven, zijn zaken in het gebied waar Eumenius woont, tracht te slijten. Diezelfde hongersnood blijkt ook Asotus na verbrassing van zijn totale bezit tot zwijnenhoeder gemaakt te hebben : de gehele toedracht betreffende Asotus wordt getrouw naar de parabel bij Lucas door hem beschreven, tot grote ontroering van Eumenius.

Colax heeft intussen de wijk genomen naar de haven en ziet daar tot zijn grote vreugde Asotus. Zijn vreugde vloeit enerzijds voort uit zijn kameraadschap met Asotus, anderzijds uit zijn hoedanigheid als parasiet omdat het bericht hierover, door hem aan Eumenius gebracht, hem constante verzadiging in het vooruitzicht stelt. Als Colax met een overmoed die berust op een voorbarige, maar later inderdaad juist blijkende interpretatie van dit vooruitzicht, het bericht over Asotus' thuiskomst aan Eumenius meldt, heeft deze aanvankelijk wantrouwen. Daaruit komt Eumenius' opmerking "Je wilt heel graag eten" (vs.1612) voort⁴⁶ : Eumenius acht Colax gemakkelijk tot een leugen in staat als daarmee een portie eten behaald kan worden door de parasiet. Colax' bericht blijkt geen leugen en zijn kostje is gekocht.

Merimnus' en Tribonius' optreden in V, 5 dient de toneelsituatie ; zij maken in de gehele scene expliciet wat Macropedius voor het publiek niet verloren wil laten gaan : een beschrijving van de Verloren Zoon die wellicht dan nog niet op het toneel aanwezig is (vgl. de "rol" van de duivels), de bewogenheid van de vader en de herkenning tussen vader en zoon. De haast [*advoles* vs.1655] waarmee de oude Eumenius op Asotus toesnelt, is een treffende en subtiële uiting van liefde. Asotus' antwoord [vss.1668-76] op de verwelkoming door zijn vader is in vergelijking met de Lucas-tekst een toevoeging van Macropedius. Daar laat de vader zijn zoon bij diens verklaring van berouw niet verder gaan dan *iam non sum dignus vocari filius tuus* en maakt hij aldus snel een einde aan de geestelijke en lichame-

---

46, En is naar onze mening niet *one of his warmer and more endearing utterances*, zoals Best, *Macropedius*, p.38, gelooft.

lijke vernedering van zijn zoon. De litanie-achtige betuiging van berouw en deemoed door Asotus moet misschien gezien worden in het licht van *Macropedius'* tijd⁴⁷.

Nadat Eumenius zijn verloren zoon vergeving heeft geschonken en hem in zijn oude positie heeft hersteld, vraagt hij hem wie hem tot zo'n graad van dwaasheid heeft gebracht [vss. 1692 vv.]. Eumenius zoekt blijkbaar de reden van Asotus' handelen niet bij hemzelf⁴⁸. Asotus verwijst hiervoor naar Comasta. De beminnelijkheid van zijn karakter bewijst hij door zijn verzoek om Daetrus uit de gevangenis te ontslaan en door de verzuchting dat het hem lukken mag de gunst van zijn broer te winnen. Uit de woorden van Tribonius [vss.1770 vv.], die wordt weggestuurd om ook Philaetius in de feestvreugde te betrekken, blijkt echter dat de belangstelling van deze meer uitgaat naar zijn werkzaamheden dan naar (het welzijn van) zijn broer. In deze uitlating van Tribonius vinden we een bevestiging van het beeld dat Philaetius over zichzelf gaf in de confrontatie met Asotus (III, 9). Ook als Eumenius zelf tracht zijn oudste zoon te vermurwen, blijkt de afstandelijkheid van Philaetius : *gnatus tuus* [vs.1820] is zijn aanduiding voor Asotus; Philaetius vermijdt bewust te zeggen : "mijn broer". Uiteindelijk gaat hij op herhaald verzoek van zijn vader naar binnen.

In de *Epiloog* wordt er tenslotte op gewezen, dat het opgevoerde drama over het gegeven uit de parabel bij Lucas tot heilzame les voor ieder strekken kan.

Vanneer we de karakters in de *Asotus* overzien en de wijze waarop zij aan de toneelhandeling deelnemen, komt de figuur *Colax* als meest geslaagde naar voren. Als parasiet die meer luistert naar zijn maag dan naar zijn hoofd, zorgt hij voor de komische noot in alle bedrijven, behalve in het vierde

---

47. In Gnapheus' *Acolastus* vss.1124 en 1170 komt de Verloren Zoon vóór zijn terugkeer, op het moment van inkeer (vgl. Lucas 15,17 *In se autem reversus*), tot een bekentenis zoals we h.1. in de *Asotus* aantreffen.

48. De bekentenissen van Asotus en Acolastus over (de aanzet tot) een liederlijk leven komen goeddeels overeen, vgl. *Acolastus* vss. 1138, 1149-52 en 1370-4. , In Gnapheus' *Acolastus* zoekt ook Palargus de drijfveer van Acolastus' handelen niet bij zijn zoon : [vss.156-9] *"Adeon"/ Inquam, "vel inhumanus tibi vel durus fui,/ Ut te mea iniustitia exciat ? Otis,/ Credo, tibi obrepit saturitas,,("Was ik/ dan zó onmens'lijk en zó hard voor je,/ dat 't onrecht je verjaagt van huis? Mijns inziens/ heeft zatheid van het nietsdoen je bekropen,,", Vert. Minderaa.)* en vss.168-9 : *Porro quis tam confidens fuit,/ Qui te corrumpere sit aggressus ?* ("Wie was overigens zo brutaal,/ dat hij 't bestond jouw hoofd op hol te brengen", Vert. Minderaa).

49. Vgl. Best, *Macropedius*, pp.39-40.

waarin hij niet optreedt. Zijn humor valt ons meer op dan zijn vraatzucht; hij bezit hartelijke trekjes, zijn vreugde over Asotus' terugkeer kunnen we oprecht noemen. Aan de plot draagt hij in belangrijke mate bij.

Eumenius lijkt in de bedrijven 1 t/m 3 meer op een Plautijnse meester dan op de echt beminnelijke en beminnende vader die hij in de bedrijven 4 en 5 is. In I, 1 geeft hij van kortzichtigheid in Asotus' situatie en karakter blijk, en ook maakt zijn lange, meer weeklagende dan exponerende monoloog, zijn naam "de Genadige" niet waar⁵⁰.

Asotus, de titelfiguur, is een lichtvaardige, onervaren knaap die door het zwakke optreden van zijn vader en de gevoelloze hardheid van zijn broer, - een extreme incarnatie van de tucht thuis-, onzeker wordt en besluit weg te gaan van een plaats waar alle ellende zich voor hem lijkt op te hopen. Hij is geen tragische figuur: de religieuze en pedagogische interpretatie van de parabel maakt dat onmogelijk; men lacht om hem en scheldt op hem en schudt het hoofd. Hij wordt niet ernstig genomen en ernst is een voorwaarde voor het tragische⁵¹.

De personen die aan de toneelhandeling deelnemen, krijgen gestalte in de mate waarin zij erin slagen zich -voornamelijk- verbaal te profileren. De actie is verbaal, de handeling wordt dus gedragen door het woord; dit beantwoordt aan een van de doelstellingen⁵² van het schooltoneel in Macro-

---

50. Best, *Macropedius*, p.39 rekent vooral de strenge bestraffing van Comasta Eumenius zwaar aan. Hierbij wordt de invloed van de parabel van de Goede en Slechte Knechten niet onderkend.

51. Vgl. Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.17.

52. De doelstellingen van het toneel kunnen, gedeeltelijk in Macropedius' eigen formulering, aldus samengevat worden: 1. In pedagogisch-didactisch opzicht is het actief en passief betrokken zijn bij het toneel zeer effectief, vgl. *Asotus* vss.70-8 en *Andrisca* Prol. vs.15, *Comedia una facile praestat omnibus* [sc. *Scholaribus exercitiis* -vs.9-], Schnur, *Henno*, p.66 en Creizenach, *Geschichte*, II, p.86.

2. Het toneel is een morele spiegel, vgl. *Asotus* vs.75, *Andrisca* vss.33-6; *Quid enim, est Comedia, / Nisi totius vitae hominis et clarissimum / Speculum et figura amplissima*?, *Gnapheus' Acolastus* p.46 *laudata est comedia Tullio ut humanae vitae speculum, celebrata est doctorum virorum calculis*, (De komedie is door Cicero genoemd als spiegel van het menselijk leven, zij is vermaard door de bijval der geleerden. Vert. Minderaa.)

3. Het optreden als acteur in een toneelstuk neemt drempelvrees weg en bevordert radheid van spreken; vgl. *Andrisca* vss.27-30; *Linguae auferes stribliginem ac rubiginem, / Quid agendo non modo promptitudinem, sed et / Miram loquendi in concionibus palam / Populo dabit fidetiam*, Vergelijk voor aspect 1 en 3 de dankrede aan Johan Dalberg na de opvoering van Reuchlins *Henno* (ed. Schnur) rr.15-7 *Comicos hos ludos, ..., quos ingenii exercitandi tantum (ac nullius lucris aut quaestus gratia) instituiamus*, Schmidt, *Bühnenverhältnisse*, pp.19-20 komt na een inventarisatie van programma's en activiteiten van scholen in Duitsland tot de volgende doelstellingen van het opvoeren van deze drama's: 1. Beheersing van het Latijn en oefening in praktische taalvaardigheid. 2. Assertiviteitstraining 3. Enthousiasmering binnen en buiten de school. 4. Verbetering van financiële positie. 5. Meer begrip kweken

pedius' tijd, inhoudende, dat men pooft de leerlingen vaardigheid in het spreken van het Latijn bij te brengen. Ernst en humor, vreugde en verdriet, emotionele uitingen, het aanbrengen van contrasten, het opvoeren en het afzwakken van de spanning worden grotendeels verwezenlijkt door verbale expressie. De auteur maakt zijn figuren tot personen door de kracht van het woord.

Deze verbale kracht heeft nog andere effecten dan dat zij de "uitbeelding" van de personen tot stand brengt.

Een ervan is, dat het woord de (gedeeltelijke) vervanging is van de kostumering : als Eumenius een vreemdeling uit Milete ontwaart, geeft hij een beschrijving van hem, terwijl de man zelf even later ten tonele verschijnt (V, 2). Identiek hieraan is de situatie waarin Nerimnus en Tribonius een beschrijving geven van de haveloze Asotus na zijn aankomst per boot (V, 5).

Het woord kan ook een aanvulling bieden of zelfs een vervanging zijn van het decor. Voorbeelden daarvan zijn :

- I, 9 Tribonius klimt op de graanschuur, ziet dat de hoertjes via de achterdeur naar binnen worden geloodst, en doet daarvan verslag.
- III, 5 Cometa beschrijft vanaf het podium de verwijdering van de feestgangers door Eumenius.
- III, 11 De duivels Astaroth en Belial maken uitgebreid melding van de uitbetaling aan Asotus.

De situatie dat Comasta aan de galg bungelt, is zo beeldend en huiveringwekkend beschreven dat het de gedachte aan een schilderij van Breughel oproept [vss.1453-5]⁵³. Macropedius karakteriseert levendig en aanschouwelijk; hij zet zijn karakters in weinig woorden neer en kent de dramatische plicht mensen naar eigen aard en situatie te laten spreken; dit laatste afgezien van de passage waar Tribonius [vss.1268-74] een te geforceerd staaltje van kennis ten beste geeft door in genoemde verzen vlekkeloos het betreffende deel van Erasmus' vertaling van Iphigeneia in Aulis te citeren als correctie op Asotus' bewuste verdraaiing hiervan.

De dramaturgische kracht van Macropedius blijkt in meer dan één opzicht. De contaminatie van twee parabels verstoort de algehele rechtlijnigheid van de

---

voor literair-dramatische vormen, Vgl. voor aspect 1 en 3 ook Realllexikon, p.648. Bot, *Humanisme*, p.130, acht Macropedius opvolger, Corn. Lauerman, duidelijker in de uitspraak over het doel van het toneel : *formatio linguae* en *morum institutio*.
53. Jacoby, *Beitrag*, p.19 ; in zijn realistische weergave lijkt Macropedius op latere schilders van de Nederlandse School; vgl. ook Haupt, *Flayders Moria*, p.35.

structuur niet; zij veroorzaakt echter wel een verkorting van de V.Z.-parabel, waardoor de lotgevallen van de V.Z. in den vreemde wegvallen⁵⁴. Deze reductie laat zeker dramatische mogelijkheden onbenut. Van de protagonisten -Comasta en Asotus- in de bedrijven 1 t/m 3, in feite dus de Parabel van de Goede en Slechte Knechten, valt Comasta op een natuurlijke manier af wanneer de protagonist van de Parabel van de Verloren Zoon, Eumenius, op het toneel verschijnt. Tribonius en Merimnus nemen, nadat ze in het eerste deel van het stuk de rol van antagonisten hadden vervuld, in het tweede deel aan de toneelhandeling deel als tritagonisten. Philaetius treedt op als antagonist.

Ten aanzien van de onderverdeling in scènes handelt Macropedius volgens de met Gnapheus begonnen traditie : een scène begint of eindigt wanneer een personage aan de handeling deelneemt en het podium betreedt of niet meer aan de handeling deelneemt en van het podium afgaat. In de scenische bezetting biedt onze auteur redelijk veel variatie; van de 37 scènes bestaan er 8 uit een monoloog, in 12 scènes zijn er 2 personen op het toneel, in 10 scènes 3 personen, in 4 scènes 4 personen en in 3 scènes 5 personen⁵⁵.

De indeling in bedrijven is niet kunstmatig, maar voldoet aan de logische eis, dat zij stadia in het ontvouwen van de plot markeert⁵⁶. Hieraan heeft Macropedius aldus vorm gegeven : I. De voorbereidingen tot het feest in Eumenius' huis. II. Protest en maatregelen van verzet hiertegen door de goede knechten. III. Cometa als voorbode van zijn meester; de terugkeer van Eumenius en de straf voor de overtreders van zijn regels. Asotus' verzoek om zijn erfdeel te mogen ontvangen. IV. Asotus' vertrek naar het buitenland. V. Eumenius' onrust over zijn jongste zoon. Bericht over hem van een vreemdeling uit Milete; het definitieve bericht van zijn terugkeer door Colax. De verzoening tussen de vader en de zoon.

Ook blijkt Macropedius' dramaturgische talent, doordat hij komische, verhalende, brutale, bezinnende en dramatische momenten op een verantwoorde wijze weet af te wisselen; zo wordt de verhalende mededeling van Cometa die

---

54. Het is in ieder geval een reden voor velen om te verzuchten dat het te lange vierde bedrijf vermeden had kunnen worden als Macropedius een andere invulling aan de V.Z.-parabel had gegeven. Best, *Macropedius*, pp. 36-7, had liever een indeling in drie bedrijven gezien : een combinatie van bedrijf 1 en 2 tot 1 bedrijf, evenzo van bedrijf 3 en 4 en bedrijf 5 als derde.

55. Van de 1850 verzen zijn er 320 monoloog, d.w.z. bijna 18% van het stuk. Hiermee overschrijdt Macropedius ruim de 12% van Terentius, en in lichte mate de 17% van Plautus. Vgl. voor de *Andrisca*, P. Leys, *Vier polen*, p.152.

56. Vgl. D. van Abbé, *Drama*, p.24.

de ontruiming door Eumenius van diens huis beschrijft, gevolgd door het komische gevecht van de hoertjes; na de ernst van het gericht door Eumenius, na de brutale verwijten van Philaetius en na de uitbetaling aan Asotus treden de komische duivels op, gevolgd door een bezinning biedende koorzang.

Het tragische einde van Comasta, de sociale kritiek op lijntrekkerij en onderkruiperij door o.a. Cometa (in III, 1), het typentoneel dat Colax voor zijn rekening neemt, het inspelen op het publiek via terzijdes, de opvoedende toon in de koren, de bitse of humoristische woordenwisselingen en de jammerende kreten van verdriet houden de aandacht van de toeschouwer en lezer vast. Door zijn *vis comica* brengt Macropadius de wereld op het kleine podium van het toneel.

INRICHTING VAN HET STUK EN HET PODIUM.

A. Inleiding.¹

De Middeleeuwen waren op dramatisch gebied het antieke spoor bijster geraakt. Men dacht niet aan een eventuele verwantschap tussen nationaal toneel en de kunstvorm van Terentius, hoewel het werk van deze auteur, in tegenstelling tot de bijna uit het oog verloren Plautus, een geliefde school-² en privelectuur was. Dat Hrotsvita van Gandersheim († 935 - na 973) met een cyclus van zes christelijke, in ritmisch proza gestelde comedies de stukken van Terentius wilde verdringen, pleit voor diens populariteit. Zijn stukken werden echter niet op de planken gebracht. In de geleerde hoofden was het onderscheid tussen een dramatisch en poetisch genre vaag geworden. De opzienbarende opvoeringen van Terentius en Plautus³ die Pomponius Laetus (1428 - 1497)⁴ met zijn leerlingen in de laatste decennia van de 15-de eeuw verzorgde⁵, corrigeerden de opvatting, dat op het antieke podium een enkele toneelspeler alle rollen gespeeld zou hebben. Debet aan deze opvatting was de verklaring die men gaf aan de persoonlijke noot van de oude, in tijd niet nader aan te duiden, grammaticus Calliopius die de handschriften na de afscheidsformule van Terentius [*vos valete et plaudite*] aanvulde met de woorden *Ego Calliopius recensui* [of *recitavi*]. Op grond hiervan meende men, dat een zekere Calliopius (gedeelten van) de comedies van Terentius voorgelezen zou hebben en dat de spelers, *histriones*, met stom gebarenspeel

1. Hiervoor is gebruik gemaakt van Hugle, *Einflüsse*, pp.10-14 en Dittrich, *Plautus und Terenz*, pp.6-26.

2. In de Karolingische tijd is men Terentius op school gaan lezen, vgl. Dittrich, p.5.

3. Acht stukken van Plautus waren bekend, toen in 1429 de overige 12 werden ontdekt. Dit ontketende een kortstondige rage in de lectuur van Plautus. Het gebruik van archaische vormen, het meer kluchtige karakter, de vaak niet parlementaire taal en de vele lacunes in Plautus' werk kunnen als reden voor een spoedige verflauwing in de belangstelling gezien worden, vgl. Dittrich, *Plautus und Terenz*, pp.6 en 26 en Duckworth, *Roman Comedy*, p.398.

4. Voor een overzicht van zijn literaire en dramatische activiteiten, zie Creizenach, *Geschichte*, II, pp. 2 vv.

5. Er werden wel eerder en vaker stukken opgevoerd. Hierbij is echter onduidelijk of dat gebeurde in de traditie van Calliopius (d.w.z. als een pantomime met een recitator die de regels oples) of anderszins, vgl. Bradner, *Studies*, p.34.

hem hadden begeleid.⁶

De ontwikkeling van een doods en verkeerd begrepen dramatisch genre tot een levendig en aan de bedoelingen van de auteurs beantwoordend toneelgebeuren verloopt geleidelijk.

In Italië kwam de interesse voor het drama tijdens het nieuw ontwaakte enthousiasme voor de klassieke oudheid naar voren in vele vertalingen en commentaren⁷. Deze belangstelling gaf de aanzet tot zelfstandige scheppingen [vroeg-Renaissance comedies], tot completering van onvolledige stukken -van met name Plautus⁸- en tot opvoering van de stukken zelf. Voor het inzicht in de opvoering van de antieke toneelstukken hebben Italiaanse humanisten in de 15-de eeuw na de ontdekking van Donatus' commentaar op Terentius en Vitruvius' *De architectura*⁹ door diepgaande studie baanbrekend werk verricht.

In het Noorden van Europa vormden de vondsten van klassieke werken het begin van een revolutionaire belangstelling voor de oudheid in de geest van het Humanisme. Dit proces begon, toen i.v.m. de concilies van Konstanz (1414-1418) en Bazel (-Florence, 1431-1439) Italiaanse humanisten naar Duitsland kwamen en in kloosterbibliotheken naar onbekende schatten van de klassieke literatuur zochten. Dit naarstig speurwerk had resultaten : 12 comedies van Plautus werden ontdekt [zie noot 3, p.64] en in 1433 vond Giovanni Auspina het verloren gewaande Terentiuscommentaar van Donatus. Enea Silvio Piccolomini, de latere paus Pius II († 1464), zette zich in brieven en tractaten energiek in voor een goed onthaal van de comedies van Terentius; studenten die van de universiteiten in Italië naar hun noordelijke vaderland terugkeerden, brachten het "virus" van de literair-humanistische "epidemie" mee.¹⁰ Een belangrijke stimulans tot de lectuur van werken uit de klassieke oudheid ging ook in het Noorden uit van de groten onder de huma-

---

6. In Middeleeuwse uitgaven is dit geheel uit afbeeldingen van uitgaven van o.a. Terentius te reconstrueren, vgl. Michael, *Frühformen*, p.68.

7. Vgl. Creizenach, *Geschichte*, I, pp.517 vv.

8. Martin Dorpius werkte in het Noorden van Europa als eerste aan opvoeringen van Romeins-antieke drama's. Hij was vanaf 1504 als leraar in Leuven werkzaam. Dorpius voerde in 1509 met zijn studenten Plautus' *Aulularia* op, waarvan hij het onvolledige einde zelf aanvulde; ongeveer in dezelfde tijd als Urceus Antonius (beter bekend als Codrus) dat, en met meer succes volgens Creizenach [II, p.52], in Italië deed.

9. Vgl. Creizenach, *Geschichte*, II, p.5. De *editio princeps* werd verzorgd door Sulpicius Varulanius.

10. Vgl. Kindermann, *Theatergeschichte*, pp.241-2.

manisten : Erasmus¹¹ wijst Terentius aan als de beste leermeester voor de Latijnse omgangstaal.

De bijdrage die het opvoeren van stukken, bestaande of door humanisten geschreven, aan de doelstellingen van de Latijnse school kon leveren, werd snel onderkend. "De furore, die het acteren maakte, is geheel voortgesproten uit de praktijk. Die het in geschrifte verdedigen, zijn immer rectoren van scholen."¹²

B. Inrichting van het stuk.

Wat is er in vergelijking met de *comoedia palliata* zowel inhoudelijk als qua uiterlijke inrichting nieuw in de *Asotus*, als dit stuk in 1537 gepubliceerd wordt ?

Op de eerste plaats is door de keuze van de stof inhoudelijk een nieuwe weg ingeslagen¹³.

Op de tweede plaats is er, vergeleken met de stukken van Plautus en Terentius, een aantal uitbreidingen en veranderingen opgetreden in de uiterlijke inrichting van het stuk. Deze verschillen met de *comoedia palliata* zullen in het volgende overzicht aan de orde komen¹⁴.

De naamgeving van het stuk (*Asotus*) grijpt direct terug op het gebruik in de antieke comedie (vgl. Plautus : *Miles Gloriosus*, *Persa*) en geeft de eigenlijke drager van de handeling aan; nieuw t.o.v. de situatie in de *comoedia palliata* is een toevoeging als *seu evangelica de filio prodigo parabola*: de titel van het stuk wordt uitgebreid met een ondertitel (vgl. Reuchlin : *Sergius, vel caput capitis*). In de titel van de *Asotus* is voorts in de vermelding *comice descripta* een aanduiding van het genre gegeven. Het onderwerp wordt dus behandeld in de vorm van een *comoedia*, een benaming die in de tijd van Macropedius aan een stuk gegeven wordt als de afloop er-

---

11. Zie Brief 459, III 1485 C (geciteerd naar Dittrich, *Plautus und Terenz*, p.11) *Utilissima est, lectio Terentii : is enim auctor et morum quoddam speculum est, et sine quo nemo unquam evasit Latinus*. Zijn oordeel in dezelfde brief *plus enim exacti iudicii est in una Comoedia Terentiana, absit Nemesis dicto, quam in Plautinis omnibus* lijkt bijna dodelijk voor de lectuur van Plautus.

Het oordeel over de keuze van Romeinse schrijvers die op school gelezen werden of van wie de werken in aanmerking kwamen voor opvoering, werd overigens overgelaten aan de rectoren van de scholen. Vgl. voor deze materie ook Bot, *Humanisme en onderwijs*, p.128 en noot 3 en p.130.

12. Bot, *Humanisme en onderwijs*, p.129. Met name de Broederschap van het Geneene Leven zorgde voor ijverige studie van de comedies van Plautus en de tragedies van Seneca, vgl. Creizenach, *Geschichte*, II, p.52 en Kindermann, *Theatergeschichte*, p.201.

13. Zie hiervoor de hoofdstukken "Inhoud en motieven", p.13 en "Plaats en invloed", p.80.

14. Hiervoor is gebruik gemaakt van Hugle, *Einflüsse*, pp.36-81.

van gunstig is en de deelnemers, *dramatis personae*, uit alle lagen van de samenleving vertegenwoordigd zijn'¹⁵.

De *didascalie* (die de vermelding bevat van de plaats, het jaar en de reden van de opvoering, de naam van de componist, de opvoerenden en de regisseur) is niet afzonderlijk toegevoegd in het geval van de *Asotus*. Slechts in de aanduiding *Evangelicus* bij *Asotus* kunnen we een indirecte bronvermelding zien (vgl. o.a. Terentius' *Adelphoe* : *Graeca Menandri*) en we mogen voorts veronderstellen, dat (ook) in 1537 een opvoering van de *Asotus* heeft plaatsgevonden onder regie van Macropedius.

De *indeling in bedrijven* en scenes kende de *commedia palliata* oorspronkelijk niet. Na het verdwijnen van het koor sinds de Nieuwe Komēdie vulden fluitspelers de voor de spelers noodzakelijke pauzes op. Horatius (*Ars* 189) spreekt zeer beslist over het bestaan van een indeling in 5 actus. Deze indeling in bedrijven is in de oudheid echter niet zichtbaar gemaakt, omdat de *palliata* geen leesdrama bood, maar bedoeld was om opgevoerd te worden'¹⁶. De *Asotus* heeft een verdeling in 5 bedrijven en zeer waarschijnlijk heeft Macropedius zich in deze handelwijze laten leiden door Reuchlin, die als eerste in de Noordelijke landen van Europa deze ordening in zijn stukken aanbracht'¹⁷. Met Reuchlin heeft Macropedius gemeen, dat hij de verdeling in bedrijven als een principe van organische ordening doorzag'¹⁸ : de door de verdeling in bedrijven aangebrachte afbakeningen in het stuk vallen goeddeels samen met de inhoudelijke, natuurlijke adempauzes van de *Asotus*; genoemde auteurs werken beiden naar het einde van de bedrijven toe en

---

15. Vgl. Herrick, *Tragicomedy*, p.25. Macropedius en anderen houden zich niet aan de voorschriften van Donatus, dat de intrige van een tragedie gebaseerd dient te zijn op historie (*res gestae*) en die van de comedie op *factio*. Bij hun "heilige en nieuwe comedies" laten zij zich leiden door de *historiae* uit de Bijbel, vgl. Herrick, p.61. Deze auteur, p.318, beoordeelt Macropedius juist als hij in hem een vroege voorvechter ziet op een terrein tussen comedie en tragedie dat niet scherp afgebakend kan worden. Het is evenwel lastig te bepalen, wat bij deze vermenging van genres bij Macropedius overheeft : zijn gerichtheid op het schoolpubliek dat "de lach naast de traan" op prijs stelt, of de onaantastbare werkelijkheid van de Bijbel die geen of weinig excusering nodig heeft.

16. In de handschriften van Plautus' en Terentius' stukken is de verdeling in bedrijven nooit aangebracht; dit deed men wel toen hun werken gedrukt werden, vgl. Hugle, *Einflüsse*, p.44.

17. Hugle, *Einflüsse*, p.44, acht het onduidelijk of Reuchlin daartoe is overgegaan op grond van een incunabel met deze verdeling, of wegens de Horatiaanse "theorie van de 5 acten", of als gevolg van hetgeen gebruikelijk was in de comedie van de vroeg-Renaissance. Wij menen Reuchlins uitslating [zie "Taal, stijl en metrum" p.131] te moeten kiezen boven, overigens zeer acceptabele, veronderstellingen.

18. Zie Hoofdstuk VII, pp.90-1.

voeren de spanning op, brengen breuklijnen daarin aan en maken nieuwsgierig naar andere personen en gebeurtenissen dan die welke op een bepaald moment reeds uitvoerig zijn voorgekomen. De reden dat Reuchlin in zijn stukken een actenindeling aanbracht, kan gelegen zijn in de omstandigheid dat hij met zijn dramatische werken een navolger wilde zijn van de Midden-Komedie, waarin het koor, vergeleken met de Oude Komedie, aan belang had ingeboet, maar nog niet geheel verdwenen was zoals dat in de Nieuwe Komedie het geval was. Het is moeilijk uit te maken, welke behoefte bij Macropedius bij de indeling van de *Asotus* in bedrijven de doorslag gaf : die aan een duidelijke indeling in bedrijven of die om een koor in te voegen. Beide bestanddelen van het toneelstuk kunnen elkaars natuurlijke componenten zijn. Een toneelstuk immers dat in bedrijven wordt ingedeeld, levert door dat feit pauzes op die, vooral als het stuk een moraliserende strekking heeft, uitstekend gevuld kunnen worden met paraenetische koorzangen¹⁹.

Een onderverdeling van het bedrijf in sc(a)enae is als zodanig (wellicht) geïntroduceerd door Gnapheus. Reuchlin past deze nadere onderverdeling niet toe en blijft daarmee in de traditie van de *comœdia palliata*, die weliswaar reeds een duidelijk principe tot scenische afbakening kende, maar in de vermelding van de (afgekorte) namen boven een gedeelte waarin nieuwe personen voorkwamen, veeleer een wegwijzer voor de regisseur bood. In de oudste handschriften en o.a. bij Reuchlin treft men althans niet een aanduiding aan zoals in de *Asotus* : (*Actus Primus*) *sc(a)ena prima*.

In de *Asotus* staan de namen onder de scene-aanduiding vermeld in de volgorde waarin zij tijdens de betreffende scene optreden. De spreker die een scene opent, wordt aan het begin van "zijn tekst" niet genoemd, de overige in afgekorte vorm (zo : *As.*, *Com.*, *Col.*). Het personenregister, voorkomend als *dramatis personae*, stamt -opnieuw- van Reuchlin en wordt sinds Gnapheus' *Acolastus* een vast bestanddeel van het gedrukte toneelstuk, hetzij het een Romeins of Grieks betreft hetzij een Neolatijns. Macropedius houdt zich in de *Asotus*, wellicht onder invloed van Reuchlin, niet aan de volgorde van opkomst, maar groepeerde de namen naar verwantschap in den bloede en in karakter (resp. *Eumenius*, *Philaetius*, *Asotus* en *Comasta*, *Dae-*

19. Hugle, *Einflüsse*, p.48 meldt dat een onderzoek van 220 drama's door von Liliencron, *Die Chorgesänge d. latein. deutschen Schuldramas im 16. Jahrhdt.*, heeft uitgewezen dat Neolatijnse dramatici een rol voor het koor niet altijd als een verplicht bestanddeel van hun stukken zagen.

trus). Ook ontleent Macropedius aan Reuchlin een duidelijke vermelding in de onderlinge relatie (vgl. *Asotus*, *fillius iunior*), hoewel de aanduiding *senex* bij Eumenius herinnert aan het gebruik bij de gedrukte uitgaven van de *commedia palliata*, waar de typering (*senex*, *adolescens*) blijkbaar als belangrijker en als een juistere weerspiegeling van het resp. optreden werd gezien dan de aanduiding van de familiale of andersoortige relatie²⁰.

Een vast onderdeel van Latijnse toneelstukken is het *Argumentum*, ook wel *Periocha* genoemd, [geworden]. Aan alle stukken van Plautus en Terentius is door een latere hand een *Argumentum* toegevoegd. Deze gecompriëerde, metrische inhoudsopgave, die bij stukken van Terentius uit 12 senarii bestaat en bij die van Plautus soms een acrostichon vormt, werd bij opvoeringen nooit uitgesproken. Bij de Neolatijnse dramatici bestond evenwel de opvatting, dat dit geleerde aangroeijsel een bestanddeel van het stuk zelf was, omdat het *Argumentum* in handschriften was opgenomen en ook in drukvorm behouden bleef. In de *Asotus* treffen we de reguliere volgorde aan : *Argumentum*, *dramatis personae*, *prologus*, *Actus primus scena prima* etc. Of het *Argumentum* van de *Asotus* door een speler werd uitgesproken, is niet zeker. Het is wel aannemelijk, omdat Macropedius zoveel mogelijk spelers in zijn stukken wil betrekken.

Het *Argumentum* was door Plautus verweven met de *Proloog*. De oorspronkelijke functie hiervan is nog duidelijk bij deze auteur zichtbaar : Plautus bericht erin nl. over de herkomst van zijn stukken, de naam van de (meestal) Griekse auteur aan wie hij het stuk ontleent, de vroegere en huidige titel, hij vertelt erin de voorgeschiedenis en maant, evenals Terentius, het publiek tot oplettendheid en stilte. Ook wordt de intrige uit de doeken gedaan, maar deze onthulling vindt bij Plautus zelden plaats op een strakke, directe manier; hij brengt veeleer het publiek in de juiste stemming voor het gehele stuk en biedt in de proloog aldus een prelude. Terentius maakt zijn prologen minder gecompliceerd. Ook hij doet mededelingen over zijn Griekse bronnen en vraagt aan het publiek om gepaste aandacht, maar in zijn handen wordt de Proloog vanuit zijn oorspronkelijke bestemming om de voorgeschiedenis van het stuk te vertellen, tot een wapen in de persoonlijke strijd met zijn rivalen en critici. De uiteenzetting van deze voorgeschiedenis [*expositio*] wordt "verschoven" naar de eerste bedrijven. De *Asotus* heeft in zoverre het karakter van een literaire polemiek, dat Macropedius

---

20. Voor het aantal spelers zie Hoofdstuk IV, p.42, noot 1.

zich bij voorbaat met enig temperament verdedigt tegen door hem mogelijk geachte aanvallen. Omdat de *Asotus* de eerste poging is van Macropedius een bijbels thema in de onderhavige vorm te behandelen, geeft hij een gedetailleerde uiteenzetting en verantwoording van zijn concept, niet alleen aan zijn schoolpubliek vanwege de jeugdige leeftijd ervan [vss.1-25], maar ook aan de theologen [vss.41-6] en geleerde humanisten [vss.47-68] als kritische toehoorders van de buitenwereld. In het bijzonder wordt het gouden weegschaaltje van de theologen op de korrel genomen²¹. Tegenover de kenners van de antieke comédie verdedigt Macropedius [vss.47-68] het -krampachtig- vasthouden aan de eenheid van tijd en plaats²². In het begin van de Proloog [vss.1-13] brengt hij verfijningen aan bij de gegevens uit het Argumentum dat dus geen doublure is van de Proloog; de zin en de bedoeling van feiten en personen worden duidelijk gemaakt, het verhaal blijkt een morele en religieuze les met het Evangelie, in casu de parabel van de Verloren Zoon, als stramen. Vele elementen, zoals metrum, woordontleningen en bijkomende motieven, stammen uit de antieke comédie; Macropedius vraagt hiervoor uitdrukkelijk clementie [vss.14-9]. Nadat hij in de vss.69-77 op een "Asotus"-element in ieder mens en op de mogelijkheid tot genade hiervoor heeft gewezen, sluit hij, na een verzoek om aandacht en stilte²³, de Proloog af.

Een moraliserende slotbeschouwing als in de *Epilogus* van de *Asotus* is de *comœdia palliata* vreemd. Terentius kent de afscheidsformule *vos valete et plaudite* o.i.d., die bij Plautus minder laconiek is en door de *grex* [of *caterua*] wordt uitgesproken. De aanzet tot een moraliserend oordeel is soms aanwezig in de stukken van laatstgenoemde (*Bacchides*, *Niles Gloriosus*) en bevat wellicht de kiem tot de expliciete, soms vele regels beslaande moraliserende toon van menig Neolatijs drama. Reuchlin keert zich in zijn *Sergius* (met de wellicht door hem geïntroduceerde term *Epilogus*) tegen meened en het verbreken van trouw; een belangrijke stimulans tot een moraliserende

---

21. Dezelfde strekking heeft de uittaling van Gnapheus in de Opdrachtbrief van de *Acolastus*, p.48 : *iam rem ipsam sic prosecuti sumus, sic stilum temperavimus, ut nihil habeant sycophantae, quod calumnientur, habeant autem litteratores pii, quod adfatu doceant et monent bene*. (Het verhaal zelf hebben wij zo doorlopend behandeld en onze stijl zo beheerst, dat valse aanklagers geen grond hebben ons te belasten, maar plichtsgetrouwe leermeesters materiaal ontvangen om overvloedig te onderwijzen en goed te vermanen, Vertaling Minderaa p.49).

22. Vgl. Hoofdstuk IV, pp. 44-5.

23. Het wijst o.i. op gebrek aan inzicht in het gedrag van de jeugd om uit het verzoek om aandacht en stilte te concluderen, dat de belering niet steeds in de smaak viel en als droog werd ervaren, zoals Raché, *Schulkomödie*, p.30-1, wil.

toon heeft ook Gnapheus in de lange *Peroratio* [vss.1267-1301] van zijn *Acolastus* gegeven; hiermee wil niet gezegd zijn, dat in de stukken van de laatstgenoemden en in die van Macropedius het moraliseren verwoestend zijn intrede heeft gedaan.

C. Inrichting van het podium.

Met betrekking tot de *Asotus* geeft Macropedius geen enkele externe informatie over de manier waarop wij ons het podium, het decor, de ruimte waar werd gespeeld en de kostumering dienen voor te stellen. Didascalie en regieaanwijzingen ontbreken. Wanneer wij ons een beeld willen vormen over de toenmalige toneelsituatie, zijn wij aangewezen op onze kennis over de positie van het toneel binnen de school en op interne gegevens uit de *Asotus*.

Een eerste gegeven dat belangrijk is om een idee te verkrijgen over de praktische opvoering (podium, decor, kostumering e.d.) is de omstandigheid dat de *Asotus* een schooldrama is. Dit houdt in, dat het toneel als een vorm van "extrinsieke motivatie" -de leerlingen leren "spelenderwijs"- als hoofddoel²⁴ heeft zo goed mogelijk Latijn te leren spreken. Alle zaken die de aandacht hiervan afleiden, zal men vermijden of men zal althans het effect dat zij op het belangrijkste streven kunnen uitoefenen, trachten te minimaliseren. Dat de toneeluitrusting niet kostbaar of pompeus en de podiumbouw niet groots was, vindt dus zijn reden in het gewicht van het woord en de letterlijk centrale positie hiervan, is echter anderzijds een gevolg van de krappe financiële positie van menige school.

In het algemeen werden entreegelden niet geheven als men voorstellingen gaf aan hoge heren. Verondersteld werd, meestal terecht, dat zij in dezen hun plicht kenden. Bij andere gelegenheden werd een klein bedrag aan entreegelden binnengehaald²⁵. In de Opdrachtbrief van de *Asotus* wijst Macropedius met het woord *inops* [vs.6] op zijn armoedige staat en ook de vermelding in de vss.1-2 van de verdiensten van burgermeester Bolle jegens de school en hemzelf lijkt niet toevallig. Een stimuleringsbeleid t.o.v. de school zal Bolle dus niet vreemd geweest zijn²⁶ en bekend is, dat het stadsbestuur op

24. Voor andere doeleinden van het toneel, zie Hoofdstuk IV, p.63, noot 52.

25. Vgl. Schmidt, *Bühnenverhältnisse*, pp.83-5.

26. Macropedius' vermelding van Bolle's verdiensten kan doelen op het feit dat vóór 4 Augustus 1536 de Hieronymusschool te Utrecht stadsschool is geworden met het alleenrecht op hoger onderwijs in het Latijn te verzorgen aan leerlingen van 12 jaar en ouder, vgl. Giebels, *Macropedius*, p.41.

bepaalde tijden bijdragen aan de school gaf²⁷.

Het geringe extra inkomen bij opvoeringen zelf en de over het algemeen weinig florissante financiële status van de school maken dus de veronderstelling aannemelijk, dat de attributen simpel en elementair waren. De *vestis scaenica* en de *ornatus scaenicus* dienen we zo te zien, dat de figuren op het toneel qua uitdossing de verbeelde werkelijkheid geen geweld aandeden en de mogelijkheid tot identificatie voor het publiek niet in verkeerde banen werd geleid. De *imagines* op het podium mogen niet vreemdsortig zijn, willen ze effect als *imagines vitae* hebben²⁸.

De *dramatis personae* van de *Asotus* zullen in hun kostumering niet veel verschil te zien hebben gegeven met de figuren uit het dagelijkse leven in Macropedius' tijd : de parabel van de Verloren Zoon vindt zijn spelers in elke plaats en tijd en stelt geen bijzondere eisen aan de (ver)kleding²⁹.

Over het podium en het decor bestaat geen informatie van de zijde van Macropedius of zijn tijdgenoten. Alleen interne gegevens uit de *Asotus* zelf kunnen ons daarvan een beeld geven³⁰.

In de Proloog (vss.50-21) beklemtoont Macropedius de eenheid van plaats, maar geeft hij geen verdere aanwijzingen over podium of decor. Indicaties daarover komen uit de vijf bedrijven zelf.

Bedrijf I. Comasta krijgt de opdracht het huis van Eumenius, die zelf naar zijn landgoed vertrekt, te beheren [I,1]. De aanstormende Colax (vs.207: *nostras ad aedeic advolat*) wordt voor Comastas plan gewonnen en mag zich tegoed doen in de voorraadkamer (vs.293: *Ingrederet, sequar*). Voordat Comasta hem echter naar binnen kan volgen, gaat de deur open (vs.297: *Strident fores; an aliquis audeat egredi* ?) en komt Tribonius ontsteld naar buiten, zonder dat hij Comasta opmerkt. Deze valt tegen hem uit : vss.315-6: *Quid aedibus relictis me inscio/ Exis foras* ?, waarop Tribonius zich excuseert : vs.323: *expulit me improba Colacis edacitas*.

Comasta blijft het gehele eerste bedrijf op dezelfde plaats, vóór het huis van Eumenius dat aan een straat of plein ligt. De noodzakelijke "toegangs-

---

27. Siebels, *Macropedius*, p.46.

28. Vgl. Schmidt, *Bühnenverhältnisse*, p.72.

29. In vele andere bijbelse stukken kon men moeilijk voorbij gaan aan een traditionele kostumering van de hoofdfiguren. Een goede mogelijkheid om zich daarvan een beeld te vormen, geven de schilders uit de 16-de eeuw, vgl. Schmidt, *Bühnenverhältnisse*, p.75.

30. Voor dit onderdeel hebben wij gebruik gemaakt van Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, pp.46-52.

mogelijkheden" blijken te zijn : een ingang tot het huis, (een) neutrale toegang(en) die in het verlengde of aan de zijden van de straat ligt (c.q. liggen), vgl. het weggaan van Eumenius naar "buiten" en het opkomen van Colax van "buiten".

Bedrijf II. Colax blijkt na zijn schranspartij hoertjes via het achterhuis [vs.408: *per posticulum*] naar binnen gebracht te hebben. Als Tribonius dit aan Merimnus meedeelt vóór het huis van Eumenius, komt de kok Daetrus van "buiten" op hen toegesnel [vs.415: *Sed ecce ..Daetrus advolat*]. Beide knechten lopen hem enigszins tegemoet, - ze moeten immers op weg om vis te gaan halen : Daetrus vraagt [vss.416-7] *Quid abitis et quo tenditis/ Iter..?* en raken in gesprek met hem. Dit wordt gezien door Comasta, die van de markt is teruggekeerd met lekkernijen voor het feest [vss.435-7: *E foro/ Passerculos..attulit*] en die komt aanstormen [vs.426: *huc irruit Comasta*] om de bazelende knechten er van langs te geven. Vanaf de plaats vóór het huis van Eumenius slaat Daetrus dit tafereel gade om daarna zijn diensten aan Comasta aan te bieden. Meegaan naar binnen met Comasta stelt hij even uit [vs.484: *Sequar celerrime*] en hij geeft eerst zijn visie over de situatie aan het publiek. Op het moment dat hij naar binnen gaat [vs.495: *Intro sequor*], glipt Colax langs hem heen naar buiten [vs.496: *Exit Colax*]. Deze Colax nu is het die de volgende scènes vóór het huis van Eumenius laat plaatsvinden. Hij ziet Asotus naar het huis toekomen [vs.513: *Sed advolatne Asotus huc..?*] en loopt hem enigszins tegemoet om hem in zijn gezang te onderbreken en te wijzen op de feestelijkheden binnenshuis. Aan *eamus intro* (vs.597) geven zij beiden gevolg als het lied is afgesloten.

Bedrijf III. Gewaarschuwd door Merimnus en Tribonius, komt Cometa, Eumenius' landgoedbeheerder, zich op de hoogte stellen van de toestand in diens huis. Juist als hij naar binnen wil gaan, komen Colax en Cometa naar buiten [vs.673: *Sed ostium crepit; videbo, quis exeat*]. Als zij weer naar binnen gegaan zijn, wil Cometa hen achterna [vs.707: *At ego nunc sequor*], maar de deur blijkt gesloten [vs.708: *Clausum ostium est, validissime pulsaverol*]. Na zijn geklop op de deur komt Comasta naar buiten [vs.739-40: *Quid..tibi clamatio est/ Pro his aedibus..?*]; terwijl de twee ruziën, ontstaat binnen tumult [vs.788: *Quid hui, quid intus est tumulti ?*]. Cometa die buiten voor het huis blijft staan, vermoedt de reden daarvan : *Per posticulanne/ Harus../ Ingressus est ?* [vss.794-61]. Veldra ziet hij Asotus en de hoertjes uit het huis gezet worden [vss.805-8: *Eccas, propelluntur foras Margaenium et/ Planesium meretriculae et iuvenculus/ Asotus indomitus*]. Asotus vlucht,

na afscheid van de hoertjes te hebben genomen, weg naar buiten, in gezelschap van Cometa [vs.853: *Turbatus est; heus, te sequor*].

Als in III,7 Eumenius een zetel buitenshuis laat brengen om recht te spreken over de onverlaten, vindt deze handeling plaats in de open ruimte buiten vóór het huis [vs.854: *sellam profer*; vs.869: *Fer ocus sellam*, vss.876-7: *Producite illos huc foras, / Lorarifi*]. Uit Eumenius' woorden tijdens de rechtszitting blijkt, dat zich naast zijn huis een gevangenis bevindt : Daetrus moet daarin opgesloten worden [vs.905: *hinc phylacae innectite* (*huic phylacae* in de uitgaven ABCD); *hinc* (Uitgave E) legt nadruk op het stadium dat is ingetreden nadat Daetrus publiekelijk te schande gemaakt is, vgl. vs.904: *per compita omnia ac fora*]. Na de zitting vraagt Eumenius Asotus te gaan zoeken en gaat hij zelf naar binnen. Vóór het huis (III,9) treft Philaetius die van het veld komt, zijn broer Asotus die met Cometa naar huis terugkeert [vs.293: *Sed eccum adest frugi comitatus villico*] : de straat vóór Eumenius' huis biedt dus de mogelijkheid van twee tegengestelde kanten het podium te betreden. Na zijn pittige woordenwisseling met Asotus verdwijnt Philaetius met Cometa naar de markt [vs.292: *Sequere ad forum*] en zal Asotus zijn vader om het erfdeel vragen. Eumenius komt juist, de situatie overdenkend, naar buiten en treft daar Asotus die zijn verzoek beantwoordt met [vs.1028] *Necum ingredere, quo fusius tecum loquar*. Het podium wordt vrij gemaakt voor de twee duivels die bij de deur van Eumenius' huis de uitbetaling aan Asotus gaan begluren : *Viden' capaces sacculos / Magnamque vim pecuniae ?* [vss. 1042-3] en *Quin' videam ? Et auri plurimum*. [vs. 1044].

Bedrijf IV. In de eerste scene schrijft Merimnus van de aan de gaig hangende Comasta, wiens naam echter in de aanhef van geen enkele scene van dit bedrijf vermeld wordt. In de buurt van Eumenius' huis gekomen, kijkt Merimnus dus bezijden dit huis vanaf de straat naar een voor het publiek niet waar te nemen plaats waar Comasta hangt. In de vss.1114-5 staat hij vóór het huis : *An domum / Ingrediar ?*, maar de deur gaat al open [vss.1118-20: *strident fores, videbo clam / ..quis exeat. Cum Paegnio / Asotus est*] en Asotus komt naar buiten om zijn vertrek voor te bereiden. Als Asotus is weggegaan naar de hoertjes [vs.1152: *Adibo amulas meas*], blijft Merimnus vóór het huis met Philaetius die van de markt is teruggekeerd en naar het veld wil vertrekken [vss.1156-7: *ex foro redit Philaetius, / In agrum iturus*]. Nadat Merimnus Philaetius heeft ingelicht over Asotus' plannen, zien zij Eumenius van "verre" (d.w.z. van buiten het podium) komen [vs.1188: *eccum*

procull], waarop Merimnus in huis verdwijnt [vs.1159: *Tu, abi domum*]. Na het onderhoud tussen vader en oudste zoon, gaat Eumenius naar binnen [vs.1209: *Revertor intro*] en Philaetius met Cometa naar het veld [vs.1212: *Rus ibimus*]. Vóór hun vertrek zien ze Tribonius komen [vs.1213: *eccum eum procull*], zonder hem overigens te ontmoeten. Deze omstandigheid wijst nogmaals op de twee toegangsmogelijkheden van "buiten" die naar het podium leiden en vice versa. Tribonius bericht (IV,5) over het lot van de veroordeelden en luistert Asotus af die van de haven is teruggekeerd, waar hij een schip voor zijn vertrek heeft gehuurd. De Verloren Zoon treft zijn vriendinnen vóór zijn vaders huis : ze komen hem tegemoet gelopen [vs.1232: *utraque fertur obvia*]. Ze nodigen hem binnen in hun huis [vs.1252: *introeamus*] en onder het zingen van een lied geeft Asotus daaraan gevolg. Deze uitnodiging aan Asotus en zijn opmerking in vs.1325: *quid intus hic decrevimus*, wettigen de veronderstelling, dat het huis van de hoertjes [*ganeum*] zich bevindt in de straat waar ook het huis van Eumenius ligt. Later in het stuk wordt deze situatie aannemelijker gemaakt, als Philaetius bij het horen van de muziek die gespeeld wordt om de thuiskomst van Asotus te vieren, niet kan uitmaken of deze feestklanken uit het bordeel [*ganeum*] of uit zijn vaders huis afkomstig zijn [vs.1789: *Num in meretricia hac domo ?* en 1792-3: *Dominae nostrae, ..., an alienae ?*]. Op de wegstervende tonen van Asotus' vreugdelied is Eumenius naar buiten gekomen [vs.1281: *Vox cantici me excivit huc foras*] en hij gaat na het vernemen van de reden hiervan treurend naar binnen [vs.1320: *intus est quod interim peregero*]. Alvorens naar binnen te gaan geeft hij een knecht opdracht een extra portie vis te halen op de markt die gelegen is bij de haven. Als gevolg hiervan weet deze knecht later met zekerheid te berichten, dat Asotus met de hoertjes is uitgevaren.

Bedrijf V. Enkele maanden zijn verstreken. Colax durft zich weer voor het huis van Eumenius te vertonen, maar vlucht weg als de eigenaar ervan naar buiten komt [vs.1460: *strident fores; periero, si videar sensi*]. Eumenius ontmoet een vreemdeling uit Milete, verneemt het lot van zijn zoon en gaat zijn huis weer binnen [vs.1530: *pedem refero domum*]. In V,3 komt Colax al met het bericht, dat Asotus in de haven is aangekomen. Hij treft Eumenius (V,4) op het moment dat deze met een brief, gericht aan zijn zoon, naar de markt wil gaan [vs.1579: *Vadam ad forum*]. Colax licht hem in en mag als beloning zich binnen tegoed doen [vs.1634: *Nunc intro abi*]. In V,5 volgen de aankomst van Asotus van "buiten", de opdracht zijn vroegere uitdossing uit het huis naar buiten te halen [vs.1686: *Proferte ab aedibus stolas primas,*

anulum et sandalia] en, na een gesprek tussen vader en zoon, het binnentreden in het huis [vs 1740: *iam eamus intro*]. In de laatste scène van het bedrijf wordt Philaetius overgehaald aan de feestvreugde in huis deel te nemen [vss. 1811-2: *Ne vox tua excivit foras, ... cur non ingredere domum ?* 1. Nadat Daetrus uit het gevang is ontslagen, gaan allen op uitnodiging van Eumenius naar binnen : *iam eamus intro alacriter* [vs. 1838].

De analyse van alle bedrijven bevestigt de eenheid van plaats die Macropedius in de proloog aankondigde en levert als plaats van handeling een straat waaraan het huis van Eumenius, een herberg/bordeel en een gevangenis liggen. Het principieel vasthouden aan de straat als plaats van handeling brengt zelfs met zich mee, dat een zetel op straat wordt geplaatst en dat daar de rechtspraak plaats vindt, hetgeen uiteraard geen erg logische gang van zaken is. Het op deze wijze handhaven van de eenheid van plaats voegt Macropedius bij de directe navolgers van de antieke podiumvorm zoals die gebruikelijk is geweest bij opvoering van stukken van Plautus en Terentius³¹. Bij gebrek aan een traditionele podiumvorm die recht deed aan de eisen van de *comœdia palliata*, hebben de humanisten een eigen podiumsysteem bedacht of, beter gezegd, een hulpmiddel dat gereconstrueerd was op grond van de teksten en beschrijvingen in Vitruvius' *De architectura* en dat, al naargelang de omstandigheden, majestueus of zeer eenvoudig kon zijn. Een aanwijzing hoe armoedig de humanistische vervanging van een groots decor van het Romeinse theater kan zijn, geven de afbeeldingen in de Terentiusuitgave Lyon 1493 en de Venetiaanse uitgave van 1521.

Op grond van de gegevens uit de vijf bedrijven kan het podium bij de opvoering van de *Asotus* de volgende vorm en inrichting hebben gehad (zie afb. 2, p. 77) : op een verhoging die aan de voorkant en de zijkanten open is gelaten, is aan de achterzijde een drietal ingangen aangebracht die de toegang tot huizen verbeelden. Deze ingangen worden verkregen door houten pijlers of zuilen die staande worden gehouden door een houten dwarsbalk aan de bovenkant van de zuilen. Aan deze verbindende dwarsbalk hangen gordijnen. Op de dwarsbalk zijn plakkaats aangebracht met een opschrift dat vermeldt, wiens huis men betreedt³². Aan weerszijden van dit blok van drie

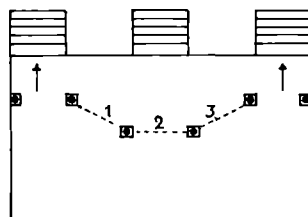
31. Bij de jaarlijkse *binæ actiones* is Terentius de meest vertegenwoordigde auteur, vgl. Schmidt, *Bühnengeschichte*, p. 105. Overigens werd Terentius onder supervisie van de Broeders des Gemeenen Levens al in de 15-de eeuw opgevoerd, zie Schmidt, p. 23.

32. Schmidt, *Bühnengeschichte*, bestrijdt de opvatting, dat plakkaats met een opschrift boven de deuren waren aangebracht; het zou slechts een hulpmiddel van de illustrator in

"huizen", aangeduid door de drie ingangen, bevinden zich toegangsmogelijkheden "naar buiten" c.q. tot het podium. Aan de zijkanten van het podium zijn eveneens houten pijlers aangebracht die via dwarsbalken³³ de vier pijlers op het podium steun geven. Aan de achterzijde gaat men af of komt men op via trapjes. Het middelste trapje maakt het de spelers mogelijk (*per posticulum*) een van de huizen te betreden (vgl. de situatie dat Eumenius de feestvierders in zijn huis verrast). De plaats van de trapjes die "naar buiten" leiden, wordt aangegeven in de passage waar Merimnus schrijft van de aan de galg hangende Comasta. Dat Merimnus dit tafereel werkelijk ziet, is

(Verklaring van de cijfers :

1. gevangenis
2. huis van Eumenius
3. herberg l.

Afb. 2

Podiumvorm van de *Asotus*.

uitgesloten. De suggestie is voor het publiek het sterkst, als Merimnus langs een "zijstraat" naar achteren kijkt waar de doorkijk voor het publiek geblokkeerd is door de "deurgordijnen", de gordijnen die de deuren van de drie huizen voorstellen.

De vorm van het podium waarop de *Asotus* gespeeld werd, kan men zich het best indenken door een houtsnede die een fragment van de opvoering van Terentius' *Phormio* uitbeeldt. Deze houtsnede is te vinden in de Venetiaanse Terentiusuitgave van 1521³⁴. Op deze afbeelding die het derde bedrijf van de *Phormio* weergeeft met Antipho en Geta als handelende personen, ziet men

gedrukte teksten geweest zijn : op het toneel wordt alles anders, zo zegt hij, uitdrukkelijk medegedeeld, Triebel, *Stagecraft*, p.13, gaat niet uit van een dergelijke situatie.

33. Op houtsnedes kan men deze dwarsbalken die de ingangen van de "huizen" verbinden, ontwaren als friezen of kroonlijsten boven de plakaten waarop de huizenbezitters staan vermeld, vgl. Triebel, *Stagecraft*, p.13.

34. De afbeelding is ontleend aan Schmidt, *Bühnengeschichte*, p.193, no.9. De betreffende uitgave van Terentius is : *Terentius cum quinque commentis, Venetis, Iapensis Georgii de Rusconibus Mediolanensis Anno dni M.D.XXI, die XIII Martii*, Vgl. Schmidt, p.186.

Afb. 3. Fragment uit de *Phormio* van Terentius.

boven de drie deuren die van gordijnen zijn voorzien, van links naar rechts de opschriften *Domus dalmiphonis*, *Chremis*, *Dalmiol lano*³⁵.

De geschetste podiumvorm van de *Asotus* is slechts in schijn in strijd met enkele passages uit het stuk. We doelen hier op wendingen als : *strident fores, ostium clausum est* en *validissime pulsavero*. De spelers kunnen in deze situaties aan de eis van de waarschijnlijkheid tegemoet gekomen zijn door op de houten pijlers die de deurposten verbeelden, te kloppen of met de voet op de vloer te stampen. Het *strident fores* en *crep(u)it ostium* laat zich moeilijk imiteren; wendingen als deze zullen veeleer als een opkomstaankondiging beschouwd moeten worden, op dezelfde manier als *ibo intro* een formule is voor de afsluiting van een scène of voor het verlaten van het podium door een speler. Wendingen als *praei, sequor* kunnen er op wijzen, dat de deuropeningen zo smal waren, dat twee personen tegelijk er niet doorheen konden³⁶; met hetzelfde recht zou men hierin ook een formule ter afsluiting van een scène kunnen zien.

In het algemeen wordt, bij het gebruik van een podiumvorm zoals bij de *Asotus*, van het publiek een even grote mate van fantasie als van "dissimulatie" verwacht; de grote rol van het gesproken woord echter helpt dit publiek in hoge mate in zowel het "er bij denken" als het "weg-denken" van concrete toneelattributen³⁷.

35. Schmidt, *Bühnengeschichte*, p.188, veronderstelt dat "het gebouw" dat links van de drie huizen te zien is, een onderdeel vormt van een tapijt dat tegen de muur van de lokaliteit is opgehangen. Schmidt wijst er tevens op, dat men aan de betreffende afbeelding het begin van een ontwikkeling tot de latere situatie met twee zijstraten constateren kan.

36. Vgl. Schmidt, *Bühnengeschichte*, p.129.

37. Schmidt, *Bühnengeschichte*, p.168, gaat er, ten onrechte, van uit dat een attribuut als een stoel gedurende het hele stuk op het podium aanwezig bleef, ook als deze geen functie meer had.

D. Opvoeringen van de *Asotus*.

Drie opvoeringen van de *Asotus* zijn bekend :

1. te Cambridge aan het Trinity College in het jaar 1565 of 1566³⁸;
2. te Praag aan het Recek-college in 1566³⁹ en
3. te Luneburg aan de Latijnse School in 1609⁴⁰.

---

38. Vgl. Boas, *University Drama*, p.19.

39. Vgl. *Monumenta historica universitatis Carolo-Fernandinae Pragensis*, I, dl. I, p.394;
Jacoby, *Beitrag*, p.24 noot 2.

40. Vgl. Jacoby, *Beitrag*, p.24 noot 2.

**DE PLAATS EN INVLOED VAN DE *ASOTUS* IN DE DRAMATISCHE PRODUCTIE
VAN DE PARABEL VAN DE VERLOREN ZONN.**

A. Voorgeschiedenis.

De Reformatie was de stuwende kracht achter een vloedgolf van spelen die de Verloren Zoon tot onderwerp hadden en had een wezenlijk aandeel in de voorkeur voor dit motief in de literatuur van die tijd.

De V.Z. genoot echter ook voordien reeds lang een grote populariteit. Gedurende de Middeleeuwen werd hij veelvuldig afgebeeld en was hij het uitgangspunt voor vele preken¹. J. Kat schildert in zijn in 1952 verschenen dissertatie (pp.23-31) de wisselende, maar steeds bonte uitdossing van vagebonden en Verloren Zonen in beeldende kunst en letteren in genoemd tijdvak. De Middeleeuwse kunstenaars beeldden, meestal los van de theologische exegese, maar met een gezond realisme, een jeugdige avonturier uit, die in beroorde staat weer in de armen van zijn vader gesloten wordt. De werkelijkheidszin die voor een pikante invulling van allerlei details alle kansen liet, levert in de Middeleeuwen het prototype van de V.Z.. Wij zien hem verkeren in de herberg, omgaan met lichte vrouwen, zijn erfgoed opeisen en vertrekken naar den vreemde. Deze occupatie met het thema en deze vormgeving van de persoon van de V.Z., wijzen vooruit naar de latere, literair-dramatische behandeling van de stof.

We bezitten naast de genoemde voorstellingen in de literatuur en de beeldende kunst, voor verschillende landen ook literaire getuigenissen van het V.Z.-thema die voorafgaan aan de Reformatie. Van omstreeks 1200 dateert uit het Franse taalgebied een half-dramatisch gedicht van Cortois d'Arras, een geschiedenis van een V.Z.², waarin, in de geest van de tijd, de liederlijke gebeurtenissen van de zoon breed uitgemeten worden.

---

1. Vgl. Kat, *De verloren zoon*, pp.36-7, Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.1, Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, pp.20-1, Creizenach, *Geschichte*, II, p.114.

2. Vgl. Creizenach, *Geschichte*, I, p.382, Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.1.

Ook in het Italiaanse drama dat het vroegst door Plautus en Terentius beïnvloed werd, vinden we figuren die aan ons onderwerp herinneren. In een mirakelspel ter ere van Maria -*Miraculo di Nostra Donna*- uit de 14-de eeuw, sluit een jongeman, na door slecht gezelschap verpest te zijn, een pact met de duivel, maar wordt daarna door Maria gered³. Als oudste bewerkingen van de parabel in Lucas 15,12 kunnen voor dit taalgebied gelden: *La festa del uitel sagginato* uit het einde van de 15-de eeuw en uit dezelfde periode een *Rappresentazione del Figliuol Prodigio* van Antonio Pulci, die 12 uitgaven heeft gekend⁴.

Het drama dat het bestaande Middeleeuwse model naar andere literaturen overgebracht schijnt te hebben, is de *Rappresentazione del figliuol prodigo* van Castellano Castellani, uit het begin van de 16-de eeuw⁵. In dit stuk geeft de *Prodigo* vóór zijn vertrek van de nodige lichtzinnigheid blijk, en als hij zijn erfdeel op komt eisen, kunnen zijn vader en zijn -opvallend beminnelijk getekende- broer hem niet van zijn plan afbrengen. In het gezelschap van zijn oude vrienden wordt hij door een parasiet naar een herberg gebracht, waar door kaartspel zijn vermogen van eigenaar wisselt. Berooid wordt hij op straat gesmeten, maar ook deze verloren zoon weet, geheel naar de Bijbel, de weg naar zijn vader terug te vinden.

Van dramatische bewerkingen in "Duitsland" en "Nederland" vóór 1500⁶ is nauwelijks een spoor te vinden; wel horen we van opvoeringen : o.a. van een *Spel van den Verloren Zoon* te Dendermonde in 1420⁷, doch hier blijft het dan ook bij. Op het einde van de 15-de eeuw heeft in Italië het Prodigusdrama de karakteristieke vormgeving gekregen die bepalend werd voor de latere, internationale productie van het thema. We vinden steeds dezelfde ingrediënten bij de uitbeelding van het liederlijke leven : spitsboef en herbergier treden op, en Prodigus zelf wordt geslagen, van zijn kleren beroofd en uit de herberg gesmeten.

Macropedius' *Asotus* is het enige stuk dat deze uitbeelding niet bevat en is daarom een uitzondering, terwijl in diens *Rebelles* genoemde taferelen wel voorkomen.

3. Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.155. Op de pp.155-170 van dit werk wordt een overzicht van de literaire varianten op het V.Z.-thema in verschillende landen gegeven; Kat, *De verloren zoon*, p.25; Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p.21.

4. Spengler, p.156; Minderaa, p.21.

5. Spengler, pp.156-8; Minderaa, p.22; Kat, pp.25-6.

6. Vgl. Minderaa, p.23.

7. Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.1.

Op grond van deze zelfde, steeds terugkerende elementen heeft Spengler (p 2) een archetype verondersteld, dat door Holstein een *drama sacrum* wordt genoemd⁸. Een -nooit aangetroffen- Latijnse bewerking van dit archetype zou model hebben gestaan voor onderdelen van de bewerking van de Lucas-parabel door Gnapheus en Waldis, die elkaars werk niet kenden, en ook elementen voor de herbergscenes van Macropedius' *Rebelles* geleverd hebben.

Nogen verrassende overeenkomst en onderlinge onafhankelijkheid de ouders zijn van een literair onvindbaar kind ? Wij zijn meer geneigd te geloven dat een traditie, versterkt door rondtrekkende predikers en beeldende kunst, ook literair een substraat heeft gevormd waarop bewerkingen konden gedijen; de auteurs hiervan waren zich wel bewust hoe zij aan de smaak van hun publiek dienden tegemoet te komen, terwijl de les die zij het wilden voorhouden, niet in het gedrang of zelfs beter tot haar recht kwam⁹. Dat deze traditie zeer oude wortels heeft, geeft overigens Spengler¹⁰ zelf aan met de opmerking dat de Romeinse comédie herhaaldelijk het V.Z.- thema varieert.

De Nederlandse *Historie van den Verloren Sone* gaat terug op brokstukken van een Frans stuk *Moralité de l'Enfant Prodigue par Personnages, translatée de Latin en François, selon le texte de l'Evangile*¹¹. De oude drukken van het Franse stuk zijn ongedateerd, maar worden op omstreeks 1535 en 1540 gesteld. De Nederlandse bewerking kan bezwaarlijk veel jonger zijn¹².

Men meent dat het Franse stuk naar Gnapheus' *Acolastus* is gemaakt. Spengler (p.64) acht de tekst zo afwijkend van de *Acolastus* dat het *translatée de Latin* op een andere tekst dan deze moet slaan; een andere tekst die eerder de gemeenschappelijke bron van Waldis en Gnapheus zou zijn¹³. Niet onmogelijk is echter, dat de Franse auteur met *translatée de Latin* inderdaad, zoals de titel zegt, de vertaling van de Lucas-tekst volgens de *Vulgata* bedoelt.

---

8. Ook Bolte, *Rebelles und Aluta*, p.xv, sluit deze mogelijkheid niet uit.

9. Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p 22, verwerpt Spenglers stelling : *taferelen als de herbergscene ontwikkelen zich, haast natuurlijk in gelijke banen, Ik vraag mij af, of men op deze wijze geen redelijke verklaring zoekt voor wat natuurlijk is.*

Dok Hugle (*Einflüsse der Pallasia*, p.16) acht de verschillen tussen het werk van Waldis en Gnapheus te groot om het standpunt van een gemeenschappelijke bron te kunnen handhaven.

10. P.3, bij de bespreking van Hegendorffinus' *Comœdia Nova* (1520), die bijna volledig op de *Comœdia Pallasia* stoelt.

11. Een overzicht van de inhoud van het Franse stuk is te vinden bij G. J. Boekennoogen, *De Historie van den Verloren Sone*, pp.60-3, geciteerd naar Parfaict, *Histoire du Théâtre français III*, (a° 1745) pp.139-144.

Vgl. ook Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp.161-4 en Kat, *De verlorene zoon*, pp.50-1 en 66-8.

12. Boekennoogen, *Historie Verloren Sone*, p.65.

13. Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p.25, wijst op deze inconsequente gedachtingang.

De bewerkers van het V.Z.-thema, dat met name in het Duitse taalgebied zeer veel opgang maakte, zijn enerzijds kleine burgers, handwerklieden en schrijvers, anderzijds geleerde mensen van scholen en universiteiten¹⁴. De eerste groep is vertegenwoordiger van het door het volk overgeleverde theaterspel, tot de tweede groep behoren de beoefenaars van de literatuur.

De overwegend in de Duitse taal gestelde drama's hadden hun bestaansrecht vooral te danken aan het feit dat de auteurs ervan ze konden gebruiken om een grote kring mensen in een bepaalde godsdienstige richting te beïnvloeden. De religieuze toon van deze drama's is dan ook veelal scherp en indringend¹⁵. Een voorbeeld hiervan is het stuk dat door Burchard Waldis, een vechter met reformatorische overtuiging, als vastenavondspel werd geschreven en in 1527 werd opgevoerd en uitgegeven. Zijn werk is opgezet als propaganda voor Luthers *Sola fides*-leer en bevat veel satyrische elementen die zijn gericht tegen de kerk van Rome¹⁶.

Een poging om zijn aanval te pareren, werd ondernomen door Hans Salat (1537), een confessioneel tegenstander die als representant kan gelden van de meer afwachtende, polemisch zwakkere katholieken¹⁷.

Bij de Latijnse drama's overweegt niet het aanvechten en/of verdedigen van de reformatorische of rooms-katholieke leer, maar het doel de leerlingen te scholen in het zich meester maken van het Latijn. Het gemeenschappelijke van alle bewerkingen is, dat het drama en het theaterspel niet om hun zelfswil beoefend worden, maar aan een leerzaam doel dienstbaar worden gemaakt. De differentiering is slechts dat de schrijver of kerkelijk-religieuze of pedagogische oogmerken heeft.

Door het doel dat de Humanisten met het theater beogen, komt de nadruk van hun boodschap op het moreel-pedagogische vlak te liggen. "Zo vergaat het jou, als je doet zoals...", is de betekenis van het spel. In de stukken van de V.Z. verschuift het gewicht van de genade van de vader naar de spijt en

---

14. Triebel, *Rasser of Alsace*, p.61 : *...school drama in Germany, mirroring school life, fell largely under the spell of the "Prodigus" and does not show the same range and variety in subjectmatter as in the other European countries. The homeland of the Reformation was theologically-minded; its dramatic literature, apart from native farce, was dominated by religious and educational forces to a far greater degree than in other lands.*

15. Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, pp.5-7.

16. Kat, *De verloren zoon*, pp.39-40, Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, pp.23-4, Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.10, Triebel, *Rasser of Alsace*, p.66 : *Burkard Waldis' drama, however, had a theological, not a pedagogic motif.*

17. Kat, *De verloren zoon*, p.40, Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p.25, Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, p.10.

deemoed van de zoon. De opvoeding van de jeugd komt centraal te staan waarbij de vaderfiguur de humanistische opvoedingsidealen gestalte kan geven¹⁸.

Een werk dat zowel op de opleiding en de scholing als de parabel van de V.Z. betrekking heeft¹⁹, is de *Stylpho* (1480) van Jacob Wimpheling. Deze humanist uit de Elzas confronteerde in dit naar de hoofdpersoon genoemde stuk de onontwikkelde, op kerkelijke ambten azende Stylpho met de wetenschap minnende, integere Vincentius. Wanneer Stylpho bij een bisschop "solliciteert", verwijst deze hem naar een rector die de sollicitant op zijn kennis onderzoekt. Na Stylpho's falen wordt hem als enige mogelijkheid het beroep van varkenshoeder gelaten²⁰.

De relatie die er is tussen school, scholing en V.Z.-parabel, komt dus niet uit de lucht gevallen.

Kan bij de *Asotus* nog slechts verondersteld worden, dat het stuk geënt is op en in relatie met de schoolsituatie gezien dient te worden²¹, bij de *Rebelles* (1535) en *Petriscus* (1536) die met de *Asotus* wel als de leden van een trias beschouwd worden, is de *Prodigus* nadrukkelijk binnen de schoolmuren gehaald : de V.Z. is leerling geworden en het toneel een school²², wordt in de *Asotus* een *speculum vitae* voorgehouden, in de *Rebelles* en *Petriscus* is dat een *speculum scholae*.

B. Plaats en invloed van de *Asotus*.

De waardering die de *Asotus* geniet in de vele studies die gewijd zijn aan het Verloren Zoon-thema, is een weerspiegeling van de mate waarin en de wijze waarop het stuk in de praktijk is nagevolgd. We ontmoeten enerzijds lof voor onderdelen, zoals de karaktertekening van enkele figuren, de sfeertekening, de beheersing van de taal, de stijl en het metrum, anderzijds

---

18. Vgl. hiervoor Bot, *Humanisme en Onderwijs*, passim.

19. Vgl. de opmerking van Triebel, *Rasser of Alsace*, p.57 : *Stylpho may, for that country, be considered as the prototype of student and schooldrama, mirroring and contrasting two youths* en p.61 : *Stylpho,...was learned drama,...presenting characters related in type to those of later schoolplays based on the contrast between good or successful and bad scholars; here, too, the Prodigal Son motif is foreseen*, Zie ook *ibid*, p.66.

20. Creizenach, *Geschichte*, II, pp.25-6; Kat, *De verloren zoon*, p.30; Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p.23.

21. Triebel, p.67 : *Macropedius here still keeps the schoolmaster and his classroom off the stage*.

22. Vgl. Raché, *Schulkomödien*, pp.33-4.

kritiek op het totaalconcept van het werk.

Van Hugle's opmerking dat Macropedius' poging om het Prodigusdrama naar Plautus' *Mostellaria* en *Captivi* uit te bouwen, geen literair nageslacht heeft verwekt, is slechts het tweede deel geheel juist, nl. dat de *Asotus* geen rechtstreekse navolging gekend blijkt te hebben. Deze positie van praktisch isolement van Macropedius' V.Z. lijkt in strijd met de indruk die een oppervlakkige kennismaking met latere bewerkingen wekt. Men is geneigd door overeenkomst van titel, inhoudsopgave, persoonsnamen e.d. tussen de *Asotus* en andere werken, de invloed van Macropedius in dezen als groot te taxeren.

Auteurs die op de *Asotus* teruggrijpen, laten zich evenwel slechts doorgaans voor enkele kleine details door dit werk leiden. Vooral in het "Duitse" gebied is dit duidelijk te constateren²³.

Representatief is Nicolaus Risleben die weliswaar in zijn *Asotus* (1586) de namen *Eumenius*, *Philaetius*, *Comasta*, *Daetrus*, *Cometa*, *duo Iorarii*, *Planesium*, *Paegnium* gebruikt en die evenals Macropedius de dienaren die *Asotus* verleid hebben, laat bestraffen, verder eveneens een koopman uit het buitenland nieuws over *Asotus* laat brengen en ook twee duivels -van wie de namen ontleend zijn aan de *Rebellen-* laat optreden²⁴, maar 1300 verzen van de 1459 letterlijk overschrijft van Johann Ackerman²⁵, die op zijn beurt, afgezien van de encensering, op Gnapheus' *Acolastus* teruggaat²⁶.

Van Christian Schoen (*Asotus ponitens*, 1599) vermoedt men, dat hij beïnvloed werd door Macropedius; van zijn werk is evenwel slechts de titel overgeleverd²⁷.

In de studies over de *Asotus* is de verklaring over het literaire isolement van dit stuk wisselend.

Enkele auteurs vinden de structuur van het stuk zwak : de bedrijven I,1 t/m III,9 kunnen gemist worden; zij bevatten een te wijdlompige opzet om op

---

23. Spengler heeft dat in zijn *Der verlorene Sohn* duidelijk gemaakt, Kat, *De verloren zoon*, vermeldt voor het "Nederlandse" gebied geen invloed.

24. Holstein, *Drama vom verlorenen Sohn*, pp.31-2; Jacoby, *Beitrag*, p.23; Worp, *Geschiedenis drama*, I, p.213 noot 2; Horny, *Bedientenszenen*, p.101; Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, pp.2-3.

25. Te weten uit diens stuk met de titel *Ein schönes geistliches vnd fast nutzliches Spiel vom verlorenen Son*, Luce am 15. gehalten in der churfürstlichen stadt Zwickau im Jar 1536.

26. Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp.50-63, Spengler bestrijdt aldus de mening van Holstein, *Drama vom verlorenen Sohn*, p.9 dat de *Asotus* door Risleben bewerkt zou zijn; vgl. ook Kat, *De verloren zoon*, p.47.

27. Jacoby, *Beitrag*, p.23; Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.76.

effectieve wijze de verderfelijke instelling van Asotus tot uiting te laten komen²⁸.

Het vierde bedrijf wordt door velen gekenschetst als een loze opvulling van het stuk. Macropedius' krampachtig vasthouden aan de eenheid van plaats zou hieraan schuldig zijn²⁹.

Macropedius laat de V.Z. vóór zijn vertrek naar Milete een liederlijk leven leiden met ontrouwe knechten en met hoeren. Deze uitbeelding van Asotus' karakter beslaat de eerste 3 bedrijven; zij dient voor de toeschouwers het bericht over het leven dat de V.Z. later in den vreemde leidt, geloofwaardig te maken. De scenes zelf die het reilen en zeilen van de V.Z. in den vreemde zouden kunnen schilderen, blijven door deze opzet achterwege. Het blijkt evenwel, dat een levenservaring die in de parabel van Lucas weliswaar in een half vers (*en hij verkwistte zijn vermogen in een leven van overdaad*) is samengevat, een hoofdbestanddeel is van het lot van de V.Z., maar die niettemin niet op de manier zoals Macropedius daaraan dramatisch gestalte heeft gegeven, afgedaan kan worden; althans, dat een dergelijke invulling door bewerkers niet geapprecieerd wordt. Door het vierde bedrijf met het afscheid en slechts het kale bericht over het verspillen in den vreemde te vullen, kan de terugkeer van de V.Z. in het vijfde bedrijf niet meer als een grote gebeurtenis aangevoeld worden. De toeschouwer heeft te weinig kunnen meeleven met de ellende, het moedeloos worden en het tot inkeer komen van de V.Z.

Volgens anderen is het ontbreken van volledige navolging van Macropedius' Asotus toe te schrijven aan de omstandigheid dat de Acolastus (1529) van Gnapheus reeds vóór het verschijnen van de Asotus te diepe sporen had nagelaten³⁰. In dit licht dient ook de mening gezien te worden dat de harmonischer vereniging van gedeelten uit de Romeinse comédie en de Bijbel in genoemd stuk van Gnapheus, de Acolastus superieur maakt aan de Asotus en

---

28. Holstein, *Drama vom verlorenen Sohn*, p.9; Jacoby, *Beitrag*, p.19.

29. Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp. 46 en 50; Creizenach, *Geschichte*, II, p.117; Schmidt, *Bühnenverhältnisse*, p.181; Michael, *Frühformen*, p.100; Haupt, *Flayders Moria*, p.36; Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, pp.8, 25-6; Kat, *De verloren zoon*, p.41; Horny, *Bedientenszenen*, pp.98-100; de uitspraak van de laatste, (ibid. p.99) over een herhaling van het thema in de Asotus is bevreemdend. De korte scène waarin Asotus de snolletjes met wie hij naar Milete vaart, gaat afhaken in de herberg, kan, dunkt ons, niet als een verdubbeling gezien worden van de lange passus in bedrijf 1 t/m 3, waar Asotus met knechten en hoertjes aan het brassen is.

30. Haupt, *Flayders' Moria*, p.33, Kindermann, *Theatergeschichte*, pp.203-10, volgt het oordeel van Haupt.

diens geringe populariteit verklaart³¹.

Voorts kwam Gnapheus door zijn veelvuldige ontlening aan en zelfs onniskbare afhankelijkheid³² van Terentius in hoge mate aan de smaak van zijn tijdgenoten tegemoet³³; Terentius was in die dagen een populair auteur, meer dan Plautus dat was, voor wie juist Macropedius een bijzondere voorliefde toont³⁴. Deze omstandigheid heeft wellicht aan Hugle de uitspraak ontlokt, dat Macropedius zijn *Asotus* trachtte uit te bouwen naar Plautus' *Nostellaria* en *Captivi*. In deze overdrijving schuilt zeker enige waarheid, en Macropedius' aanpak, die in genoemd opzicht juist tegen de tendens van de tijd inging, kan mede debet zijn geweest aan het geringe succes van de *Asotus*.

Tekenend is hetgeen Minderaa in de inleiding van zijn *Acolastus*-uitgave opmerkt : *Het (bedoeld is de Asotus) is een heel ander stuk dan de Acolastus; het voegt aan de bijbelse gegevens veel meer uit eigen fantasie toe, het heeft sterke N.E. elementen (de duivels Belial en Astaroth), de geliefde herbergscene ontbreekt (ter wille van de eenheid van plaats), er wordt veel meer gemoraliseerd. De inzet van de Acolastus, het verlaten van de vader, komt hier/ pas met het vierde bedrijf;...Zo (nl. doordat de vader in het vijfde bedrijf de escapades van zijn zoon in den vreemde verneemt) kwam de eenheid van plaats niet in het gedrang, maar wel de levendigheid van voorstelling. Handig was het dramaturgisch zeker die bandeloze feesten naar het begin te verplaatsen, maar psychologisch is het zwak...De compositie is zeker oorspronkelijk, maar weinig evenwichtig*³⁵.

De innerlijke geslotenheid die bij Gnapheus wordt bereikt deels door het toesnijden van de handeling op de dramatisch belangrijkste gebeurtenis in de parabel, -de confrontatie en verzoening tussen vader en zoon-,³⁶ deels door het weglaten van de oudste zoon, die bij Macropedius door zijn liefdeloze kritiek het zwaartepunt in de dramatische handeling voor een

31. Creizenach, *Geschichte*, II, pp.116-7, meent dat Macropedius' te zelfstandige bewerking van de Lucas-parabel debet is aan het geringe succes van de *Asotus*. Hij wijst hierbij op het Middeleeuwse aspect van de twee duivels. Zie ook Herford, *Studies*, p.154; Michael, *Frühformen*, pp.9-10; Bradner, *Studies*, p.45 en Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.18.

32. Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, p.40; Bolte, *Rebellen und Aluta*, pp.1v-v; Triebel, *Rasser of Alsace*, p.68; Engelberts, *Bassarus*, p.43, spreekt van een strenge navolging van Terentius door Gnapheus.

33. Vgl. o.a. Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.18.

34. Hartelust, *De dictione*, passim. Engelberts, *Bassarus*, p.146, geeft de typering dat Macropedius bij gelegenheid *plus plautin que Plaute* is. Volgens Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.38 zou Macropedius in zijn *Asotus* rijkelijker uit Plautus geput hebben dan Gnapheus in zijn *Acolastus* uit Terentius.

35. Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, pp.25-6.

36. Vgl. Schweckendiek, *Bühnengeschichte*, pp.21-2; IJzerman, *Mededelingen*, p.89. .

belangrijk deel naar zich toe trekt, geeft tesamen met de meer evenwichtige compositie en de Terentiaanse elementen aan de *Acolastus* zijn eminente plaats.

Met de *Acolastus* was voor de humanistische schoolmeesters, voor wie het schrijven van drama's veelal meer een plicht dan een aangeboren gave was, het nodige gewonnen. Op de eerste plaats kregen zij door het bijbelse drama de meest volmaakte leerstof in handen voor de kinderen die tot dat tijdstip de Romeinse comédie als oefening voor het *latine loqui* voorgezet hadden gekregen. Hiermee wil niet gezegd zijn dat Gnapheus het "octrooi" op deze nieuwe schepping toekomt. Macropedius, Gnapheus en Crocus komen onafhankelijk van elkaar tot dezelfde oplossing van het probleem, hoe leerlingen Latijn te leren spreken zonder ze vroegtijdig kennis te laten maken met de "verderfelijke" invloeden van Plautus en Terentius. De Romeinse comédie was de Humanisten vanwege haar realistische voorstelling van een zondige wereld niet steeds even welkom³⁷.

Op de tweede plaats was het bijbelse drama een levendig en indringend panopticum van de Bijbel.

Niet in de laatste plaats ontleende het bijbelse drama zijn belang aan het feit dat de kern van het "ware" drama er in werd blootgelegd : de strijd van het menselijk leven in de wereld was verschenen op het toneel. Het niveau van puur gadeslaan van grote, religieuze gebeurtenissen was verlaten, zij het niet definitief overwonnen.

De schoolmeesters kwamen een werk van de omvang en het peil van de *Acolastus* dus goed van pas³⁸; het werk van deze *Terentius christianus* had bij het verschijnen van de *Asotus* te diepe sporen nagelaten dan dat deze nog uitgewist konden worden.

Als wij echter ook de behandeling van een thema dat verwant is met dat van de Verloren Zoon, maar buiten het kader van deze inleiding valt, nl. de opvoeding van de leerlingen op school in ons blikveld betrekken, constateren we, dat aan Macropedius een zekere genoegdoening door de traditie niet onthouden is.

Het betreft hier de nakomelingen van het Prodigusdrama, de zgn. school-

---

37. Vgl. o.a. Herford, *Studies*, p.84.

38. Volgens Haupt, *Flayders Moria*, p.33 : meer dan het niveau en de reikwijdte van een groot dichter als Macropedius. Ook Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.30, spreekt van een "overwaardering" van de *Acolastus*.

drama's in engere zin; in deze drama's is de relatie met de school, die in Gnapheus' *Acolastus* en Macropedius' *Asotus* stilzwijgend voorhanden was, heel expliciet aanwezig.

De beide stukken van Macropedius die deze thematiek behandelen, zijn de *Rebelles* (1535) en *Petriscus* (1536), en deze zullen, tesamen met elementen uit Gnapheus' *Acolastus*³⁹, een ijzeren bestanddeel gaan vormen in de keten van spelen uit school- en studentenleven⁴⁰.

---

39. Vgl. Herford, *Studies*, p.155; Engelberts, *Bassarus*, p.33; Creizenach, *Geschichte*, II, p.153 : *Eine besondere Klasse bilden die Dramen, in denen die dichtenden Schulmeister das Leben und Treiben in ihrer eigenen Sphäre vorführen*.

40. Vgl. o.a. Best, *Macropedius*, p.174, noot 3 : *Cornelius Schonaeus from Gouda (1540-1611), schoolmaster in Haarlem, crossed Macropedius' Rebels with Acolastus to produce a comedy called Dyscoli, first published in 1603*.

Voor een overzicht van drama's van *Schul- und Knabenspiegel*, zie Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp.104-40; Raché, *Schulkomödie*, pp.30, 33-78; Herford, *Studies*, pp.162-3; Hugle, *Einflüsse der Palliata*, p.94; Schwackendiek, *Bühnengeschichte*, pp.16-7; Van Abbé, *Drama in Renaissance*, p.47; Triebel, *Rasser of Alsace*, pp.69-78 en Creizenach, *Geschichte*, II, pp.153-4.

Vgl. ook de woorden van Kat, *De verloren zoon*, p.48 : *Wat deze beide genres (nl. het Prodigusdrama en het pedagogisch schooltoneel) contact zouden krijgen, was te verwachten, immers, enerzijds bezit de Parabel voor de opgroeiende jeugd ongetwijfeld opvoedende kwaliteiten, anderzijds vormen de baldadigheden en afwijkingen der 15-e en 16-e eeuwse studenten en scholieren prachtig illustrerend materiaal om de gedragingen van de Verloren Zoon zo realistisch mogelijk voor te stellen. Wat het eerste betreft, hebben de schrijvers van jeugdspelen welbewust partijgetrokken van de opvoedende kracht der Gelijkenis, waarmee hun gewichtige bespiegelingen overigens vaak contrasteerden; wat het tweede aangaat, liep het prodigusdrama bij veldwinnende belangstelling voor studentikoze uitlatingen groot gevaar het gewijde karakter geheel te verliezen. Macropedius liet in zijn *Rebelles* de Parabel al diep in de schaduw.*

EDITIES VAN DE *ASOTUS*. WIJZE VAN UITGAVE. DE VER TALING.Edities van de *Asotus*.

Van de *Asotus* zijn vijf edities bekend. Zij zijn tijdens het leven van de auteur verschenen in een tijdsbestek van 17 jaar. De volledige titel van het stuk luidt : *Asotus Evangelicus, seu evangelica de filio prodigo parabola, a Georgio Macropedio comice descripta*. De toevoeging *comice descripta* wordt niet vermeld in de uitgave van 1554.

Aan het begin van elk nummer staat in de hieronder volgende opsomming de aanduiding die in het tekstcritisch apparaat gebruikt wordt. Het door ons geraadpleegde exemplaar wordt als eerste tussen de haken vermeld.

1. A. 's-Hertogenbosch, Gerardus Hatardus, Anno 1537. Mense Aprili; A 1^r t/m E 8^r, 79 pp.

[Nijhoff-Kronenberg, 1445; *Bibliotheca Belgica* M, 62,].

(Vindplaatsen van exemplaren zijn : Rijksuniversiteit Gent, sign. B.L. 1621 (C); Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, sign. VH 23, 824 A 3 LP; Harvard University, Cambridge, Massachusetts; British Museum, Londen, sign. 1172, aa, 1, (2,); Universität Bremen, sign. IV, C, 311 Nr. 2; Stadtbibliothek Trier, sign. 9 / 2008 8'; Westfälische Wilhelms- Universität, Münster, sign. X 2770; de door Nijhoff-Kronenberg onder nr. 1445 vermelde vindplaats te Berlijn bleek niet te traceren, althans niet in : Freie Universität, U.B. der Humboldt-Universität, Staatsbibliothek en Berliner Gesamtkatalog. De Deutsche Staatsbibliothek te Berlijn berichtte, dat zij sinds W.O. II niet meer beschikt over een exemplaar, waarvan de sign. Xf, 1558 was).

2. B. Antwerpen, Johannes Hillenius, Anno 1540.; A 1^r t/m E 8^r, 79 pp.

[Nijhoff-Kronenberg 1446; *Bibliotheca Belgica*, M, 63,].

(K.U.B. Tilburg, sign. 1538 's-Hert. 1; Rijksuniversiteit Gent, sign. B.L. 1623; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, sign. 227 J 61 (met aantekeningen in hs.);Bibliotheek Universiteit van Amsterdam, sign. Ned, Inc. 471; British Museum, Londen, sign. 11712 b, 42; Universit  de Liège, sign. XVII, 224. 6; Universitäts- und Stadtbibliothek Köln, sign. AD/798; Antiquariaat "Forum" te Utrecht; Sächsische Landesbibliothek te Dresden, sign. Lit, lat, rec. A, 386, 31/s; National Library of Scotland, Edinburgh, geen vermelding van sign.; Nijhoff-Kronenberg vermeldt onder nr.1446 nog als vindplaatsen : Parijs B. Mazarine, Straatsburg B.N, et U.).

3. C. Keulen, Johannes Gymnicus, Anno 1540.; A 1^r t/m F 7^r, 93 pp.

(Voor de volgorde van deze beide edities uit 1540, vgl. *Bibliotheca Belgica*, IV, M. 63 en M. 64, p.15; Bahlmann, *Die lateinischen Dramen*, p.53.

Vindplaatsen van exemplaren zijn : U. B. Utrecht, sign. X-oct. 177^a (Rariora); Folger Shakespeare Library, Distr. of Columbia; oesterreichische Nationalbibliothek, Wenen, sign. x35, X. 159; zonder vermelding van sign. : Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel; Stadtbibliothek, Cameransche und Kirchenministerialbibliothek, Braunschweig; Universitätsbibliothek Freiburg (1. Br.); Stadtbibliothek Nürnberg; Universitätsbibliothek Uppsala).

4. D. 's-Hertogenbosch, Johannes Schoeffer, Anno virginiei partus 1541, Mense vero Iulio.; A 1^r t/m 8^r, 79 pp.

(K.U.B. Tilburg, sign. 1541 's-Hert. 2; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, sign. 1702 F 31; Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, sign. II, 13, 385 A 7 LP; U. B. Utrecht, sign. X.oct. 525, gebonden met andere Schoeffer-edities; *Bibliotheca Belgica* vermeldt onder M. 53 de vindplaats Leuven; de aanwezigheid wordt echter door de universiteit aldaar ontkend; Antiquariaat "Forum" te Utrecht ; in Wereldoorlog II is het exemplaar in de Bayerische Staatsbibliothek te München, sign. P. o. Lat. 863 /3, verloren gegaan.

Bahlmann, *Die lateinischen Dramen*, p. 53, noemt behalve 's-Hertogenbosch 1541 ook nog Antwerpen 1541 zonder vermelding van de uitgever; Goedeke, *Grundriss*, II, p.136, vermeldt de plaats Antwerpen i.p.v. 's-Hertogenbosch. De o.a. door hem aan A. Tyron toegeschreven vertaling [*L'histoire de l'enfant prodigue, reduitte et estendue en forme de Comedie, et nouvellement traduite de Latin en François*, par Antoine Tiron, Anvers 1564] is niet die van de *Asotus*, maar van Gnapheus' *Acolastus*. Op p. A 4vo vindt men onder *les Personages* : *Pelargus pere, Eubullus conseiller, Philautus conseiller de l'enfant prodigue* etc., kortom namen die alle uit de *Acolastus* stammen; vgl. ook A. Cioranescu, *Bibliographie de la littérature française du seizième siècle*, Paris 1959, p.673, sub Tyron (Antoine) : *L'histoire de l'enfant prodigue* [par G. Fullonius], Fullonius is de Latijnse vorm van (Willem) de Volder die onder zijn vergriekste naam Gnapheus het bekendst is. De vermelding dat de *Asotus* door A. Tyron is vertaald, vindt men ook in *Bibliotheca Belgica* sub M. 65 en in : *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1930, Tome CIII, p.38, sign. Rés. YF. 2928.

De bovengenoemde, foutieve plaatsvermelding "Antwerpen" door Bahlmann en Goedeke is wellicht voor Worp, *Geschiedenis drama*, p.213 noot 2, aanleiding geweest om 2 uitgaven in 1541 aan te nemen. De bij alle edities vermelde bibliotheken en instanties, en nog vele andere, hebben de aanwezigheid van een druk "Antwerpen 1541" ontkend. Het door Worp vermelde jaar 1553 is dat van de *omnes fabulae*-editie 1554).

5. E. Utrecht, Hermannus Borculous, Anno Domini 1554, in Maio.; A 1^r t/m F 4^r, 87 pp. Deel I, waarin opgenomen *Asotus*, *Lazarus*, *Josephus*, *Hecastus*, *Adamus* en *Hypomene*, bevat de vermelding van het jaar 1552; deel II, waarin *Aluta*, *Rebelles*, *Petriscus*, *Andrisca* en *Bassarus* zijn opgenomen, vermeldt het jaar 1553. A. Dekker, *Macropedius' Bassarus*, p.246, heeft op grond van de privilegedatum achter de laatste fabula in deel I 1554 als datering van deze uitgave vastgesteld.

(U.B. Utrecht, sign. X, oct. 945^a (Rariora), bij dit exemplaar zijn 11 stukken in één deel gebonden; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, sign. 1702 6 3-5, Vol. 1 bevat *Asotus*, *Lazarus*, *Josephus* in een doorlopende paginering, Vol. II *Hecastus*, *Adamus*, *Hypomene*, Vol. III bevat *Aluta*, *Rebelles* (doorlopend gepagineerd), *Petriscus*, *Andrisca*, *Bassarus*; R.U.

Gent, sign. BL 1622; Universit  de Liège, sig. R s. 68 A, het exemplaar is onvolledig ; Vol. 1, t/m Q 6*, bevat *Asotus, Lazarus, Josephus; Biblioth ca Belgica* vermeldt onder nr. M. 53 de vindplaats Leuven, door de Universiteit aldaar wordt echter ontkend, dat dit exemplaar zich daar bevindt; Det Kongelige Biblioth k, København, sign. 176 I, - 44 8*; British Museum, Londen, sign. 11409, bbb. 50. en 11707, aaa. 12.; University of Illinois, Urbana, Illinois; University of Chicago, Chicago, Illinois bezit een microfilm van het exemplaar Urbana; Harvard University, Cambridge, Massachusetts; Newberry Library, Chicago, Illinois; Yale University, New Haven, Connecticut).

Wijze van uitgave.

Als basis voor onze uitgave is "Utrecht 1554" gebruikt, aangezien deze editie van alle stukken (*omnes fabulae*) correcties (*denuo recognitae*) van alle vorige bevat. Hoewel de presentatie van een tekst in de oorspronkelijke spelling ongetwijfeld het voordeel heeft, dat zij een constante illustratie biedt van de kennis die Humanisten van het Latijn hadden', menen wij aan het comfort van en de betere leesbaarheid voor de huidige lezer tegemoet te moeten komen door een gemoderniseerde spelling² : er is een onderscheid gemaakt tussen *u* en *v*; de interpunctie is aangepast. Immers afgezien van de omstandigheid, dat de interpunctie in de verschillende edities onderling afwijkt, verschilt het gebruik ervan zoals gebezigd in alle toenmalige edities, o.a. ook in de volgende opzichten van dat in huidige : meer komma's in opsommingen (met name bij het laatste deel ervan een komma vóór *et* en *-que*), vóór en na bepalingen in de ablativus en de ablativus absolutus; minder komma's, o.a. vóór voegwoorden en vóór en na vocativi; soms een komma waar nu liever een puntkomma, of andersom, gebezigd wordt; voorts zijn in de spelling vormen met *-ij-* gewijzigd in *-ii-*; vormen die volgens huidige maatstaven³ niet correct zijn, werden gecorrigeerd (zo *caritas* voor het incorrecte *charitas* in vs. 1005); de minder correct geachte vormen werden gehandhaafd (zo toch *tetrum* voor het meer correcte *taetrum* in vs. 766). Ter compensatie van het aldus ontstane gemis aan zicht op de oorspronkelijke versie, wordt hierna ingegaan op de door Macropedius gehanteerde vormenrijkdom.

Opzienbarende en talrijke verschillen blijken de edities zowel typografisch

---

1. Engelberts, *Bassarus*, laat in dezen de tekst inderdaad authentiek tot de moderne lezer spreken; Lindeman, *Two Comedies*, "corrigeert" de oorspronkelijke tekst bij inconsequente, maar daardoor juist interessante, lezingen.

2. F. Leys in zijn uitgave van de *Andrisca* bezigt, vgl. zijn verantwoording op p. 78, een gemoderniseerde interpunctie en een onderscheid tussen *u* en *v*, maar zegt niets over *-ij-* of niet correcte vormen.

3. *A Latin Dictionary* by Ch. T. Lewis and Ch. Short, Oxford 1966² hebben wij hierin doorslaggevend laten zijn.

als orthografisch bij onderlinge vergelijking niet op te leveren. Op het gebied van interpunctie zijn de uitgaven CDE beter verzorgd dan hun voorgangsters; in het gebruik van hoofdletters bij het begin van nieuwe zinnen en wisseling van sprekers zijn de uitgaven DE naar huidige maatstaven meer consequent dan ABC.

Twee lettertypen zijn gebruikt in de vijf edities. Ten aanzien van de letters *u* en *v* die de Humanisten terecht met één teken aangaven, waant men zich aanvankelijk in een doolhof. Engelberts, *Bassarus*, pp.61-2, blijkt een uitstekende gids : de rechtopstaande letter (*de romein*) waarin de uitgaven ABD zijn gedrukt, bezigt aan het begin van een woord een *v*- (met de waarde van zowel *u* als *v*) en in een woord *-u*-. Aldus : *verus, vtrisque, iuuenculus, viuit*. Met een cursieve letter (*de italiaek*) zijn de uitgaven C en E gedrukt. Dit lettertype bezigt steeds de vorm *u*. Aldus : *uerus, utrisque, uir, uiuit*. Zowel de italiaek als de romein hebben als schrijfwijze voor de hoofdletter van *u* en *v* steeds een *V*. Aldus : *Verus, Vtrisque, Vir, Viuit*.

Het enclitische partikel *-ve* leidt in de vijf uitgaven een zeer wisselend bestaan. De uitgaven AB bezigen doorgaans de correcte schrijfwijze *-ue* [*paruovel*], evenals uitgave C die echter enkele keren het "koppelteken" *-'* [*paruo'uel*] gebruikt; in de uitgave D wordt, blijkens de meest gebruikte schrijfwijze *-ve* [*paruovel*], het partikel als het begin van een nieuw woord gezien, ondanks het feit dat *-ve* meestal vast aan het vorige woord wordt geschreven; in de uitgave E tenslotte vindt men meestal *-ue* [*paruovel*], een enkele keer met "koppelteken" [*paruo'uel*]. In onze uitgave wordt steeds geschreven *parvove*.

Het enclitische, directe vraagpartikel *-ne* wordt in de uitgaven ABDE grotendeels niet "gekoppeld" (zo ook *utrum ne* in vs. 340); uitgave C levert meestal de lezing met koppelteken [*ego'nel*]. Wij schrijven steeds *egone*.

Met onze beschouwing over de plaatsing van de partikels waren we reeds een grensgebied van typografie en orthografie genaderd. Wat de orthografie betreft zien we ook bij de schrijfwijze van tweeklanken, en van *-t*- en *-c*-; *ch*- en *c*-; *-ph*- en *-f*-; *-y*-, *-u*- en *-i*- zowel de hand van de individualistisch spellende Humanist als die van de drukker. In het volgende overzicht zijn alleen woorden opgenomen die in alle edities identiek gedrukt werden. De in de 5 uitgaven voorkomende onderlinge varianten zijn in het tekstcritisch apparaat vermeld.

* *-oe* i.p.v. *-e* : 14x vormen van (*in*)*foelix* als adiectivum en substantivum. (Evenwel in vs. 1476 *infelicio* BC naast *infoelicio* ADE); *canoena*

[vs. 249]; *coenam* [vss. 1153, 1231, 1378].

* -oe- i.p.v. -ae- : *Palcoemon* [vs. 1541].

* -ae- i.p.v. -oe- : *faedata* [vs. 821].

* -ae- i.p.v. -e- : *caelarier* [vs. 824].

* -c- i.p.v. -t- : vormen van *ocium* [vss. 71, 112, 429, 937, 944, 954, 966, 986, 1106]; *famulicium* [vss. 107, 200, 267, 1107]; *vicio* [vs. 141]; *malicia* [vs. 450]; *vafricie* [vs. 666]; *spacium* [vs. 871].

* -ph- i.p.v. -f- : *nephanda* [vs. 1278], *prophane* [vs. 1602].

* (-)ch- i.p.v. (-)c- : vormen van subst. *lachryma* en verbum *lachrymo[r]* passim; vormen van *charus* [vss. 840, 1022, 1310]; *charitas* [vs. 1005].

* -y- i.p.v. -i- (-u) : vormen van *ocyus* (vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.61) [vss. 98, 869, 1314, 1319, 1326, 1364]; *inclytum* [vss. 390, 1257]; vormen van *lachryma* en *lachrymo[r]* passim; *hymbrem* (met een "overtollige" -b-) [vs. 500]; *nastygia* [vs. 735]; *basylica* [vss. 1390, 1391].

Wanneer een combinatie van twee klinkers niet als tweeklank gelezen dient te worden, is in de oorspronkelijke tekst een trema geplaatst. Dit is te constateren bij vormen van *poëta* [vss. 4, 50, 676, 1266] en *poëtices* [vs. 64]; verder bij vormen van *coërceo* [vss. 625, 640, 701, 1222] en bij *aëre* [vs. 1454].

Resteren na het constateren van typografische en orthografische verschillen in de vijf edities, de emendaties van de auteur, waarbij uitgegaan is van de editie E. Behalve vs. 1201, dat in deze editie is ingevoegd om Asotus' vraag om zijn erfdeel en de uitbetaling daarvan gegrond te laten zijn, betreffen deze verbeteringen :

* een corrupte tekst in de vss. 333, 700, 702, 752, 1013, 1526, 1814;

* corrupt metrum in de vss. 457, 752, 1005, 1556, 1837;

* voorkeur voor een andere lezing in de vss. 200, 777, 980, 1505, 1631.

Interessant is in dit verband voorts de gekuiste versie in de vss. 826, 827 : *venefica* i.p.v. *menstruosa*.

De vertaling.

De vertaling heeft als eerste en voornaamste bedoeling de Latijnse tekst voor de niet-Latinist te ontsluiten; deze opzet brengt met zich mee, dat de Nederlandse vertaling enigszins de rol van dienstbode vervult en een weerspiegeling tracht te zijn van de manier waarop Macropedius het Latijn gehanteerd heeft; zo vindt men in de vertaling plechtige en populaire woorden in elkaars omgeving omdat zij die plaats in het Latijn ook innemen;

de taaluitingen in de *Asotus* zijn divers omdat de gebruikers van die taal (Heer Eumenius, jonge zoon Asotus, parasiet Colax) divers zijn⁴. Uiteraard kon de lengte van de Latijnse zin die een grotere omvang dan de Nederlandse bereikt omdat het Latijn over andere syntactische mogelijkheden beschikt, niet altijd gehandhaafd blijven. Niettemin zal de huidige Nederlander, ondanks het feit dat gestreefd is naar vlotte leesbaarheid, nog wel enige schaduw van de Latijnse tekst in de vertaling bespeuren. Overigens is niet gepoogd om van de Latijnse versie een "bekkende" Nederlandse vertaling te leveren, d.w.z. een vertaling die bij een eventuele opvoering met weinig of geen aanpassing te gebruiken zou zijn. Een regisseur met plannen hiertoe moge zijn voordeel doen met de voorliggende ontsluiting van de Latijnse tekst.

De vertaling is gesteld in proza, de Latijnse tekst biedt verzen. Afgezien van de vraag, of de vertaler in staat zou zijn door een weergave in verzen het stuk in de Nederlandse vorm voor de lezers en eventueel spelers beter te doen leven, is het bij een vertaling in verzen minder goed mogelijk dan bij een weergave in proza, om de oorspronkelijke Latijnse tekst nauwgezet "over te brengen" ⁵. Het gevoel, dat een vertaler een verrader is, neemt zeker toe in die passages waar de auteur van de Latijnse tekst zich een poët toont en zijn 20-ste eeuwse landgenoot het literaire nakijken geeft : bedoeld zijn o.a. de koorstukken.

---

4. Vgl. Hoofdstuk "Taal, stijl en metrum", pp.132-3.

5. Vgl. Minderaa, *Enapheus' Acolastus*, p.43.

TAAL, STIJL EN METRUM IN DE *ASOTUS*

Prior pars comoediae Plautinae similis est, posterior fabulae sacrae is de korte typering van de *Asotus* door Hartelust, *De Dictione G. Macropedii*, p.12, geïnspireerd door de woorden van Herford, *Studies* p.58, *The bizarre blending of Plautus' genial wordliness and Hebraic solemnity, which created the Asotus and the Acolastus* (van Gnapheus).

Bij deze beknopte karakterisering heeft Hartelust het niet gelaten; het is zijn verdienste geweest, dat hij in genoemde dissertatie het rijk geschakeerde klee van Macropedius' taalgebruik in diens toneelstukken als een weefsel van losse draden aan de lezer voorlegt.

Dit werk vormt het sluitstuk van een periode waarin geleerden in hun werken en artikelen over Macropedius' stukken, uitzonderingen als Spengler in zijn *Der verlorene Sohn* en Bolte in zijn uitgave *Rebellen und Aluta* daargelaten, niet verder kwamen dan summiere kenschetsingen van Macropedius' virtuositeit, hetzij in taalkundig opzicht, hetzij anderszins. Dat wij daarbij ook de opvatting aantreffen, dat Macropedius een voorkeur voor Terentius boven Plautus had, moge een aanwijzing zijn voor de oppervlakkigheid waarmee deze typeringens soms tot stand kwamen.

Na het werk van Hartelust is Engelberts in zijn uitgave van de *Bassarus* op de door eerstgenoemde geëffende weg voortgegaan en hij heeft enkele procédés die kenmerkend zijn voor Macropedius in diens *Bassarus*, in een aantal voorbeelden blootgelegd. F. Leys heeft, zoals de veelzeggende titel *De Middelnederlandse klucht, de Romeinse Komédie, de bijbel en Georgius Macropedius : vier polen in Macropedius' Andrisca* aangeeft, de verschillende structurele elementen waarop de *Andrisca* is gebouwd, onderzocht.

Aan het totale bouwwerk dat *an extensive characterization of "the" Latin of the humanists (so far as it exists), the acquisition of a detailed insight into the working methods and usage of the humanistic authors'* is, menen wij niet meer dan een steentje te kunnen bijdragen door de *Asotus* in het

---

1. Engelberts, *Bassarus*, p.146.

opzicht van gebruik, beïnvloeding en ontlening van taal aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Bij een meer dan oppervlakkige kennismaking met het taalgebruik van Macropedius valt weldra de rijkdom aan bronnen op waaruit onze auteur geput heeft. De druppels en het water hieruit vloeien rimpelloos samen met die uit Macropedius' eigen bron. In het hierna volgende overzicht zal geprobeerd worden de ontleningen en invloeden naar aard en afkomst te rubriceren om enig inzicht te bewerkstelligen in Macropedius' taalgebruik.

Wij spreken van ontlening indien de auteur bewust gebruik maakt, - waarbij wij als maatstaf letterlijke overneming laten gelden - , van woorden of tekstgedeelten van andere auteurs of bepaalde geschriften.

Van (be)ïnvloed(ing) is sprake wanneer de strekking van een passage of een sententie min of meer bewust wordt overgenomen; het zal duidelijk zijn, dat we in het laatste geval te doen hebben met een parafrase.

Zo deze poging tot omlijning en het in kaders vatten van de producten van een creatieve geest wellicht de indruk wekt, dat de betreffende persoon gereduceerd wordt tot een machinaal fabricator van systemen, dan zal lectuur van Macropedius' werk deze indruk snel wegnemen.

Wij onderscheiden:

I. Ontlening aan afzonderlijke auteurs of geschriften.

1. Ontlening aan Plautus.

a. Tekstontlening.

*vss.67-8 *redeo spectatoribus/ Unoque stans fixus loco vado, venio.* : Men. 56 *Verum illuc redeo, unde abii, atque..uno adsto in loco.*

*vss.69-71 *paucis vos monendos censui/ Quod absque fructu huic parabola nequitiam/ Dabit operam* : Capt. 53-4 *Sed etiam est paucis vos quod monitos uoluerim;/ profecto expedit fabulae huic operam dare:*

*vss.72-3 *fabulae/ Versus quae habent spurcos et immemorabiles;* : Capt. 56 *neque spurcidi insunt uorsus immemorabiles;*

*vs.197 *Soleo senem sublinere et os offuciis* : Capt. 656 *os subleuere offuciis* ; Epic. 491 *os est sublitum plane et probe.*

vss.206-7 *parasitus Colax veluti canis/ Famelicus en vs. 291 venatico cani* : Capt. 84-5 *parasiti uenatici/[canes] sumus.*

*vs.211 *Macritudine aegra maceror miserimus* : Capt. 133-5 *ego, qui tuo maerore maceror,/macesco, consenesco et tabesco miser;/ossa atque pellis sum misera..macritudine;*

*vs.218 *Compendium dictis volo nostris,* : Capt. 965 *..sed iam fieri dictis uolo compendium.*

*vss.225-6 *..vera si autumas./ O Iuppiter, videor renatus,* : Capt. 891 *di immortales, iterum gnatus uideor, si vera autumas.*

*vs.248 *gaude modo* : Capt. 839 *age gaude modo.*

*vss.259 *Abiit hinc senex in praedium en vs.263 Rem credidit mihi totam ..* : Capt. 901 *Illic hinc abiit, mihi rem summam credidit cibariam.*

- *vs.261 *Subducat ut ratiunculam cum villico* : Capt. 192 *ibo intro atque intus subducam ratiunculam*.
- *vs.270 *Beas, beas me, sancta saturitas mea* : Capt. 877 *ita me anabit sancta Saturitas*.
- *vs.275 *Ut me voles semper ero* ; vs. 477 *Ero, ut voles*. en vs.1837 *ero frugi, ut voles* : Capt. 228 *ero ut me voles esse*.
- *vs.296 *phoenicea* : Ps. 229 *poeniceo corio* (vgl. Hartelust p.40: *de suo addidit*).
- *vss.298-301 *Et ipsum et ingluviem ipsius Diespiter/ Perdat qui in aedae/ has herileas irruit/ Non aliter atque famelicus post quadridui/ Ieiunium lupus*. en 305-6 *Timui profecto in me quoque faceret impetum/ Ita dentibus fremebat..* : Capt. 909-13 *Diespiter te dique, Ergasile, perdant et ventrem tuum/ (910)/ clades calamitasque, intemperies modo in nostram aduenit domum/ quasi lupus essuriens metui ne in me faceret impetum/ (912*)/ nimisque hercle ego illum male formidabam, ita frendebat dentibus*.
- *vs.349 *nullus siem* : Cas. 621 *Nulla sum, nulla sum, tota, tota occidi*.
- *vs.375 *servitutem praeter hanc quam servio* : Aul. 592 *nam qui..servitutem servit, quasi ego servo*.
- *vs.412 *Haud eiulatione opus* : Capt. 201 *eiulatione haud opus est*.
- *vs.418 *nos praestinatam amittimur pisces* : Capt. 848 *alium piscis praestinatam abire?*
- *vs.441 *inter sacrum saxumque sto* : (o.a. Plautus) Capt. 617, Cas. 970 (idem).
- *vs.454 *impurissime* : Men. 853 *impurissimum* (*impurus=obscenus*, vgl. Brix ad loc).
- *vs.499 *fors fortuna* : Bacch. 916 *forte fortuna foret*; Mil.Glor. 287 *forte fortuna* (Ook Ter. Phorm. 841 *O Fortuna, o Fors Fortuna*).
- *vs.502 *praedam uterque quam vult nactus est* : Asin. 271 *hanc quidem quam nactus praedam...*
- *vs.519 *Nec lac similis lactis est nec aqua est aqua* : Men. 1089 *neque aqua aquae nec lacte est lactis, ...usquam similis* Amph. 601 *neque lac lactis magis est simile* (cf. Erasmus' Adagia I,5,10-12).
- *vss.525-30 *Avis ferae persimilis est/ Iuventa lubrica et vaga/ Nam quemadmodum saepe avolat/ Custodis avis incuria/ Ut nunquam eandem possiet/ Allicere vel prehendere* : Capt. 116-8 *liber captiuos aui' ferae consimilis est/ semel fugiendi si data est occasio/ satis est, nunquam postilla possis prendere*.
- *vs.541 *libens ausculto* : Aul. 496 *ut ego hunc ausculto lubens*. Poen. 841 *nimis eum ausculto lubens*.
- *vs.547 *Liceret omne quod libet*; de geliefde woordspeling met *licet..libet* komt ook voor in de volgende vss. 605-6, 749, 1138, 1227-8 : vgl. Brix ad Men. 367 (*ubi lubet, ire licet accubitu*), Brinkhoff, *Woordspeling*, pp.137-8.
- *vs.557 *plane occidi miser* : Truc. 548 *planissime edepol perii*.
- *vs.558 *si ego vetem te istanc modo aerumnam exequi ?* : Capt. 856 *etsi ego uetem*, en Capt. 195 *hanc aerumnam exsequi*.
- *vss.568-9 *teruncii Non fecero* : Capt. 477 *neque..terrunci faciunt*.
- *vs.577 *os oblitum* : Curc. 589 *sic in mihi esse os oblitum?* (cf. vs.197).
- *vs.581 (en vs.1612) *videris esurire* : Capt. 866 : *essurire mihi uidere :: miquidem essurio, non tibi*.
- *vs.708 *Heus heus, quis intus est ? Quis aperiet ostium hoc ?* Capt. 830 *Heus ubi estis ? <ecquis hic est?> ecquis hoc aperit ostium ?* en cf. Ps.1139 en Bacch.582.
- *vs.717 *Quid, ah Dii (sc.obsecro) vestram fidem* : Most. 77 *pro di immortales, obsecro nostram fidem!*
- *vss.719-20 *Ut non modo postes quati, sed et domus/ Mutare fundamenta videantur* : Capt. 832 *priu'quam pultando assulati foribus exitium adfero* en Bacch. 586 *fores paene ecfregisti*.

- *vs.727 *Taciti silent* : Epic. 651 *tacitus taceas*.
 *vss.735-78 : Most. 1-76 , zie comment. ad vs. 735.
 *vs.835 *sequester est, profecto praelia dirimit.* : o.a. Rud. 1004 *sequestrum aut arbitrum*.
 *vss.908-9 *Accede tu/ Quoque, bone vir* : Capt. 954 *Age tu illuc procede, bone uir*.
 *vs.921 *Quo perditus se proripit frater meus ?* : Capt. 533 *Quo illum..pro-ripiisse..se dicam?*
 *vs.1236 *ocelle* , vs.1238 *deliciae* , vs.1239 *suauium* : Ps. 179 *oculi* , 180 *deliciae* , 180 *sauia* (=suauia).
 *vs.1314 *curriculum fac* : Trin. 1103 *unum curriculum face*.
 *vss.1314-5 *forum piscarium* : Curc. 474 *apud forum piscarium*.
 *vss.1435-6 *Quoties propinquo ad huius aedes divitis,/ Toties cutis mihi prurit, horret denuo.* : Capt. 96-7 (*filius*) *senis qui hic habitat, quae aedes lamentariae/ mihi sunt, quas quotienscumque conspicio fleo;*
 *vs.1485 *Scribe faciem* : As. 402 *non potuit pictor rectius describere eius formam*.
 *vss.1486-9 [in deze verzen wordt een signalement van Asotus gegeven. Het verschijnsel dat hier, evenals bijv. in de vss.1236-9, opvalt, is dat de ontlening beperkt blijft tot slechts één woord of enkele woorden] : Capt. 646-8; Ps. 1218-20, waarin :
     ore rubicundo : Asotus 1487 *genis rubentibus*
     Poen.1112-3, waarin *statura hau magna* : As.1488 *mediocri statura en oculis pernigris* : As.1486 *oculis nigrantibus*
     Asin.400-1 (waarin *commoda statura*) en Merc.639-40.
 *vs.1496 *scortando, edendo et beluando* : Ps. 1134 *edunt, bibunt, scortantur* (Venus, Bacchus en Ceres!).
 *vs.1544 *Nam ut ad forum veni salutavique adolescentulos,* : Capt. 478 *nam uti dudum hinc abi, accessi ad adulescentes in foro*.
 *vs.1545 *Mox profero unum et alterum ex melioribus dictis meis,* : Capt. 482 *dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus*.
 *vss.1546-7 *Rogo, quo vel ad ientaculum vel prandium instructum vel ad/ Cenam opiparam concedimus, cuncti velut muti silent* : Capt. 479-81 *"quo imus una?" inquam...atque illi tacent...quasi muti silent,.. "ubi cenamus?" inquam*.
 *vs.1548 *Illico vel ut stulto mihi illudunt.* : Capt. 487 *abeo ab illis, postquam uideo me sic ludificarier;*
 *vss.1550-1 *dum diu expectatum Asotum amiculum/ Reducem mihi monstrastis in celoce vectum publica* : Capt. 872-4 *nam filium/ tuom modo in portu ..uium, saluum et sospitem/ uidi in publica celoce*.
 *vs.1555 *elixa et assa* : Most. 1115 *nam, elixus esse quam assus soleo suauior*.
 *vs.1562 *Nisi in caput suum velit pugnus meos infringier.* : Capt. 810 *meis pugnus exculcabo furfures*.
 *vss.1569-70 [Colax ontwaart Eumenius, die hem naar hij verwacht, een leven van overvloed zal schenken] *Sed eccum honorandum senem, Iovem meum, Baccchum meum/ Qui saturitatem sempiternam mox mihi produxerit.* : Capt. 863-5 (waar de parasiet van zichzelf zegt) *ego nunc tibi sum summus Iuppiter,/ idem ego sum Salus, Fortuna, Lux, Laetitia, Gaudium./ proin tu deum hunc saturitate facias tranquillum tibi*.
 *vs.1585 *sta, sta, Eumeni,* vss.1587-8 *sta..quia/ Ego impero* vs.1588 : *Certe emeris pluris, cui sic imperes* : Trin.1059 *heus tu, asta illico! audi en 1062 :: emere meliust quoi imperes*.
 *vs.1600 *Per deos en 1602 deieras* : Cas. 670 *per omnis deos et deas deieravit*.
 *vss.1603-9 [Colax speelt een gewaagd spel met Eumenius. De parasiet is overtuigd van de komende geneugten voor hem omdat hij Eumenius een blijde

tijding kan brengen, en spreekt Eumenius imperatief toe *Cedo manum.. Tantum tibi/ iam apporto gaudii, ut facillime antevortat omnibus/ Noeroribus cordis tui. Irascier noli... Iube/ Vasa elui, mensam instrui, inferri cibos et pocula.. Quia hoc die meo Genio mihi sacrificandum erit/ Sanctaeque saturitati.* : Capt. 838 *Cedo manum* 840 : *pol maerores mi antevortant gaudiis :: noli irascier* 846 *iuben an non iubes astitui aulas, patinas elui* (er volgt een opsomming van het heerlijke eten dat klaargemaakt moet worden), 860-1 *sed iube/ uasa tibi pura apparari ad rem diuinam cito*, (Op de vraag van Hegio naar de aanleiding hiervoor, antwoordt Ergasilus in) 862 *ut sacrifices* 863 : *quod deorum ? : mihi hercle sanctaeque saturitati.*

*vs.1612 *esurire mihi videre etc.* : Capt. 866 *essurire mihi uidere :: mi quidem essurio, non tibi.*

*vss.1615-6 *incolumem tuum/ Salvum quoque advenisse filium in celoce publica,* : Capt. 872-4 *nam filium/ tuum modo in portu..uium, saluum et sospitem/ uidi in publica celoce.*

*vss.1623-4 *Et intro me contradito in phylacam, ubi insontes iacent/ Tibi pernae et indemnatae pendent viscera.* : Capt. 907-8 *nunc ibo ut pro praefectura mea ius dicam larido,/ et quae pendent indemnatae pernae, is auxilium ut feram.*

*vs.1639 *videor renatus denuo* : Capt. 891 *iterum gnatus uideor.*

I. 1. b. Uitdrukkingen, wendingen en conventies die ontleend zijn aan de dramatische techniek van de antieke comédie, voornamelijk van Plautus.

1. *Uitroepen:

-*hercle* : in deze vorm het meest gebruikt, cf. vss.111, 192, 271, 397, 801, 1626; daarnaast *O hercules* in de vss.431, 1221, *Per Herculem* in vs.474.

Deze woorden zijn als uitroep en krachtterm een variant van (*me*)*hercule*, de vormen die we bij Plautus en Terentius aantreffen. Deze uitroepen worden alleen door mannen in de mond genomen. (Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.333 en Engelberts, *Bassarus*, p.53).

-*pol* : in de vss.478, 480, 485; *edepol* in vs.1190.

-*perii* in de vss.411, 556, 743, *occidi* in vs.557, *periero* in vs.1460 geven oorspronkelijk een overdrijving aan, -een van de elementen om een komisch effect te bewerkstelligen-, maar zijn evenals de Plautijnse vormen (*dis*)-*perii*, *interii* versterkt tot uitroepen die wanhoop uitdrukken als zaken (dreigen) mis (te) gaan. (Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.336 en Brix ad Men. 412).

Perimus in vs.685 is zowel een uitroep van wanhoop, alsook letterlijk te verstaan. (Vgl. voor dit verschijnsel bij Plautus, (Poen.1360) Brinkhoff, *Woordspeling*, p.73).

*Uitingen van emotie, bijval, dank, verrassing etc.:

-*hui* : in vs.1479 geeft ontsteltenis en verbazing aan; de vorm komt voor bij Plautus, Terentius en Cicero.

euge in vs.189 en *euax* in vs.1539 zijn woorden die vreugde uitdrukken bij een goede tijding of een gelukkige gebeurtenis. Plautus kent de vormen *eu*, *euge*, *eugepae*. (Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.332 en Brix ad Mil.Glor. 395).

-*heu* : uiting van een negatief affect zoals pijn, verdriet, ontsteltenis en vrees; het wordt zowel verbonden met acc. : vss.421 (waar *me* ook beïnvloed kan zijn door *manent*), 685, 810, [*heu me*], alsook met nom. (een zeldzaam verschijnsel) : vs.1030 [*heu miser*] en met voc. : vs.1111 [*Heu, domine Deus*]. Soms is het absoluut gebruikt : vss.339, 742, 810, 877, 892, 972, 1154, 1397.

*Interjecties met gelijke waarde zijn :

-*papae* in vss.411, 681.

-*vae(h)* in vss.479, 782 (2x), 1593.

-*hei* in vss.1264, 1650.

-*atat* : (een interjectie die een bonte hoeveelheid gevoelens uitdrukt,) geeft in vs.789 verrassing en verbazing te kennen.

*-*prob* (naast de meer correcte vorm *pro*) : is een uiting van verbazing of een jammerklacht; *prob* (*dolor*) in de vss.856 en 979 (naast *ah dolor* in 811 en *ah cura* in 91).

*-*hem* : een interjectie die diverse emoties onderstreept :

-van verbazing,verrassing in de vss.258, 453, 522, 551, 1161, 1826, 1345 (?);

-van verdriet, boosheid : vs.879; van boosheid in vs.1809;

-van verlegenheid, ontsteltenis : vs.947;

-van vreugde : vs.1733, 1736-7.

*-*servas me* (vs.596) en *ament te dii* (vss.598-9) zijn, afgezien van het gebruik in vs. 210, waar verontwaardiging wordt uitgedrukt, uitingen die te kennen geven: dankbaarheid als een god aan een verwachting of hoop voldaan heeft (*servas me*), de tweede wending wordt met name gebruikt om hartelijke en innige dankbaarheid uit te drukken. (Vgl. Brix ad Plaut. Capt. 976 en ad Trin. 384). *Dii maxima gratia* in vs.1446 spreekt voor zich.

I. 1. b. 2. *Wendingen die een bezwering of een verzuchting uitdrukken, zijn:

- *o Iuppiter supreme* in vs.198, *o Iuppiter* in vs.226, *Dii boni* in de vss.466, 517, 1109, 1549, *Quid ah dii* in vs.717, waarbij elliptisch (nl. zonder *obsecro*) de uitroep *vestram fidem* is gevoegd; *o dii* in vs.810, *domine deus* in vs.1111, *teste summo patre* in vs.1681, *Iovi optimo* in vs.497 en *boni Ioves* in vs.1472.

I. 1. b. 3. *Een interjectie om de aandacht van een van de acteurs te vragen, is

-*heus* : vss. 256, 708, 715-6, 715, 853-4, 1128, 1161, 1286, 1332, 1600, 18331; in vs.1158 *heus=heu*; de acteur van wie de aandacht gevraagd wordt, hoeft evenwel niet op het toneel aanwezig te zijn, zodat

I. 1. b. 4. *heus ook dienst doet als introductiemiddel, opkomstaankondiging : vss.178, 683; onduidelijk gebruik in vss.1314 en 1685.

*Een formule om personen aan te kondigen, is

-*sed ecce*, zonder toevoeging : vss.175, 206, 1464;

-*ecce* + acc. van pron. anaphoricum : vss.805, 1189, 1569, 1758;

-*ecce* + acc. van pron. anaphoricum, zonder invloed op de constructie : vss.923, 987, 1223.

*Andere middelen om de opkomst van een acteur aan te kondigen, zijn wendingen als :

-*strident fores* in de vss.297, 1118; *ostium crepit* : vs.673; *aperitur ostium* : vss.621, 1279.

I. 1. b. 5. *Formulaire wendingen :

-voor beleefde, c.q. onderdanige beëindiging van een gesprek *numquid aliud me vis* in de vss.181, 282, 315-6.

-*commodum* : (neemt de spreker in de mond wanneer hij tot zijn geluk iemand of iets ontwaart) in de vss.1118, 1156, 1773. (Bij Plautus naast o.a. *in tempore, optime, opportune*).

I. 1. b. 6. *Scheldwoorden:

-*flagrio* : in de vss.216, 732, 1332; pluralis in vs.460, een vorm die slechts is overgeleverd in een comédie van L. Afranius, een schrijver van comedies uit de 2-de eeuw v. Chr.. Van *flagriones* zegt (vgl. L.S. s.v. *flagrio*) Nonius Marcellus, een grammaticus uit de 4-de eeuw n. Chr., dat het de benaming is van slaven omdat ze blootstaan aan slagen. Eenzelfde etymologie krijgt het woord *verbero* in vs.586. *Triverbero* in vs.256 is een nieuwvorming door

Macropedius naar analogie van *trifurcifer* (in de vss.897, 1598) bij Plautus. Het Griekse leenwoord voor *flagrio* en *verbero*

-*mastigia* vinden we in vss.410, 735.

-*frutex* : vss.335, 742, een woord (boomstam, "knuppel") met dezelfde achtergrond als *flagrio* en *verbero*. Het woord komt slechts bij Apuleius (Apol. 66) en Plautus (Most. 13) voor. *Plagipatidae* in vs.428 zijn lieden die, omdat ze lui zijn, slaag krijgen. Het woord komt slechts in Plautus Most. 356 en Capt. 472 voor.

-*perniciēs heriliis* (in vs.736), *urbanus scurra* (in vs.746) *germana colluvies* (in vs.766) zijn ontleningen of bewerkingen van Plautus, resp. Most.1, 15 en 39.

-*carnifex* (in vs.451) komt zowel voor bij Plautus (o.a. Ps. 707) als bij Terentius (Andr. 777).

-(*olida*) *sus* (in vs.820) is als scheldwoord zonder parallel in het klassieke Latijn, maar is vanouds een spreekwoordelijke aanduiding voor een dom persoon, vgl. O.L.D. s.v. *sus* 1b.

-*cloaca* (in vs.821) komt bij Plautus (Curc. 121) voor als metafoor ter aanduiding van de maag van een dronken vrouw, maar niet als scheldwoord; vgl. ook rubriek II, 1 van dit hoofdstuk.

-*venefica* (in vs.827) wordt verwijtend gebruikt, niet als scheldwoord. In dit gebruik beantwoordt het aan de regels van het klassieke Latijn, vgl. O.L.D. s.v. *veneficus* 2; het woord komt niet voor bij Plautus of Terentius.

I. 1. b. 7. *Geslagen worden.

Het traditionele materiaal waarmee geslagen wordt, is dat "van olmenhout", cf.

-*ulmeis verberibus* in vs.158. In diezelfde, letterlijke betekenis wordt de wending ook gebruikt in de vss.380, 896 en staat daarin het dichtst bij Plautus, Rud.636 ("hoogst van stokken=slagen").

Het vrijere gebruik "tot olmenhout worden, c.q. maken" = "bont en blauw geslagen worden" komt voor in de vss.296, 439, 1438-9 en benadert het dichtst Plaut. Epic. 626 ("schilderen met de kleuren van olmenhout") en Asin. 363 *mihī tibi que interminatust nos futuros ulmeos*, een vers dat in vorm en betekenis bijna gelijk is aan *Asotus* 294-5.

I. 1. b. 8. *Terzijdes. ("Asides").

Vss.301, 307-8, 312^b-314^a, 328-9, 567, 1788.

I. 1. c. Hapax legomena.

Deze woorden zijn bij de humanisten in het algemeen zeer geliefd. Ook Macropedius vermijdt het gebruik ervan beslist niet, al zou men verwachten dat hij in dezen zijn jeugdig publiek wil ontzien. De oplossing voor interpretatieproblemen vindt Macropedius door de hapax legomena in een context te plaatsen die de betekenis van deze woorden verklaart, vgl. ook rubriek III. 1 "Copia verborum" van dit hoofdstuk.

I. 1. c. 1. Hapax legomena bij Plautus : *gerae* vs.2; *lenonius* vs.3; *expetessere* vs.78; *artua* vs.90; *famigeratio* vs.138; *nugigerulis* vs.151; *trifurcifer* vs.254; *posticulum* vs.287; *plagipatidae* vs.428; *sexcentoplagos* vs. 439; *ipsissimus* vs.516; *inclamitant* vs.789; *oenopolium* vs.1067; *vidulus* vs.1129; *passerculus* vs.1229; *corculum* vs.1239; *perire* (c.acc.) vs.1278; *potitare* vs.1704.

I. 1. c. 2. Hapax legomena bij andere auteurs dan (c.q. andere geschriften dan die van) Plautus:

vs.151 *fideifragus* (= *fideifragus*) (Augustinus, c.Gaud. 1,11,12, p. 206,20, waar Augustinus woorden van Gaudentius citeert.); vs.236 *graecari* (Hor. Sat.2,2,11); vs.379 *scommata* (Macrobius); vs.794 *posticula* (= *ianua postica parva*) (Apol. Met. 2,23,5); vs.803 *amarulentus* (Gell. 3,17,4 en Macr. Sat. 1,7,2); vs.835 *manipulatin* (= *handenvol*) (Plin. 12,48); vs.980 *prohibus* (Mart.Cap. 3, §301); vs.1344 *incitabulum* (Gellius 15,2,3); vs.1345 *scriniolum* (Hier. Ep. 77,7); vs.1365 *ascopa* (Vulg. Judith 10,5); vs.1412 *reclamatit* (Cic. S.Rosc. 63); vs.1660 *obesus* (Laev. carm. frg.8); vs.1770 *corus* (Vulg. Luc. 16,7).

I. 1. d. Morfologische en syntactische eigenaardigheden. Deze zijn niet beperkt tot de comici, maar wel kenmerkend voor hun Latijn. (Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.53).

I. 1. d. 1. Inf. praes. pass. op -ier is een (o.a. metri causa, zie "Metrum", § VI van dit hoofdstuk) graag gebruikte archaische inf. pass.-uitgang. De frequentieverhouding is : Plautus (21.322 vss.) : Terentius (6.096 vss.) : Macropedius (17.929 vss.) = 175 : 40 : 335. In de *Asotus* (1850 vss.) komt de vorm 42 keer voor; 20% meer dan het algemeen gemiddelde van Macropedius' stukken. (In *Asotus* 1x op 55 vss., in *Petriscus* 1x op 70 vss.).

I. 1. d. 2. Archaische conjunctivi (Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.45 en Engelberts, *Bassarus*, p.53). Deze vormen zijn veelal eveneens metri causa welkom.

-siet : vss.85, 1218, 1750; sient : vss.118, 296, 349; obsiet : vs.69; adsiem : vs.1323; possiet : vs.539; curassis : vs.179 (Alleen bij Plautus, Most. 526, Ps. 232, Poen. 553); fuat : vss.404, 535, 1166, 1375. (De vorm wordt verklaard als Aoristus door Lewis en Short s.v. en door Brix ad Mil.Glor. 300 als 1.fuam=sim ; 2.fuam is conl. van fuo=φύω).

I. 1. d. 3. Archaische fut.ex.-vorm *faxo* (Vgl. Leumann, II, o.a. p.322, § 180 en Menge, *Repetitorium*, §311, Anm. p.197), die niet, zoals gewoonlijk bij Plautus, paratactisch gebruikt wordt.

a.met a.c.1. : vs.245; b.met conl. zonder ut : vss. 431, 1571, 1633; *faxit* 1513; (*face* vs.1740); c.met conl. en ut : vss.296, 841; d.met indirecte vraagzin : vs.433.

I. 1. d. 4. Het gebruik van het futurum exactum (fut. II).

Macropedius legt, evenals de antieke comici, bij het gebruik van fut.I en II weinig of geen onderscheid aan de dag tussen beide tempora. In deze handelwijze overtreft hij hen zelfs qua hoeveelheid in het gebruik van fut.II : Hartelust, *De dictione*, p.50 telt 400 van deze fut.II-vormen.

Ben verklaring voor de vaagheid in onderscheiding van genoemde tijden is, dat oorspronkelijk het verschil tussen fut.I en II meer van actionele dan van temporele aard was (vgl.Engelberts, *Bassarus*, p.54, noot 47).

Ben inventarisatie van fut.II-vormen in Macropedius' *Asotus* moge de frequentie in temporeel en actioneel gebruik veraanschouwelijken:

a. Fut.II temporeel gebruikt. Hier is sprake van een handeling die in de toekomst voltooid is, c.q. dient te zijn voordat een andere handeling voltrokken wordt, c.q. kan worden: (Vgl. Menge, *Repetitorium*, §316^a, p.200). vs.227 *Tum audies, cum silueris*. Voorts in de vss.209, 221, 295, 348, 433, 471, 512, 614, 809, 920, 1050, 1172, 1337, 1418, 1460, 1515, 1517, 1629.

b. Fut.II van actionele aard duidt aan (bij de verschillende aspecten zijn we uitgegaan van Hartelust, *De dictione*, pp.50-3, die op zijn beurt Madvig volgt, en van Menge, *Repetitorium*, §316 = b), Anm.3 en 4, p.200) :

1. Uitstel : vs.448; a. bij beloften : vss.248, 1516.

b. bij bedreigingen : vss.829,1610.

2. Een toekomstige handeling die met een andere toekomstige handeling verweven is : vs.1339.

3. Iemands tijdelijke bezigheid tijdens andere gebeurtenissen : vss.290 (2x), 414, 837, 1320.

4. Een toekomstige handeling die als zeker en snel intredend wordt voorgesteld : vss.180, 293, 458, 970, 974, 975, 1188, 1252, 1353, 1521, 1529.

5. Een te verwachten uitkomst of resultaat : vss.166, 642, 1020, 1375, 1557, 1558 (2x), 1570, 1632.

c. Fut.II-vormen die niet in de genoemde rubrieken ingepast kunnen worden en dus geenszins verschillen van fut.I-vormen, komen in de volgende vss. voor: 188, 273, 302, 452, 595, 611, 612, 616, 707 (=714, cf.vs.731 *pulsabo*), 849, 918, 958, 1131-2, 1153, 1324 (2x), 1325.

I. 2. Tekstontlening aan Terentius.

*vs.250 *eadem recantitas* : Phorm. 495 *Cantilenam eandem canis* (cf. Erasmus' *Adagia* 574C).

*vs.441 *lupum auribus teneo* : Phorm. 506-7 (idem).

*vss.1000-1 *Fratrem tamen mordere me palam et alios/ Mihi invidere clanculum non perfero* : Eun. 410-1 *invidere omnes mihi, mordere clanculum*.

*vs.1165 *Fugam parat* : Phorm. 191 *quam hic fugam aut furtum parat* ?

*vs.1206 *Hinc lacrimae* : Andr. 99 *Hinc illae lacrimae*.

*vs.1349 *Annus est dum comitur* : Heaut. 240 *dum moluntur, dum conantur, annus est*.

*vs.1599 *Bona verba quaeso* : Andr. 204 (idem).

I. 3. Ontlening aan ante-(d.w.z. vóór Cicero, dus o.a. Plautus, Terentius, Cato) en post-klassiek Latijn (d.w.z. vanaf Livius t/m de Antonijnen).

vs.55 *congruus* (i.p.v. klass. *congruens*, cf. Krebs I, p.199); vs.418 *praestinare*; vs.484 *remoram*; vs.1129 *marsu(p)pium*.

I. 4. Ontlening aan poëtisch Latijn en post-Augusteisch proza.

vs.1514 *valere* (=posse); vs.1522 *viscera* (=kind); vs.1829 *praemortuus*.

I. 5. Ontlening aan laat-Latijn (d.w.z. vanaf de Antonijnen tot ±600 n. Chr.).

vs.1566 *contrado* (=trado, do); *crastino* (= cras).

I. 6. Ontlening aan poëtisch taalgebruik.

vs.122 *amaror* (=amaritudo, bij kerkelijke auteurs = *dolor animi*); vs.496 *accommodus* (=accommodatus); vs.615 *petere* + (a.c.)i; vs.619 *fuga* (=overhaast] vertrek); vs.782 *tergus,-oris* (=tergum); vs.1055 *Styx* (=onderwereld); vs.1361 *gaudia*; vs.1755 *O si* (=utinam); vs.1768 *inamoenus*.

I. 7. Ontlening van termini technici bij grammatici.

vs.58 *deicticon* (=exemplabile; o.a. Donatus ad Ter. Andr. 163 en 377); *comicos* (=χομικὸς; scholion ad Hor. Epod. 13 tit. ad amicos comicos); [vs.487 *immersitare* is als vorm wellicht beïnvloed door *mersitare*, hapax bij Solinus, een geleerde uit de derde eeuw n. Chr.].

I. 8. Ontlening aan de Vulgata.

*vs.264 *sed et (zonder voorafgaand non modo)*; *vs.510 *chytropus,-odis*;
 vs.871 *minutum (=kleinste deel/hoeveelheid);
 *vs.885 *Quid concidit vultus tuus ?* : Gen. 4,6 *cur concidit facies tua ?*
 *vs.1002 *animaequior* : Marc. 10,49 *Animaequior esto, surge.*
 *vss.1048-9 *Pendit./Auri talenta* : Exod. 37,24 *Talentum auri appendebat.*
 *vs.1050 *Dum appenderit, numerato ea* : Eccl. 42,7 *numera, et appende.*
 *vs.1063 *probatu ponderis* : Gen. 23,16 *argenti probatae monetae*; I Paralipomenon 29,4 *argenti probatissimi.*
 *vss.1096-7 *utrumque nostrum amisit /Pro* : I Joh. 4,10 *et misit Filium suum..pro ..*
 *vs.1116 *ira refrixerit* : Matth. 24,12 *refrigescet charitas multorum.*
 *vss.1244-5 *fruemur optatis diu/ Complexibus* : Prov. 7,18 *et fruamur cupitis complexibus.*
 *vs.1327 *tecta perstillantia* : Prov. 19,13 *tecta igitur perstillantia litigiosa mulier.*
 *vss.1412-3 *Quisnam dabit/ Capiti meo fontes aquarum, ut lacrimet, noctu fleam* : Jer. 9,1 *Quis dabit capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrimarum ?*
 *vss.1477-9 *Regio quae uberrima/ Fuit hactenus prae frugum inopia iam fame/ Interit* : Luc. 15,14 *facta est fames valida in regione illa.*
 *vss.1495-6 *Nam ut omnem quam attulit rem prodige/ Scortando, edendo et beluando perdidit,* : Luc. 15,13 *et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose.*
 *vs.1497 *Egere coepit et uni adhaesit civium* : Luc.15,14 *et ipse coepit egere.* 15, 15* *Et abiit, et adhaesit uni civium regionis illius.*
 *vss.1499-1500 *Qui calamitosum mox in agros eiecit/ Porcisque pascendis ibidem destinat.* : Luc. 15,15 *Et misit illum in villam suam ut pasceret porcos.*
 *vss.1507-10 *Quot..in patris aede mercenarii/ Panibus abundant atque lacte victitant,/ Ast ego fame pereor. revertar ad patrem/ Fassoque crimine* : Luc. 15,17-8 *Quanti mercenarii in domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereor ! Surgam, et ibo ad patrem meum, et dicam ei.*
 *vs.1567 *promptuaria/ Vino abundant* : Lib. Ps.143,13 *promptuaria eorum plena*
 *vss.1655-6 *haud possum quin advolem,/ Amplectar ac deosculer..* vs.1658 *Posito cito cursu obvians, en vss.1662-3 iam ruit in eius colla, iam/ Complectitur cum lacrimisque deosculatur.* : Luc. 15,20 *vidit illum pater ipsius, et misericordia motus est, et accurrens cecidit super collum eius, et osculatus est eum.*
 *vs.1666-7 *O mi pater, peccavi in ipsum caelum et in te; iam quoque/ Sum indignus appellari gnatus tuus,* : Luc. 15,21 *Pater, peccavi in caelum, et coram te, iam non sum dignus vocari filius tuus.*
 *vss.1667-8 *fac me velut/ Unum ex tuis, te obsecro, mercenariis;* : Luc. 15, 19 *fac me sicut unum de mercenariis tuis.*
 *vs.1681 *sancto in osculo* : Paul. ad Rom. 16,16 *Salutate invicem in osculo sancto.*
 *vss.1685-90 *Heus, cito/ Proferte ab aedibus stolam primam, anulum et sandalia./ Alii procurent celeriter vitulum saginatum probe/ lugularier, ut epulemur et laetemur hoc die, quia hic/ Gnatus meus qui mortuus fuerat revixit spiritu et/ Qui perierat repertus est.* : Luc. 15,22-4 *Cito proferte stolam primam, et induite illum, et date anulum in manum eius, et calceamenta in pedes eius : et adducite vitulum saginatum, et occidite, et manducemus, et epulemur : quia hic filius meus mortuus erat, et revixit : perierat, et inventus est.*
 *vs.1712 *Reversus ad mentem* : Luc. 15,17 *In se autem reversus.*
 *vss.1716-7 *Surgam igitur et hinc/ Regressus accedam patrem meum optimum* : Luc. 15,18 *Surgam, et ibo ad patrem meum.*

*vs.1762 *vocare mittit* : o.a. Matth. 22,3 *Et misit servos suos vocare invitatos.*

*vs.1791 *ubi haec symphonia ?* : Luc. 15,25 *et cum veniret, et appropinquaret domui, audivit symphoniam, et chorum.*

*vss.1794-8 *Frater tuus qui perierat pridem domum / reversus est, rediit parenti in gratiam. occidit pater/ Vitulum saginatum tenerrimumque ovans/ Gaudensque, eum quod sospitem receperit.* : Luc. 15,27 *Frater tuus venit, et occidit pater tuus vitulum saginatum, quia salvum illum recepit.*

*vss.1812-3 *Mi gnate, cur non ingredere domum ? Quid et/ Turbatus hic perstas foris ?* : Luc. 15,28 *Indignatus est autem, et nolebat introire. Pater ergo illius egressus, coepit rogare illum.*

*vss.1816-23 *En, tibi tot annos servio, pater, et volens/ Tua iussa nunquam (quod sciam) praevaricor,/ At ne quidem semel dedisti hoedum mihi, ut/ Cum amiculis epularer et festum diem/ Laetus agerem. Ast ubi rediit gnatus tuus/ Is qui abligurivit tuam substantiam/ Scortando cum meretricibus, dedisti ei/ Vitulum saginatum,* : Luc. 15,29-30 *Ecce tot annis servio tibi, et numquam mandatum tuum praeterivi, et numquam dedisti mihi hoedum ut cum amicis meis epularer : sed postquam filius tuus hic, qui devoravit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum.*

*vs.1817 *Tua iussa praevaricor (=zondigen)* : o.a. 2 Mac. 7,2 *patrias Dei leges praevaricari.*

*vss.1826-30 *Heu, gnate mi, tu semper es mecum, omnia/ Quaecunque sunt mea tua sunt. Porro modo/ Epulari oportet atque agere festum hunc diem,/ Quia Asotus hic frater tuus praemortuus/ Fuit ac revixit, periit atque inventus est.* : Luc. 15,31-2 *Fili, tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt : epulari autem, et gaudere oportebat, quia frater tuus hic, mortuus erat, et revixit : perierat, et inventus est.*

I. 9. Ontlening van woorden die zowel in de Vulgata als bij christelijke auteurs voorkomen.

vs.379 *improperium* (=opprobrium); vs.415 *hypocrita* (=huichelaar); vs.456 *amodo*; vss.521 en 746 (Gen.37,8 *invidiae et odii fomite*); vs.815 *plagarij*; vs.860 *prostib(u)lum* (=bordeel); vs.1358 *pectusculum*.

I. 10. Ontlening aan christelijke auteurs.

vs.294 *interminabiles* (Geen eigen vorming, zoals Hartelust, *De dictione*, p.40 veronderstelt); vs.939 *complices*; vs.954 *indesinenter*; vs.1004 *rancor*; vs.1683 *pane et unda victitem* : Tert.Ielun. 13 *pane et aqua vicitantes*.

I. 11. Ontlening aan (laet-) Middeleeuws Latijn (d.w.z. na ± 1100 voorkomend).

vs.243 *praeludium*; vs.245 *penarium*.

I. 12. Ontlening aan Erasmus.

1. Voor de ontlening aan Erasmus' herziening van de Vulgata, zie "Het geboortjaar van de *Asotus*", pp. 28-9.

2. Ontlening aan de *Adagia*. De in de meeste gevallen noodzakelijk blijkende uitleg bij en van de *Adagia* hebben wij verwerkt in het "Commentaar", zodat wij voor de hieronder genoemde vss. daarnaar verwijzen.

Vss.1+2, 111, 113, 124, 127, 197, 237, 250, 285, 381, 382, 430, 441, 469, 475, 608, 783, 784, 1110, 1137, 1243-4, 1392, 1552-3.

I. 13. Ontlening aan Reuchlin (Capnion). Macropedius zegt, dat hij de aanzet tot het schrijven van toneelstukken ontvangen heeft van deze auteur. (Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.44). Het ligt dus voor de hand te veronderstellen, dat de invloed van Reuchlin in de *Asotus* qua woordontlening bespeurbaar is.

- *vs.24 *aes omne confit* : Henno 111 *totum aes bibit*.
- *vs.124 *ad unguem pensito* : Sergius 411 *ad unguem exponere*.
- *vs.258 *Et me et te beavit haec dies* : Henno 41 *Id me beat*.
- *vs.286 *bibesii* : Sergius 118 *Vincite vestrum amoenum et aptum bibesium*. Holstein, *Reuchlins Komodien*, p.142 takent hierbij aan : *Aber Reuchlin hat auch selbständig den lateinischen Sprachschatz durch eine Reihe von Neubildungen vermehrt, die sonst nicht (!) belegt sind*.
- *vs.313 *pax.negotio* : Henno 447 *Pax est rei*.
- *vs.342 *Iurique sistere* : Henno Prol.8 *iuri sistitur*.
- *vss.451-2 *carnifex.torsit voltum* : Sergius 312-3 *suum os hic carnifex/ Distorserat*.
- *vs.587 *Suspensio tenes* : Sergius 130 (Vgl. rubriek II. 6. 2 van dit hoofdstuk).
- *vs.610 *eram solvendo* : Henno 375 *Solvendo sis*.
- *vs.722 *heluantium* : Sergius 37 *Et heluor, quare Heluo est nomen mihi*.
- *vs.752 *heluonum* en vs.1485 *Asotus et re et nomine est* : Sergius 32 *Ex heluonibus heluo haud spurius*.
- *vs.726 *nam mussitant* : Sergius 125 *Mussitas ?*
- *vs.730 *per abdita* : Sergius 42-3 *in abditis/ Et solitariis locis*.
- *vss.834, 1342 *calyptra* : neologisme van Reuchlin, cf. diens commentaar ad Henno 26 : *velum muliebre, lingua nostra "sturtz"*.
- *vs.1085 *ventri, gulae* : Sergius 56 *gulis et ventribus*.
- *vs.1250 *valeant* : cf. Reuchlins commentaar ad Henno 202 *valete=abite* en ad 354 *valeat=pereat*, cf. Asotus 1402 en 1406 *valeat iners,..pereat iners*.
- *vs.1372 *sibi concire contubernium* : Sergius 62 *In aliquod usque contubernium ruant*.
- *vs.1472 *Boni Ioves* : Henno 227 *Ioves* (Reuchlin in eigen commentaar tekent aan *Ioves = dii*).
- *vs.1479-80 *Rotat sic omnia/ Fatum* : Henno 148 (*Dives*) *instabilis fati rotam semper timet mobilem*; (vgl. ook Sen., *Nat. Quaest.* 2,35,2 *sic ordinem fati rerum aeterna series rotat*).
- *vss.1552-3 *infima/ Qui hic occupant subsellia* : Reuchlin noemt in Sergius 61 de parasieten *infirmatis ille grex*.

I. 14. Ontlening(?) aan Gnapheus' *Acolastus*.

Er blijkt sprake van een aantal opvallende overeenkomsten in woordgebruik. Dit hoeft niet te betekenen, dat Macropedius aan Gnapheus ontleent; de mogelijkheid bestaat dat beide schrijvers gebruik maakten van dezelfde *Flores* (Bloemlezingen) van antieke auteurs en van Erasmus' *Adagia*. Genoemde *Flores* lijken een bron waaruit vele auteurs putten en waarvan zij de veelzijdige bruikbaarheid in de meest verschillende situaties bewezen. (Vgl. Haupt, *Flayders Moria*, pp. 6-7).

De voornaamste reden om tekstgedeelten uit Gnapheus' *Acolastus* in een vergelijkend onderzoek te betrekken, is echter dat deze auteur ook een bewerker is van het Verloren Zoon-thema en als belangrijke representant van Macropedius' tijd mag gelden.

- *vs.12 *patria exularat* : Ac. 1141 *patria careo* (zegt Acolastus en)
- vss.1167-8 *quod exulem/ Ne illinc feci*.
- *vss.18-20 *Neve insuper nimis haereatis ludicris/ Ludisque comicis, sed*

animum advortite/ Hic abditio mysterio : Ac. 1267-9 *Nolo putes, spectator, hic nihil/ Mysterii latere tectum ludrica/ Sub actione.*

*vs.43-6 *Examinant diudicantque pro suo/ Candore vel livore; non latum tamen culmum.../ Loco movebor* : Ac. 29-30 *Nihil nos, Zoila,/ Vel dente vel livore tuo commoveris.*

*vss.62-4 *Nam veritatem pluris historiae facit,/ Praesertim in hac re seria, quam industrium/ Poetices artificium*; : Ac. p.48 *Malui enim pietatis respectui quam litteraturae decoro alicubi servire.*

*vs.122-3 *abliguriunt/ Rem omnem paternam* : Ac. 382 *abliguriunt omnia.*

*vss.206-7 *canis/ Famelicus* : Ac. 798 *cani famelico*; 428-9 *famelicum/ Neum ventrem.*

*vs.228 *si venter ut lupus ululet* : Ac. 363 *stomachus latrat.*

*vss.352-3 *Non pupulae tam lumen est/ quam patri amicus filius.* : Ac. 1047 *Curae est mihi haud secus ac oculi pupilla.*

*vs.547 *Liceret omne quod libet* : Ac. 500 *Posthac quicquid libet, licebit protinus.*

*vss.578-9 *An avis eiusmodi tibi videor,/ Impure, quicum lusites* : Ac. 960-1

An tibi adeo digna videor, quam dolis/ Sic inludas et spe vana producas ?

*vs.605 *Porrige frontem* : Ac. 540 *ubi frontem exporrigam.*

*vs.933 *pigetque et poenitet* : Ac. 160 *Te poenitet, ..te sortis piget.*

*Eenheid van gedachte : vss.977-8 *Ut is beatus est pater cui contigit/ Generare prudentes probosque liberos* : Ac. 71-3 *Nunc demum sentio, quanta sit felicitas/ Et quanta quies, habuisse liberos patri/ per omnia obsequentes.*

*vs.1044 *vim pecuniae (vis=copia)* : Ac. 346 *auri vim*; 984-5 *Pecuniae/ Ubi tanta vis ?*

*vs.1110 *promum atque condum* : Ac. 647 *Condus promus* (Incorrect is de duiding van Minderaa dat beide woorden synoniem zijn; zij geven verschillende verrichtingen van één functionaris aan).

*vs.1229 *passerculos* : Ac. 820 *passercule mi* (Hapax Plaut.As. 666).

*vs.1392 *data verba* : Ac. 962-3 *Satis/ Iam diu dedisti verba nobis.*

*vs.1461 *Gnati mei sollicitor usque imagine* : Ac. 694-5 *Non sustinet animus quiescere, quin is sedulo mihi/ Ob oculos, ob mentem versetur.*

*vs.1485 *Asotus et re et nomine est* : Ac. 256 *Acolastus siquidem et esse et dici gaudeo.*

*vs.1649 *sordibus* (plunje van Asotus) : Ac.1239 idem voor plunje van Ac.

*vss.1654-5 *haud modo paternus affectus sinit/ Mentem meam consistere* : voor dezelfde gedachte een uitgebreide metafoor in Ac. 1062-3 *seditionus plane cordis mei/ Senatus est, in quo nihil consilii consistere queat.*

*vs.1684 *An non ego pater ? Tu' filius ?* : Ac. 1242-3 *Hocine/ Est esse patrem ? Hocine esse filium ?*

I. 15. Gecombineerde ontlening.

*vs.1701 *agglutinator* : in de hier gebruikte overdrachtelijke betekenis van "klittend" die zowel voorkomt bij Plautus, Men. 342, Cist. 648, Aul. 601 als in Vulg. Jer.13,11, waar tevens in dezelfde betekenis *adhaerere* voorkomt, cf. Asotus 1292.

*vs.1827 *Quaecumque sunt mea, tua sunt* : Plautus, Trin. 329 *namquod tuomst neumst, omne neumst autem tuom* en Luc.15,31 *omnia mea tua sunt.*

I. 16. Overige ontlening.

*vss.1256-7 *Sors..amplissima* : dit is een interessante reminiscentie van Macropedius aan het opschrift van het Fratershuis in de Hinthamerstraat in 's-Hertogenbosch :

Interea gratis docui (nl. het gepersonifieerde Fratershuis) *quos pressit egestas,/ Et mercede quibus sors satis ampla fuit.*

("Inmiddels leerde ik gratis wie door armoede werden gekweld,/ en tegen betaling wie een ruim bezit ten deel viel"; citaat en vertaling uit Nauwelaerts, *Latijnse school en onderwijs*, p.19, r.3-4).

Deze speelse grap van Macropedius is te vergelijken met een die voorkomt in de *Bassarus*, waar de gelijknamige hoofdpersoon zegt (vss.183-4) *Vt anicula haec suffurcinata est. Iridos/ in morem onusta flectitur*. ("Wat is dat oude zwaarbeladen. Ze gaat zo gebukt onder haar last dat ze wel op de Regenboog lijkt"; citaat en vertaling van Engelberts, *Bassarus*, pp.80-1). In dit geval doelt Macropedius met "Regenboog" op de Regenboogstraat (nu : Kromme Nieuwe Gracht) in Utrecht, een straat die niet bepaald recht genoemd kan worden. (Naar een mededeling van Engelberts).

II. (Be)invloed(ing) door afzonderlijke auteurs of geschriften.

II. 1. (Be)invloed(ing) door Plautus.

*In vs.112 lezen we *Quod supererit vitae, otio dare statui* : dit doet denken aan Merc. 547 *breve iam relicuum vitae spatiumst* en Merc. 522-3 *denum igitur quom sis iam senex, tum in otium te conloces*.

*In vss.140-2 bespeuren we enige angst van Eumenius om de goede naam van zijn gezin *Nam quod familiae est, irrogatur patribus/ Hoc dedecus tuum, hoc tibi vitio, Eumeni, est,/ Quod degenerat et improba extat familia* : eenzelfde bezorgdheid om een goede reputatie klinkt door in Trin. 379 *et eo pacto addideris nostrae lepidam famam familiae*. Een herhaling van deze bezorgdheid vinden we in Asotus 1650-1 *Hei mihi nate, ut indignum hoc meo/ Generi, modo sis fillus. Genus* kan opgevat worden in de betekenis van "kind" en "familie" (cf. O.L.D. s.v. 1b en 2). Eumenius' bijzondere aandacht voor zijn zoon bij diens thuiskomst uit den vreemde sluit de mogelijkheid van "familie" niet uit; zijn woorden hebben de toon van een licht verwijt aan het adres van zijn zoon omdat deze door zijn staat een smet op de familie werpt, en tevens een toon van ongeloof (*modo sis fillus*) en medelijden dat iemand in een dergelijke staat kan geraken.

In dit verband kunnen we vergelijken met Gnapheus' *Acolastus* 1143-4, waar de Verloren Zoon bekend : *quod aspersi genus meum/ infamibus notis* ("dat 'k mijn geslacht met schande overdekte"; vert. Minderaa), waarna de vader verzucht (vss.1172-4) *Itane tandem famam patriaque tibi bona/ Acolaste, tradidi, ut per flagitia perderes/ Nae virtute partam gloriam?* ("Heb ik je daartoe toebetrouwd een goede naam/ en 't vaderlijk goed, opdat je, Acolastus, de roem, die 'k door mijn deugd verwierf misdadig zou/ te gronde richten?"; vert. Minderaa).

*vs.189 *delirus senex* : Epic. 393 *profecto deliramus interdum senes*.

Van invloed is ook sprake bij het gebruik van een aantal metaforen :

*In vss.206-7 bijv. lezen we *veluti canis/ Famelicus*; de vergelijking met jachthonden die gebruikelijker is, vinden we in vs.291 *venatico cani*. Dit lijkt op Capt. 84-5 *parasiti uenatici [canes] sumus*. (In vss.516-7 *incidit..in/ Casses meos* is Colax niet langer de jachthond, maar de jager).

*In de verzen 328-9 waar Comasta zich verbaast over het belangeloos dienen van iemands meester (vgl. ook vss.649 vv.) wordt een metafoor gebruikt die ontleend is aan het krijgswezen (vgl. voor het gebruik hiervan bij Plautus en Terentius, Duckworth, *Roman Comedy*, p.337). In genoemde verzen zijn de woorden die daarop wijzen *ablegandus.. militat..stipendiis*.

*Een "juridische" metafoor wordt gebruikt in de verzen 340-2 *i venare, utrumne illos queas/ Tres debitores uspiam prehendere/ lurique sistere*; de bedoeling van het gebruik is, Tribonius te misleiden, althans in onzekerheid te laten verkeren over de werkelijke bedoelingen van de toekomstige orgievierders van wie Colax door *venare* het startsein krijgt om de twee hoertjes en Asotus (*tres debitores*) te gaan halen (*prehendere*).

*In vs.453 vinden we *te volo* (sc. *colloqui*) = ik wil je spreken. (In deze betekenis ook in de vss.275, 282, 315-6, 683). Met deze onschuldige, formulaire wending vraagt Comasta hulp aan Daetrus. Deze verstaat in zijn te grote bereidwilligheid Comasta met opzet verkeerd : "ik heb zin in jou", een erotische betekenis van *velle*. (Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.337). Eerst na het onderdanige *domine*, het dubieuze *praesto*, *abutere* en het erotisch gekleurde *libet* is het Ergänzungsspiel (Brinkhoff, *Woordspeling*, p.67; voor andere voorbeelden met *volo*, cf. *ibid.* pp.68-9) compleet: door het antwoord van Daetrus wordt Comasta iets in de mond gelegd dat hij volstrekt niet bedoelde. Comasta reageert dan ook furieus: *Te perduat tuique abusum Asphaltus, impurissime* [vss.454-5] (vgl. Capt. 867 *Iuppiter te dique perdant*). De inspiratie tot deze obscene passage bij Macropedius (Hartelust, *De dictione*, p.100 : *Obscoenus lusus est*) is Capt. 966 : *ut uis fiat. :: bene morigerus fuit puer, nunc non decet*.

*In vs.478 komt voor *Pol, omnium, quos vidi, hic est deterrimus. : dit lijkt sterk op As. 922 immo es, ne negas, omnium <hominum> pol nequissimus*.

*In vs.518 treedt *pullus* op als vleinaam. Dit vinden we ook in As. 138 *Nen' pullus passer, mea columba, mi lepus*'.

In de vss.542-5 wordt de wens uitgesproken, dat de vader spoedig mag sterven om daardoor de financiële positie van de zoon rooskleuriger te maken : *Si morte delirus senex/ Sublatus e medio foret/ Et cederet mihi portio ex/ Haereditariis bonis*. Dit is gevormd naar Most. 233-4 *utinam meus nunc mortuos pater ad me nuntietur, / ut ego exheredem me meis bonis faciam*..

*In vss.574-5 wordt de volgende verwensing uitgesproken : *Cerberus/ Te glutiat*. In Cas. 159 wordt een persoon toegevoegd : *Acheruntis pabulum*. Het is ook mogelijk dat Macropedius gedacht heeft aan Bacch. 197-9, waar Pistoclerus als volgt verslag doet van het feit dat hij Bacchis heeft opgespoord : *egon ut, quod ab illoc attigisset nuntius, / non impetratum id aduenienti ei redderem? / regiones colere mauellem Accherunticas*.

*Invs.821 komt *cloaca* voor als scheldwoord en dit lijkt invloed van het metaforische gebruik van dit woord in Curc. 121, ter aanduiding van de maag van een dronken vrouw.

*vs.857 *ut edantur hic lurconibus* is te vergelijken met Pers. 421 *lurcho, edax, furax*.

*vs.895 *ad phylacam* *trudier* : *phylaca* is een Grieks leenwoord voor *custodia* (cf. vs.902 *carceri..adigere*) en hapax bij Plautus, Capt. 750-2 waar het eveneens in het verband van een voorbeeldstellende straf gebruikt wordt : *illic est abductus recta in phylacam, ut dignus est./ ego illis captiuis aliis documentum dabo, / ne tale quisquam facinus incipere audeat*.

*Voor vs.900 *Quousque hypocrates eris ? Quousque mente subdola ?* kan men denken aan Poen.1032 *at hercle te hominem et sycophantam et subdolum*, (*hypocrates* = klassieke *sycophanta*).

*In de vss.1536-7 is de parasiet Colax ervan overtuigd, dat zijn bestaan als parasiet tot het verleden zal behoren als hij de blijde tijding van Asotus' terugkeer aan Eumenius zal melden : *Ut non diurnum sive mensurnum modo, verum annum, / Perpetuum et aeternum cibum potumque gratis porrigat*. Dit herinnert aan Curc. 664 *ut semper, dum uiuat, me aliat* en Capt. 780 *speroque me ob hunc nuntium aeternum adepturum cibum ; Capt. 855 proin tu tui cottidiani uicti uentrem ad me adferas*.

**Quis aestimet, quantum boni in portu interim portenditur ?* in vs. 1538 kan men vergelijken met Capt. 869 *tantum ego nunc porto a portu tibi boni*.

*Opvallend is ook de formulering in vs.1542 *Qui gaudii ingens pelagus hoc uno die mi advexeris*. Doch zeker niet opvallender dan in Plautus' Most. 352-3 *ita mali, maeroris montem maximum ad portum modo conspiciatus sum*, terwijl de sterke alliteratie in Plautus' vers wellicht inspiratie is geweest voor : vs.1543 *Quantum Foro, Fortune, praestes, prodit opportunitas*.

*De aandacht verdienen ook vss.1556-8 *Posthac enim me praesides, dehinc duces pauloque post / Reges (ut est condignum) honestarint, et ad convivium / Suum vel invitum vocaverint, rogaverint quoque*. : Colax meent dat Eumenius hem als brenger van de blijde tijding, inhoudende dat Asotus is teruggekeerd, een leven zal bieden zoals elke parasiet dat zich wenst : een van eten in overvloed. Deze aan overtuiging grenzende wens neemt de omvang van overmoed aan, cf. vs.1552.

Colax beweert zelfs dat stadhouders, hertogen en koningen hem zullen uitnodigen. Een komische overdrijving, in ieder geval op dit moment. In de overdrijving vormt *rex* als term van hongerende parasieten voor hun, veelal rijke, patronen (cf. voor paralleelplaatsen van *rex* bij Plautus, Brix ad Capt.92) het komische element.

Praesides, duces en *reges* geven door hun verschil in positie de stijgende zekerheid van Colax t.a.v. zijn toekomstige situatie aan : *praesides* en *duces* garanderen grote, *reges* absolute zekerheid. Het terrein waarop Colax voortaan zich zal bewegen, is dan ook niet langer het *forum*, plaats van vroegere stroomtochten. Hij zal weldra binnengaan in zijn regnum (vs.1566) dat correspondeert met *rex*, en in zijn regio (vs.1568), cf. *regiuncula* in R.M.W. *earldom, county*, dat correspondeert met *dux*, de titel van de militaire bestuurder van (de grenzen van) een provincie na de herindeling van het Rijk door Diocletianus en Constantijn (Pauly-Wissowa s.v. *dux*). Voorts zegt Colax dat hij zal binnengaan in zijn *curia* = rechtsgebied (cf. R.M.W. *law-court, right of jurisdiction*), een woord dat correspondeert met *praeses*, de titel van de stadhouder, belast met het burgerlijk bestuur na de herindeling van het Rijk door Diocletianus en Constantijn (Pauly-Wissowa s.v. *praeses*). Vgl. ook het woord *praefectura* in vs.1623 dat onze auteur ontleent aan Plaut., Capt.907-8.

De vss.1556-8, en de hiermee samenhangende, lijken een creatieve parafrase van Capt.825 *non ego nunc parasitus sum sed regum rex regaliior*.

*Voor het in vs.1614 voorkomende *..ultro spondeo tibi aeternam saturitatem* vergelijk men Capt. 897 *aeternum tibi dapinabo uictum, si vera autumas*.

*In de vss.1644-5 meent een knecht met grote stelligheid, dat hij Asotus herkent: *Si non, here, ille Asotus est, Fallit profecto me acrisia* en vs.1651 *Profecto isipsus est*. Vergelijk hiervoor Trin. 1071-2 *satin ego oculis plane video ? Estne ipsus an non est? is est, certe is est, is est profecto*.

II. 2. (Be)invloed(ing) door de Vulgata.

*vss.15-6 *levem falcem..evangelicam* ; vgl. Deut.16,9 *ab ea die qua falcem in segetem miseris* ; dit vers uit de Bijbel wordt door Macropedius overdachtelijk toegepast : de winning van het evangelisch koren tot geestelijke maaltijd voor de schoolkinderen = de uitwerking in een klassieke vorm van een bijbels onderwerp met een pedagogisch doel. (Hartelust, De dictione, p.132, veronderstelt een zegswijze uit Macropedius' eigen koker).

*vs.25 *Amator est mundi deum qui deserit* is een aforistische toonzetting van I Joh.2,15^b *si quis diligit mundum non est caritas Patris in eo*.

*vss.89-92 De woorden: *Ob id usque in hanc senectam inexhaustus labor/ Haec occupat artua annis pristinis/ Nentemque discruciauit, ah, cura anxia/ Animique sollicitudo multo maxima* zijn geïnspireerd door Eccl. 3,23: *Cuncti dies eius doloribus et aerumnis pleni sunt, nec per noctem mente requiescit*.

*vss.105-10 De woorden : *Bonorum enim thesaurum abundantissimum/ Congessi../ Ampla est domus et amplum familium est, agri/ Uerrimi, campi latissimi, greges/ Numerosi et (ut dicam semel) dono Deum/ Nil omnium est indiguerit quo liberi* zijn gemodelleerd naar Eccl. 2,4-8 *Magnificavi opera mea, aedificavi mihi domos, et plantavi vineas, feci hortos, et pomaria...7possedi servos et ancillas, multaque familias habui : armenta quoque, et magnos ovium greges...8coacervavi mihi argentum, et aurum*.

*In de vss.155-64: *An indulgentiam, quod increpaverim/ Remissius delicta tenerae aetutulae ?..compescui/ Verberibus ulmeis flagris et acrisibus ?.. nec Omissa castigatio est.[162] at ineptias fugarier/ Virgis volebam et acrioribus flagris/ Lubricam indolem nequitia abacta corrigi* lijkt Macropedius' pedagogische stellingname o.a. ingegeven door Prov. 23,13: *Noli subtrahere a puero disciplinam : si enim percusseris eum virga, non morietur* en Prov. 29,15: *Erudi filium tuum, et refrigerabit te, et dabit delicias animae tuae*.

*In de vss.168-70 *Non tot minae, tot verbera atque exempla tot/ Virtutum et institutio scholastica/ Stultitiam ab ingenio illius praevaluerant/ Propellere*, is invloed bespeurbaar van Prov. 22,15: *Stultitia colligata est in corde pueri, et virga disciplinae fugabit eam* en van Prov. 27,22: *Si contuderis stultum in pila quasi psittacas feriente desuper pilo, non auferetur ab eo stultitia eius*.

*vs.173 *Et quid loquor, nisi unicum Sapientis hoc ?* : Eccl. 10,14 *Stultus verba multiplicat*, en Eccl. 5,2: *et in multis sermonibus invenietur stultitia*.

*vss.174-5 *Nemo potest corrigere quem Deus arbiter/ Despexerit* : Eccl. 7,14: *Considera opera Dei, quod nemo possit corrigere quem ille despexerit*.

*vgl. voor o.a. vs.862: *Hocce fidelium est opus servorum...* : Matth.24,45: *Quis, putas, est fidelis servus* en vs.868: *In hunc sceleratum gregem animadverto* ? : Matth. 24,51: *et dividet (sc. dominus) eum*; Luc.12,46: *et dividet (sc. dominus) eum*, en Hoofdstuk III, pp. 37-8.

*vs.1143-4 *et solus homo erit/ Solatii exors atque laetitiae ?* : Lib.Sap. 2,1: *Exiguum, et cum taedio est tempus vitae nostrae, et non est refrigerium in fine hominis*.

II. 3. (Be)invloed(ing) door Erasmus.

*vs.1 *futiles nugas* : steunt op Erasmus' beschrijving van *Adonidis horti* in *Adagia* I,1,4, kolom 266, waar hij zegt dat deze *horti* spreekwoordelijk zijn geworden voor wat *futiles ac nugones homines* aan woorden in de mond nemen.
 *vs.354-5 *Ut araneus se eviscerat/ Pater* : is wellicht terug te voeren op de spreekwoordelijke uitdrukking *Aranearum telas texere* [*Adagia* I,4,67 kolom 169D] en Erasmus' beschrijving daarbij : *infinitem atque anxium capere laborem*; *Macropedius* brengt hiermee tot uitdrukking dat het tobben van een vader bij de opvoeding van zijn kinderen even vruchteloos blijkt te zijn als het zwoegen van de spin bij de constructie van haar net, of althans na voltooiing even broos en teer is en blootstaat aan invloeden van buiten.

*vs.476 *De pelle si modo agitur* : de gedachte aan *cuticulam curare* wordt opgeroepen, cf. *Adagia* II,4,75 kolom 546 E *Nam qui voluptati student magis quam famae, unum hoc curant, ut cutis summa niteat, Horatius in Sermonibus* [nl. 2,5,38] *"Ire domum, atque / Pelliculam curare iube"*.

Naast deze mogelijkheid, wordt ook gehoord *depelle* = weg ermee (met je angst, als er nu gehandeld kan worden).

*476 in *portu silent merces meae* : is een variant van *in portu navigare* en in *vado esse*, gezegdes die hetzelfde uitdrukken, cf. *Adagia* I,1,45 en 46 kolom 47C. *silent* is in tegenstelling tot *agitur* gebruikt en geeft aan, dat alle ondernemingen stil liggen zonder risico als actie in het kader van plezier en genot ondernomen kan worden.

II. 4. (Be)invloed(ing) door overige auteurs. De drie in deze rubriek genoemde parodistische citaten zouden met hetzelfde recht onder de rubriek "Plautus" kunnen vallen omdat *Macropedius* in het gebruik maken van dit "procédé" met genoemde auteur overeenstemt. (Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.335 en *ibid.* noot 16).

*vss.962 *deside* en 966 *inerti..otio* : Cic. Agr.2,91 *inertissimum et desidiosissimum otium*.

In de volgende drie gevallen is sprake van (lichte) parodie, niet door de aard van of de veranderingen in het citaat, maar door de persoon die in een bepaalde situatie het citaat aanhaalt :

*vs.674 *Parare vina animos solent* zegt Colax met Ovidius [*Art.am.* I 237 *vina parant animos*], waarna de door *solent* gewaarschuwde lezer van Colax te horen krijgt dat deze het letterlijk in zijn broek doet.

*vss.945-6 *Quousque abuteris patris/ In te, et mea patientia et clementia ?* wordt pathetisch door Asotus' bedilligerige broer Philaetius in de mond genomen als hij diens lakse houding op de korrel neemt : Cic. Cat.1,1,1 *quousque tandem abutere patientia nostra ?*

*vs.1117 *tuta pertimesco cuncta* heeft tegen de achtergrond van Verg. Aen. IV,298 *omnia tuta timens* in deze context een komisch effect omdat het de woorden zijn van een knecht die bij thuiskomst een hem verontrustende stilte constateert.

II. 5. (Be)invloed(ing) door een combinatie van auteur(s) en/of geschrift(en).

*vss.93-7 *Parthos, Syros, Medos, Arabas, et Italos, / Delum, Paphum, Pontum Cyprumque et Graeciam, / per saxa et ignes horridos, per stridulas / Syrtes, mare invium atque itinera devia. / Insonnis, impiger quoque peragravi..* : in deze verzen schildert Eumenius hoe hij zich eindeloos veel en lang moeite heeft getroost in het belang van zijn kinderen.

We hebben hier te maken met een positieve variant op Hor. Sat. I,1,29-32 *miles nautaeque per omne/ audaces mare qui currunt, hac mente laborem/ sese*

ferre, senes ut in otia tuta recedant,/ aiunt, cum sibi sint congesta cibaria: en 38-40 : *..cum te neque fervidus aestus/ demoveat lucro neque hiems, ignis mare ferrum/ nil obstat tibi.* Voorts Hor. Ep.1,1,45-6 *impiger extremos curris mercator ad Indos,/ per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignis.* [Verzen waarin de hebzucht gelaakt wordt]. (Cf. voor *congesta* vs.106).

De termen *mare, saxa, ignis* zijn spreekwoordelijk voor de gevaren die men (op zijn reizen) ontmoet, cf. Erasmus' *Adagia* I,4,25 kolom 160 s.v. *Terra, marique : quoties extremum conatum, studiumque significamus.*

*vss.148-52 *Non pyripapis, furacibus, raptoribus,/ non turpibus, salacibus, vel mollibus,/ Non mulierosis, sive fornicariis,/ Non sacrilegis, fidifragis, nugigerulis,/ Calumniantibus, nec id genus aliis/...* : de woordenstroom in deze verzen vloeit niet zo rijkelijk en uitsluitend uit *Macropedius'* bron als Hartelust, *De dictione*, pp.108-9 doet geloven. Nader onderzoek wijst op invloed van zowel de *Vulgata*, Plautus als Reuchlin : *Vulg.* I. Cor.9-10 *Neque fornicarii* (cf. Eccl.19,3 *qui se iungit* [cf. vs.153 *Ne asservit fornicariis, erit nequam*], *neque idolis servientes, neque adulteri, 'o neque molles* [vs.150], *neque masculorum concubitores, neque furaces* [vs.149], *neque avari, neque ebriosi, neque maledici* [cf.vs.151 *nugigeruli* en vs.152 *calumniantes*], *neque rapaces* [cf.vs.148 *raptoribus*] *regnum dei possidebunt.*

In Plautus, Ps.361-7 treffen we de volgende scheldwoorden aan : *furcifer, sociofraude, sacrilege* [vs.151], *parricida, peiure* [cf. vs.151 *fidifragis*], *legerupe, pernitias adulescentum, fur* [cf. vs.149 *furacibus*],..., *inpure* [cf. vs.149 *turpibus*].

Voor *mulierosis* in vs.150 cf. Plaut. Poen. 1303 en voor *nugigerulis* (hapax in de Latijnse literatuur) cf. Plaut. Aul.525.

Reuchlin, Sergius 143-6, biedt het volgende voorbeeld : *Et tu haud homo es, sed monstrum abortivum, nimis/ Sceleste et impudice leno trifurcifer./ :: Bustirape, verbero fugax fugitiveque./ :: Socifraude flagrio, nequam nequissime.*

Opvallend is hier *Macropedius'* neologisme *pyripapus* dat een vertaling blijkt te zijn van Reuchlins *Bustirape*, een woord dat overigens hapax in de Latijnse literatuur is (Plaut. Ps. 361).

Sacrilegis in vs.151 komt ook in Sergius 96 voor; *nihili viris* in vs.147 vinden we zowel in Sergius 435 als in Plaut. Cas. 245.

*Een herhaling van de mededeling in vs.191 [*Mihi credidit rem omnem semel domesticam*] die bijna letterlijk overeenkomt met Luc. 12,44 (*Vere dico vobis, quoniam supra omnia, quae possidet, constituet illum*), Matth. 24,45 (*Quis, putas, est fidelis servus, et prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam*) en Matth. 24,47 (*amen dico vobis, quoniam super omnia bona sua constituet eum*) vinden we in de vss.266-7: *Super omnia bona sua me herus constituit, et/ Super familitium suum.* (Vgl. ook Hoofdstuk III, pp.37-8).

Door een ontlending aan Plautus Capt. 956-7 (*fui ego..bonu' uir numquam, neque frugi bonae,/ neque ero umquam: ne spem ponas me bonae frugi fore*) geeft *Macropedius* in de vss.193-4 een aanduiding van *Camasta's* karakter, een aanduiding die tevens een uitwerking is van *servus ille* en *malus servus* in de tekst bij Luc. 13,45: *Quod si dixerit servus ille in corde suo : Moram facit dominus meus venire : et coeperit percutere servos, et ancillas, et edere, et bibere, et inebriari* en Matth.: 24,48 *Si autem dixerit malus servus ille in corde suo : Moram facit dominus meus venire : et coeperit percutere conservos suos, manducet autem, et bibet cum ebriosis.* De laatst geciteerde tekst van *Mattheus* en *Lucas* wordt door *Macropedius* "Plautijns" bewerkt in de vss.194-205.

*vss.198-9 *..quanto gaudio,/ Felicitate quanta onustat me haec dies* : in dit christische vreugdebetoon, waarbij Plaut. Capt. 774 (*hic me amoenitate amoena amoenus onerauit dies*) Macropedius voor ogen heeft gestaan, lijkt door het gebruik van *onustat* de vreugde te zwaar om te dragen (vgl. Ned. belasten - beladen). De reden voor het gebruik van *onustat* kan veroorzaakt zijn door Vulg. Jud.15,7, waar dit verbum in verband met "buit" gebezigd wordt.

*vs.426 *Nunc carbasa...*[heteroklitische plur. van *carbasa* = 1.fijn linnen. 2.hiervan vervaardigd materiaal : zeil etc.] Daetrus breekt zijn zin af. De gunstige wind die opsteekt door het vertrek van Tribonius en Merimnus (cf. vss.434-5) wordt verstoord door de storm die Comasta door zijn komst ontkent. De volledige uitlating vinden we in vs.495: *Nunc carbasa Euro dabo* : Cic. De or. 2,44,187: *ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do* en Hor. Carm. 1,34,4: *vela dare atque iterare cursus [cogor]*. Eurys geldt vaak als een symbool van snelheid (vgl. Otto, *Sprichwörter*, s.v. *ventus*, 5, p.366). Hoewel de wending *Nunc carbasa Euro dabo* niet spreekwoordelijk is, poneert Macropedius haar als zodanig. Naast de bovenstaande, kunnen de volgende plaatsen uit de antieke literatuur hem daartoe gebracht hebben : Verg. Aen. 3,357: *tumidoque inflatur carbasus austro* ; 4,417: *vocat iam carbasus auras*; Ov. Met. 6,232-3: *undique rector/ carbasa deducit, ne qua levis effluat aura*; Met. 11,477: *carbasa deducit venientesque accipit auras*; Met. 13,418-9: *flatuque secundo/ carbasa mota sonant*.

*vss.499-502 *Albis quadrigis evehor, post brumam adest/ Vernus tepor, post imbrem adest serenitas./ Sub inedia misero opitulatus obiter est/ Comasta, praedam, uterque quam vult, nactus est* : voor deze passage heeft model gestaan Plaut. Asin. 269-71: *maximam praedam et triumphum is adfero adventu meo./ quando mecum pariter potant, pariter scortari solent,/ hanc quidem quam nactus praedam pariter cum illis partiam*, en Asin. 279-80: *nam si occasione huic sese supertulit,/ numquam edepol quadrigis albis indispiscet postea*; (De spreker hier is enthousiast over het binnenhalen van de buit en over zijn portie hiervan als beloning).

De metafoor *albis quadrigis* beduidt dat iemand in een bepaalde aangelegenheid boven anderen uitsteekt en ver op hem voorligt, cf. Brasmus, *Adagia*, 1,4,21 kolom 159C : *Ubi quem aliis quapiam in re longe superiorem significabant, longoque antea intervallo, eum "albis quadrigis praecedere" dicebant*. De betekenis van het witte van de paarden is, dat deze beter in kwaliteit zijn; overwinnaars werden in de oudheid op een kar met witte paarden vervoerd en men geloofde dat deze paarden geluk brachten en voorspelden. (Vgl. ook Otto, *Sprichwörter*, p.293 s.v. *quadriga*).

De uitdrukking in vs.499 geeft triomf en verrukking aan.

*vss.590-5 *lepusculos..Pulposulos..Planesium, Margaenium,..Quicquid gulam aut Venerem allicere solet,..et Daetrus coquit. Vinum, iocus, risus salesque affluerint* : in deze verzen treffen we Venus (in de gedaante van de hoertjes Planesium en Margaenium), Bacchus en Ceres als basis voor een feest. Vgl. (o.a.) Ter. Eun. 732 *Sine Cerere et Libero friget Venus.*, Reuchlin, Sergius 65-6: *praesentia/ Frui mea in ludis, iocis et risibus* en Gnapheus, Acol. 569-70: *Tum Venus,/ Bacchus, Ceres nostris volo intersit epulationibus*.

*vs.649 *ad oculum fecerint* : gebruikelijker is *ad oculum servire*, zie hiervoor vs.898. De boodschap van Colax (vss.647-57) is enerzijds een parafrase van Vulg. Col. 3,22-4: *Servi oboedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate*

te cordis, timentes Deum.²²Quodcumque facitis, ex animo operamini sicut Domino, et non hominibus: ²³scientes quod a Domino accipietis retributionem hereditatis. Domino Christo servite, anderzijds een navolging van Plaut. Aul. 587-91: *Hoc est servi facinus frugi, facere quod ego persequor, ne morae molestiaeque imperium erile habeat sibi./ nam qui ero ex sententia servire servos postulat, in erum matura, in se sera condecet capessere.* ("Me als een goed slaaf gedragen is de richtlijn die ik me stel:/ snel 't bevel mijns meesters volgen en 't niet dragen als een last./ Want wie dienen wil met ere en tot vreugde van zijn heer,/ denkt het eerste aan zijn meester en het laatste aan zichzelf". Vert. Hemelrijk) en Plaut. Pers. 7-10: *qui ero servire vult bene servos servitutem, ne illum edepol multa in pectore suo conlocare oportet/ quae ero placere censeat praesenti atque apsentis suo./ ego neque lubenter servo neque sati' sum ero ex sententia, ("Wie voor zijn heer zich als een goede slaaf uitslooft,/ die heeft verduiveld veel besognes aan zijn hoofd;/ hij moet in zijn aanwezig- en afwezigheid/ doen wat zijn heer behaagt en hem tevreden stelt./ Ik dien mijn baas niet graag en werk niet naar zijn zin". Vert. Hemelrijk).*

*vss.1147-9 *..cras moriemur; haud praetereat hic/ Flos temporis, rosas coronemur prius/ Quam marceant*: de gedachte dat het leven vergankelijk en broos is én dat daarom "das Leben lebendig ist", gaat zowel terug tot de antieke literatuur als de bijbel, cf. (o.a.) Cat., Carm.5,5-6 *Nobis cum semel occidit brevis lux/ Nox est perpetua una dormienda* (voor andere parallel-plaatsen vgl. Kroll ad loc.) en Vulg. Lib. Sap. 2,5 *Umbrae enim transitus est tempus nostrum, et non reversio finis nostri*.²⁴*Venite ergo, et fruamur bonis quae sunt, et utamur creatura tanquam in iuventute celeriter.* ²⁵*Vino pretioso, et unguentis nos impleamus: et non praetereat nos flos temporis, Coronemur nos rosas, antequam marcescant.*

*vss.1415-34 Koorzang 4: in deze Koorzang vinden we invloed van Plautus, maar vooral van de Vulgata.

vss.1415-6 *Ars, cura, mos, industria/ Est omnibus meretriculis*: Plaut., Men. 338 *morem hunc meretrices habent*:

vss.1417-22 *Tantisper adolescentulum/ Lactare dum pellexerint./ Tantisper adolescentulum/ Amant foventque lubricum./ Dum possidet, quod porrigat, et porrigit, quod possidet.*: Plaut. Men. 342-3: *postilla extemplo se adplicant, adglutinant:/ si pellexerunt, perditum amittunt domum.*

vss.1418 *lactare*: Vulg. Prov. 7,5: (mulier) *quae verba sua dulcia facit* en 7,21: *Irritavit eum multis sermonibus, et blanditiis labiorum protraxit illum* vss.1415-6 (zie boven): Vulg. Prov. 7,10: *mulier ornata meretricio, praeparata ad capiendas animas.*

vs.1420 (zie boven) en 1423 *Hinc oscula et pectuscula*: Vulg. Prov. 7,13: *apprehensumque deosculatur iuvenem.*

vss.1423-6 (23: zie boven) *Et delicatas mammulas/ Tibi venditant, donec tibi/ iecur sagitta transfigant*: Vulg. Prov. 7,18: *Veni, inebriemur uberibus, et fruamur cupitis complexibus*; en Prov. 7,23: *donec transfigat sagitta iecur eius*: (Het Koorlied heeft dus ook andere bronnen dan Macropedius' kennis over *meretrices*: *Bene novit eas Macr. ipse, ut ostendit Asot.1418* (deze uitgave vs.1415 vv.; Hartelust, De dictione, p.122).

II. 6. Morfologische, syntactische en stilistische (be)invloed(ing).

II. 6. a. Door Plautus.

vs.233 *σάλεις*: het regelmatig gebruik van Griekse woorden door Macropedius culmineert in een spel van klankovereenkomst (*σάλεις*-sile), waartoe de aanzet wordt gegeven door Plautus die zich overigens hierin lijkt te beperken tot eigennamen. (Vgl. Brinkhoff, *Woordspeling*, p.172 en Duckworth, *Roman Comedy*,

p.349. Hartelust, *De dictione*, p.100 citeert Mil.Glor.370 *Ego mora* (= *μωρά*) *moror multum*, een lezing die bij Lindsay (vs.370 *ibid.*) en Brix (vs.371 *ibid.*) geen genade vindt). Brinkhoff, p.144, citeert echter terecht Trin.669 *atque is mores hominum moros et morosos efficit*, waar *moros* speelt met *μωρός*.

Wanneer Macropedius de in de *Asotus* sprekende eigennamen in een Griekse vorm bezigt, wil hij daarmee bereiken dat de naam met de daaraan eigen Griekse betekenis verstaan wordt; aldus in de vss.571-2 (*Μαργαρίτιον, Πλαντίσιον*) en 1531-3 (*Colax, Colax,...* / *Quantum mihi meoque filio mali Partum est tua xolaxia*).

*vs.241 *scitissime scio* : figura etymologica; een imitatie van een gebruik bij de antieke comici die ter versterking van een verbum, adiectivum of substantivum gebruik maken van :

a. een adiectivum of adverbium met dezelfde uiterlijke vorm en dezelfde betekenis i.p.v. minder specifieke adi. en adv. met eenzelfde betekenis, cf. o.a. vs.211 *macritudine maceror*; voor voorbeelden bij Plautus, vgl. Brix ad Capt.138; bij Plautus en Terentius, vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.344; opvallend is, dat ook hier Macropedius steunt op de autoriteit van Reuchlin die o.a. in Henno 36: *parca parsimonia* biedt.

b. een adiectivum of adverbium met inhoudelijk gelijke betekenis als het te versterken verbum of nomen : h.l. *prudentissime (scio)*, vs.457: *cati cavebimus*; cf. Plaut. Most. 495: *inepte stultus*, Asin. 349: *nouisse callide* (i.p.v. *bene*); vgl. ook Ned. "knep lelijk".

*vs.335 *cribratum oportuit* : Men.995: *raptum oportuit*.

*vs.397 *Verum..verum* : resp. neutrum en adverbium; in navolging van Plautus gebruikt Macropedius woordspelingen van diverse aard, vgl. Brinkhoff, *Woordspeling*, p.100 voor grammaticale en syntactische woordspelingen bij Plautus.

*vs.224 *foetus..foetibus* : resp. adi. en subst.

*vs.660 *deprehendi ac reprehendi* : biedt een woordspel van composita met gemeenschappelijk simplex; cf. voorbeelden bij Plautus : Brinkhoff, pp.130-2.

*vs.586 *verbero, verborum* : een paronomasie die gesteund wordt door Reuchlin, Sergius 165 *Non verbera, at verba opus erunt mellaria* (het woord *verbero* biedt deze auteur in Sergius 81), Plautus (Men. 978) en Terentius (Heaut. 356), cf. Brinkhoff p.153.

*Een andere Plautijnse paronomasie met alliteratie en assonantie vinden we in vss.368-9 *moribus..amore..amaritudinem*. (Voor plaatsen bij Plautus, vgl. Brinkhoff, pp.143-7).

*vs.1207 *amara amaror amarior* : biedt een assonerende stapeling met figura etymologica naar Plautijns model, cf. Capt. 774 *ita hic me amoenitate amoena amoenus onerauit dies*; Cist.644 *o Salute me salus salubrior*. (Vgl. ook Brix ad Capt.774 en Brinkhoff, p.22). Een echo van dit laatste verschijnsel biedt

*vs.1543 *Quantum Foro, Fortune, praestes, prodit opportunitas*, een effect dat bereikt wordt door de -o van *Foro* met *Fortune* in combinatie met *opportunitas*.

*vss.1450-2 *nexum..nexum* : resp. partc. perf. pass. van *nectere* en *nexus,-us* = knoop, strik, een etymologische paronomasie; echter in

*vs 1502. *suum..suum* : een niet-etymologische paronomasie, een woordspeling

door uiterlijke overeenkomst van woorden, resp. gen.plur. van *sus*, -is = zwijn en acc. van pron.refl. *suus*. (Voor deze verschijnselen bij Plautus, cf. Brinkhoff, pp.132-3).

vs.547 *liceret..libet* : een bij de Humanisten stereotyp geworden woordspeling die we ook in de vss.605-6, 749, 1138, 1227-8 aantreffen. (Cf. Brinkhoff, pp.137-8, 142 en Brix ad Men.367 voor dit verschijnsel bij Plautus).

*Stanverwante combinaties zijn bij Macropedius geliefd :

*vs.10 *probis probamus*, vs.1275 *improbis proba*, vss.1729-30 *improbam Probitate*, waarbij onze auteur ook Reuchlin navolgt, cf. diens Henno 434 *Nunc cuius est probitas, proba ex sententia* en vss.412-3 *adolevit hic domi probe/ Semper probis et integris Dromo moribus*.

*Andere combinaties zijn : vs.916 *iniquus aequa* ; vs.937 *otiosus otiosa*.

*Stanverwante woorden die door de combinatie met een comparativus een aanduiding zijn van de hoogst mogelijke graad, een procédé dat o.a. Catullus graag toepast [cf. o.a. 39,16 *Nam risu inepto res ineptior nullast*], vinden we bij Macropedius regelmatig :

*vs.271 *vero verius*, een wending waarvan Erasmus, *Adagia* IV,9,2 kolom 1145B zegt : *Quum nihil possit esse "vero verius", tamen proverbiali tropo dicimus "vero verius", quod prorsus indubitatum haberi volumus*.

Reuchlin overdrijft het procédé in zijn Sergius 346 *Verius verissimo*.

*Wendingen van gelijke strekking bij Macropedius zijn :

vs.830 *coeno obscoenior* ; vs.1073 *fortiore fortior*.

*vs.427 *puto* : zonder invloed op de constructie wordt deze vorm aangetroffen in de antieke comédie en in de Vulgata.

*vs.444 *istoc*, vss.904, 1453 *istic*, vss.812, 910 *istanc* i.p.v. resp. *isto*, *iste*, *istam* : o.a. Capt. 964 *istaec*, cf. Brix ad Mil.Glor.352.

*vs.512 *unus* = *solus*, cf.Brix ad Trin.166.

*vss.512-3 *hunc si prendero,/ Prendi satis* : *prendi* heeft de betekenis "dan hoef ik verder niets te vangen" zoals bij Plautus, Trin.458 *respondi tibi* "van mij krijg je niets meer te horen".

*vs.234 *face*, vs.569 *dice* (echter *dic* in vss.244, 1691, 1761) : o.a. Capt.359 (cf.Brix ad loc).

*vs.574 *mavelim* (i.p.v. *malim*) zoals bij Plautus, *passim*.

*vs.579 *qui* : oude ablativus-vorm voor alle genera en numeri van pron.rel. en interr., cf. Brix ad Trin.14.

*vss.582-3 *propuli/ Πόρω ..pernis* en vss.584-5 *ροπατίσπον Petasomibus, ροπατίστωρ* : invoeging van Griekse woorden ter versterking van de alliteratie [de explosieve kracht van de p- onderstreept de inhoud] enerzijds als imitatie van Plautus, anderzijds typerend voor de humanisten.

*Een ander, soortgelijk voorbeeld van navolging, dat de wijze illustreert waarop Plautus -en in zijn spoor Macropedius- de taal naar zijn hand zet, is vs.724 *hero..herilior* : een neologistische imitatie van Poen. 991 *nullus me est hodie Poenus Poenior* ; Trin. 988 *ergo ipsusne es ? ::ipsissimus*.

*vs.666 *vafrities* [een vorm die door R.M.W. getraceerd wordt vanaf het jaar 1518] i.p.v. het klassieke *vafritia* : het gebruik van de vorm op *-ies* wordt gestimuleerd door de paren *-ies* : *-ia* (*materies* : *-ia* ; *tristities* : *-ia*) bij Plautus die de woorden op *-ies* slechts gebruikt in nom. en acc.; in vs.880 vinden we *spurcities*, een klassiek Latijnse vorm naast het meer gebruikelijke *spurcitia*.

*vs.784 *ut* : of consecutief, of met weglating van *quam*, navolging van Men. 831-2 *quid mihi meliust quam*,... *ut illos a me apsterream* ? Cf. ook vs.888 *maior est quam ut*.

*vs.785 *resciat* : een niet-inchoatief verbum i.p.v. het inchoatieve *resciscere*; ook in vs.861.
Een compositum pro simplici treffen we aan in vs.146 *concredier*.

*vs.788 *tumulti* : een archaische gen. (i.p.v. *tumultus*) zoals o.a. bij Plautus en Terentius.

*vs.799 *ipsus* : naast *ipse*, zeer frequent bij Plautus, minder bij Terentius.

*vss.813-4 *vide ut..est livetque* : het gebruik van de indicativus in de indirecte vraag komt overeen met hetgeen bij Plautus en Reuchlin het geval is, cf. Henno 28 *Faxo sciam, tantum quid uxor murmurat* en Henno 420 *Scio ubi ille est*.

*vs.870 Bij het gebruik van [*stando*], *restituendo*, [*euendo*], *redeundo* volgt onze auteur zowel Plautus (Capt. 900 *Bene ambula et redambula* [=Aluta 167]) als Reuchlin (Sergius 34 *bibo, rebibo*, 357 *Mandat,..remandat*). Hetzelfde verschijnsel vinden we ook in vs. 250 *recantito*, vs.718 *Clamo, reclamo, pulsito, repulsito*, vs.870 *restito*.

*vs.1294 *perblanditer* : evenals Plautus (cf. Brix ad Trin.1060) gebruikt Macropedius de adverbiale uitgang *-iter* [in het geval van *perblanditer* zonder parallel in het klassieke Latijn] waar het klassieke Latijn *-e* bezigt. In het oudere Latijn was het niet ongebruikelijk adiectiva op *-us* van een adverbiumuitgang op *-iter* te voorzien; zo : *blanditer, avariter, ampliter, munditer* etc.

II. 6. b. Morfologische en syntactische (be)invloed(ing) door andere auteurs dan Plautus. (Soms wordt zonder verwijzing een afwijking van wat in het Latijn gebruikelijk is, geconstateerd).

*vs.6 *auribus..indimus* , vs.27 *Adactus inediae* : composita die met de praeposities *ad, ante, inter, ob, post, prae, sub, super* zijn samengesteld bieden de mogelijkheid tot een constructie met een dativus of tot een constructie met herhaling van de praepositie waarmee het verbum is samengesteld.

*vs.495 *lixo* : simplex pro composito *elixo* (cf. Bassarus vs.359).

*vss.514, 744 *sine* [van *sinere*] : met coniunctivus zonder *ut* is volgens de regels van de klassieke grammatica niet correct. (Cf. Menge, *Repetitorium*, 8344, p.228).

*vs.587 *Suspendio tenes* = Reuchlin, Sergius 130. *Suspendium* in de betekenis "spanning" is ongebruikelijk. Macropedius laat, steunend op de autoriteit van

Reuchlin, een nomen het betekenisveld van het verbum (in casu *suspendere*= onzeker maken, in spanning houden) betreden. Een omgekeerd proces vindt plaats in

*vs.622 *nident* : een neologisme, gevormd naar *nidor,-oris* = geur, walm van iets dat gebakken, gekookt of gebraden wordt. Van dezelfde orde is

*vs.1295 *Affabulari* : *affabulo(r)* komt niet voor in het (klassieke) Latijn; het adi. *affabilis* daarentegen is frequent. Daarnaast komt het gelegenheidswoord *affabulatio,-onis* voor bij Prisc. (G.L.K. III, 431, 1): *oratio qua utilitas fabulae retegitur, quam epimythion vocant, quod nos affabulationem possumus dicere*. Ook kan de mogelijkheid overwogen worden, dat we uitgaande van *fabulor* (een niet in klassiek Latijn voorkomend passief, cf. Hartelust, *De dictione*, p.84) te maken hebben met een compositum dat als deponens gebruikt wordt. Dit in navolging van Plautus, die verba die in later Latijn slechts als deponens voorkomen, in een actieve vorm bezigt. (Cf. Brix ad Mil. Glor. 172 en Mil.Glor. 444 *fabule*m, waar echter Lindsay [vs.443] *fabuler* leest).

*vs.809 *quivero* : fut.II, slechts in Vulg. Ex.32,20 voorkomend (*si quo modo quivero*).

*Het gebruik van *quod* i.p.v. een A.c.I.-constructie is naar het voorbeeld van de Vulgata : vs.818 *nescit..quod* : o.a. Matth. 28,5 *Scio quod Jesum quaeritis*. vss.1207-8 *spero..quod* : Act. 24,26 *sperans quod pecunia ei daretur*. Vs.1304 *fama perstrept quod*.

*vs.819 *An* : als inleiding van een directe vraag doet een appel op het gezonde verstand om hetgeen in de vraag aan de orde wordt gesteld, als onzinnig en onaannemelijk uit te sluiten, *an* = *neque enim*. Macropedius wijkt h.l. in het gebruik van *an* in het klassieke Latijn af, door aan de zin met *an* een vraagzin te laten voorafgaan (tenzij we *Quis nescit* als rhetorische vraag bestempelen), en door het gebruik van de conjunctivus, die als dubitativus en potentialis in deze wendingen gemeden wordt. (Vgl. Menge, *Repetitorium*, §408 en Anm.1-3, pp. 272-3).

vs.893 *apagete* : meervoudsvorm van *apage*, een aan het Grieks ontleend en in het Latijn tot interjectie verstaard woord, dat door het gebruik van de meervoudsvorm nieuw leven krijgt ingeblazen door Macropedius. De vorm wordt "verklaard" door het onmiddellijk volgende *abducite*.

*vss.305, 899 *timere* zonder *ne* is ongebruikelijk.

*vss.1288-9 *Refert..tua dolentis* : het participium *dolentis* is gedeclineerd naar het genitief-begrip dat in *tua* ligt opgesloten : "de zaak van jou brengt met zich mee..". Deze genitivus van het partc. is zonder parallel in het klassieke Latijn. Hor. Sat. 1,1,49-50 gebruikt een dativus *vel dic quid referat intra/ naturae finis viventi*.

*vs.1333 *curare* + *inf.*-constructie is naar bijbels voorbeeld (o.a. 2 Tim. 2,15), evenals Arg. vs.4 *deprehensus* c. *inf.* (o.a. Lev. 13,39).

Nadat we in de rubrieken I en II van dit hoofdstuk de ontlening en (be)nvloed(ing) aan een nader onderzoek hebben onderworpen, willen we inventariseren in welke mate in het taalgebruik van Macropedius de

omstandigheid dat hij als leraar, pedagoog en didacticus werkzaam was, zijn neerslag vindt.

In I. c. is er bij de hapax legomena reeds op gewezen, dat Macropedius deze woorden verklaart door ze in een bepaalde context te plaatsen; deze werkwijze is uiteraard niet beperkt tot deze categorie woorden. In het gebruik van een overvloed aan woorden ontpopt onze auteur zich niet alleen als een navolger van de oude comici (met name Plautus), maar ook als een schoolmeester die zijn leerlingen via synoniemen, pleonasmen en opsommingen ook vanaf het toneel onderricht (Vgl. ook Hartelust, *De dictione*, p.107). Het blijkt vaak, dat Macropedius, in volledige harmonie met de antieke comedie, in een didactisch kader werkzaam is.

In III.1 zal, in het licht van het bovenstaande, de copia verborum onderzocht worden; in III.2 belichten wij op welke wijze Macropedius bij het gebruik van de Latijnse taal creatief werkzaam is geweest; wij menen te bespeuren, dat Macropedius in de speelse werksituatie -die het toneel toch is- aan de leerlingen van wie verwacht wordt dat zij over een flexibele taalvaardigheid beschikken wanneer zij hun intrede doen in de maatschappij, een verbale spiegel voorhoudt.

III. 1. Copia verborum.

*vss.91-2 *curia anxia* en *animi sollicitudo* zijn synoniem, evenals in

*vss.147 *ne miscui* met vs.153 *ne asserui*.

*vs.122 *abliguriunt* wordt verklaard door vs.123 *ossa nudent*.

*vs.138 : de chiastische bijstelling *mala publica* en *privata peior* bij *dictio* verklaart *famigeratio* (hapax bij Plaut. Trin. 692).

*vss.147-52 [zie p. 123] : variatio met didactisch doel.

*vs.233 ούλεις : wordt vertaald in het hieraan voorafgaande verwijt *praedam agis*.

*vs.254 *nugas agis* : dient als vertaling van ληρον ληρεῖς van vs.257 en past aldus in een didactisch kader; cf. Erasmus, *Adagia*, I,4,91 kolom 179 ληρον ληρεῖς = *nugas nugaris, pro eo est, rem frivolam ac nihili facere, seu frustra conari*.

*vs.300 *quatrividui ieiunium* : didactische variatie op vs.213 *quatrividuanam ob inediam*.

*vs.311 *connivet* wordt verklaard door *videns tacet*.

*vss.319-20 *crepantibus buccis* wordt ondersteund/toegelicht door *arrogant*; cf. Erasmus, *Adagia*, III,5,71 kolom 844 B *crepantibus/inflatis buccis* : ter aanduiding van woede of arrogantie.

*vs.323 *edacitas* : variant op vs.298 *ingluvies*.

*vs.324 *penu abligurit funditus* : speelse etymologie met didactisch doel (?); cf. *funditus* = (o.a.) *penitus*.

*vs.342 *lurique sistere* : uitgelegd door vss.346-7 *iudici..ductanda sunt*.

*vs.379 *scommata* (hapax bij Macrobius) = vs.384 *convicio*.

*vs.404 *indicabimus* licht *suggerenda* in vs.405 toe.

*vs.411 *papae..perii* : bereiden in vs.412 *eiulatio* voor.

*vs.430 *ad corvos* wordt als vertaling van het Griekse εἰς κόρακας in hetzelfde vers verklaard door het meer bekende *in malam crucem*.
 *vs.433 *obsequar homini* : wordt in vs.434 toegelicht door *quae voluerit faxo*.
 *vss.434-5 *copiam/ Nihil faciet* = vs.435 *sinet*.
 *vs.442 *delibera* is een verklarend synoniem van *perpende* in hetzelfde vers.
 *Variatio met een didactisch doel vinden we in : vs.418 *amittimur* : vs.461 *fuste deturbavi* : vs.463 *expuli* : vs.465 *amisi* : vs.488 *aspulit*.
 *vs.495 *lixo* wordt in de context van *coquo, torreo* etc. duidelijk.
 *vs.596 *servas me* : is gelijkwaardig aan vss.598-9 *Ament te/ Dii*.
 *vs.597 *sat est verborum* : verklaart in vs.587 *logis finem face*.
 *vs.637 *pudenda* verwijst naar *erubescat* in vs.634; in
 *vs.639 verwijst *licentiam* naar *ni coerceas* [625] en *non resistitur* [644].
 *vs.638 *Celebrant, honestant, efferunt* verwijzen naar *lactet* in vs.633.
 *vss.641-2 *criminum..barathrum* bereidt vss.645-6 *passim flagitium/ Pelus priore pertrahit* voor.
 *vs.726 (ook in 885) *missitant* : wordt verklaard door vss.726-7 *ut musculi/ Taciti silent*.
 *vs.838 *sequester est* : wordt toegelicht door de rest van het vers *perfecto praelia dirimit*.
 *vs.893 *apagete* : wordt door [*sin*] *abducitis* verklaard.
 *vs.896 : het ongebruikelijke *taurea* = gesel, gemaakt van stierhuid, wordt door de context *ulmeis...caedi* toegelicht.
 *vs.928 *petulantiam, lasciviam* zijn vrijwel synoniem.
 *vs.1180 *convasata* staat in een verklarende context van *Fugam parat* in vs. 1165 en *labi* (= o.a. ongemerkt wegglippen) in vs.1184.
 *vs.1208 : Philaetius' reactie *Attamen non ego quidem* verklaart het woord *rigor* in vs.1204.
 *vs.1758 *fidicen* en *psalten* [in de vss.1757 en 1741] lichten elkaar toe en worden verklaard door de context.

III. 2. Creatief taalgebruik.

III. 2. a. Vertaling van Nederlandse zegswijzen. Dit verschijnsel dat ongetwijfeld gestimuleerd werd door Brasmus' *Adagia*, komt in de Asotus minder frequent voor dan in sommige andere stukken van Macropedius. Overigens heeft de introductie van de vertaling van Nederlandse zegswijzen in het Latijn geen erkenning en navolging gevonden (vgl. Creizenach, *Geschichte*, II, pp.92-3).

*vss.44-6 *non latum..Culmum..movebor* : i.p.v. het klassieke *digitum transversum* of *unguem latum*.

Soms hanteert Macropedius als signaal dat hij Nederlandse zegswijzen of spreekwoorden vertaalt, de toevoeging *quod aiunt, ut inquit, ut in paroemia est*. Aldus :

*As. Opdracht vs.16 *Cape igitur hoc manibus (quod aiunt) candidis*.

Andr. 294-5 *latum tibi/ Culmum (quod aiunt) nequitiam cessura sum*.

Hec.1184-5 *Nec ego tibi latum (quod aiunt) culmulum cessurus sum*.

Bass.400 *cernes (quod aiunt) auolasse passerres*.

Andr.613 *in olla canis (ut inquit)*.

Bass.762-3 *canisque/ (Vt in paroemia est) in ollam repserit*.

Bass.899-900 *Vereor..manu (ut aiunt) inani regredi*.

Nederlandse uitdrukking zonder toevoeging :

Andr.85-6 *certare pro subligaculo*.

Andr.343-4 *anserina felibus pariuntur ova*.

Andr.584 *post rete quoque piscaberis*.

Andr. 708 *Tandem suum meo opere tergent podicem.*
Bass. 671 *Merito incidet quam fecit (ut spero) foueam.*

*Vs.229 *quin modo cacas ?* : honende echo van *quin modo siles ?*; het Brabantse dialect bezigt een identieke terminologie die beduidt : "loop naar de duivel". *Quin* drukt in de vorm van een retorische vraag een levendige aanmaning uit met imperatieve waarde.

*vs.601 *grunnire venter occipit* : *grunnire* drukt in het klassieke Latijn het typische geluid uit dat varkens maken of, figuurlijk, andere dieren. Hier komt in het gebruik met *venter* ("mijn maag knort") de Nederlander Macropedius om de hoek kijken. Overigens builde Colax' buik in vs.228 als een wolf; eveneens een "klassieke" onmogelijkheid, maar in het betreffende vers door *ut* op het niveau van een metafoor getild.

*vs.682 *In foribus est malum* : enerzijds een overdrijving van de mededeling, gedaan in vs.678, met *malum* als abstractum voor Eumenius, anderzijds een weergave zonder klassieke parallel van de Nederlandse uitdrukking : "er staat een ramp voor de deur". (Cf. Hec. 1159-60 *mortem patri/ In foribus esse dixeris*, met eenzelfde tweeledigheid en uitgelegd in : vss.1164-5 *Nam mors patri/ certo imminet*).

III. 2. b. Zie INDEX VERBORUM RARIORUM (p.266 vv.), waar een inventaris is gemaakt van woorden of vormingen die zonder klassieke "Belegstelle" door Macropedius gebezigd worden in de *Asotus*.

III. 2. c. Zie de rubrieken II (met name II. 5) en V.

IV. Stijlmiddelen.

De levendige kleuren van de stijlfiguren en -effecten worden door Macropedius met name dan gebruikt, wanneer een affect of emotie wordt geschilderd. Brotisch raffinement vinden we uitgedrukt door deminutiva, die vooral ook metri causa welkom zijn; uitbarstingen van woede krijgen relief door contrasterende initiaalplaatsing; het uitdelen van klappen wordt begeleid door een verbaal ritme; de onstuitbaar lijkende gretigheid van de jeugd snelt voort op de sporten van de climax; uitbundige vreugde zoekt haar uitweg in een overvloed van synoniemen etc. Deze linguïstische levendigheid draagt aldus bij tot de karakterisering van de figuren.

Eerst volgt nu een, niet uitputtende, inventaris van stijlmiddelen; daarna lichten wij nog in enkele passages het gebruik van enige van de meest opvallende voorbeelden toe.

-anaphora : vss.75 [*Post furta, post adulteria, post flagitia*], 100, 101-2, 107, 136-7, 159, 390-1, 449, 493, 627-8, 900, 924, 966-7 (waar de snerpande uithalen van 3x *Tu* de emotie van Philaetius uitdrukken), 994, 1652.

-epiphora : 1413-4 [*noctu fleam, / Diu fleam, semper fleam* tel.

-paronomasie : 100-2 [*amore.amara*], 368-9, 586, 623.

-alliteratie : Arg.9 [*perdit pessimal*], 109, 119-20, 197, 201, 222-3, 368-9, 454, 457, 493, 501, 535, 582-3, 584-5, 587, 814, 816, 817, 898, 1202, 1449.

-triadische structuur : 75 [zie ad "anaphora" vs. 75], 86, 121-2, 1224, 1248, 1649-50, 1657-8.

-climax : 116 [*Industriam, sudorem et ipsum sanguinem*], 450, 627-8, 630, 631-2, 1248.

-chiasme : 139 [*Nala publica et privata peior dictio*], 198-9, 447-8, 627-9, 1357.

-deminutiva : (neologistische nieuwvormingen zijn achter het vers aangegeven) 203-4, 246, 283-4, 469, 551, 590, 591 [*pulposulos*], 600 [*fortunulae*], 1126, 1328, 1341-4, 1355. [*turturella*], 1342 [*vittula*], 1369, 1382, 1423-4.

-hyperbool : versterkt : 411, 556, 743 [*peris*], 557 [*occidi*], 685 [*perimus*], 1460 [*perieris*].

-asyndeton : 624 [*Salax, petulca, lubrica*], 629, 632, 635-6, 638, 963-4, 1077, 1248.

-polysyndeton : 283-4 [*duae animulae et formosulae/ Et molliculae et amabiles*], 449.

-oxymoron : 219 [*Serio iocabar*].

-abstractum pro concreto : 112-3 [*ut/ Indulgeat senectus ultima*], 809, 1340, 1350, 1358, 1361.

-assonantie : 367-9 [*Fore liberi immemores solent :/ Levibus rependunt moribus/ Pro amore amaritudinem*], 1207.

-homoioteleuton : 1245 [*Pater gemit, frater fremit*].

-initiaalplaatsing : 448-50 [*nihil est quod haud praetexero/ Callidus et excusare et incusare et assentari/ Doctissimus*], 963, 1356-7.

-paradox : 1055 [*stygos ignibus*].

-geminatio : 831-2 [*Sic discere/ Sic discere*], 1168.

-drievoudige herhaling : 731-2 [*adesdum/ Adesdum, adesdum*], 831-2.

-trikolon : 814-5 [*Nec me piget pudere nec sordere nec/ Flagari*].

Enkele illustraties van fraaie woordschikking :

*vss.448-50 .*nihil est quod haud praetexero/ Callidus et excusare et incusare et assentari/ Doctissimus* : *callidus* krijgt door initiaalplaatsing nadruk en tilt via de anaphora [*3x et*] *doctissimus* dat eveneens de versregel opent, naar een climax. Door deze inkleding kan de toehoorder inderdaad gaan geloven in de sofistieke kwaliteiten die de spreker zich aanmatigt.

*vss.927-32 [*post..I Temulentiam, petulantiam, lasciviam,/ Post ducta scorta, post domus rem perditam/ Adhuc patris te subtrahis conspectui ?/ Horum omnium non te pudet ? Non poenitet/ Mitem patrem irritasse tantis sceleribus ?* : de anaphora *post*, assonantie en homoioteleuton zijn de hamerende verwijten, terwijl de woede van de spreker tot uiting komt door de explosieve, alliterende *p-* (*pudet..poenitet*), de sissende *-s(-)* en explosieve *-t(-)* van het laatste vers.

*In Koorzang 4 (vss.1415-34) toont Macropedius -zoals overigens in alle koorzangen zijn lyrische kwaliteiten het grootst lijken- zich van zijn poetische zijde; de rustig belerende toon is gemengd met enkele frivoliteiten die meer de schalkse gedragingen van de hoertjes, tegen de gevaren van wie de leerlingen worden gewaarschuwd, weergeven dan dat zij afbreuk doen aan de morele les. Enkele technische kanttekeningen : de asyndetische opsomming in vs. 1415 heeft een overrompelende opzet, de herhaling van *tantis*per [1419] van vs. 1417 op de eerste plaats in het vers heeft een nadrukkelijk, hamerend effect; *lubricum* [1420] geeft door hyperbaton veelzeggende nadruk ("vooral een jongeman die dat is") aan *adolescentulum*, mede omdat dit woord zonder attriboot in vs.1417 voorkwam. Het frequentativum *lactare* (van *lacere*) in vs.1418 krijgt door initiaalplaatsing nadruk en vindt zijn resultatieve voltooiing in *pellegerint*. Het

chiasme in 1421-2 laat ludiek de wisseling van bezit zien; het kleinerende diminutivum *adolescentulum* [1417 en 1419] wordt in *pectuscula* [1423] en *mammulas* [1424] met erotisch raffinement voortgezet; de verspringende dikola in 1427-30 worden beëindigd met het woordspel *amator* - *amaror* [1429-30]; *Vita* [1431] en *Fuge* [1432] geven door hun plaats aan het begin van die verzen een indringend advies.

V. Door Macropedius graag gebezigde wendingen en woorden. Om een inzicht te krijgen in de mate waarin Macropedius een specifieke eigen woordkeus hanteert, hebben wij ter onderlinge vergelijking die toneelstukken genomen waarvan gezegd kan worden, dat zij, gezien de periode waarin zij tot stand zijn gekomen, een bepaalde fase in Macropedius' literaire activiteit vertegenwoordigen:

-Rebelles (=Reb.) en Aluta (=Al.), (1535), ed. Bolte,

-Petriscus (=Petr.), (1536), ed. P.Leyss,

-Andrisca (=Andr.), (1538), ed. F.Leyss,

-Hecastus (=Hec.), (1539), ed. Verschelde,

-Bassarus (=Bass.), (1540), ed. Engelberts.

Deze vergelijking moge daarom een plaats vinden in dit hoofdstuk omdat zij een weerspiegeling is van Macropedius' kunde in *variatio*, een hem kenmerkende vaardigheid.

*Opdracht vs.16 *manibus candidis* : o.a. Andr. 11-2 *animo candido*.

*Arg. vs.6 *Flexis* : Bass. 1008 *plexeris*.

*vs.31 *veritatis tramite* : Hec. 1222 *ad salutis tramitem*.

*vs.44 *candore vel livore* : Prol. Bass. 19-21 *Quid..Aluta.../ Atque id genus aliae obfuerant fabulae, ijs/ Qui candidi ac liuore fuerant liberi ?*

*vs.69 *paucis vos monendos volui* : Reb. Prol. 17 *paucis vos volo monerier*; Al. Prol. 12 *Paucis tamen vos ego monendos censui*.

*vss.89-90 *Ob id inque hanc senectam inexhaustus labor/ Haec occupavit artua.. en 115-7 ubi suam pater/ Industriam, sudorem et ipsum sanguinem/ Suis beandis liberis impenderit*, : Reb. 83-8 (verzuchting van moeder én vrouw) *Sed neque parum accalerant mihi/ Gravem hanc senectutem graves curae omnium/ Rerum domesticarum et immitis iugum/ Mariti et ingens prolium curatio,/ Quibus locupletandis honestandisque diu/ Noctaque pervigilo*.

*vs.113 *Indulgeat genio* : Hec. 118 *genio dicavi* ; 872-3 *genio meo..obsequens* (=Asot. 1137, 1176); Petr. 950 *genio suo indulgent*; Asot. 1194 *frena laxabo genio*; Asot. 1608-9 *meo/ Genio sacrificandum erit*.

*vs.122 *Edunt, bibunt et abliguriunt* : Andr. 704-5 *Edunt, bibuntque et abligu- riunt/ Quae sunt domi*.

*vss.132-3 *praecipitesque eunt/ In omne flagitium* : Hec. 1209 *Is tandem in omne flagitium praeceps ruit*.

*vss.138-9 *famigeratio..peior dictio* : Andr. 610 *Rumor malus, talisve famigeratio*.

*vss.154-62 *Quid ergo iure obiecerint ?/ An indulgentiam,..[160] Nam eosdem ob hoc/ Et paedagogo tradidi neque corrigi/ Unquam vetabam..* : Petr. 12-8 *Atque illae [nl. de domme moeders] quidem,/ uti videant suam per indul-*

gentiam/ Gliscere suarum prolium licentiam,/ Hi [nl. de knapen] *vero ut..velint..optimis subesse praeceptoribus.* Petr. 266-74 Koorzang, strofen 1+2 : toegeeflijkheid van de ouders betekent de ondergang voor de kinderen. Eenzelfde gedachte spreekt uit Koorzang 1 en 2 van Reb., vss.234 vv.

*vs.158 *ulmeis* = van olmenhout : Petr. 455, 618-9; (Asot. 158, 380, 896) = bont en blauw geslagen worden : Andr. 1008, Reb. 247, Hec. 257-8. (Asot. 296, 439, 1438-9).

*vs.158 *flagris acribus*..vs.163 *acrioribus* : Petr. 235-6 *flagris acerrimis*; Andr.57 *acribus flagris*.

*vs.174 *Nemo potest corrigere quem deus arbiter/ Despexerit* : Petr. 534-5 *Quamvis enim impossibile sit/ Corrigere quem Deus oderit*.

*vs.186 *sospes redi, sospes vale* : Hec. 176 *valet sospites*; Petr. 112 *sospes redi*.

*vs.189 *delirus senex* en 1210 *delirat senex* : Petr. 838 *senex delire*.

*vss.194-5 *epularier, baccharier,/ Scortarier* : Petr. 630 (idem).

*vs.202 *sympotrias* : Andr. 132 en 312 (idem).

asoticas : Reb. 544 *Asotici duo adulescentuli*.

*vss.203-4 *homunculos/ Bellos* : Petr. 769, Al. 228, Reb. 325, 558-9 (idem).

vss.206-7 *veluti canis/ Famelicus* : Al. 85-6 *et venter ut famelicus/ Canis* Bass.987 *famelicum..me* ; Andr. 1140 *famelico viro*.

*vs.208 (en 1106) *Ipsum volo praevertare* : Bass. 484 *Vade citius si fors queat praevertier puella*.

*vs.222 *tympani instar turgeat* en vs.246 *flaccidus* : Hec. invoeging vs.182 *turgidus...flaccidus* ; Al. 107-8 en 112 *Vt tympanum*.

*vs.226 en 1639 *videor renatus* : Petr. 1041 (idem).

*vss.236-7 *Graecarier/ Malim atque pergraecarier* : Andr. 271 *Edis, bibis, graecaris atque aes prodigis* en 484 *palam graecata sim*.

*vs.241 *scitissime scio* : Petr. 971 *scite scitus*.

*vs.252 *senex tam tetricus* ..vs.253 *Aristippum* : Reb. 161 *illum Aristippum senem fronte taetrica* ?

*vs.264 (rem) *vinariam* : Bass. 698 *symbolum vinarium*.

*vs.270 *Beas, beas me, sancta saturitas mea* (vss. 1538, 1609) : Bass. 160-1 *Dea Saturitas Sancta* ; Bass. 632 *Me sancta servet saturitas* ; Bass. 932 *O diua Saturitas* ; Al. 88 = 297 *Ita sancta amet me Saturitas*.

*vs.285 *huius farinae* : Petr. 952 (idem).

*vs.286 *bibesius* : Andr. 457 *Ubi modo meus bibesius* ?

*vs.295 *obganniverint* : Bass. 107 *Quod obstrepat semper mihi atque obganniat*.

*vs.325 *te id arguente..* vs.326 *si..conniveas* : Petr. 268-9 *Ne moribus petulantium/ Conniveat, sed arguat*.

*vs.349 *doli commenta* : Bass. 488 *doli insiti commenta*.

*vs.350 *Amor parentis in suos* : Petr. 266 (idem).

*vs.379 *scommata* : Andr. 479 (idem).

*vs.383 *fideliior sit obsecro* : Andr. 963 *Tuam fidem obsecro, obsecro, heu*.

*vs.404 *probe mones* : Petr. 99; Hec. 264 (idem).

*vs.414 *recte mones* : Hec. 140 (idem).

*vs.405 *mora est periculo* : Petr. 872 *mora in periclost* ; Reb. 376 *longa est mora omnis* ; Reb. 747 *Periculum in mora est* ; Reb. 775 *Timeo, mora sit discriminis*.

*vs.405 *suggerenda* (=aanraden) : Hec. 151 (idem).

*vs.573 *suggeris, 1767 suggeram* (=ter sprake -, op de hoogte brengen) : Hec. 699-700; Petr. 72, 893 (idem).

*vs.417 *virii integerrimi* : Andr. Arg. 1 *virii duo integerrimi* ; Hec. 639 *amicis integris*.

*vs.432 *ne condiat..condimine* : Andr. 237-8 *si condiat/.condimine*.

*vs.436 *lepusculum et anseres* : Andr. 102, 666, 943 (idem).
 *vs.445 *Quid ante tempus es miser..* : Bass. 867 *Quid misera et ante tempus es?*
 *vs.451 *Trux carnifex* : Petr. 350; Reb. 328 ..senex, trux, carnifex.
 *vs.476 *in portu silent* : Al. 103 *In portu adest salus tibi* ; 178-9 ..sunt in vado/ *Modo spes meae*.
 *vs.495 *lixo* : Bass. 359 *elixabimus*.
 *vss.516-7 *incidit..in/ Casses Meos* : Andr. 1162 *In cassibus meis lupus prehensus* ; Bass. 448-9 *Id incidit mihi in/ Casses meos* ; Petr. 898 *Delator in casses tuos feram inferet*.
 *vs.547 *liceret..libet* : Petr. 1232-3 *per licentiam/ Quicquid libebat id licere credidi*.
 *vss.591-2 (en 1037) *pulposulos..feras et id genus alias* : Reb. 880 *Istae ferae pulposulae*.
 *vs.595 *Vinum, iocus, risus* : o.a. Andr. 107 *risu, iocis et potibus*.
 *vs.597 *sat est verborum* : Reb. 289 (idem).
 *vs.605 *Porrigere frontem* ; vs.1250 *frontem exporrigere* : Bass. 78 *exporrigere frontem* ; Andr. 462 *exporrigendus animus est*.
 *vs.622 *Nonet ipsa res* : Andr. 881 *res monet, abeo*.
 *vs.632 *improbis, impiis* : Reb. (ed. Bolte, p. XXXII) vs.91 *Vt exhibent se liberi ? ::Probe ac pie*.
 *vss.641-2 *criminum..barathrum* : Hec. 1302 *Barathroque desperationis*.
 *vss.658-9 *me verbera atque opprobia manent* : Petr. 1130-1 *manent/ Ne forte verbera*.
 *vs.666 *vafricie* : Andr. 332 *vafriciem* = Bass. 1005; Petr. 800 *vafricies*.
 *vss.677-9 *Nihilominus labascit animus impotens,..Nutant gradus, artus tremunt, pallent genae* : Bass. 765-7 *Quid patior ? Heu miser pauore contremo, Nutant genua, comae rigent, animus quoque labascit*.
 *vss.707 + 711 *Clausum ostium est, validissime pulsavero..Nemo audit, equis aperiet mihi ostium hoc ?* : Al. 270-2 *Quis has fores recludet ? Equis aperiet ?/ Pulsabo validius. Quis, inquam, aperiet has/ Ambas fores ? Exaudiet hic nemo omnium ?* ; Andr. 625-6 *Andrisca mea, aperi ostium! Heus heus, uxor, huc/ Gressus move! Quid agis ? Ades? nullus aperit*.
 *vs.722 *bacchantium et heluantium* (subst. *heluonum* in vs.752) : Bass. 616-7 *Mendacium, voracium, rapacium/ Et heluantium Imperator, heus.* ; Andr. 559 *Tantus subinde hic strepitus est bacchantium*.
 *vss.726-7 *nam mussitant../ Taciti silent* : Andr. 865 *heus, mussant, silent*.
 *vs.727 *Taciti silent* : Al. 64 *et, si adloquor, muti silent*.
 *vss.739-40 *Quid hic tibi clamatio est/ Pro his aedibus..?* : Andr. 637 *Quid pro his fuit contentionis aedibus ?*
 *vs.741 *tuove in sterquilinio sordido* : Petr. 840-1 *vel ad corvos, vel ad/ Tua sterquilinia*.
 *vs.743 *Hocine volebas ?* : Reb. 278 *En hoc volebas ?*
 *vs.746 *Tu, urbane scurra* : Petr. 775-6 *Sed fraudulentum ut plurimum sunt urbici/ Et rustico imponunt, quant modo commodi* ; Al. 67-8 *verum improbum genus, quod urbes incolit;/ Nam rapere dumtaxat studet, nihil dare*.
 *vs.768 *opiparis dapibus* : Bass. 359 *opipare elixabimus ?*
 *vs.779 [cf. 313] *Nam abactus est, explosus est* : Andr. 311 *Abactus est minator; euge, explosus est*.
 *vss.787-8 *Sint suae curae omnibus/ Curantibus* : Reb. 251-2 *et linquamus has curantibus/ Curas graves.* ; Petr. 1207 *Cave graves grave gravioribus malis*.
 *vs.821 *cloaca* : Al. 335 *cloacam adi!* Andr. 412 *Sile, cloaca*.
 *vss.831-2 *Sic disce, sic disce* : Petr. 632-3; Reb. 278-80 *sic discito* (4x); Andr. 963-8 *sic discito* (4x).
 *vs.852 *animi causa* = *animi gratia* (vs.177) : Hec. 298 (idem).

- *vs.870 *stando, restitendo, eundo, redeundo* : Al. 61-2 *Ego quidem/ Sto restito, sedeo, resideo.*
- *vs.874 *Praeterit hora prandii* : Andr. 589 *Iam praeterisse prandii horam nuncio.*
- *vss.891-2 *Te morte dignum teque plectendum horrida poena crucis/ Pronuncio. Clangat tuba.* : Reb. 796-8 *mortis/ Sententia damnamus et crucis ultimo plectendos/ Pronuntiamus supplicio.*
- *vs.892 *Heu, sic separas me, amara mors ?* : Hec. 983-4 *Iam nos separat/ Amara mors* ; Hec. 988 *Sic separat nos dira mors ?* ; Hec. 1754 *Sic separas charissimos, amara Mors* ? ; Petr. 1305 *Itane nos separas, amara mors ?*
- *vs.895 *ad phylacam trudier* : Petr. 427 *phylacae adducier.*
- *vs.917 *in morem turturis* : Hec. 985 *more turturis.*
- *vs.945 *tempus teris* : Hec. 604-5 *diem/ ..ocio teris.*
- *vs.947 *sat λόγῳν* : Petr. 1313 *satis λόγῳν.*
- *vs.1002 *Animaequior ..es* : Petr. 1204 *animaequior sis* ; Andr. 754.
- *vss.1016-7 *gestu actuque liberalibus/ Praestare cunctis nitere, quibus imperas* : Hec. 844-5 *mancipia../ Quibus imperas liberrime.*
- *vs.1021 *[ne quidem] Catellus unquam mutiet* : Bass. 321 *ne canis quidem in te mutiet.*
- *vs.1024 *Praecide funem* : Andr. 1065 (idem).
- *vss.1034+ 1036 : *Quid, bellial, adeptus es,../ Per cerberum, tu bardus es* : Reb. 210 *Quid, Larcoballe, nactus es ?* Reb. 298 *Per Cerberum, tu obtusus es.*
- *vs.1043 *Magnamque vim pecuniae ?* : Hec. 765 *Auri argentique vim.*
- *vs.1045 *inhians* : Andr. 596-8 *Si tu..minus inhies.*
- *vs.1063 *probatu ponderis* : Petr. 779-80 *monetaque/ Si publica et probata sit.*
- *vs.1068 *insidiabimur* [subj. diuivels] : Hec. 1466 *Iuvenibus insidiemur* [subj. Satan en Mors].
- *vss.1085-6, 1125 [cf. 595] *ventri, gulae et Veneri* : Hec. 76-7 *gulae et ventri* ; Hec.248 *Et ad voluptatem gulae atque Veneris indulgentior.* ; Reb. 491-2 *Bant curae graves/ Indulgeamus et gulae et genio et iocis* ; Reb. 494-5 *cuticulam/ Curemus Cerere, Baccho et epulis splendidis.*
- *vs.1097 *Pro irretiendis piscibus* : Andr. 1133 *Nisi iam lupum irretiverit.*
- *vss.1109-11 *ex cruce..pensilem* : Hec. 6 (Ed. Verschelde p.69) *in cruce pensillis.*
- *vs.1110 *promum atque condum* : Bass. 175-6 *Et promus et condus meae../ Domus es* ; Andr.274 *Si ego condum agam, tu promum agas.*
- *vs.1125 *Parentur omnia, quae ad gulam et Venerem attinent* : Reb. 570 *Paratan' omnia, quae ad Venerem opus sunt ?*
- *vs.1137 *Genio obsequendum* : Hec. 872-3 *satis genio meo et/ Veneri obsequens.*
- *vss.1145-6 [cf. 595] *Cum suavis puerulis et dulcibus/ ..poculis* : Petr. 470 *Baccho, dapibus et puellis candidis.*
- *vss.1146-9 *dum comes/ Vita, quia cras moriamur; haud praetereat hic/ Flos temporis, rosis coronemur prius/ Quam marceant;* : Hec. 208-11 *Non temporis flos transeat, vernis coronemur caput../ Rosis, priusquam marceant.*
- *vs.1155 *Haec..patri celanda sunt* : Petr. 753 *:Poterunt domi celarier ? ::Poterunt patri.*
- *vss.1162-3 *est,../Quod in tuum effundere sinum cupio* : Andr. 29-30 *est quod.. tuum/ Fundam in sinum* ; Petr. *in sinum fundam.*
- *vs.1191 *obstreptentes liberos* : Bass. 107 *Quod obstrepat mihi atque obganniat.*
- *vs.1197 *enecas me* : Andr. 748; Petr. 444 *Ne vos quoque enecabitis ?*

- *vs.1226-8 *fruere iis quae parta sunt* [: Hec. 93 *partis frui*] *dum fors sinit*,/ *Dum luce vitae vesceris* : Hec. 108-10 *Age fruamur his/ Praesentibus, dum aetas favet, tempus iuvat/ Fataque sinunt.*
- *vss.1244-5 *fruamur optatis diu/ Complexibus* : Andr. 879-80 *ut ex sententia/ liceat frui Cupidinis complexibus.*
- *vs.1250 *valeant* [= *pereant*, *abeant*] : Andr. 133 *Haec valeat, illae insaniant*,/ Reb. 328 *Valeat Aristippus senex.*
- *vs.1275 *improbis proba* : Hec. 858 *Sed improbum iussum probe abnuimus.*
- *vss.1292-3 *Adhaeret is spurcissimis/ Meretricibus* : Petr. 21 *sodalibus adhaerere perditissimis* ; Petr. 374 *qui adhaesit noxiis.*
- *vs.1320 *savage* : Hec. 163; Petr. 261 *sategero.*
- *vs.1328 *turturellae..comptulae* : Reb. 498-9 *Veneres* [= As.1340] *oportet adsient/ Formosulae atque comptulae.*
- *vs.1343 *galbanum,..storaca* : Hec. 373 *styrace..galbano.*
- *vss.1412-14 *Quisnam dabit/ Capiti meo fontes aquarum, ut lacrimet, noctu fleam,/ Diu fleam, semper fleam te..* : Hec. 1745-6 *Quis det meis oculis perennes lachrymas/ Aut sempiterna flumina.*
- *vss.1419-20 *adolescentulum..lubricum* : Hec. 1025-6 *verum puer ubi lubricam adolescentiae/ Aetatem attigit.*
- *vs.1427 *acceptus es* : Petr. 724 *acceptior* ; Reb. 568 *erimus/ Accepti adferentes praedam* ; Andr. 129 *bene est, amicule, acceptus es.*
- *vss.1438-9 *Fecere.. Totum ulmeum* : Hec. 257-7 *ulmei reddier.*
- *vs.1452 *Apaga a gula nexum hunc mea* : Reb. 67 (ed. Bolte, p. XXXI) *Si non gulae laqueum abstulisset vir pius* ; Reb. 818-9 *Nam qui, laqueo dum stringitur/ Gula, transitum.*
- *vs.1472 *Boni Ioves* : Hec. 757 *pii Ioves* ; Petr. 1295 *optimi Ioves.*
- *vs.1485 *Asotus et re et nomine est* : Reb. 513-4 *re et nomine/ Bromius vocor*, Reb. 539 *Necastor illa nomine et re fuscule.*
- *vs.1522 *o mea viscera* [= *kind*] : Hec. 983; Petr. 604 *edax tuorum viscerum.*
- *vs.1573 *in abditum..domus* : Hec. 881 *ex abditis domus locis.*
- *vs.1584 *subolevit huic* : Petr. 157-8 *..ei..Suboleverit.*
- *vs.1598 *in cruce[m] tibi debitam* : Petr. *si cruci suffixus esses debita.*
- *vs.1603 *quid vult dari* : Andr. 674 (idem).
- *vs.1608 [cf. vs.270] *hoc die meo Genio mihi sacrificandum erit* : Hec. 118 *hunc diem Genio dicavi.*
- *vs.1618 *cute lurida* [vs.1453 *ore lurido*] : Hec. 1707 *cutisque lurida obsita.* *situ* : Hec. 1052 *oblitaque situ.*
- *vs.1640 *Profecto lacrimas tenere non queo prae gaudio* : Hec. 785-6 *Non queo tamen..Quin lachrymer = Asot.* 1677.
- *vs.1678 *mihi quoque lacrimas excutit* : Hec. 1357 *lachrymas mihi excuties.*
- *vs.1694 *benignum et obvium* : Hec. 855-6 *patrem vobis benignum et obvium ?*

VI. Metrum.

Een totaaloverzicht van de diverse metra die door Macropedius in zijn toneelstukken gebruikt worden, is te vinden in Engelberts, *Bassarus*, pp. 45-48. Wij zullen daaruit een resumé geven dat de Asotus in metrisch opzicht ontsluit en aangeven waar en hoe Macropedius het metrum bepalend laat zijn voor zijn taalgebruik.

De Asotus is in de volgende metra geschreven :

-iambische trimeter : opdrachtbrief, de enige die in de stukken van Macropedius metrisch is.

Proloog ; I, 1-3 ; II, 4 ; III, 1-6, 9-10; IV, 1-6 (in scene 6 bevindt zich in de vss. 1255-61 en 1268-74 een glyconeus) ; V, 1-2, 6-9 ; Epiloog.

-iambische tetrameter : II, 1-3, vss.548-602 ; III, 7-8 ; IV, 7-8 ; V, 3-5.

-iambische dimeter : I, koor ; II, vss.525-47, waarvan catalectisch : 530-2, 540-1 ; 603-22, waarvan catalectisch : 609-10, 617-20; koor. III, 11 ; koor ; IV, koor.

-glyconeus : 1255-61 (parafrase van een gedeelte van Erasmus' vertaling van Iphigeneia in Aulis) ; 1268-74 (Erasmus' genoemde vertaling zelf).

De namen die Macropedius voor zijn metra bezigt, zijn misleidend; met *senarii* bedoelt hij niets anders dan iambische trimeters, zoals hij overigens in titulo boven verschillende scenes zelf aangeeft : bijv. I, 2 *iamb. trim.*, vel *senarii* en III, 2 *trimetri, ut superiores*, nadat in III, 1 *iamb. senarii* zijn gemeld. Hetzelfde geldt voor de iambische tetrameter : deze treft men aan als *octonarius* (*octonarii, ut superiores* na een hieraan voorafgaande vermelding van *iamb. tetrametri*) of *quadratus*, op dezelfde wijze (*Quadrati, ut superiores*). Ook in het gebruik van het metrum past Macropedius zich aan de schoolsituatie aan en wil hij de kinderen niet in verwarring brengen met de vele oplossingen die in de comoedia palliata gebruikelijk waren. Voor "zijn" iamben geldt slechts, dat ze in alle voeten, behalve de laatste, vervangen kunnen worden door een tribrachys, en in de oneven voeten door een spondaeus, dactylus, anapest of proceleusmaticus.

Macropedius' vertrouwdheid met een grote verscheidenheid aan metra is naast de studie van de antieke toneelschrijvers ongetwijfeld ook te danken aan andere factoren, zoals de grote invloed die Reuchlin ook in dit opzicht op onze auteur heeft uitgeoefend. Volgens Hugle, *Einflüsse*, pp.20 en 22, is het gebruik van de iambische trimeter i.p.v. de voordien gebezigde senarius een innovatie van Reuchlin, en geen ontlening aan de comoedia palliata. In feite is de situatie deze, dat de metrische wissel door Reuchlin werd overgehaald, zodat Macropedius e.a. op het juiste spoor werden gezet en enerzijds op eigen kracht konden voortgaan, anderzijds ook konden steunen op metrische uitgaven van Terentius (Melanchton, 1516) en Erasmus' verhandeling over de metra van Terentius'.

1, Vgl. Hugle, *Einflüsse*, pp.23 en 26 ; Creizenach, *Geschichte*, II, pp.65-6.

De koren, die in het algemeen in iambische dimeters zijn gesteld, bieden behalve de gelegenheid meer spelers in het stuk te betrekken en zang en dans te beoefenen, ook de mogelijkheid metrische bedrevenheid te tonen. In de uitgave B (Utrecht 1554) is een muziekannotatie aangebracht bij de koren en de vss.525-47, 603-22, 1255-61, 1268-74 ².

Rivaliteit met hun antieke voorgangers en duidelijke actenindeling kunnen naast bovengenoemde aspecten voor sommige humanisten een reden zijn geweest koren in hun stukken op te nemen³.

Bij de keuze van de vorm van het koor heeft Reuchlin zich laten inspireren door de Midden-Comedie, blijkens een uittaling in zijn eigen commentaar op Henno, Prol. vs.3, p 98 waar hij bij *Comoediam* vermeldt : *secundae aetatis iuxta Diomedem grammaticum*. ("Een comedie van de tweede periode, naar het oordeel van de taalgeleerde Diomedes" [Een grammaticus uit de tweede helft van de vierde eeuw, die een *Ars* in drie boeken schreef]). Reuchlin acht zich dus door de wijze waarop hij comedies schrijft een navolger van de Midden-Comedie, waarin, vergeleken met de Oude Comedie, de plaats van het koor aanzienlijk teruggedrongen werd, om in de Nieuwe Comedie helemaal te verdwijnen ⁴.

We achten niet uitgesloten, -nogmaals zij verwezen naar Macropedius' bekentenis dat zijn inspirator Reuchlin is- , dat Macropedius ook wat de vorm van het koor betreft door deze innovator van het Grieks in het Duitse taalgebied is beïnvloed. Reuchlins Henno valt uiteen in vijf bedrijven met een koorzang aan het einde van de eerste vier bedrijven. De koren nemen in dit stuk geen deel aan de handeling en er is niet gepoogd om ze met de plot te verbinden.

De wijze waarop Macropedius zijn koren een plaats geeft in de handeling, is hiermee niet in overeenstemming. Immers bij hem zijn de koren nauw met de voorafgaande handeling in de bedrijven verweven.

In de *Asotus* is de eis van het metrum soms bepalend geweest voor de morfologie en de syntaxis. Dit is in een aantal gevallen duidelijk te

---

2. Vgl. hiervoor de artikelen van R. von Liliencron, *Viertel-Jahrschrift für Musikwissenschaft VI* (1890) en de ongepubliceerde doctoraalscriptie van W.H.J. Dekker, *Georgius Macropedius en de Muziek*, Utrecht 1970.

3. Engelberts, *Bassarus*, pp.42-5; P. Leys, *Commentaar Petruscus*, pp.271-4; Creizenach, *Geschichte*, II, 88-90.

4. Vgl. ook Creizenach, *Geschichte*, II, p.45; Duckworth, *Roman Comedy*, p.23; Engelberts, *Bassarus*, schetst op pp.44-5 de ontwikkeling en de vorm van het "Humanistenkoor" door te verwijzen naar een passus bij de grammaticus Euanthius [4-de eeuw n. Chr],

constateren. Zo bij

-het gebruik van Griekse naamvalsuitgangen ter vermindering van elisie :
* Opdracht vs.19 *xenion* ; het klassieke Latijn kent slechts *xenium*; het Grieks *το ξένιον* / *ξένιον*.

*vs.58 *logicon* i.p.v. *logicum*.

*vs.1741 *psalten* : van *psaltes*, -ae.

-het gebruik van *utrumne* in vs.340 i.p.v. het meer gebruikelijke *utrum* "spaat" een lettergreep.

-het gebruik van een aantal vormen die in het klassieke Latijn weinig of niet gebruikelijk zijn :

*vs.432 *condimen* i.p.v. *condimentum*.

*vs.941 *subrigendus* : een niet klassieke vorm voor *surgendus*, cf. vs.1215 in *crucem subrectus est*. Wellicht is de vorm ook gebezigd ter sterkere visualisering, immers de manier waarop schuldigen "aan het kruis omhoog rijden" is op deze wijze beeldender dan de vorm met syncope.

-Ook het frequente gebruik van enige andere taalkundige vormen dient voor een (belangrijk) deel op rekening van het metrum geschreven te worden; dit geldt o.m. voor *archaische vormen (zie I. 1. d. 1-4 van dit hoofdstuk); *deminutiva; *indicativus in een indirecte vraag. (Cf. vss.1298-9 waar ind. en coni. naast elkaar voorkomen); *niet inchoatieve verba i.p.v. het meer gebruikelijke inchoativum. (Cf. vs. 1208 *resipiet* i.p.v. *resipiscet*); *het incorrecte gebruik van tempora. Wellicht is wat dit laatste betreft Macropedius beïnvloed door Plautus, die terwille van populaire, vulgaire wendingen "zondigt" tegen modi en tempora, cf. Ps.795-6 *quin ob eam rem Orcus recipere ad se hunc noluit, / ut esset hic qui mortuis cenam coquat*. (Voor meer voorbeelden, zie Brix ad Mil.Glor. 131). In Asot. : vs.1334-5 *Res postulare ut..valedicam*.

-syncope :

* bij verba : Prol.vs.12 *exularat* ; vs.333 *vocarat* ; vs.1181 *curarat* ; vs.1303 *reduxtis*.

* bij substantiva : vs.688 *tegias* (*tegulas*) ; vs.860 *prostibulum* (*prostibulum*) ; vs.1552 *neblones* (*nebulones*).

- -re i.p.v. -ris als persoonsuitgang bij verba :

vs.477 *sequare* ; vs.1198 *merere* ; vs.1351 *videre* ; vs.1454 *agitare* ; vs.1605 *nugare*.

VII. Samenvattend overzicht.

Op het stramien van de afzonderlijke lijnen die in dit hoofdstuk getrokken zijn, tekent zich het volgende patroon af : de ontleening aan en (be)ïnvloed-(ing) door Plautus, hoewel vertekend door Macropedius' aanpassing van het metrum aan de schoolsituatie, is zeer omvangrijk; ook de Bijbel legt een groot gewicht in de schaal van het taalgebruik. De ontleening aan en/of beïnvloeding door een van deze beide categorieën wordt mede bepaald door de opzet van het stuk : in de bedrijven 1 t/m 3 is door de aard van het daar gebodene (vgl. het Hoofdstuk "Inhoud en motieven") het Plautijnse karakter het grootst, hoewel daarin ook andere taalelementen dan de aan Plautus ontleende voorkomen.

In de bedrijven 4 en 5 wordt de omstandigheid dat de Bijbelse parabel van de Verloren Zoon het draagvlak is van de handeling, weerspiegeld in het taalgebruik waarbij de eerder gemaakte beperking *mutatis mutandis* ook nu geldt. Het blijkt, dat onze auteur de taal aanpast aan de persoon, het type dat in het stuk voorkomt, m.a.w. het taalgebruik draagt bij tot de karakterisering van degene die aan de toneelhandeling deelneemt. Zo is de parasiet Colax de Plautijnse figuur bij uitstek; een groot bestand van het aan Plautus ontleende taalmateriaal komt uit zijn mond; de verbale humor die zijn broodwinning in belangrijke mate garandeert, is rijkelijk voorhanden zowel in ontleening aan als in navolging van Plautus. Het taalgebruik van Bumenius daarentegen is doorspekt met frases en taalelementen uit de Bijbel. Men kan stellen, dat deze twee figuren in dit opzicht vertegenwoordigers van uitersten zijn; de overige gestalten nemen al naargelang hun rol - bijv. Goede of Slechte Knecht - een bijna evenredig deel van Plautijns of Bijbels woordgebruik voor hun rekening.

Men moet deze bewering echter niet te absoluut zien. Het zou afbreuk doen aan de literaire bedrevenheid van Macropedius indien men hierin geen nuancering zou aanbrengen : zijn *variatio*, metrisch aanpassingsvermogen, stilistische fijnzinnigheid, zijn -vooral in de koren- lyrische kwaliteiten, grote belezenheid en didactische bewogenheid zijn de instrumenten waarmee naadloze verbindingen tussen uiteenlopende taalsferen tot stand worden gebracht.

Daarbij komen nog de volgende aspecten. De ontleening en/of beïnvloeding vindt meestal niet in opeengehoopte vorm plaats, althans niet op een dergelijke wijze dat daardoor Macropedius tot een cento-poëet wordt. Woorden die bij Plautus tesamen één vers vormen, worden door Macropedius gespreid over een aantal verzen (cf.1236-9), terwijl onze auteur ook regelmatig van de mogelijkheid gebruik maakt om woorden of versgedeelten die bij (een) auteur(s) verspreid voorkomen, tot verzen of een vers te combineren (cf. 558, 1468-9, 1544-51, 1569-70).

Bovendien verloopt de ontleening veelal niet rechtstreeks : veel van wat met name uit Plautus' werk stamt, wordt via de *Adagia* van Brasaus binnengehaald. In het algemeen vormt deze spreukencollectie een magazijn waarvan de deur door Macropedius nogal vaak geopend wordt.

Het typeert Macropedius, althans in dit "jeugdwerk" de *Asotus*, dat hij zich graag baseert op een autoriteit, die niet uit de klassieke oudheid stamt. We constateerden reeds (Zie het Hoofdstuk "Geboortjaar van de *Asotus*") dat de

correcties die Erasmus in zijn herziening van de Vulgata aanbracht in de parabels van de Goede en Slechte Knechten en die van de Verloren Zoon, goeddeels samenvallen met de betreffende passages in de *Asotus*.

De - door velen⁵ als geforceerd afgeschilderde - parafrase van een gedeelte van Erasmus' vertaling van Euripides' Iphigeneia in Aulis verraadt eveneens een grote gerichtheid op de Prins der humanisten.

Ook Reuchlin is als auteur van met name Latijnse comedies voor Macropedius van grote betekenis gebleken. (Vgl. o.a. II, 6 b).

Als laatste facet dient Macropedius' creatieve instelling (vgl. daarvoor o.a. zijn vertalingen van Nederlandse zegswijzen) genoemd te worden, een instelling die levendig werd gehouden door zijn betrokkenheid op zijn leerlingen en op wat de maatschappij later van die leerlingen zou vragen : een flexibele vaardigheid in het *Latine loqui*, of beter gezegd *christiane dicere*.⁶ Immers dit *Latine loqui* dient men niet met Ciceroniaanse normen te meten. De *Asotus* demonstreert rechtstreeks en in optima forma wat Macropedius op het gebied van vorming nastreeft : een integratie van Bijbel en christelijke auteurs met de *bonae litterae*. Deze directe propaganda plaatst hem naast Erasmus door zijn welhaast tastbare overtuiging dat een mens pas echt "humaan" is als hij even vroom als geleerd is. In een langdurig schoolprogramma dient deze balans tussen geleerdheid en vroomheid gevonden te worden. Macropedius, priester van de Broeders van het Gemene Leven, werpt in zijn bescheiden rol van leraar weliswaar een minder omvangrijke schaduw dan de reus Erasmus, maar levert een onschatbare bijdrage aan de *studia humanitatis*.⁷

---

5. Best, *Macropedius*, p.36, acht deze inlassing schoolmeesterachtig, een ongepaste vertoning van eruditie en een anachronisme in het geheel van het stuk. Spengler, *Der verlorene Sohn*, p.47, beoordeelt de passage als een "humanistische aardigheid" die de dramatische illusie dreigt te verstoren, maar die overigens weinig kwaad kan aanrichten in het bladvuillende vierde bedrijf.

6. Vgl. ook F. Leys, *4 polen*, p.146 : *Maar de diverse invloeden en de persoonlijke tinten verwijderen het doodse, onnatuurlijke karakter van latere uitingen van het Humanistisch Latijn, dat voor het Latijn uiteindelijk een soort fataal gevolg had.*

7. Vgl. F. Leys, *4 polen*, p.149 : *Ook op taalkundig en lexicologisch gebied is de Bijbelse invloed voelbaar; Macropedius is immers van oordeel dat naast de soms té uitgesproken Ciceromanie van zijn tijdgenoten het "christiane dicere" moest worden geïntegreerd; uit die verschillende taalsferen kon men dan een eclectisch opgebouwd instrument maken.*

Col. Dñ decepto perdisse te flagris.
Meam mediam querebar, & celus obtulit.
Com. Compendiam dictis volo nostris Colax,
Sero iocabar Col. audio, venit tunc
Si consulas, nam id vnicum est quod me beat.
Si eluseris remanda res aliunde erit
Com. Ego faciam hodie, vi tympam. multar surgens
Veni et tuas Colax, videberis quoq.
Fortis verum (ne sis) gemellis fortibus.
Col. Et gaudeo atq. exultio vera si auxilias.
O Iuppiter videor remansu, gestuo
Audire. Com. cum audas, cum filia tua.
Col. Sileo, etiam si videret vi lupus viulens. Com.
Sile Col. hem. Cō. quā mō filies? Col. qñ mō cecant
Et iam ne habes ludibrio? Com. noli Colax
Ira fieri, nam te velut ornatum dabo
Sub hoc die fartissimum. file modo.
Col. Prædam meis e dentibus rapis hoc evila
Qñd vult evila? & modo caret modo, iace
Compendiam. Com. compendio dicta opus.
Sed ipse gratias modo. Col. gratiar
Malim atq. pergratier. Com. facitior
Noli esse quā prudentior. Col. prudentior
Immo esse quā facitior nouero, si eris
Vade, in dies (si occasio) esse has duos
Secutissim. (cio atq. prudentissim).

Afb 4. Titelblad van de uitgave 's-Hertogenbosch 1537 en pagina A 7^r van
dezelfde uitgave (= in onze uitgave vss 216-241)

EPISTOLA MUNIFICENTIA. Iambico trimetro
Georgius Macropedius Godofrido Bollio,
Traiectinae civitatis Consuli
meritissimo S. D.

1. Quia non modo de me, sed et de omni domo
Nostra bene meritis es, vir ornatissime,
Volui profecto saepe gratificari
Aliquo tibi munusculo. Verum quia
5. Neque aureo neque gemmeo neque tyrio
Inops quoque, tentabo litterario.
Scripsi olim adolescens trimetris versibus
Et tetrametris, ea phrasi et facundia,
Qua tum per adolescentiam et mala tempora
10. Licebat, evangelicum Asotum aut Prodigum,
Omnis quidem mei laboris initium.
Cum igitur sciam te nostra, quanquam vilia,
Non prorsus adversari, quem iam fere
Annos triginta velut inutilem abdididi,
15. Denuo resumpsi et edidi, ut tibi dedicem.
Cape igitur hoc manibus (quod aiunt) candidis
Munusculum, ut sub gravibus atque seriis
Rebus habeas, quo animum subinde recrees.
Rogoque te, ne tam xenion ac benevolum
20. Animum tui Georgii Macropedii
Consideres. Vale, vir ornatissime.

ARGUMENTUM IN ASOTUM.

1. Duos pater familiae habebat filios,
Quorum quidem senior, quo erat frugalior,
Hoc iunior rerum fuit profusior.
Is deprehensus cum improbis graecarier,
5. A fratre primum, a patre deinde carpitur.
Plexis proinde sodalibus, patrem petit,
Rem haereditariam accipit. Longe in Asiam
Comitantibus scortis duobus navigat.
Scortatur inibi remque perdit pessime,
10. Dolore patre affecto et aegritudine.
Tandem fame premente servit et, sues
Pascere coactus, siliquis ventrem suum
(Quamvis cuperet) implere non permittitur.
Ductus igitur felici poenitudine,
15. Tandem ad patrem supplex revertit, gratiam
Quam demeruerat, lacrimis uberrimis
Implorat, impetrat. Pater vitulum iubet
Seniore fratre non ferente occidier.
Epulantur et ducunt choros cum gaudio.

Epistula nunc. : 7, *adolescens* AB - 13, *aversari* ABCD - 15, *abdididi* CDE -
 21, *Consideres* ACDE

Argumentum : 1, *pater familiae* ABCD - 14, *felice* : omnes,

OPDRACHTBRIEF.

Georgius Macropedius groet Godfried Bolle,
de zeer verdienstelijke burgemeester
van Utrecht.

1. Omdat U niet alleen van mij, maar ook van ons gehele huis een weldoener was, edelachtbare Heer, wilde ik U al vaak mijn dank betuigen met een of ander klein geschenk. Maar omdat
5. ik dat door mijn armoede niet van goud, diamant of purper kan laten zijn, zal ik het proberen te doen met een pennevrucht. In mijn jeugd schreef ik indertijd in jambische trimeters en tetrameters, in stijl en taalvaardigheid naar de mogelijkheden van mijn jeugd en moeilijke omstandigheden,
10. de *Asotus* of Verloren Zoon, ontleend aan het Evangelie en het eerste van al mijn werken. Dus heb ik, omdat ik weet dat U mijn verrichtingen ondanks hun geringe waarde wel toejuicht, dit werk dat ik al bijna dertig jaar als ongeschikt had weggestopt,
15. weer voor de dag gehaald en uitgegeven : ik draag het U op. Aanvaard daarom dit geschenkje met (zoals men zegt) loyale handen, opdat U onder Uw moeilijke en ernstige taken iets hebt om U te ontspannen. Ik verzoek U niet zozeer acht te slaan op
20. het presentje, als wel op de gevoelens van sympathie van Uw Georgius Macropedius. Het ga U goed, edelachtbare Heer.

INHOUD VAN DE *ASOTUS*.

1. Een vader van een gezin had twee zonen, van wie de oudste in dezelfde mate degelijk was als de jongste spilziek. Toen deze er op betrapt werd in slecht gezelschap aan de zwier
5. te zijn, nam eerst zijn broer, toen zijn vader hem onder handen; hij gaat, nadat zijn kornuiten uiteraard zijn aangepakt, naar zijn vader en neemt zijn erfdeel in ontvangst. Ver weg naar Azië vaart hij én twee hoertjes met hem. Daar hoereert hij en verkwist hij kwalijk zijn bezit,
10. tot leed en verdriet van zijn vader. Tenslotte prest honger hem knecht te zijn, en, gedwongen om zwijnen te hoeden, krijgt hij geen verlof met peulen zijn maag te vullen, ook al snakt hij er naar.
15. Dus uit heilzaam berouw keert hij eindelijk als smekeling naar zijn vader terug, smeekt onder een vloed van tranen om genade, onverdiend!, en verkrijgt die. De vader laat een kalf slachten terwijl de oudste broer dit niet kan verkroppen. Men houdt een feestdiner en danst in vreugde.

Prologus.
 Eumenius senex.
 Philaetius filius senior.
 Asotus filius iunior.
 Comasta }
 Daetrus } servi nequam
 Merimnus }
 Tribonius }
 Thryptus } servi frugi
 Cometa }
 Diaboli duo.
 Lorarii quatuor.
 Margaenium }
 Planesium } meretrices
 Ancilla }
 Colax parasitus.
 Paegnium puer Asoti.
 Peregrinus milesius.
 Chorus ex pueris et puellulis.

PROLOGUS. Iambico trimetro.

1. Non fuit nugas, ut hortos Tantal,
 Siculasve gerras aut Hiberas naenias,
 Non stupra virginum aut dolos lenonios,
 Quibus poetarum scatent comoediae,
5. Inertibus vel impudicis nectimus,
 Sed auribus spectantium probam indimus
 E veritatis ore lapsam Fabulam.
 Quid fabulam? Non fabulam, sed mysticam
 E fonte puritatis haustam parabolam
10. Spectantium probis probamus mentibus;
 Nam filium rerum suarum prodigum,
 Qui patria exularat ac patris aedibus,
 In gratiam patris redire videbitis.
 Sed orat author carminis vos res duas:
15. Ne aegre feratis, quod leuem falcam tulit
 Sementem in evangelicam eamque quod audeat
 Tractare maiestatem Iambo et Tribracho
 Neve insuper nimis haereatis ludicris
 Ludisque comicis, sed animum advortite
20. Hic abdito mysterio quod eruat.
 Foras euntem quem videbitis senem,
 Typum geret coelestis omnium patris
 Qui nos amat, fovet, erudit, complectitur,
 Cui aes omne confit iuvenis ob lasciviam:
25. Amator est mundi Deum qui deserit.
 Quia, ut adolescens patre relicto maximae
 Adactus inediae, sulla siliqua

Actores : Daetrus ABC - Margaenium ABC - puellis ABC
 Prologus : 25,39, deum ABC

IN HET STUK VOORKOMENDE FIGUREN.

Proloogspreker.

Eumenius, een oude man

Philaetius, zijn oudste zoon

Asotus, zijn jongste zoon

Comasta

Daetrus } slechte knechten

Merimnus

Tribonius

Thryptus

Cometa

} goede knechten

Twee duivels

Vier tuchtmeesters

Margaenium

Planesium

Dienstertje

} hoertjes

Colax, een parasiet

Paegnium, knechtje van Asotus

Een vreemdeling uit Milete

Koor, bestaande uit jongens en meisjes

PROLOOG.

1. Geen loos gebabbel, zoals de zinsbegoochelingen van Tantalus, of Sicilisch geleuter of treurzangen uit Spanje, geen ontucht van meisjes of listen van koppelaars, zaken waarvan de comedies van dichters wemelen,
5. rijgen we met wat nutteloos en schaamteloos is, aaneen. Wee, de toeschouwers krijgen van ons te horen een deugdzaam blijspel, voortkomend uit de mond der waarheid. Wat ? Een blijspel ? Geen blijspel, maar een mystieke parabel, geput uit de bron der zuiverheid,
10. achten we geschikt voor de brave geesten der toeschouwers. Want een zoon die zijn bezit verkwist en balling was van vaderstad en vaders huis, zien jullie weldra in vaders genade weer aangenomen worden. De schrijver van dit stuk vraagt evenwel dat jullie
15. hem twee dingen niet euvel duiden : dat hij een te lichte sikkelt heeft gehanteerd voor het Evangelisch koren en deze verheven materie waagt te behandelen met jamben en tribrachen; bovendien dat jullie niet teveel belang hechten aan frivole grappen uit de comedie. Richt jullie aandacht echter op het
20. hierin verborgen mysterie dat ik zal ontsluiten. Straks zien jullie een oude man ten tonele verschijnen die de hemelse vader van allen verzinnebeeldt, die ons bemint, koestert, vormt en in zijn armen sluit. Al diens diens geld wordt door de lichtzinnigheid van een jonger-
25. man verbrast : hij mint het wereldse die God zijn rug toekeert. Ga maar na : de jongeman die na het verlaten van zijn vader uit mateloze honger tevergeefs vraagt

- Ventrem replere postulat nec impetrat
Tandemque resipiscens redire cogitur,
30. Ita homo relicto foedere aetheri patris,
Dum veritatis derelicto tramite
Sequitur voluptates suas, quas obsito
Spinis itinere neutiquam valet assequi,
Tandem malorum ingente pressus pondere,
35. Resipiscit actus gratia ac revertitur.
Et quemadmodum errantem pater iam supplicem
In gratiam recepit, ita peccantibus,
Sed poenitentibus remisso crimine
Dat gratiam Deus et stolam innocentiae.
40. Iam paululum, digressus a spectantibus,
Doctis loquar, qui non adeo spectare quam
audire gestiunt logosque ponderant,
Examinant diiudicantque pro suo
Candore vel livore; non latum tamen
45. Culmum (quod aiunt), dum loquar sapientibus,
Loco movebor. Interim valete vos.
Salvete docti, socculos qui comicos
Tragicosve trivistis cothurnos, auribus
Parumper arrectis adeste, advortite.
50. Ut non solent docti poetae in fabulis,
Quae facta sunt longe locis distantibus,
Populo exhibere, ut proxima, in proscaenio,
Ita quoque, tempestate si qua facta sunt
Diversa, non uno exhibere tempore,
55. Sed, ut acta sunt, verbis referre congruis.
Quo tamen Asotus hic rudi innotescere
Vulgo magis queat, cui non tam placet
Quod in theatro logicon est quam deicticon,
Ratione studio, haud arte omissa temporum,
60. Abeuntem in Asiam Prodigum author fabulae
Post pauculos menses revertentem exhibet.
Nam veritatem pluris historiae facit,
Praesertim in hac re seria, quam industrium
Poetices artificium; neque temere,
65. Plautum secutus Philocraten qui ex Aulide in
Aetoliam amissum reducit comicos.
Valete docti. En, redeo spectatoribus
Unoque stans fixus loco vado, venio.
Salvete, paucis vos monendos censui
70. Quod absque fructu huic parabola neutiquam
Dabit operam nec poenitebit otii;
Nam castitati non oberit, ut fabulae
Versus quae habent spurcos et immemorabiles;
Sed sermo purus, liber a lascivia,
75. Post furta, post adulteria, post flagitia
Vos iusta per lamenta poenitentiae
Ad patris aetheri reducet gratiam.
Si fabulae expetessitis vocabulum,

52, proscaenio ABC - 53, siqua ABCD - 60, prodigum ABC

- zijn maag te mogen vullen met het zwijnavvoer van peulen,
wordt, eindelijk tot inzicht komend, gedwongen terug te keren.
30. Zo ook de mens die het verdrag met de hemelse vader breekt.
Hij heeft het pad der waarheid verlaten,
hij jaagt zijn genoegens na die hij op de
met doornen bezaaide weg volstrekt niet kan bevredigen,
komt eindelijk door de druk van zijn zware zondenlast
35. tot bezinning, daartoe gebracht door genade, en keert terug.
En zoals de vader de dwalende die tot smekeling geworden is
in genade heeft teruggenomen, zo geeft God aan hen die zondigen
maar berouw hebben, na vergeving van schuld,
genade en het kleed der onschuld.
40. Ik wend me af van het publiek en zal me nu even richten
tot de geleerden, die niet zozeer wensen te kijken,
als wel te luisteren en mijn woorden wikken
en wegen, en beoordelen naar hun
integriteit of jalouzie; evenwel zal ik geen strobreed
(naar men zegt) wijken van mijn plaats, mits ik met
lieden van verstand praat. Het ga U nochtans goed.
Een groet aan U, geleerden, die de lage laars van de comédie of
de hoge van de tragedie hebt kaalgesleten. Spijst
Uw oren een moment en let op.
50. Zoals de geleerde dichters in hun stukken de gebeurtenissen
die zich op ver van elkaar liggende plaatsen hebben afgespeeld,
niet voor het voetlicht plegen te brengen als betrof het feiten
van zeer nabij, zo plegen ze evenmin gebeurtenissen die in tijd
ver uit elkaar liggen, te tonen in het tijdsbestek van één dag,
55. maar het verloop van de handeling in corresponderende termen
weer te geven. Om evenwel deze Asotus sneller bekend te maken bij het
onervaren publiek dat niet belust is op theaterwetten, maar op wat
tot voorbeeld dienen kan, is opzettelijk niet volgens de regels der
kunst de hand gelicht met het principe van de eenheid van tijd, en
60. laat de schrijver van het stuk op het toneel de Verloren Zoon naar
Azië vertrekken en een paar maanden later terugkeren.
Immers de waarheid van het verhaal, vooral in deze ernstige
materie, acht hij kostbaarder dan het bedrijvig manoeuvreren
met de dichtkunst; en dat met reden, en wel
65. in navolging van Plautus die in zijn comédie
Philocrates vanuit Aulis naar Etolie laat wegsturen en terugkeren.
Het ga U goed, geleerden. Ik keer nu terug tot mijn publiek :
zonder me te verroeren, ga ik heen...en weer.
Welkom! Ik meende jullie in het kort te moeten herinneren,
70. dat jullie je geenszins vruchteloos met deze parabel
 bezig zult houden en jullie geen spijt zult hebben van deze tijds-
besteding. Want jullie ingetogenheid zal zij niet schaden zoals
stukken met smerige verzen die je beter vergeten kunt.
Haar taal echter die kuis is en vrij van lichtzinnigheid, zal
75. jullie na diefstal, echtbreuk en schande via terechte
uitingen van berouw en geklammer terugvoeren
naar de genade van de hemelse vader.
Jullie vragen naar de titel van het stuk ?

80. *Quod Graece ἔκωτος, si Latinus exprimat,
Comoediae apte nomen indet Prodigio.
Qui adestis igitur ad videndum, quaesumus,
Silentium praebete Non decet uti eos
Sermonis officio ad theatrum qui appetunt.*

ACTUS PRIMUS. SCENA PRIMA.

Eumenius. Comasta.

Versus sunt Iambici trimetri.

- Boni parentis esse ego arbitror suis*
85. *Sic providere liberis, ne quid siet
Quod obsiet naturae, honori aut moribus.
Quandoquidem in hoc non genuit, ut vivant modo,
Sed ut probe vitam atque honeste transigant.
Ob id usque in hanc senectam inexhaustus labor*
90. *Haec occupavit artua annis pristinis
Mentemque discruciauit, ah, cura anxia
Animique sollicitudo multo maxima.
Parthos, Syros, Nedos, Arabas et Italos,
Delum, Paphum, Pontum Cyprumque et Graeciam,*
95. *Per saxa et ignes horridos, per stridulas
Syrtes, mare invium atque itinera devia,
Insomnis, impiger quoque peragravi et his
Temporibus albitudinem accivi ocus.
Si interrogas, qui tanta perpeti mala*
100. *Potuerim, amore solo, amore pignerum
Hic quaeque fecit aggredi durissima,
Hic solus exhibuit amara dulcia.
Merito quoque Diis maximam habeo gratiam,
Quod non inanis hic labor nec inutilis.*
105. *Bonorum enim thesaurum abundantissimum
Congessi, uti nihil omnium absit liberis.
Ampla est domus et amplum famulitium est, agri
Uberrimi, campi latissimi, greges
Numerosi et (ut dicam semel) dono Deum*
110. *Nil omnium est indiguerint quo liberi.
Sat hercle partum. Susque deque omnia fero.
Quod superavit vitae, otio dare statui, ut
Indulgeat Genio senectus ultima.
Sed est quod absque dolore cordis maximo*
115. *Nec fero nec audio, quod ubi suam pater
Industriam, sudorem et ipsum sanguinem
Suis beandis liberis impenderit,
Sunt plurimi qui his prorsus ingrati sient
Qui morbidae parant senectae plurimas*
120. *Diras quoque aerumnas et in dies cura,
Mœrore amaroreque verentur neutiquam eam
Afficere. Edunt, bibunt et abliguriunt
Rem omnem paternam, ut ossa nudent carnibus.*

*Scazon.
Hypermet.*

79. *graece ABC - latinus ABCD - Titulus ; Actus Primi E, similiter ceteris
locis, - 107, famulitium ABD - 109, deum ABC - 114, maximo ABCD*

- In goed Latijn zal de naam van de comédie *Prodiŕus* zijn, wat op zijn Grieks *ῥωτοϋ* luidt.
80. Jullie die dus om te kijken hier zijn, betracht a. u. b. stilte. Het geeft geen pas, dat zij die naar een theater gaan, hun mond laten functioneren.

KEERSTE BEDRIJF. KEERSTE TONNHEL.

Eumenius, Comasta.

- Ru. Een goede vader dient, naar ik meen, voor zijn kinderen
85. zo te zorgen, dat niets hun aard, eer of karakter bederft. Hij is toch immers niet met dat doel vader van hen geworden, dat zij alleen maar leven, maar dat zij een rechtschapen en eerzaam leven leiden. Dat is de reden dat vanaf de vroegste jaren tot op mijn huidige
90. oude dag mijn ledematen eindeloos hebben gezwogen, dat angst en zorg en niet in het minst verontrusting mijn arme hersenen pijnigden. Het land der Parthen, Syriërs, Meden, Arabieren en Italianers, Delus, Paphus, Pontus, Cyprus en Griekenland,
95. rotsen en afschuwelijke vuren, de gierende Syrten, onbevaarbare zee en afgelegen wegen heb ik zonder te slapen en energiek doorkruist. Door deze omstandigheden ben ik snel grijs geworden. U vraagt, hoe ik ellende van die omvang heb kunnen
100. doorstaan ? Louter uit liefde, uit liefde voor mijn dierbare kinderen. Hierdoor ging ik het zwaarste niet uit de weg, zij alleen maakte zure appels zoet. Terecht ben ik ook de goden zeer dankbaar, dat dit zwoegen niet vergeefs en nutteloos was.
105. Immers een overvloedige schat aan goederen vergaarde ik, zodat er niets is dat mijn kinderen niet kunnen krijgen. Ruim is mijn huis en talrijk het personeel, de akkers uitermate productief, de landerijen weids, de kudden omvangrijk en (ik herhaal het niet nog eens) door de gunst der
110. goden is er helemaal niets waaraan mijn kinderen gebrek hoeven te hebben. Genoeg is er, waarachtig, verworven. Ik maak me om dat alles niet meer druk. Ik heb besloten de rest van mijn leven in rust te slijten zodat ik in mijn late levensavond nog heerlijk genieten kan. Maar ja, hoe gaat dat, onverdragelijk
115. als het is : zodra een vader zijn energie, zweet en zelfs zijn bloed tot zegen van zijn kinderen geofferd heeft, staan zeer velen hier volslagen ondankbaar tegenover, brengen ze de ziekelijke ouderdom tevens afschuwelijke zorgen
120. zonder tal, en schromen geenszins haar van dag tot dag met kommer, droefheid en bitterheid te treffen. Ze eten, drinken en verbrassen al het bezit van hun vader : geen vlees blijft op de botten !

- Plane id vel ex meipso ad unguem pensito
 125. Neaque familia cui licet nihil
 Subtraxerim quod exhibere debui,
 Nihilo minus fraudare me flocci aestimant;
 Sunt nanque duo mihi filii quorum alter est
 Frugi satis nobis sibiue maxime,
 130. Verum alter est totus lubricus et prodigus
 Cui non mediocris adhaeret, assentatur et
 Favet familiae turba praecipitesque eunt
 In omne flagitium scelusve quod audeant;
 Audentque plurimum, quod assuefactio
 135. Audaciam dat et fovet libidinem.
 Hinc gemitus et dolor hoc quatit pectus meum,
 Hinc lacrimae ad aetherium patrem et iuges preces;
 Accedit et inhonesta famigeratio,
 Mala publica et privata peior dictio;
 140. Nam quod familiae est, irrogatur patribus.
 Hoc dedecus tuum, hoc tibi vitio, Eumeni, est,
 Quod degenerat et improba extat familia.
 Num vero ? An unquam eis mali author exiti ?
 An non quod est patris modesti et optimi
 145. Exhibui ? Ab incunabulis in hunc diem
 Et esse semper et probus concredier
 Studui neque nihili viris me miscui.
 Non pyripapis, furacibus, raptoribus,
 Non turpibus, salacibus vel mollibus,
 150. Non mulierosis sive fornicariis,
 Non sacrilegis, fidi fragis, nugigerulis,
 Calumniantibus nec id genus aliis
 Me asserui, ut orbis testis est et conditor
 Orbis Deus. Quid ergo iure obiecerint ?
 155. An indulgentiam, quod increpaverim
 Remissius delicta tenerae aetatae ?
 An non vel ipsam infantiam compescui
 Verberibus ulmeis flagris et acribus ?
 Non crebra, non pia defuit monitio nec
 160. Omissa castigatio est. Nam eosdem ob hoc
 Et paedagogo tradidi neque corrigi
 Unquam vetabam, at ineptias fugarier
 Virgis volebam et acrioribus flagris
 Lubricam indolem nequitia abacta corrigi.
 165. Verum licet iuxta omnibus rigidus fui,
 Tamen omnibus non, ut velim, conduxero :
 Frustra puer natu minor laceratus est.
 Non tot minae, tot verbera atque exempla tot
 Virtutum et institutio scholastica
 170. Stultitiam ab ingenio illius praevaluerant
 Propellere, quia propter hunc domi meae
 Contentio est crebra et simultas civica.
 Et quid loquar, nisi unicum Sapientis hoc :
 Nemo potest corrigere quem Deus arbiter
 175. Despexerit. Sed ecce, natu grandior

143, autor C - 154, deus A - 169, scolastica C - 170, Stultitiam AB - 173, sapientis
 ABC

- Dit kan ik bijvoorbeeld exact bij mezelf nagaan en bij mijn gezin
125. waaraan ik niets onttrokken heb waarmee
 ik voor de dag moest komen; desondanks draaien ze
 er de hand niet voor om, mij te bedotten.
 Ik heb nl. twee zonen; over de braafheid van de een
 zijn wij, en hij zelf niet het minst, redelijk tevreden,
  130. de ander echter is onbesuisd en spijziek van top tot teen.
 Zowat de hele horde van het personeel is in zijn kielzog,
 praat hem naar de mond en steunt hem; zonder bedenken begaan ze
 elk vergrijp of elke gemene streek die ze aandurven, en ze
 derven uitermate veel, omdat gewenning in dezen de moeder
  135. is van brutaliteit en voedster van liederlijkheid.
 Daarom treft leed en smart mijn hart, vandaar
 mijn tranen tot de hemelse vader en mijn beden zonder eind.
 Daarbij komt ook nog schandelijke roddel, -een geklets dat
 in het openbaar al kwalijk is en privé nog erger- ;
  140. vaders zijn immers verantwoordelijk voor hun gezin.
 Dit is jouw schande, dit wordt jou verweten, Eumenius,
 dat je gezin ontaardt en in zeer kwade reuk komt te staan.
 Het is toch waar, dat ik me nooit voor hen ontpopt heb als een
 leidsman ten kwade ? Heb ik me soms niet een bezonnen en voor-
  145. treffelijk vader betoond ? Van hun wieg tot op deze dag heb ik me
 ingespannen zowel rechtschapen te zijn als terecht die naam te
 hebben en ik heb me nooit bemoeid met nietsnuten.
 Niet met grafschenners, dieven, rovers, mensen van laag allooi,
 wellustelingen of perverse lieden,
  150. niet met vrouwengekken, hoerenlopers,
 niet met heiligschenners, zwendelaars, windbuilen,
 lasteraars, met anderen van dit soort heb ik me nooit ingelaten,
 zoals de wereld getuigen kan en God, de schepper van de wereld.
 Wat kunnen ze dan met recht me voor de voeten werpen ?
  155. Soms mijn inschikkelijkheid omdat ik te slap ben opgetreden
 tegen wat het jonge volkje misdeed ? Hield ik
 ze juist in hun prille jeugd niet binnen de perken
 met knoestige stok en knallende zweep ?
 Menigmaal heb ik ze vaderlijk gemaand en ook bleef kastijding
  160. niet achterwege. Want hierom heb ik ook een gouverneur
 over hen aangesteld en was ik nooit op straf tegen,
 maar wilde ik dat met de roe dwaze streken uitgebannen
 werden en met nog hardere zweepslagen het wankel gemoed
 werd rechtgebogen en lamlendigheid verdreven.
  165. Maar al ben ik voor beiden zonder onderscheid onverbiddelijk
 geweest, toch zal dat voor hen niet het effect hebben dat ik wil:
 zonder resultaat was deze zware tuchtiging bij mijn jongste zoon. Al
 die dreigementen en slagen, al die voorbeelden
 van deugdzaamheid en al dat onderwijs dat hij volgde,
  170. vermochten niet de neiging tot dwaasheden uit te bannen uit zijn
 geest : om hem heerst in mijn huis vaak strijd
 en staat het personeel op gespannen voet met elkaar.
 Wat anders zal ik zeggen dan alleen dit woord van de Wijze :
 Niemand kan hem rechtbuigen van wie God, onze rechter,
  175. zijn blik heeft afgewend. Maar kijk, mijn oudste zoon

- Gnatus meus Philaetius modo rus abiit;
 Illi volo concedere animi gratia et
 Uti videam, num cuncta recte agantur. Heus
 Comasta, tu curassis interim omnia
 180. Quae sunt domi (dum absum) probe.
 Com. Curavero.
 Num quid aliud me vis quod urget ?
 Eu. Est.
 Com. Quid est ?
 Eu. Quod maxime curato opust' : granarium
 Invisi, gurgulione quo sit liberum.
 Com. Curabitur.
 Eu. Sed audin' ?
 Com. Ausculto libens.
 185. Eu. Altilibus et pullis legumen addito.
 Com. Curabitur; quid deinde ?
 Eu. Ne per familiae
 Licentiam res pessum eat domestica;
 Cras rediero.
 Com. Sospes redi, sospes vale.

ACTUS I. SCENA II. Iambici trimetri vel senarii.

- Comasta solus.
 Euge, abiit hinc delirus ad villam senex
 190. Cui tantum inest cerebri cutis quantum uvidae :
 Mihi credidit rem omnem semel domesticam.
 Delirus haele, dum probum me existimat.
 Pol, ego probus nunquam fui nec spem adhibeat
 Unquam fore. Ast epularier, baccharier,
 195. Scortarier, lactare herilem filium
 Novi probe lepideque manticularier
 Soleo senem sublinere et os offucis.
 O Iuppiter supreme, quanto gaudio,
 Felicitate quanta onustat me haec dies.
 200. Nunc omne famulitium domus certum est statim
 Amittere atque accire herili filio
 Tum sympotas, tum asoticas sympotrias
 Duas et indulgere genio et homunculos
 Bellos agere mensis iocisque Sybariticis.
 205. Comasta, nunc te proripe actutum domum.
 Sed ecce, parasitus Colax veluti canis
 Famelicus nostras ad aedem advolat :
 Ipsum volo praeverttere, ut ropalo fores
 Non pulsitet, donec ea quae volo fecerit.

ACTUS I. SCENA III. Senarii Iambici.

- Comasta. Colax.
 210. Salve, Colax.
 Col. Diu te ament; quid salveam ?

181. Nunquid D, Nunquid E - Titulus ; Scena A, similiter ceteris locis, -
 200. famulitium omne ABCD - 202. Asoticas DE - 204. sybariticis ABC - Titulus ;
 Ausct A

Philaetius gaat nu naar de landerijen;
met hem wil ik meegaan voor mijn genoeg en tevens
om te zien of alles correct wordt uitgevoerd. Zeg
Comasta, jij hebt de zorg voor de goede gang van zaken
hier in huis (zolang ik er niet ben).

180. hier in huis (zolang ik er niet ben).

Com. Komt in orde.

Is er nog iets dringends dat U van me wilt ?

Bu. Jewel.

Com. Vat ?

Eu. Vaar het eerst voor gezorgd moet worden is : ga naar de graanschuur om hem te zuiveren van korenworm.

Com. Wordt voor gezorgd.

Ku, Luister je wel ?

Com. Ik ben een en al oor.

185. **Bu.** Geef de slachtkippen en de kuikens nog wat peulen.

Com. Komt in orde; verder nog? Eu. Laat de losse hand van het personeel mijn bezit niet ruïneren.

Morgen kom ik terug.

Com. Kom gezond terug en ga in goede gezondheid.

EERSTE BEDRIJF. TWEEDE TONNEN.

Comasta alleen.

Hoera, opgekrast naar zijn boerderij is de oude dwaas,
190. zijn hersens zijn net zo uitgedroogd als zijn huid :
mij heeft hij heel zijn huishouden in een keer toevertrouwd.
Vaarachtig, dwaas is hij zolang hij vindt dat ik eerlijk ben.
Verdorie, eerlijk ben ik nooit geweest en laat hij maar niet
hopen, dat ik het ooit word. Maar fuiven, pimpalen, hoereren,
195. de zoon van de meester paalen, dat kan ik
heel goed en mijn geestige gewoonte is het
om de oude te bestelen en te verlakken.
Hoogste Jupiter, met wat een vreugde
en geluk overlaadt me deze dag.
200. Nu sturen we beslist het hele personeel op staande voet
het huis uit, halen voor meesters zoon drinkebroers
én twee scheutige fuifnummers,
doen ons tegood en gaan ons kostelijk
amuseren aan de overvolle dis in decadente pret.
205. Nu, Comasta, als de weerga naar huis !
Maar kijk, daar vliegt de parasiet Colax
als een hongerige hond naar ons huis.
Ik wil hem vóór zijn, zodat hij niet met zijn stok op de
deur beukt. Berst moet hij iets voor me doen.

KEERSTE BEDRIJF. DERDE TONNEN.

Comasta. Colax.

210. ~~Com.~~ Een goede gezondheid gewenst, Colax.

Col. Hartelijk dank; hoe kan ik

- Macritudine aegra maceror miserrimus.
Instar puerperae, gemellos quae edidit,
Flaccesco ventre quadriduanam ob inediam.
Com. Ex renibus morbo laboras admodum*
215. *Gravi, ex vitellulo tibi pulticula opust'.
Col. Dii deaeque perduant te, flagrio.
Meam inediam querebar et scelus obicis?
Com. Compendium dictis volo nostris, Colax;
Serio iocabar.*
- Col. Audio, ventri meo*
220. *Si consulas; nam id unicum est quod me beat.
Si eluseris, tentanda res aliunde erit.
Com. Ego faciam hodie, ut tympani instar turgeat
Venter tuus, Colax; videberis quoque
Foetus iterum (ne fle) gemellis foetibus.*
225. *Col. Et gaudeo atque exulto, vera si autumas.
O Iuppiter, videor renatus, gestio
Audire.*
- Com. Tum audies, cum silueris.*
- Col. Sileo, etiam si venter ut lupus ululet.*
- Com. Sile.*
- Col. Hem.*
- Com. Quin modo siles ?*
- Col. Quin modo cacas ?*
230. *Etiamne habes ludibrio ?*
- Com. Noli, Colax,
Irascier, nam te velut omasum dabo
Sub hoc die fartissimum. Sile modo.
Col. Praedam meis e dentibus rapis hoc σύλεις ;
Quid vult συλεῖσθαι ? Et modo caret modo, face*
235. *Compendium.*
- Com. Compendio dicto opus.*
- Sed ipse graecissas modo.*
- Col. Graecarier*
- Nalim atque pergraecarier.*
- Com. Facetior*
- Nosti esse quam prudentior.*
- Col. Prudentior*
- Immo esse quam facetior novero, si erit*
240. *Unde. In dies (si occasio) esse bis duos
Scitissime scio atque prudentissime.*
- Com. Hahahe, tuis digni sales sunt moribus.*
- Col. Quid tantum id est cui tanta sunt praeludia ?
Dic sis modo.*
- Com. Audi.*
- Col. Audibo, dic agedum modo.*
245. *Com. Gaude. Ingredi faxo te heri penarium,
Ubi flaccidum modo pernullis, petasonibus,
Larido suillo et optimo vino tuum
Hunc sacculum saturavero; gaude modo.*
- Col. E veteribus stipulis camenas apparas*
250. *Et more coccygis eadem recantitas;
Nunc occine aliam cantilenam. Qui sinat*

212, aeditit CDE - 216, flagario E - 219, Serio iocabar ABCD, Nam serio iocor E -

- gezond zijn, nu ik door ziekelijke magerte uitgemergeld raak in de grootste misère ? Ik lijk wel een kraamvrouw die een tweeling baarde, met mijn verslapte buik : vier dagen niet gegeten !
- Com. Je lijdt beslist aan een ernstige nierziekte,
215. je hebt een papje van eierdooiers nodig.
- Col. Dat goden en godinnen je verdoemen, vlegel.
- Over mijn vastentijd klaagde ik en wat krijg ik op mijn brood ?
- Com. Ik wens het praatje kort te houden, Colax, ik schertste in ernst.
- Col. Ik luister, als je tenminste voor mijn
220. buik zorgt, want dat is het enige dat me gelukkig maakt. Als je me om de tuin leidt, zal ik een ander startpunt moeten zoeken.
- Com. Ik zal er vandaag voor zorgen, dat je buik bolt als een ballon, Colax, en ook zul je weer drachtig ogen (huil maar niet) van een dubbele dracht.
225. Col. Ik spring op van blijdschap als het waar is wat je zegt.
- O Jupiter, ik lijk herboren; ik ben een en al oor.
- Com. Je krijgt het te horen zo gauw je stil bent.
- Col. Ik zeg niets, ook al huilt mijn buik als een wolf.
- Com. Stil nou.
- Col. Goed.
- Com. Waarom ben je niet eens stil ?
- Col. Waarom schijft je niet ?
230. Houd je me weer voor de gek ?
- Com. Niet boos worden, Colax, want in de loop van deze dag zal ik een propvolle worst van je maken. Stil nu eens.
- Col. Je stilt mijn tanden niet met dit "stil". Wat wil dat zeggen, al dat gestil ? Doe het eens zonder "eens", houd het
235. kort.
- Com. Dat gepraat moet kort; maar je brabbelt nu zelf.
- Col. Brassen wil ik nog liever en nog eens brassen.
- Com. Je verstaat het beter geestig te zijn dan verstandig.
- Col. Nee, ik zal meer verstandig weten te zijn dan geestig als er een aanleiding toe is. Van dag
240. tot dag weet ik (bij gelegenheid) zeer wis en verstandig, dat twee dubbel is.
- Com. Hahaha, echt een grapje voor jou.
- Col. Wat mag het nu wel zijn dat zo'n lang voorspel heeft ? Zeg het eens asjeblief.
- Com. Luister.
- Col. Doe ik, en kom op met je verhaal.
245. Com. Verheug je alvast. Ik zal je de entree bezorgen in meesters voorraadkamer. Daar zal ik je hangbuik met hammen, varkenspootjes, varkensspek en de beste wijn barstensvol stoppen; wees alvast maar blij.
- Col. Van oude deuntjes maak jij een nieuw gezang,
250. maar het is altijd koekoek één zang.
- Zing nu eens een ander lied. Hoe zal die oude man toelaten

- Ferre intro me pedem senex tam tetricus,
Ut plane Aristippum superet aut Diogenem ?
Nugas agis, trifurcifer, dimitte me.*
255. *Com. Dimitto, abi.*
*Col. Te devorent cacodaemones,
Triverbero, miserrimus abeo.*
*Com. Heus, Colax,
Seria loquor.*
Col. Αἴσρον ληρέεις.
Com. Cedo manum.
Col. Hem, quid manum ?
Com. Et me et te beavit haec dies.
260. *Curaberis. Abiit hinc senex in praedium
Seniore cum Philaetio gnato suo,
Subducatur ut ratiunculam cum villico.
En, singuli absunt qui forent obstaculo;
Rem credidit mihi totam et argentariam
Primum et cibariam, sed et vinariam,*
265. *Oleariam atque obsonariam. Insuper,
Super omnia bona sua me herus constituit et
Super famulitium suum; en, claves quibus
Sum praeditus, quibus ingrediar in atria
Opipara divitiasque heri primarias.*
270. *Col. Beas, beas me, sancta saturitas mea,
Si id verum et id certum.*
*Com. Hercle, vero verius,
Nec te esurire certius. Iam volo animum
Te advortere his paucissimis quae iussero.
Producta verba longius sunt quam utile est.*
275. *Col. Ut me voles semper ero; quidvis impera,
Sed es brevis.*
*Com. Certum est. Herilis filius
Iunior Asotus, scis, quam ad omnem facilis est
Lasciviam, petulantiam, iocos leves,
Epulas, sales, risum et voluptatem id genus*
280. *Reliquam ?*
*Col. Probe novi; is calamitati meae
Praesidium amabile, modo liceat per patris
Severitudinem; quid ergo vis ?*
*Com. Face,
Ut advolent duae animulae et formosulae
Et molliculae et amabiles, Planesium et*
285. *Margaenium, atque huius farinae pauculi
Bibesii voluptuarii.*
Col. Licet.
Com. Induce per posticulum pedepressim.
*Col. Eo,
Lepide exequar; nihil aliud est ?*
Com. Propere redi.
Col. Properrime. Venter monet.
Com. Culina ego, ut
290. *Instructa sit, curavero.*
Col. Id curaveris.

265. *opsonariam* ABCD - 267. *familitium* A

- dat ik een stap binnen zet ? Hij is zo stuurs dat hij Aristippus of Diogenes ruimschoots overtreft.
 Je maakt grapjes, aartsschelm, laat me gaan.
255. **Com.** Ik laat je gaan, ga maar.
Col. Ik wens, dat de duivels je met huid en haar opvreten, driedubbel galgeaas. Ik ga met groot verdriet.
Com. Hé Colax.
 Ik meen het serieus.
Col. Blablababa.
Com. Geef me je hand.
Col. Wel, waarom mijn hand ?
Com. Zowel mij als jou heeft deze dag gezegend.
 Je wordt in de watten gelegd. De oude baas is van hier weggegaan
260. naar zijn landgoed met zijn oudste zoon Philaetius om de rekening op te maken met de rentmeester.
 Kijk, allen die iets in de weg zouden kunnen leggen, zijn weg.
 Heel zijn hebben en houden heeft hij mij toevertrouwd, van zijn geld tot zijn levensmiddelen, daarbij nog zijn wijn,
265. olie en broodbeleg. Bovendien heeft de meester me aangesteld over al zijn goederen en zijn personeel. Kijk, dit zijn de sleutels waarmee ik ben voorzien. Daarmee ga ik de zalen met hun schatten binnen en de onvergelykbare rijkdom van mijn meester.
270. **Col.** Je zegent, je zegent mij, mijn zalige zatheld, als dit waar en als dit zeker is.
Com. Waarachtig, het is meer waar dan waar en zekerder dan dat jij honger hebt. Nu wil ik je aandacht richten op die kleinigheden die ik van je gedaan wil krijgen. Er zijn al meer woorden vuil gemaakt dan nuttig is.
275. **Col.** Je kunt me krijgen zoals je wilt. Draag me op wat je wil, maar houd het kort.
Com. Zeker. 's Meesters jongste zoon Asotus -, je weet toch, hoe makkelijk hij te vangen is voor elk lichtzinnig en stout staaltje, grillen en grollen, een festijn, kruidigheden, jool en ander dergelijk
280. plezier ?
Col. Dat weet ik goed. Hij is voor mijn misère een vriendelijke toeverlaat, als tenminste zijn strenge vader het toelaat. Wat wil je dus ?
Com. Zorg,
 dat als de weerga die twee mooie, poezelige en lieve snoesjes, Planesium en
285. Margaenium, komen en van hetzelfde slag nog enkele drankorgels en pretmakers.
Col. Goed ja.
Com. Breng ze behoedzaam door het achterhuis binnen.
Col. Ik ga al.
 Dat zal ik mooi versieren. Anders nog ?
Com. Kom snel terug.
Col. Razend snel, gedreven door mijn maag.
Com. De keuken staat straks vol,
290. zorg ik voor.
Col. Goed, daar zorg jij voor.

Quid ? Nihil in os venatico cani, antequam
Venatum est, iactandum erit ?

Com. Raptim.

Col. Admodum.

- Com. Ingredere, sequar et omnibus praescripsero
Edicta heri atque interminabiles meas
295. Leges, quibus si verbulo obganniverint,
Et ulmei et phoenicei faxo sient.
Strident fores; an aliquis audeat egredi ?

ACTUS I. SCENA IV. Trimetri, ut superiores.

Tribonius. Comasta. Colax.

- Et ipsum et ingluviem ipsius Diaspiter
Perdat qui in aedae; has herileis irrui,
300. Non aliter atque famelicus post quadridui
Ieiunium lupus.

Com. Colaci irascitur.

- Tri. Pernis tribus citius quidem quam dixero
Iamiam voratis, denuo petasonibus
Crudis, deinde artocreis avide ingruit.
305. Timui profecto in me quoque faceret impetum,
Ita dentibus fremebat in captam sibi
Fraedam.

Com. Libet ridere utrumque : et illius
Edacitatem et huius impatientiam.

- Tri. Atque utinam herus resciscat haec et corrigat;
310. Nam his omnibus Comasta, herus dum abest domo,
Connivet atque videns tacet et (uti suspicor)
Inducit hos nihili viros.

Com. Hem, uti video,
Nisi rigide abactus hic siet, pax nostro huic
Fore non potest negotio. Triboni, ades.

315. Tri. Quis me vocat ? Tun' hic eras, Comasta ? Quid
Me vis ?

Com. Quid aedibus relictis me inscio
Exis foras ? An nulla tibi cura est rei
Domesticae ?

- Tri. Est nonnulla, maior forte quam
Quorundam eorum qui crepantibus ampliter
320. Buccis eam sibi arrogant.

Com. Haec in meam

Contumeliam tuumque prosequeris malum.

Quae igitur foris rerum tibi curatio est ?

Tri. Primum expulit me improba Colacis edacitas
Qua indigne heri penu abligurit funditus.

325. Com. Nunquid minus te id arguente acturus est ?

Tri. Faceret minus, si tu minus conniveas.

Com. Salus herilis pendet ex te scilicet.

In heri negotia modo hic ablegandus est.

Quis militat cuivis suis stipendiis ?

291, *vaenatico* et 292, *vaenatum* ; vide vs. 340, 503, 504, 590. - 310, *comasta* DE -
314, *negotio* ABC, similiter ceteris locis

Wat nu ? Moet de jachthond niets in zijn bek gestopt worden voordat hij jagen gaat ?

Com. Vlug dan.

Col. Zeker.

- Com. Ga naar binnen, ik ga met je mee en allen zal ik, wat de meester beval, voorschrijven en mijn eigen ongelimiteerde condities. Als ze hiertegen met het kleinste woordje keffen, laat ik hen purperrood knuppelen. De deur kraakt. Zou iemand het wagen naar buiten te komen ?
- 295.

BERSTE BEDRIJF. VIJFDE TONNEL.

Tribonius. Comasta. Colax.

- Tri. Jupiter verdoeme hem en de vraatzucht van hem die het huis hier van mijn meester binnenstormde.
300. Hij leek wel een uitgehongerde wolf na vier dagen vasten.

Com. Hij is boos op Colax.

- Tri. Hap, hap, drie hammen verslond hij, sneller nog dan ik kan zeggen, toen varkenspoten rauw en wel, vervolgens ging hij kwijlend af op de vleespastei.
305. Ik was zowaar nog bang dat hij ook mij aan zou vliegen, zo knarste hij met zijn tanden op de buit die hij bemachtigd had.
- Com. Ik moet om beiden lachen, om de gulzigheid van die daarbinnen en de onverdraagzaamheid van hem hier.
- Tri. Ik hoop toch maar dat mijn meester dit te weten komt en straft, want dit alles staat Comasta, nu mijn meester van huis weg is, oogluikend toe. Ook al ziet hij het, hij zegt niets en (naar ik vermoed) laat hij deze nietsnutten binnen.
- 310.

Com. Nou, als ik het zo bekijk, kan, als deze man niet met straffe hand wordt verwijderd, dit zaakje van ons niet vreedzaam gedijsen. Kom eens hier, Tribonius.

315. Tri. Wie roept me daar ? Was jij hier, Comasta ? Wat wil je van me ?

Com. Waarom verlaat je het huis en ga je zonder dat ik het weet, naar buiten ? Of heb je helemaal geen zorg voor het huishouden ?

- Tri. Wel degelijk, misschien wel meer dan sommige van die grote blaaskaken die er zo hoog over opgeven.
- 320.

Com. Hiermee beledig je mij

en haal je je wat op de hals. Vaarover dacht je dus je te ontfermen hierbuiten ?

- Tri. Ten eerste dreef Colax' ontstellende vraatzucht me naar buiten. Het is onbehoorlijk hoe hij daarmee 's meesters voorraad totaal soldaat maakt. Com. Zal hij niet wat rustiger aan doen als jij hem hierop attendeert ? Tri. Dat zou hij als jij het niet zo oogluikend toe zou staan. Com. Vanzelf, 's meesters ziel en zaligheid hangt van jou af. Hij moet nu maar weggecommandeerd worden om de zaken van de meester te doen. Wie verricht dienst voor een ander op eigen kosten ?
- 325.

330. *Nulla alia causa te vocavit huc foras ?*
Tri. Haec causa prima (dicere ut iam coeperam)
Huc impulit, verum tametsi haec non foret,
Granarium vocarat huc vel horreum
Statim ad cribrandum triticum, herus ut iusserat.
335. *Com. Id iam cribratum oportuit; abi, abi hinc, frutex,*
Et expedi oculus quae agenda in horreo,
Nisi fustibus scapulas velis metirier;
Nam et hoc peracto ad alia dirigendus es.
Abi.
Tri. Heu.
Com. Colax, ades, evola.
Col. En, adest Colax.
340. *Com. Uti iusseram, i venare, utrumne illos queas*
Tres debitores uspiam prehendere
Iurique sistere.
Col. Exigam, haud effugerint.
Com. Curre, interim nos te domi morabimur.
Tri. Si intellegam probe dolos quos cum improbo
345. *Commentus est, non debitores iudici,*
Sed scorta herili filio ductanda sunt.
Conscendam in horreum hoc et e granario
Sollicitus observabo quos adduxerit;
Si non doli hic commenta sint, nullus siem.

CHORUS. Iambico dimetro.

350. *Amor parentis in suos*
Res est stupenda liberos;
Non pupulae tam lumen est
Quam patri amicus filius.
Ut araneus se eviscerat
355. *Pater et suam substantiam*
Impendit, ut gnatum iuvet
Et calamitate liberet.
Mancipia edunt, ipse esurit
Parvoque victu et aspero
360. *Vivit, suo dum filio*
Parcat; sibi parcat nihil.
Nam propter hunc beandum adit
Terrae marisque pericula
Latronum et insidias pavet,
365. *Sed et frequenter incidit.*
Horum omnium tamen interim
Fore liberi immemores solent :
Levibus rependunt moribus
Pro amore amaritudinem.
370. *Sed tu, probae indolis puer,*
Tantis tibi laboribus
Obitis referre gratiam,
Stude, et vicissitudinem.

333, vocaret ABC - 344, improbis C

330. Bracht geen enkele andere reden jou hier naar buiten ?
Tri. Dit was in eerste instantie (zoals ik al begonnen was te zeggen) de reden die me hierheen naar buiten dreef. Maar, al zou deze niet gelden, dan had de graanschuur of liever het magazijn me terstond hierheen gebracht om de tarwe te zeven zoals 's meesters
335. opdracht luidde. Com. Die had al gemalen moeten zijn. Verdwij, weg van hier, knuppel, en doe wat je in de graanschuur te doen staat en vlug wat, of je krijgt het pak slaag dat je toekomt. Na dit karwei moet je immers nog op andere dingen af. Verdwij.

Tri. Ach !

Com. Colax, kom eens snel naar buiten.

Col. Kijk, hier is Colax al.

340. Com. Zoals mijn opdracht luidde : ga op jacht en probeer of je die drie schuldenaars ergens op kunt pakken en voor het gerecht dagen.

Col. Dat zal ik klaren, ze zullen niet ontkomen.

Com. Rennen jij, wij zullen intussen thuis op je wachten.

345. Tri. Als ik de listen goed doorzie die hij met die slechterik heeft bedacht, moeten niet schuldenaars voor de rechter, maar hoertjes voor de zoon van de meester gebracht worden. Ik klim op de schuur hier, want dan kan ik op de graanschuur zien wie hij meebrengt : ik ben er niet gerust op !
Als hier geen boze opzet in het spel is, mag ik doodvallen.

KOOR.

350. De liefde van een vader voor zijn kinderen is iets verbazingwekkends.
Het licht betekent voor het oog minder dan een dierbare zoon voor zijn vader.
Als een spin tobt de vader
355. zich af en zijn bezit heeft hij veil om zijn zoon te steunen en te vrijwaren tegen rampspoed.
Zijn knechten eten, zelf hongert hij en leeft van karige en schrale
360. kost als hij voor zijn zoon maar spaart; voor zichzelf spaart hij niets.
Want om hem gelukkig te maken, trotseert hij gevaren van land en zee, vreest listen en lagen van rovers
365. en komt daarin vaak terecht.
Aan dit alles evenwel plagen kinderen intussen niet te denken en zij beantwoorden lichtzinnig liefde met bitterheid.
370. Maar jij, goedaardig kind, probeer al die moeite voor jou met dank te vergelden, betracht de wederkerigheid.

Merimnus. Tribonius. Daetrus.

- Mortalium nemo est miserior me vel infelicior;*
 375. *Nam servitutem praeter hanc quam servo, tametsi optimo*
Huic viro, multis ab oeconomo modis diverberor
Cui senex totam simul cum re familiam tradidit
Suam gubernandam.

Tri. Haud minoribus afficior et ego malis :

- Probra, impropria, irrisiones, scommata et amari sales*
 380. *Et colaphi et alapae et ulmeus livor manent Tribonium,*
Ni pedibus et manibus libens eam eius in sententiam.

- Mer. Sermone blando moribus placidisque compello virum :*
Fert semper aegre; ut hero fidelior sit obsecro, neque me
Nisi verbere aut convicio dignatur et quod omnium est

385. *Multo mihi molestissimum, quaecunque sollicitudine*
Mea aut tua frugalitate parta sunt, heri quoque
Quicquid laboribus erat aggestum, oeconomus inutilis
Et infidelis dissipat nobisque demensum cibum
Subtrahit herus quem iusserat tempore stato nobis dari.

390. *Tri. Rem veram et aerumnosam ais, Merimne; sed, quod inclutum,*
Quod amabilem adolescentem, heri pulcherrimam substantiam,
Corruptit illicitque in omne scelus, habet me pessime.

- Servi fidelis est heri magis usque honorem ac liberos*
Curare quam vanas opes magisque multo quam sua
 395. *Commoda. Ferendum utcunque, siquis me angat aut rapiat bona*
Domini, at quod in heri pignera exitium est, ferendum nequam.
Mer. Verum hercle; verum numquid aequum tibi videtur, si in dies
Nos terserit et hanc servitutem faciat odiosissimam ?

- Tri. Profecto iniquum, sed decet pro hero fidelem servulum*
 400. *Opprobriis saturari et affici crucibus et emori,*
Si tempus aut locus expetat.

Mer. Quid igitur est ? Quid facto opust' ?

Tri. Quamprimum hero negotium omne deferamus, ut sciat.
Ne nos doli insimulet vel infiditatis arguat,
Si clam fuat.

Mer. Probe mones; redeunti hero indicabimus.

405. *Tri. Mora est periculo.*

Mer. Periclo ? Quando suggerenda sint ?

Tri. Agendum id est statim

Mer. Statim ?

Tri. Statim, premit enim occasio.

Mer. Qui sic ? Statuit, ut assolet, epulari ?

Tri. Ita, e granario

Dolenda vidi : scorta per posticulum intrusit Colax.

Mer. Nugaris.

Tri. Utinam; prius enim oeconomus vidente me dedit

410. *Nastigiae huic mandata, ut adolescentulo scorta ingerat.*
Mer. Papae ! Quid audio ? Perii; quin istud est cautum magis ?
Tri. Haud eiulatione opus, sed sedula prudentia.
Tu praestinato, ut iussus es, scombros; ego patrifamilias
Haec clanculo interea omnia indicavero.

Mer. Recte mones;

384, convitio DE - 397, indies DE - 398, terserit B - 402, Quod prius E

Merimnus. Tribonius. Daetrus.

- Mer. Van de stervelingen is niemand ellendiger of ongelukkiger dan ik,
375. want afgezien van mijn functie als knecht, zij het in dienst van een uitstekend man hier, word ik op menig manier in elkaar geranseld door de beheerder, aan wie de oude man het roer in handen gaf over het hele personeel én zijn bezit.

- Tri. Niet geringer zijn de plagen die ook mij treffen:
scheldpartijen, verwijten, bespottingen, sneers, wrange grappen,
380. stompen, muilperen en kneuzingen door de knoet staan Tribonius te wachten als ik me niet met handen en voeten bereidwillig bij hem aansluit.
Mer. Met gevele en kalm gedrag benader ik de man - hij is altijd misnoegd; ik smeek hem om loyaler te zijn aan de meester, maar met mij laat hij zich niet in tenzij met een klap of aantijging; en wat mij nog het meest
385. dwars zit : alwat door mijn volledige inzet of jouw eerlijkheid, met daarbij nog wat door het geploeter van de meester daaraan is bijgedragen, jaagt die nietsnut van een onbetrouwbare beheerder er doorheen. Ons onthoudt hij het rantsoen voedsel dat volgens bevel van de meester op gezette tijden ons verstrekt diende te worden.
390. Tri. Vaar en triest is het wat je zegt, Merimnus, maar dat hij de populaire, dat hij de aardige jongeman, het dierbaarste dat de meester heeft, te gronde richt en hem verleidt tot elke misdaad, dat zint me helemaal niet. Een trouwe knecht dient onafgebroken meer acht te slaan op 's meesters reputatie en diens kinderen dan op vergankelijk bezit, en veel meer dan op eigen
395. voordeel. Aanvaarden moet ik het zonder meer als iemand me in de hoek drukt of aan de haal gaat met het bezit van mijn heer, maar als iets de dierbare kinderen van de meester dodelijk bedreigt, is aanvaarding uitgesloten.
Mer. Verdraaid, dat is waar, maar jij vindt het toch niet billijk als hij ons dagelijks afdroogt en deze dienst zeer gehaat maakt ?
Tri. Dat is beslist niet billijk, maar een trouw knecht dient, in het belang
400. van zijn meester, zich vernederingen te laten welgevallen, zich door folteringen te laten treffen en te sterven, naargelang tijd en plaats verlangen.

Mer. Wat nu dus ? Wat moeten we doen ?

- Tri. Laten we zo snel mogelijk onze meester van de hele affaire in kennis stellen. Als hij ons maar geen boze opzet aanwrijft of beticht van kwade trouw als het heimelijk gebeurt. Mer. Dat is een goed advies. Dan delen we het onze meester mee als hij terugkomt.
405. Tri. Uitstel is gevaarlijk.

Mer. Gevaarlijk ? Wanneer moeten we het dan melden ?

Tri. Dit moet meteen afgehandeld.

Mer. Meteen ?

Tri. Meteen. De situatie dringt immers.

Mer. Hoe dat ? Heeft hij, zoals gewoonlijk, een wilde fuifpartij in de zin ?

Tri. Inderdaad. Het is om te huilen wat ik vanaf de graanzolder zag : snollen duwde Colax via het achterhuis naar binnen.

Mer. Je maakt geintjes.

- Tri. Was het maar waar. Al eerder nl. gaf de beheerder - dat kan ik
410. getuigen - aan dat stuk tuig de opdracht om de snollen voor de jongeman in huis te halen. Mer. Sakkerloot ! Wat hoor ik daar ! Ik ben een verloren man; waarom kan dat niet voorzichtiger ?

Tri. Met jammer komen we niet verder, wel met toegewijd overleg. Ga jij nu - die opdracht had je al - de makrelen kopen, ik zal intussen de heer des huizes van dit alles stiekem in kennis stellen.

Mer. Dat is een goed advies.

415. *Sed ecce, ab incunabulis hypocrita Daetrus advolat;
Cave, ne quid horum intelligat.*
*Daet. Quid abitis et quo tenditis
Iter, o viri integerrimi? Quid me domi relinquitis?
Mer. Nos praestitutum amittimur pisces; probi quod interest
Servi, domum intus et foris curato. Aderimus crastino.*
420. *Daet. Me miserum, adhuc livet cutis plagis nuperrimis, manent
Recentia, heu me, verbera: adeo rigidus est oecconomus hic,
Etiam in iis quae praecipit praescripta contra herilia.
Nullusque huic malo obviat: redeat utinam herus et obviet.
Tri. Servum innocentem omnia decet perferre mala, quanto magis*
425. *Nos qui innumera commisimus. Vale.*
Daet. Valeta.

ACTUS II. SCENA II. Octonarii, ut superiores.

Daetrus. Comasta. Merimnus. Tribonius.

Nunc bene est.

- Nunc carbasa...sed huc irruit Comasta clavatus; lubet
Videre, quid agat. Non puto animadvertet in amicum modo.
Com. Scelesti, inertes, plagipatidae, adhuc satin' livet cutis?
Tantisper est garrire lubitum et atterere diem otio?*
430. *Abite, abitedum..*
Mer. Heu.
Com. vel ad corvos vel in malam crucem.
Tri. Oh.
- Daet. O Hercules, diverberat eos fuste; faxo, eiusmodi
Ne condiat carnes meas condimine. Obsequar homini
Blandamque frontem praeferens, quae voluerit, faxo, ut queam
Redimere tot plagas; si erit frugi, coquendi copiam*
435. *Mihi faciet, indulgere Genio sinet, ut arbitror. E foro
Passerculos, ficedulas, anates, lepusculum et anserem
Dudum attulit, nonnihil in his sperare mihi licet boni.
Veruntamen scio equidem, herus veniens domum haec si rescierit,
Nos ulmeos totos dabit sexcentoplagos faciet,*
440. *Quia iuniori filio hanc occasionem dederimus.
Inter sacrum saxumque sto, lupum auribus teneo miser.
Delibera, perpende, Daetre, utrum eligas, evadere
Praesens malum aut perendinum. Ex misero quidem miserrimum
Te istoc die facere valebis sive felicissimum. At*
445. *Quid ante tempus es miser crucians teipsum inaniter?
Daetrus minister erit, coquet bellis homunculis; malis
Instantibus mederier licet, futura incerta sunt.
Quin etsi hero fiat palam, nihil est quod haud praetexero
Callidus et excusare et incusare et assentariar*
450. *Doctissimus. Sed iam revortit huc malitia praeditus
Trux carnifex; timeo faciat in me impetum, ita torsit feror
Vultum; ast eo obviam et capite demisso honorem exhibuero.*

431, Hercules ABC - 435, genio B - 437, non nihil AB - 444, isthoc; omnes, vide vs.,
812, 904, 910, 1453

415. Maar kijk, daar komt die net verluierde huichelaar van een Daetrus aangerend. Zorg dat hij hiervan niets in de gaten krijgt.

Daet. Waarom gaan jullie weg en wat is jullie reisdoel, brave Hendriken ? Waarom laten jullie me thuis ?

Mer. We worden naar de markt gestuurd om vis te kopen. Doe jij wat een goede knecht moet doen : zorg voor het huis van binnen en van buiten. Wij

420. zijn morgen terug. Daet. Arme ik, mijn vel is nog blauw van de klappen, net ontvangen, steeds vers blijven de slagen voor mijn arme persoon, zo hardvochtig is die beheerder, zelfs in de dingen die hij voorschrijft tegen de voorschriften van de meester in. Niemand keert deze ramp : laat dan de meester maar terugkomen en hem keren.

Tri. Een onschuldig knecht behoort alle rampen te dulden, zoveel te meer

425. wij die talloze dingen op ons geweten hebben. Het ga je goed.

Daet. Jullie ook.

TWEDE BEDRIJF. TWEEDE TONNEL.

Daetrus. Comasta. Merimnus. Tribonius.

Nu is het goed. Nu wil in mijn zeilen de wind...maar daar komt Comasta met een knuppel in zijn hand aangestormd; ben benieuwd wat hij doet. Hij zal toch geen vriend van me onder handen nemen ? Com. Tuig, slampampers, klap-oplopers, is jullie huid nog niet blauw genoeg? Bevalt het, dat eindeloos wauwelen en dagdieven ?

430. Weg met jullie, loop..

Mer. Ja, ja.

Com. naar de drommel of de duivel.

Tri. Ai, ai.

Daet. God waarachtig, hij slaat ze stuk met de stok; ik zal zorgen dat hij niet mijn vlees in een dergelijke pekel zet. Ik zal me plooiën naar de man, en wat hij wil, zal ik doen terwijl ik lieve bekjes trek : losprijs voor een pak slaag. Als het effect heeft, zal hij me gelegenheid tot koken geven

435. en om mezelf tegoed te doen, denk ik. Van de markt bracht hij zojuist gevogelte, vijgensnippen, eenden, een haasje en een gans mee; ik mag wel hopen dat daarvan mij iets in de schoot valt.

Maar ik weet heus wel dat, als de meester bij zijn thuiskomst dit te weten komt, hij ons duchtig er van langs zal geven met een honderdvoudig pak

440. slaag omdat wij zijn jongste zoon deze gelegenheid gegeven hebben.

Ik sta tussen blok en offermes, ik arme sukkel houd de wolf bij de oren.

Overweeg, weeg af, Daetrus, wat je kiest : ontsnappen aan de ellende van vandaag of die van overmorgen. Heus, je hebt de mogelijkheid vandaag uit je ongeluk de hoogste graad van ongeluk of geluk te halen. Maar waarom ben je

445. voortijdig ongelukkig door jezelf doelloos te martelen ? Daetrus gaat aan de slag, gaat koken voor leuke lui; dreigend onheil kan men stuiten, de toekomst is onzeker. Ja zelfs, ook al wordt alles mijn meester bekend : ik ben slim genoeg om alles te verbloemen en zeer doorkneet in verontschuldigen, beschuldigen en pluimstrijken.

450. Maar daar heb je die grimmige beul weer, met zijn overdosis aan slechtheid. Ik ben bang dat hij naar me uithaalt, zo wild heeft hij zijn gelaat verwrongen. Kom, ik ga hem tegemoet en met hangend hoofd zal ik respect betuigen.

Comasta. Daetrus.

Heus, Daetre, te volo.

Daet. Hem, domine, praesto sum. Abutere, ut libet.

455. *Com. Te perduat tuique abusum Asphaltus, impurissime,
Uti libet potioribus.*

*Daet. Quid dixeram ? "Ut libet, utere",
Dicere volenti, parcito.*

*Com. Parco, cave sis amodo
Mihi verbulo aut nutu obstrepas.*

*Daet. Posthac cati cavebimus.
Dic, mi patrone, siquid actum a me velis, perfecero
Lubens.*

460. *Com. Probe, sic te decet mihi esse morigerum. Sed his
Compendium dictis volo. Scis flagriones hos duos
Quos fuste deturbavi ab aedibus usque iussibus meis
Rebusque singulis et adversari et obloqui ?*

Daet. Scio.

Com. Hos, uti merebant, proximum in vicum expuli.

Daet. Merito quidem.

465. *Com. Vivarium ut contentur et pisces domum cras convehant
Reliquamque familiam vacantem amisi ad opera extraria.
Dii boni, quam absente hero turba omnis infidelis est.
Te unum inter omnes et probum et fidum autumo cui nil prius
Herilibus bonis.*

Daet. Profecto nil prius.

Com. Paucis cape;

470. *Sunt iuniori gnato herili amicali Sybaritici,
Asiatici atque asotici quibus dapes lautissime
Coquas oportet.*

*Daet. Scilicet. Sed quid, si herus resciverit ?
Vae acerrimas poenas uterque dabimus, alter et alteri
Non utique suffragabitur; timeo admodum pelli meae.*

475. *Com. Et ego admodum iugulo meo. Per Hercule, tu ignavior
Cuculo es homo; pelli times, tibi dum esse felici licet ?
De pelle si modo agitur, in portu silent merces meae.
Daet. Ero, ut voles.*

Com. Cura statim sequere.

Daet. Te actutum sequor.

Pol, omnium quos vidi, hic est deterrimus.

Com. Deterrimus ?

Vae tibi, scelus.

Daet. Sine obsecro finire me sententiam.

480. *Com. Quam ? Dicito.*

*Daet. Pol, omnium quos vidi, is est deterrimus,
Qui respuat beatus esse, dum fuerit occasio.
Id coeperam. Cur mi volenti dicere id suscenseas ?
Com. Haud loquere consentaneum, tamen facesse quae volo.
Ne feceris mihi remoram, sequere.*

Daet. Sequar celerrime.

485. *Nunc abiit hic, pol, omnium quos terra sustinet uspiam
Deterrimus : ridet senem, rem dissipat, gnatum locat*

457, *Daet. Cati cavebimus amodo* ABCD - 463, *Com. ; om, AC* - 469, *sybaritici* ABC -
470, *Asotici* DE

Comasta. Daetrus.

Com. Hé Daetrus, jou heb ik nodig.

Daet. Wel, Heer, ik sta klaar. U kunt zich van mij bedienen naar believen.

Com. Naar de drommel met jou en je diensten, smeerlap.

455. Er zijn er waar ik wel liever gebruik van maak.

Daet. Wat zei ik ? Je moet iemand die genegen is te zeggen : "Ik sta helemaal tot Uw dienst" ontzien.

Com. Dat doe ik, als je me asjeblief niet meer hindert met fraaie woorden of ja-knikkerij.

Daet. Daarvoor zullen we voortaan wijs waken. Zeg patroon, als U iets van me gedaan wil krijgen, zal ik het met plezier doen.

Com. Braaf zo; zo behoort je me mijn zin te doen. Maar ik wil dit kort houden. Je weet dat die twee vlegels die ik met de knoet van huis gejaagd heb, voortdurend tegen mijn bevelen en elk wisselwaseje zich verzetten en protesteren ?

Daet. Ja.

Com. Ik heb ze naar het dichtstbijzijnde dorp gestuurd, dat verdienden ze.

Daet. Terecht hoor.

Com. Dan kunnen ze de visvijver afstropen en morgen vis naar huis mee-
465. brengen. De rest van het personeel dat niets te doen had, heb ik weggestuurd om buitenwerk te doen. Grote goden, wat is bij afwezigheid van de meester, de hele troep toch onbetrouwbaar. Ik vind jou als enige van hen allen braaf en trouw. Voor jou komt het bezit van de meester op de eerste plaats.

Daet. Dat is zeker waar.

Com. Luister nog even.

De jongste zoon van de meester heeft decadente vriendjes, tuk op bombast
470. en brasserie bombaria. Voor hen moet je een kostelijk maal koken.

Daet. Natuurlijk. Maar als de meester dit te weten komt ? We zullen beiden zeker zeer zwaar gestraft worden, de een zal de ander beslist niet genegen zijn; ik ben uitermate beducht voor mijn huid.

Com. En ik voor mijn keel. Verdraaid, je bent nog vadsiger dan een koekoek.

475. Je bent beducht voor je huid terwijl je gelukkig kunt zijn ?

Als het maar om de huid gaat, dan is mijn kostje geborgen.

Daet. Ik zal me naar U schikken.

Com. Volg me meteen.

Daet. Ik volg U direct.

Gut, van alle mensen die ik ken, is hij het slechtst.

Com. Het slechtst ?

Pas op, schurk.

Daet. Laat me asjeblief mijn zin afmaken.

480. Com. Welke ? Zeg op.

Daet. Gut, van alle mensen die ik ken, is hij het slechtst, die versmaadt gelukkig te zijn zolang er gelegenheid toe is. Dat wou ik zeggen. Waarom zou U boos op me worden om deze woorden ?

Com. Praat me niet naar de mond, maar doe wat ik wil.

Houd de boel niet op, volg me.

Daet. Ik volg in allerijl. Nu is iemand

485. weggegaan die - gut nog aan toe- van alle mensen die de aarde ergens torst, het slechtst is. Hij lacht om de oude man, verbrast diens bezit, stalt diens

- Scortis, ferit pueros et omni luxui se immersitat.
Hinc aliquot affectos probro optimos viros longe aspulit,
Quo indulgeat licentius suis cum herili filio*
490. *Foedis voluptatibus. At ex intemperantia illius
Mihi cumulus obtinget bonorum, quod voluptate liceat
Frui atque ad eius pessima facinora probum viderier.
O lepida fors fortuna, servas me, bene est, bene me beas.
Nunc carbasa (inquam) Euro dabo atque frena laxabo Genio.*
495. *Intro sequor, coquo, lixo, torreo, condico, apparro splendide.
Exit Colax ad haec probe exigenda mire accommodus.*

ACTUS II. SCENA IIII. Iambici senarii.

- Colax solus.*
- Iovi optimo ter maximo habeo gratiam,
Mihi omnis ex sententia res provenit,
Albis quadrigis evehor, post brumam adest*
500. *Vernus tepor, post imbrem adest serenitas.
Sub inedia misero opitulatus obiter est
Comasta, praedam uterque quam vult nactus est.
Parasitus est venatico similis cani.
Cui etsi feram venator eripere solet*
505. *E dentibus quam ceperit, cibariam
Tamen accipit panem, ut suam ingluviem expleat,
Praedam priorem domino et hanc sibi vendicans.
Item ego : feras premdi, tenet quas villicus
Sibi atque hero. Scorta attuli, epulae me manent.*
510. *Vera tument, chytropodes exhalant focis.
Felicitati unum deest mane, utpote
Unius Asoti reditus; hunc si premdero,
Premdi satis. Sed advolatne Asotus huc
Accipitris in morem sinistra quam gerit ?*
515. *Sine appropinquet, ipse est, Asotus est
Ipsissimus. Nunc incidit fera ultima in
Casses meos quam cupieram. Dii boni,
Quam vagus hic est pullus, quam et indomita est avis.
Nec lac similis lactis est nec aqua est aqua*
520. *Atque hic avi persimilis est. Patrem (auguror)
Abisse scit; levitatis id dat fomitem.
Nam cum domi est, ipsum veretur plurimum. Hem,
Quid arguo cuius meam dementia
Gulam beat ? Canet; haud videntem se videt.*

ACTUS II. SCENA V. Iambici dimetri et trimetri.

- Asotus. Colax.*
525. 1. *Avis ferae persimilis est* *Acatalecti*
*Iuventa lubrica et vaga;
Nam quemadmodum saepe avolat
Custodis avis incuria,*

491, obtingit B - 494, fraena AB, froena DE - 503, vaenatico ABDE - 504, vaenator ABDE - 508, praendidi A, premdidi BCDE (quas premdidi oeconomus tenet : omnes) - 512, praendero ABC - 513, praendidi ABC, premdidi DE (Sat premdidi : omnes) - 524, cavet C - 526, Inventa BD -

zoon bij snollen, slaat de knechten en baadt in alle overdaad. Hij heeft een stel uitstekende lieden overstelpt met verwijten en ver weg van hier gejaagd. Zo kan hij met de zoon van de meester zich nog buitensporiger overgeven aan zijn schandelijke genietingen.

490. Maar dank zij zijn ongebreideldheid zal mij een hoop goeds
in de schoot vallen, omdat ik me in genot kan wentelen
en bij zijn vuige daden nog braaf kan lijken.
O heerlijk goed geluk, je bent mijn redding, het gaat me goed, je zegent me
zalig, nu zal ik (zeg ik) in mijn zeilen de wind laten waaien en me teugel-
495. loos tegood doen. Ik ga mee naar binnen, braad, kook, rooster, kruid en bereid
het vlekkeloos. Colax komt op precies het juiste moment om dit netjes te
regelen.

TWEEDE BEDRIJF. VIJFDE TONNEL.

Colax alleen.

- Jupiter, de driewerf hoogste en beste, zeg ik dank;
alles verloopt voor mij naar wens,
in vliegende vaart rijd ik naar buiten, na de winterkou is er nu
500. de zachte lentelucht, na een stortregen nu helder weer.
Tijdens mijn vasten heeft Comasta mij in mijn ellende terloops
hulp gebracht, de buit die ieder van ons wil, viel ons in de schoot.
Een parasiet is als een jachthond.
Hoewel de jager hem het stuk wild
505. dat hij gevangen heeft, gewoonlijk uit de bek pakt,
krijgt hij toch een brok brood om zijn gulzigheid te stillen. Zo stelt
hij de eerste buit veilig voor zijn baas, de laatste voor zichzelf.
Precies zo met mij. De stukken wild die ik gevangen heb, houdt de
beheerder voor zichzelf en de meester. Snollen heb ik aangevoerd, een
510. maaltijd ligt op me te wachten. De braadspitten zijn volgestoken, de
ketels staan te dampen op het vuur. Aan mijn geluk ontbreekt nog één
ding en wel de terugkeer van alleen nog Asotus. Als ik hem nog vang,
is de vangst volledig. Maar komt Asotus daar niet aangevlogen ?
Hij is net als de valk die hij op zijn linkerarm draagt.
515. Laat hem eens dichterbij komen; ja, hij is het, het is Asotus in
hoogsteigen persoon. Nu geraakt het laatste stuk wild
dat ik wilde, in mijn net. Grote goden,
wat is hij toch een dolend jong, wat een vrije vogel.
Hij lijkt even frappant op een vogel als twee druppels melk
520. of water op elkaar. Dat zijn vader weg is, weet hij (denk ik) :
olie op het vuur van zijn lichtzinnigheid.
Wanneer zijn vader nl. thuis is, heeft hij voor hem het meest ontzag.
Wel, wat sta ik hem te betichten wiens onbezonnenheid een zegen is
voor mijn slokdarm ? Hij gaat zingen; hij ziet niet dat ik hem zie.

TWEEDE BEDRIJF. VIJFDE TONNEL.

Asotus. Colax.

525. As. 1. Op een wilde vogel lijkt frappant
de wankele en dolende jeugd,
want als een vogel vliegt zij vaak heen
door de onoplettendheid van de bewaker,

- Ut nunquam eandem possiet
 530. Allicere vel prehendere.
 Col. Vetus ista cantilena
 Catalecti.
 Quadrat tuis adamussim
 Tum moribus tum factis.
 2. Iuvenis perinde lubricus :
 Acatal.
 535. Fuge, fuit si occasio
 Nec patris imperium obviet;
 Raptatur ultro quolibet,
 Ut eius ignores vias
 Nec possies reducere.
 540. Col. Bene intulit profecto;
 Catal.
 Ad haec libens ausculto.
 3. Si morte delirus senex
 Acatal.
 Sublatus e medio foret
 Et cederet mihi portio ex
 545. Haereditariis bonis,
 Beatus et felix forem et
 Liceret omne quod libet.
 Col. Quanquam canentem audire perlibet, tamen
 Adorior hunc (quia proximus) iam comiter.
 550. Asote, salve.
 As. Quis loquitur ?
 Col. Huc respice.
 As. Tun' es, Colax ?
 Col. Ego sum, amicule.
 As. Hem; salve, Colax;
 Quid admodum suavis es ?
 Col. Egone iam tibi
 Suavior sum, quam hactenus semper fui ?
 As. Videre nunc quidem, sed age dic, mi Colax,
 555. Senemne vidisti patrem meum ?
 Col. Domi est.
 As. Perii; quid inquis ?
 Col. Te moratur in ostio.
 As. Plane occidi miser hunc abisse rus ratus.
 Col. Quid, si ego vetem te istanc modo aerumnam exequi ?
 As. Dic serio, pater domi est ?
 Col. Non, rus iit,
 560. In praedium, vix crastino rediturus est.
 Tamen domi est.
 As. Quisnam, Colax ? Philaetius ?
 Col. Non, cum patre est.
 As. Tribonius ?
 Col. Non est.
 As. Scio,
 Merimnus absentī patri cupit integram et
 Salvam esse rem.
 Col. Nec is domi.
 As. Ne plurimum
 565. Beas.
 Col. Beo, inquam, te, nam uterque abactus est.

530, praehendere CE - 531, Catalecti : om. D - 544, portio ABD - 550, valen E - istanc
 : omnes, vide vss. 812, 904, 910, 1453 - 561, colax B

- zodat hij hem nooit meer
 530. lokken of vangen kan.
 Col. Dat oude lied
 past heel goed bij je
 woorden en daden.
2. Precies zo is de wankelc jongeman :
 535. vlucht als de gelegenheid daar is
 en laat vaders gezag geen beletsel zijn.
 Zijn tocht is spontaan en lukraak,
 zodat je zijn wegen niet kent
 en hem niet terug kunt leiden.
540. Col. Hij heeft de spijker op de kop
 geslagen. Bovendien hoor ik hem graag.
 3. Als door de dood de oude dwaas
 uit ons midden zou zijn weggerukt
 en mij het aandeel zou toekomen
545. uit het erfgoed, dan
 zou ik gezegend en gelukkig zijn
 en zou alles lukken waarin ik lust heb.
 Col. Hoewel ik hem dolgraag hoor zingen, moet ik hem nu maar
 eens vriendelijk toespreken (hij is al heel dichtbij).
550. Gegroet Asotus.
 As. Wie spreekt me daar aan ?
 Col. Kijk eens hierheen.
- As. Ben jij het Colax ?
 Col. Ja, beste jongen.
 As. Hé,egroet Colax.
- Vaarom ben je zo uitermate aardig ?
 Col. Ben ik dat in jouw ogen
 nu meer dan ik steeds was ?
- As. Die indruk wek je nu zeker, maar zeg me eens, Colax, heb je
 555. mijn oude vader gezien ?
 Col. Die is thuis.
- As. Het is gedaan met me. Wat zeg je me nou ?
 Col. Hij wacht op je aan de deur.
- As. Dat is zeker het einde van mij, sukkel. Ik meende dat hij
 weggegaan was naar het land.
 Col. Als ik je nu eens verbood te berusten in deze misère ?
 As. Nu in ernst, is mijn vader thuis ?
 Col. Wee, hij ging naar het land,
560. naar zijn landgoed; op zijn vroegst komt hij morgen terug.
 Toch is hij thuis.
- As. Wie is dat dan, Colax ? Philaetius ?
 Col. Nee, die is bij je vader.
 As. Tribonius ?
 Col. Die is het niet.
 As. Ik weet het.
- Kerimnus wil alles voor mijn vader tijdens zijn afwezigheid
 intact houden.
 Col. Ook die is niet thuis.
 As. Je maakt me heel
565. gelukkig.
 Col. Zeer zeker, want die twee zijn weggestuurd.

- As. Abactus est ? Quo abactus ?*
Col. In pagum foras.
- As. Cometa villicus est ?*
Col. Patrem qui habet hospitem ?
- As. Salvae meae res sunt, teruncii caeteros*
Non fecero. Sed dico, quisnam sit domi,
 570. *Quis obsit mihi.*
Col. Scis graece ?
As. Ita, et graecarier
Utcunque calleo, dum licet.
Col. Μαργαίνιον,
Πλανήσιον.
As. Μανία γλυκεῖα, γλυκὺς δόλος.
Sed age, quid hasce suggeris ?
Col. Rogas ? Domi
Tuae morantur te.
As. Ne Asotum ? Cerberus
 575. *Te glutiat, nequissime.*
Col. At te mavelim;
Dum nuncio bona, etiamne diris devoves ?
As. Mentiris omnia. Hactenus mi os oblitum est,
Colax ? An avis eiusmodi tibi videor,
Impure, qui cum lusites ?
Col. Cedo manum.
- As. Quid volt dari ? Hem.*
Col. Tam vera sunt haec, quam supra
Nos est polus.
As. Videris esurire.
Col. Iam
Non admodum, nam illum tyrannum propuli
Πόρρω tribus pernīs, qui adegit me cruci,
Denuo propulsaturus hinc πορρώτερον
 585. *Petasonibus, πορρωτάτωρ' artocreis.*
As. Quo, verbero, verborum hic ingens ambitus ?
Suspendio tenes, logis finem face.
Col. Compendio dicam. Senex abest domo,
Oeconomus aspulit familiam tetricam,
 590. *Venatum abegit me. O lepusculos tibi*
Fulposulos prendi tuos, Planesium,
Margaenium, feras et id genus alias.
Quicquid gulam aut Venerem allicere solet, domum
Comasta comportavit et Daetrus coquit.
- As. O Bacche, servas me. Si ita est, sunt res meae*
Fultae. Sat est verborum; eamus intro, nam
Ardet videre corculum quae dixi. Ament
Te Dii, Colax qui, quod mea ex re est sedulo
 600. *Curas. Meminero, dum sinent fortunulae.*
Sequare.
Col. Sequor, grunnire venter occipit;
Tu cantilenam proseguere quam coeperas.
4. As. Cum bellulis homunculis
Acatat. iamb.
- 572, *rexlefe* D - 590, *vaenatum* ABDE - 591, *praendidi* ABC, *prendidi* DE (*nodo prendidi*; omnes) - 593, *allicere* A

As. Weggestuurd ? Waarheen ?

Col. Naar buiten, naar het dorp.

As. Is Cometa de beheerder ?

Col. Hij vindt zijn vader wel een fraaie gastheer !

As. Mij kan niets meer gebeuren, de anderen tel ik voor geen cent.

Maar zeg eens wie er toch thuis is, wie me

570. een-sta-in-de-weg is ?

Col. Ken je Grieks ?

As. Ja, en Grieks te

leven versta ik zonder meer, zolang mogelijk.

Col. "Furie",

"Hemelslichaam".

As. Heerlijke waanzin, heerlijke list !

Maar kom, waarom breng je deze dames ter sprake ?

Col. Dat vraag je nog ? Ze

wachten in huis op je.

As. Op Asotus ? De Hellehond verslindt

575. jou, aartsschelm.

Col. Liever jou dan toch. Vloek je me zelfs

de hel nog in wanneer ik goede tijding breng ?

As. Je liegt alles. Heb je me tot nu toe iets op de mouw gespeld,

Colax ? Of vind je me soms een dergelijke vogel,

smeerlap, dat je met me dollen wilt ?

Col. Geef me je hand.

580. As. Waar is dat voor nodig ? Nu goed.

Col. Dit is even waar als dat het

uitspansel boven ons is.

As. Het lijkt wel of je honger hebt.

Col. Niet zo

erg meer, want die wrede heerser die mij in ellende stortte, heb

ik verdreven, *far away* met deze drie hammen, en opnieuw

ga ik hem verdrijven *further away* met varkenspootjes

585. en *as far as possible* met vleespasteien.

As. Vaartoe, vlerk, dit omstandig woordenwerk ?

Je houdt me in spanning, maak een eind aan je gezwam.

Col. Ik zal het kort maken. De oude man is weg van huis,

de beheerder heeft het knorrige personeel weggestuurd

590. en mij op jacht gezonden. Die heerlijk mollige

haasjes van je, Planesium en Margaenium, heb ik voor je

gevangen en soortgelijke stukken wild.

Alle verlokking voor maag of Minne heeft Comasta

naar huis getransporteerd en Daetrus is de kok.

595. Er zal een overvloed zijn van wijn, jolijt, gelach en kruidigheden.

As. Bacchus, je bent mijn redding. Als alles waar is, kunnen we ons

voorlopig staande houden. Genoeg gepraat; laten we naar binnen gaan,

want mijn hartje gloeit om te zien wat je opsomde. De goden mogen

je een goed hart toedragen, Colax, omdat je mijn belangen zo ijverig

600. behartigt. Ik zal er aan denken zolang tenminste mijn wankel fortuin

het toelaat. Kom mee nu.

Col. Ik kom. Mijn maag begint te knorren.

Ga jij nu verder met het lied waaraan je begonnen was.

4. As. Als we met leuke luitjes

- Et candidis puellis*
 605. *Porrigere frontem si libet,*
Id propter inopiam haud licet.
Solvendum enim dum in symbolo est,
Ubique zonam perdidit.
Col. Id mihi accidit frequenter, Catal.
Cum non eram solvendo.
 610. *5. As. Iocirco patrem accessero* Acatal.
Rogaveroque, ut impleat
Neam aureis crumenulam.
Si fors mihi id negaverit,
 615. *Rem haereditariam petam*
mihi dividi atque abivero.
Col. Mentis suae secundum Catalect.
Vagam indolem canendo,
Fugam fugax meditatur,
 620. *Ni consequatur votum.*
As. Sequere.
Col. Sequar te.
As. Aperitur ostium.
Col. Sequor.

Monet ipsa res, nident culinae opsonia.

CHORUS. Iambico dimetro.

- Vana est iuventus et vaga,*
Salax, petulca, lubrica.
 625. *A pecude, ni coerceas,*
Post paululum nil differet.
Sola est voluptas cui studet,
Sola est libido quam cupit;
Scortari, inebriarier
 630. *Noctes diesque nititur.*
Tam caecus est ephebi amor,
Perversus, improbus, impius,
Ut iactet id potissimum
Unde erubescat maxime.
 635. *Sua stupra clancularia,*
Furtum, dolum adolescentuli,
Quantumlibet pudenda sint,
Celebrant, honestant, efferunt.
Quapropter hanc licentiam
 640. *Oportet esse coercitam,*
Alioqui ephebos criminum
Tandem in barathrum merserit.
Nam quodlibet malum cui
Non initio resistitur
 645. *In omne passim flagitium*
Pelus peiore pertrahit.

625. *pecudae* E - 641. *ephebos* B - 642. *niserit* E

- en mooie meisjes
 605. de zorgen willen verdrijven,
 dan kan dat niet wegens geldgebrek.
 En waar gepoft kan worden,
 heb ik nergens krediet.
 Col. Dat overkwam mij bij herhaling,
 610. wanneer ik niet betalen kon.
 5. As. Daarom zal ik mijn vader benaderen
 met de vraag, dat hij mijn beurs
 met goudstukken vult.
 Als hij me dit eventueel weigert,
 615. zal ik vragen, dat mijn erfdeel
 mij wordt bedeeld, en ga ik weg.
 Col. Uit de wankelmoedigheid van
 zijn geest komt zijn gezang,
 schuw denkt hij aan scheiden
 620. als hij zijn zin niet krijgt.
 As. Kom mee.
 Col. Ik kom.
 As. De deur gaat open.
 Col. Ik kom. De hele
 situatie is een aanmoediging, de keukens walmen van het gebraad.

KOOR.

- Verwaand en verward is de jeugd,
 stoeis, stoots en labiel.
 625. Als men haar geen grenzen stelt,
 is zij weldra als een beest.
 Alleen naar genot gaat haar aandacht,
 alleen naar wellust haar verlangen,
 hoereren en zich bezatten
 630. is haar streven dag en nacht.
 Zo blind is de liefde van de jongeman,
 averechts en tegen wet van mens en god,
 dat hij bij voorkeur het hoogst opgeeft
 over wat hem het meest vernedert.
 635. Hun heimelijke ontucht,
 diefstal en bedrog, hoe
 schandelijk ook, is wat jongelieden
 verheerlijken, respecteren en prediken.
 Daarom dient aan deze losbandigheid
 640. paal en perk gesteld.
 Zo niet, dan stort zij tenslotte de jongeman
 in een afgrond van misdadigheid.
 Want als men een willekeurig euvel
 niet bij de aanvang een halt toeroept,
 645. lokt het naar een grenzeloos
 verergerend wangedrag.

Cometa villicus solus.

- Mandata herilia vix quidem quae tuta sunt
Solent inertes aggredi et nihilominus
Cum hero suo, si utcumque ad oculos fecerint,
650. Pro praemii retributione expostulant,
Fidos probosque se arbitantes servulos.
Verumtamen multo secus ego censeo.
Nam fidum ego et probum autumo domini sui
Qui iussa sedulo facessit et aspera
655. Perinde fert ac prospera, haud tamen arroget
Sibi meritum, sed inutilem usque iudicet
Totusque herili ex gratia dependeat.
Ne scio equidem, scio verbera atque opprobia
Manent ab oeconomio domi; nam aegre feret
660. Se deprehendi ac reprehendi; herum quoque
Lento gradu meum assequi ad vestigium
Non suspicabitur et ob hoc in me saeviet.
Verum imperium herile exequi est sententia.
Visam, quid actitet domi, num dissipet
665. (Ut detulit Tribonius) domini bona.
Ne callida eludat vafrities simplices
Senis oculos. Coarguent nequam, scio,
Tribonium, quasi egerit iniquissime,
Factus sui commilitonis proditor.
670. Sed ego virum fecisse recte existimo;
Nam te infidelem hero esse, quo servo malo
Sis propitius, non convenit, minime expedit.
Sed ostium crepit; videbo, quis exeat.

ACTUS III. SCENA II. Trimetri, ut superiores.

Colax. Comasta. Cometa.

- Parare vina animos solent (quemadmodum
675. Cecinit poeta), sed mihi secus accidit :
Quantumlibet ventrem meum vino oppleam,
Nihilominus labascit animus impotens
Et propter adventum senis cor palpitat,
Nutant gradus, artus tremunt, pallent genae,
680. Sed et pavor subitariam urinam exciet.
Papae, malo omine auspicatus sum diem hunc.
In foribus est malum.

Coma. Quid occipit loqui hic

Scelestus ?

Col. Heus, Comasta, te volo, adesdum.

Coma. Ut hic

Nequissimus bacchatur; ecquid est ?

Col. Malum.

Coma. Hui.

685. Col. Perimus.

Coma. At servamur, inquam.

648, nihilominus ABC, similiter ceteris locis - 649, utrumque ACD - 662, saeviet A -
672, propitius AB

DERDE BEDRIJF. EERSTE TONNEL.

- De beheerder Cometa alleen.
- Slampampers plegen ternauwernood 's meesters opdrachten, ook al zijn die zonder risico, aan te vatten. Desalniettemin beklagen zij zich bij hun meester als ze die voor zijn ogen hoe dan ook hebben volbracht,
650. om een beloning op te kunnen strijken.
Dan menen ze nog dat ze trouwe en brave knechten zijn.
Maar daar denk ik heel anders over.
Want trouw en braaf noem ik hem die de bevelen van zijn heer naarstig uitvoert en tegenspoed evenzeer verdraagt
655. als voorspoed. Hij mag zich evenwel geen verdienste aanmatigen, maar dient zich steeds als nutteloos te beschouwen en helemaal afhankelijk van de genade van de meester.
Ik weet zeker, dat zweepslagen en verwijten me thuis van beheerders kant te wachten staan, want hij zal het niet verkrop-
660. pen dat men hem op de vingers kijkt en tikt. Dat ook mijn meester mij sluipend op de hielen zit, zal hij niet vermoeden en daarom tegen mij te keer gaan.
Maar mijn leuze is het gezag van mijn meester te doen gelden.
Ik zal eens zien wat hij uitvoert in het huis, of hij
665. (zoals Tribonius meldde) have en goed van de heer verbrast.
Als hij maar niet in zijn sluwe doortraptheid zand in de ogen van de goedgelovige oude man strooit. Ze zijn zo gemeen - dat weet ik - dat ze de schuld aan Tribonius zullen geven, omdat hij in hun ogen zeer laag gehandeld heeft door zijn krijgsmakker te verraden.
670. Maar ik vind, dat de man juist gehandeld heeft, want dat je ontrouw bent aan je meester om mild te kunnen zijn voor een slechte knecht, komt niet te pas en heeft volstrekt geen nut.
Maar de deur kraakt, ik zal eens zien, wie er naar buiten komt.

VIERDE BEDRIJF. TWEEDE TONNEL.

- Colax. Comasta. Cometa.
- Col. Wijn pleegt moed te geven (zoals een dichter
675. heeft gezongen), maar mijn ervaring is anders : hoezeer ik met wijn mijn buik ook vul, desondanks dreigt mijn moed machteloos onderuit te gaan.
Wegens de komst van de oude man bonkt mijn hart, knikken mijn knieën, beven mijn leden en zijn mijn wangen bleek.
680. Bovendien doet mijn angst me plotseling wateren.
Sakkerloot, onder een slecht voorteken ben ik deze dag begonnen.
Er staat een ramp voor de deur.
- Come. Wat gaat die schurk voor taal uitslaan ?
- Col. Hé Comasta, ik wil je spreken, kom eens even.
- Coma. Zoals die onverlaat te keer gaat zeg ! Is er soms iets ?
- Col. Een ramp.
- Coma. Oei !
685. Col. We zijn verloren.
Coma. Maar we worden gered, zeg ik.

- Col. Ubi transii limen domus, in culmine
 Sedit sinistrae clamitans minaciter
 Rostroque teglas vellicans cornix; quid hoc
 Portendit aliud, quam quod aut mea aut tua aut
 690. Utriusque nostrum vellicanda sit cutis ?
 Coma. O timidiorum lepore, num cornicula
 Te terret unica ? Nec corax nec noctuae aut
 Cornicularum mille me deterreant.
 Adeon' superstitiosus es, ut anilibus
 695. His fabulis attonitus expavesceres ?
 Ades, fruiere praesentibus, futura nanque
 Incerta sunt. Redi.
 Col. Redibo, at palpitans.
 Certe hoc viro haud in orbe confidentior
 Qui homines veretur neququam nec percita
 700. Ira expavescit Numina. At viro obsequar.
 Coma. Nisi durius Comasta sit coercitus,
 Res nostra pessum ibit domestica, quoniam
 Hoc homine confidentiorem neminem
 Puto esse in hoc loco nec usquam gentium.
 705. Mediusfidius ipse Parasitus iustus est,
 Si conferatur oeconomus. At ego nunc sequor;
 Clausum ostium est, validissime pulsavero.

ACTUS III. SCENA III. Senarii.

Cometa solus.

- Heus heus, quis intus est ? Quis aperiet ostium hoc ?
 Ohe, domus plena est ligurientium,
 710. Bacchantium quoque et meretricantium.
 Nemo audit, ecquis aperiet mihi ostium hoc ?
 Merimne, Daetre, Thrypte, Triboni, nullus est ?
 Ut nulla deferentium suspicio sit,
 Validius aliud ostium pulsavero
 715. Penitissimum quod ducit in domus locum. Heus,
 Recludite, heus. Nec vox sonat nec sensus est.
 Quid, ah Di! vestram fidem, quid agitur hic ?
 Clamo, reclamo, pulsito, repulsito,
 Ut non modo postes quati, sed et domus
 720. Mutare fundamenta videantur nec est
 Qui exaudiat respondeatque; at una vox
 Est omnium bacchantium et heluantium.
 Risus, iocus, festivitas tractantur in
 Penetralibus; Comasta hero inibi herilior.
 725. Vocabo tandem ex nomine. Heus Comasta. Ohe.
 Exaudiunt, nam mussitant, ut muscoli
 Taciti silent. Prorumpet huc foras latro
 Furibundus ac temulentus. Atqui nondum adest,
 Quid nunc moratur ? At nihil non suspicor :

685, Heu DE - 700, numina ABC - vero ABCD, viro E - 702, quiane ABD, quia C -
 715, Penitissimum E - 729, Ut C, At ABDE

Coma. Wat is er dan ?

- Col. Ik was de drempel van het huis nog niet over, of er streek op de nok aan de linkerkant een kraai neer die dreigend kraste en met zijn snavel aan de pannen rukte. Wat voorspelt dit anders dan dat onontkoombaar of aan mijn of aan jouw of aan ons beider huid gerukt zal worden ?

690. Com. Je bent nog banger dan een haas; een enkel kraaitje maakt je toch niet bang ? Geen raaf, geen uilen of duizend kraaien kunnen me bang maken.
Ben je bijgelovig dat je van deze bakersprookjes

695. zo ontsteld en verbijsterd raakte ?
Kom, geniet van het heden, want de toekomst is onzeker. Kom terug.

Col. Goed, maar met bonzend hart.

- Meer zelfverzekerd dan deze figuur is er op de wereld beslist geen. Voor mensen heeft hij volstrekt geen ontzag en hij kent geen angst
700. voor in woede ontstoken hemelse machten. Maar ik zal de man gehoorzamen. Come. Als Comasta niet met straffer hand beteugeld wordt, zullen have en goed van ons huis naar de haaien gaan. Volgens mij is hier of ergens ter wereld niemand te vinden die meer zelfverzekerd is dan deze man.
705. Wis en waarachtig, zelfs de parasiet is eerlijk, als je hem met de beheerder vergelijkt. Maar ik ga hem nu achterna. De deur is dicht, ik zal eens stevig kloppen.

DERDE BEDRIJF. DERDE TONEEL.

Cometa alleen.

- Hé, hé, wie is daarbinnen ? Maakt iemand deze deur nog open ?
Hola, het huis is vol bon-vivants,
710. pimpelaars ook en hoerelopers.
Niemand die me hoort. Doet iemand nog deze deur voor me open ?
Merimnus, Daetrus, Thryptus, Tribonius, is er niemand ?
Om niemand op het idee te brengen dat er verklikkers zijn,
zal ik eens krachtiger op een andere deur kloppen
715. die zeer diep ergens in het huis voert. Hé,
doe eens open, hé. Geen geluid te horen en geen teken van leven.
Gut, grote goden, wat is hier aan de hand ?
Ik roep en roep, beuk en beuk,
zodat niet alleen de muren lijken te schudden,
720. maar ook de fundamenteën van het huis. Er is niemand
die gehoor geeft of antwoordt, maar het is één groot geluid
van allemaal pimpelaars en brassers;
lach, pret en feestelijkheid is de enige actie daar
diep binnenin. Juist daar is Comasta baas boven baas.
725. Ik zal hem nu eens bij zijn naam roepen. Hé Comasta. Hola,
ze horen het, want ze houden zich koest, zoals mossels
stil zwijgen. De spitsboef zal wel zo razend en
beschonken naar buiten stormen. Is hij er nu nog niet,
waar wacht hij op ? Ik krijg danig argwaan. Hij zal toch niet

730. *Num scorta clam efficiet per abdita ? Neutiquam
Nam audentior; pulsabo adhuc. Comasta, adesdum,
Adesdum, adesdum, quid moraris, flagrio ?
Non dubito quin me rideat, ea praeditus
Petulantia est; convicio irritandus est.*
735. *Exi e latibulo, mastigia, citus foras.
Egredere, pernicies herilis, aedibus.
Exi e culina, nidor, ecquid adhuc lates ?
Quin advolas ? His, credo, provocabitur
Sermonibus.*

ACTUS III. SCENA IIII. Senarii.

- Comasta. Cometa.
Quid hic tibi clamatio est*
740. *Pro his aedibus, scelus ? Putas versarier
Ruri tuove in sterquilinio sordido ?
Abi, frutex, abi, recede a ianua.* *Come. Heu.*
- Coma. Hoccine volebas ?* *Come. Heu, perii; quid verberas ?*
- Coma. Quia lubitum est.* *Come. Patiar; sine, adveniat senex.*
745. *Senem sine advenire quem absentem comes.
Tu, urbane scurra, libidinum fomes, mihi
Rus oblicis ? Post pauculas horas cave
Numerum in crucibus arentium ruri auxeris.
Nunc, dum tibi lubet et licet, bibe, perde rem*
750. *Domesticam, corrumpere herilem filium,
Meretriculas accerse, pasce inertium
Gregem heluonum, una age pollucibiliter,
Totos dies noctesque pergraecamini.
Isthaecne mandavit tibi, cum abiit senex ?*
755. *Hoccine statu offendet repositam rem suam ?
Hoccine boni servi esse officium existimas,
Ut filium corrumpat absente patre ?
Corruptum eum duco, dum iis studet artibus,
Quibus eruditur ex magisterio tuo.*
760. *Coma. Quid tibi (malum), dic, quid ego agam curatio est ?
An non tibi curanda ruri pecora sunt ?
Potare, amare, scorta ducere animus est,
Nei fit hoc tergi, haud tui fiducia.
Come. Quam audacter inter pocula modo perstrepit.*
765. *Coma. Te Iuppiter perdat Diique omnes, abi.
Tetrum allium, germana colluvies, oles.
Come. Non omnium est unguenta olere exotica
Neque vesciar tecum opiparis dapibus; tibi
Tuos habeto turtures, fideculas,*
770. *Passerculos et id genus alias aves.
Sine, me alliatum et fruge contentum mea*

734, convitio DE - 744, sive A - 752, agite ABCD - 754, Isthaecne ADC, Isthaec
nae B, Isthaecne E, vide vs. 812, 904, 910, 1453 - 757, absentis; omnes, vide
vs. 910 - 763, fiducia B - 766, Germana DE

730. de hoertjes stiekem door een geheime deur buiten zetten ? Wee, dat zeker niet, dat is niet brutaal genoeg voor hem; ik zal nog maar eens kloppen. Comasta, kom nou toch, kom nou, waar wacht je op, vlegel ? Hij staat me zeker uit te lachen, zo brutaal is hij wel; met schelden is hij wel te prikkelen :
735. kom snel uit je schuilplaats naar buiten, stuk tuig, kom uit het huis jij, ondergang van je heer. Kom uit de keuken, vetklomp, verstop je je nog ? Rennen asjeblief. Die taal laat hem wel te voorschijn komen, denk ik.

DERDE BEDRIJF. VIERDE TONEEL.

Comasta. Cometa.

Coma. Wat sta je daar te gillen

740. voor het huis, schurk ? Denk je dat je in het boerenland bent of op je eigen smerige mestvaalt ? Verdwij, knuppel, weg, ga weg van die deur.

Come. Oei.

Coma. Hier, wilde je dit ?

Come. Au, verdomme. Waarom sla je me ?

Coma. Omdat ik daar zin in heb.

Come. Je slaat maar. Wacht jij maar

745. tot de oude komt! Als de oude maar eens komt, die jij uitvrete nu hij weg is. Jij stadse tafelschuimer, stoker van uitspattingen, scheld je mij uit voor boer ? Pas maar op, nog een uurtje of wat en je vermeerdert het aantal van degenen die op het land aan het kruis te drogen hangen. Drink nu maar zolang het je lust en lukt, verbras
750. de boel, verpest je meesters zoon, haal snollen in huis, stop de hele meute slome brassers vol met voer, neem het er met zijn allen maar goed van, leef er dag en nacht als een Griek op los. Droeg de oude jou dát op toen hij weg ging ?
755. Zal hij zijn goed, in deze staat beheerd, aantreffen ? Houd jij dit voor de plicht van een fatsoenlijke knecht, dat hij de zoon in afwezigheid van de heer bederft ? Ik beschouw hem als verpest sinds hij zich toelegt op de praktijken waarin hij gezet is met jou als meester.
760. Coma. Wat gaat jou (verdorie) aan, zeg me eens, wat ik doe ? Moet jij je niet bemoeien met het vee op het land ? Ik houd ervan te fuiven, te vrijen, snollen in huis te brengen; dat wordt de hypotheek op mijn rug, niet die van jou. Come. Wat een dronkemansbravoure !
765. Coma. Jupiter met alle goden verdoeme je, verdwij. Naar smerige knoflook ruik je , pure gierput. Come. Niet iedereen kan geuren naar uitheems parfum of bij jou aan tafel smullen van een kostelijk maal; houd jij je tortels maar, je vijgensnippen,
770. je sijsjes en dergelijk gevogelte. Laat mij maar, stinkend naar knoflook en tevreden met mijn kost,

- Fidum esse hero; sis tu beatus, ego miser.*
Coma. Bene imprecaris id quod est dignissimum.
Decet me amare et te bubulcitare; me
 775. *Quoque victitare splendide teque misere.*
Abi, cave molestus esse, rus abi.
Come. Non cessero posthac, licet modo oporteat.
Coma. Sapit, aufugit neque quod loquar flocci facit.
Nam abactus est, explosus est. Sed nos quid hic
 780. *Sordidus inexpectatus obruit? An hero (id*
Quod suspicor) dolosus explorator est?
Vae tergori, vae gutturi meo. Attamen
Hic caecior talpa atque pilo obtusior,
Ut atrum ex albo vix queat discernere.
 785. *Hominem probe deludam, herus si resciat;*
Nihilque in his non commiscier licet.
Regrediar intro. Sint suae curae omnibus
Curantibus. Quid hui, quid intus est tumulti?
Inclamitant Divos. Atat! quid hoc mali?
 790. *An (ut assolet) fit pugna pro mulieribus?*
Celerius haec dirimenda, ne gliscat malum.

ACTUS III. SCENA V. Trimetri.

- Cometa solus.*
Quid concito cursu in domum irruit latro?
Quid eiulatio atque deprecatio
Cruciumque verberumque? Per posticulanne
 795. *Herus, hos ut inopinatus in facto opprimat,*
Ingressus est? Supte more neutiquam.
Revortar hac, fors et mihi indignabitur,
(Si intus siet) quod tantum huic dederim λόγῳ
Spurcissimo. Ipusus est senex; mirum quidem
 800. *Qui tantum itineris mensus est hora brevi.*
Urgebat, hercle, negotium, quod et addidit
Vires senectuti. Ipusus est certo senex,
Nam amarulentis gemitibus vox illius
Singultit et Philaetii vox acrior.
 805. *Eccas, propelluntur foras Margaenium et*
Planesium meretriculae et iuenculus
Asotus indomitus; utrisque luctus est.
Procedam, ut audiam, atque consulam probe
(Si quivero) bonae adolescentis indoli.

ACTUS III. SCENA VI. Senarii.

- Margaenium. Planesium. Asotus. Cometa.*
 810. *Heu, dura fors.*
Pl. Heu me miserrimam; o dii, ut
Foedata cutis et pulvere obsita.
As. Ah dolor.
Mar. Quid oblitam istanc pulvere ingemis? Vide, ut
Nea tumida est livetque verberibus cutis.

777, amodo ABCD - 782, Vaeh [bis]; omnes - 794, verborumque ACD - 795, ut; ea, C - 812, istanc DE

- trouw zijn aan mijn meester; wees jij gelukkig en laat mij ongelukkig zijn. **Coma.** Een fraaie verwensing van je voor de juiste verhouding. Het past mij te vrijen, jou de koeien te hoeden,
775. mij ook er lekker op los te leven en jou in ellende te leven. Ga weg, wees niet lastig, ga naar het land. **Come.** Ik geef voortaan niet meer toe, zij het dat het nu even niet anders kan. **Coma.** Hij is verstandig en neemt de benen. Hij geeft geen zier om wat ik zeg. Hij is nu toch weggejaagd en verdreven. Maar waarom verraste
780. die boerenkinkel ons onverwachts ? Is hij soms een listig verspieder (dat vermoed ik) voor onze meester ? Ik voel mijn rug al en mijn keel ! Máár - hij is zo blind als een mol en zo stompzinnig dat hij nauwelijks zwart van wit kan onderscheiden.
785. Ik zal de man danig te grazen nemen, als de meester het te weten komt. Ik kan aan alles in deze materie een mouw passen. Ik ga weer naar binnen. Laat ieder zijn eigen boontjes maar doppen. Maar gut, wat is dat voor een kabaal binnen ? Ze vervloeken de goden. Wel, wel, wat is dat voor onheil ?
790. Vechten ze soms (zoals gewoonlijk) om de vrouwtjes ? Snel er een eind aan maken, voordat de ellende erger wordt.

DERDE BEDRIJF. VIJFDE TONEEL.

- Cometa alleen.
- Waarom rent die boef in gestrekte draf het huis binnen ? Wat is dat voor gekerm en gesmeek om niet gekruisigd of gegeseld te worden ? Is mijn meester langs de achterdeur
795. naar binnen gegaan om hen onverwachts op heterdaad te betrappen ? helemaal niet zijn manier van doen. Ik zal hierlangs teruggaan; wellicht stort hij zijn verontwaardiging ook over mij uit (als hij binnen is) omdat ik zoveel woorden heb besteed aan dat sujet. Het is de oude zelf ! Toch wel verbazend
800. dat hij zo'n lange reis in korte tijd heeft afgelegd. Er was, verdraaid, haast bij, dat hij ook nog zijn oude lijf forceerde. Het is beslist de oude zelf : zijn stem haalt snikkend uit in bitter gesteun en schriller nog is de stem van Philaetius.
805. Kijk, daar worden de snolletjes Margaenium en Planesium naar buiten gedreven en de teugelloze jonge Asotus; hij is beiden tot verdriet. Ik zal dichterbij gaan om te luisteren en netjes zorgen (als ik kan) voor die goedaardige jongen.

DERDE BEDRIJF. ZESDE TONEEL.

- Margaenium. Planesium. Asotus. Cometa.
810. **Mar.** Wat een hard lot ! **Pl.** Ach, doodongelukkig ben ik; grote goden, wat is mijn huid bevuild en smerig van het stof. **As.** Wat een verdriet ! **Mar.** Wat zucht je om háár, dat ze met stof bevuild is ? Kijk eens, hoe mijn huid gezwollen en blauw is van de klappen.

- Nec me piget pudere nec sordere nec*
 815. *Plagarier tuo prae amore, mei meum.*
Te pudeat ob pulvisculum qui adhaeserit
Vestitui aut cultum imminutum conqueri.
Pla. Quis nescit, hac quod voce sugilles meum
In amicum amorem ? An modo sibi te elegerit,
 820. *Ductaverit et amaverit ? Sile, olida sus.*
Mar. Quin tu sile, cloaca susque morbida,
Cui praeter hanc frontem, femur, latus, inguina
Et corporis alia membra purulenta sunt,
Infecta morbo qui solet celarier.
 825. *Pla. Tun' audeas me morbidam ?*
Mar. Quin audeam ?
Veneficamque.
Pla. Nene dices morbidam
Veneficamque ? En, morbida haec, venefica haec
Te his verberat pugnīs et ungue vellicat.
Mar. Id ne utique impune egeris : tu foedior
 830. *Quovis cadavere atque coeno obscoenior,*
Tu caederes ? Sic disce pugnīs caedere,
Sic disce pugnīs caedere, sic vellica.
Come. Non est, quod usquam gentium intuerier
Malim : calyptra, pepla, vittae devolant,
 835. *Passos capillos manipulatim vellicant;*
Hic ludus est plane meretricius. Adit
Asotus; huic videro, quid horum curae erit.
Sequester est, profecto praelia dirimit.
Aso. Nolite, rogo, me propter altercarier,
 840. *Nam utraque mihi, ut pulcherrima, ita carissima est.*
Faxo in malis sociae et bonis fruamini.
Mar. Nen' illa caederet ?
Pla. Tibi ero ludibrio ?
Aso. Quiescite; etsi coepta nostra negotia
Turbata sunt, fortuna tandem si volet,
 845. *Meliora erunt; mihi a patre recedendum erit*
Qui offensus his gravissime poenas graves
De singulis sumpturus est; in me quoque
Forte omnium gravissime animadvertet,
Si in ipso ei primo furore occurrero.
 850. *Valete, amicalae.*
Mar. Vale longum.
Pla. Vale.
Come. Asote, Asote.
Aso. Quis vocat ?
Come. Quin respicis ?
Ne sequere, ut animi causa eamus quolibet.
Aso. Non te sequor.
Come. Turbatus est; heus, te sequor.

825. audeas C - 826. Et mensruosan ABCD, Veneficamque E - 827. Me mensruosan ?
 ABCD, Veneficamque E - venefican ABCD, venefica, haec E - 830. sceno obscoenior
 ABDE

- Ik geef geen cent om schaamte, vuil of
 815. slagen, uit liefde voor jou, mijn hartje.
 En jij moet te schamen je beklag te doen om een vuiltje
 dat aan je kleding kleeft of om bedorven make-up.
 Pl. Iedereen weet toch, dat je met deze uitlating mijn liefde voor
 mijn vriendje hooit. Heeft hij zoeven jou soms voor zich uitgekozen,
 820. verleid en bemind ? Hou je klep, stinkende zeug.
 Mar. Hou jij liever je klep, riool en zeug met de pest.
 Nog afgezien van je voorgevel, je dijen, flank en onderlijf,
 zitten de andere delen van je lijf vol etter en zijn
 besmet met een ziekte die men gewoonlijk verhuult.
 825. Pl. Durf je mij een pestgeval te noemen ?

Mar. Niet durven ?

En een heks.

Pl. Noem je mij een pestgeval, en een
 heks ? Pak aan, dit pestgeval, deze heks slaat jou
 met deze vuisten en krabt jou met haar nagels.

- Mar. Daar kom je niet ongestraft van af : jij die nog meer stinkt
 830. dan het eerste het beste kreng en smeriger bent dan drek,
 wou jij me slaan ? Ik zal je leren met vuisten te slaan, daar!,
 met vuisten te slaan, daar!, en te krabben, daar!!
 Come. Niets ter wereld zou ik liever aanschouwen :

- sluier, bovenkleding en haarlinten vliegen naar beneden,
 835. loshangend haar trekken ze bij bosjes uit.
 Snollensteekspel op zijn best !
 Daar komt Asotus, ik wil eens zien, hoe hij dit aanpakt.
 Hij sust het wel en maakt een eind aan het gekijf.

- As. Vlieg om mij elkaar niet in de haren, asjeblief,
 840. want jullie beiden zijn mij even mooi en even lief. Ik zal zorgen, dat
 jullie bij voor- en tegenspoed als vriendinnen geniet.
 Mar. Dat zij me slaat zeker ?

Pl. Zal ik me door jou laten uitlachen ?

- As. Bedaar nu toch ! Onze plannen zijn in de war gestuurd,
 maar als het geluk tenslotte wat meewerkt, zal er meer van
 845. terecht komen. Ik zal mijn vader moeten verlaten;
 hij is zwaar gekrenkt door het gebeuren en zal zware straffen
 opleggen aan allen. Ook tegen mij zal hij maatregelen nemen,
 wellicht de zwaarste van alle als ik hem juist in zijn
 eerste opwelling van woede tegen het lijf loop.
 850. Gegroet liefjes.

Mar. Blijf lang gezond.

Pl. Gegroet.

Come. Asotus, hé Asotus.

As. Wie roept daar ?

Come. Kijk eens om.

Kom met me mee, laten we louter voor ons genoegen ergens heengaan.

As. Ik ga niet met je mee.

Come. Hij is in de war. Hé, ik ga met jou mee.

Eumenius. Thryptus.

855. *Heus, Thrypte, sellam profer, ut lassus quiescam, nam domus Infusa Baccho, odore longe olet teterrimo Epulantium bacchantiumque. Proh dolor, quod in hoc mea Congesserim bona, ab improbis ut edantur his lurconibus, Meretricibus scortantibusque. Proh dolor, quod haec domus Quam semper hactenus scholam fuisse virtutum liquet*
860. *In ganeum atque prostibulum conversa sit, quandoquidem, Nisi modo rescissem, filio labem intulissent maximam. Hoccine fidelium est opus servorum berilem filium Absente hero corrumpere, supellectilem pessum dare, Caesis domus meae vel expulsis probis vernaculis*
865. *Ductare scorta, accire lenones gregemque inducere Parasiticum et per furta rerum creditarum singulos Opplendo pascere ? An haec quieto mihi animo ferenda sunt ? In huncne sceleratum gregem animadvortero ? Haud parcam. Puer, Fer oculus sellam, ut quiescam, nam oppido lassata sunt*
870. *Membra mea stando, restitendo, eundo, redeundo die Toto. Haud fuit spatium quieti vel minuto temporis. Thr. En, sella adest, here, postulata; sede, quiesce paululum. Vin' adferam, quo prandeas parum cibi et potus ?*

Eu. Nane.

Thr. Praeteriit hora prandii.

Eu. Scio, mi puer, sed hoc die

875. *Neque pane vescar neque bibam vinum, priusquam in impios Therapontas animadvorterim. Producite illos huc foras, Lorarii, quo iusseram intus ordine; producite.*

Thr. Heu.

ACTUS III. SCENA VIII. Octonarii, ut superiores.

Lorarii. Eumenius. Comasta. Dastrus. Colax.

Uti iusseras, Comasta adest, domine, tuo discrimine aut Plectendus aut servandus

Eu. Hem, quid ausus es

880. *Contaminare aedis; meas nefande spurcitie tua et Scortis tuis, caedere familiam pro tua libidine Praeterque abusum filii, furarier, baccharier, Scortarier quoque et nihil sceleris pudendi omittere? Quid poteris his praetexere? Eloquere : quid obmutescis et*
885. *Quid concidit vultus tuus? Quid mussitas? Responde.*

Coma. Ita,

Quia libitum erat.

Eu. Haec verba non sunt quae mereri gratiam aut Veniam queant, sed iram et indignationem provocent.

Coma. Iniquitas mea maior est, quam ut fata mortis deprecet.

- Eu. Te, serve nequam, ex ore proprio iudico. Ob scelera tua*
890. *Penesque nostra in mancipia proterva privilegia, Te morte dignum teque plectendum horrida poena crucis Pronuncio. Clangat tuba.*

Coma. Heu, sic separas me, amara mors?

857. *hirconibus E - 865. laenones ABDE - 881. libinde C - 884. praetexere CE*

DERDE BEDRIJF. ZEVENDE TONEEL.

Eumenius. Thryptus.

- Bu. Thryptus, breng een stoel naar buiten dat ik kan uitrusten van mijn ver-
855. moeiheid. Het huis is vergeven van wijn en stinkt wijd en zijd door de afschuwelijke lucht van brassers en pimpelaars. Wat een verdriet! : heb ik daarom mijn goed vergaard, dat het wordt verslonden door deze brutale veelvraters, snollen en hoerenjagers? Wat een verdriet! : dit huis dat zonneklaar steeds tot de dag van heden een school van eer en deugd is geweest,
860. is veranderd in een kroeg en een bordeel. Als ik immers zojuist niet alles te weten was gekomen, zouden ze mijn zoon totaal verpest hebben. Is dit de taak van trouwe knechten, dat ze de zoon van de meester tijdens diens afwezigheid bederven, het meubilair vernielen, en na de goede knechten uit mijn huis geslagen of weggejaagd te hebben,
865. snollen in huis brengen, pooiers laten komen, een meute klaplopers binnenlaten en door diefstal van wat hun is toevertrouwd, allen barstensvol voeren? Moet ik hierin soms lijdelijk berusten? Zal ik tegen dit gespuis geen maatregelen nemen? Ik spaar ze niet! Jongen, breng snel een stoel dat ik rusten kan, want doodmoe zijn mijn
870. ledematen van het staan, weer gaan staan, gaan en teruggaan de hele dag. Er was geen gelegenheid tot rust, zelfs niet voor de kleinste onderbreking. Thr. Kijk, hier is de stoel waarom U vroeg, meester; gaat U zitten en rust toch even. Zal ik U wat te eten en te drinken brengen?

Bu. Vacht maar.

Thr. De tijd van de lunch is al voorbij.

Bu. Weet ik, beste jongen, maar deze dag zal

875. ik geen brood eten en geen wijn drinken, voordat ik tegen die godvergeten dienaren maatregelen heb genomen. Brengt hen naar buiten, tuchtmeesters, in de volgorde van de opdracht die ik jullie binnen gaf. Brengt hen naar buiten.

Thr. O já!

DERDE BEDRIJF. ACHTSTE TONEEL.

Tuchtmeesters. Eumenius. Comasta. Daetrus. Colax.

Tuchtme. Op Uw bevel staat Comasta voor U, heer, om volgens Uw oordeel de knoet of genade te krijgen.

Bu. Zeg, hoe heb je het gewaagd mijn huis

880. afschuwelijk te bezoedelen met je smerige praktijken en je snollen, mijn personeel af te ranselen naar eigen willekeur en afgezien van het misbruiken van mijn zoon, te stelen, te pimpelen, te hoereren en geen verachtelijk wangedrag achterwege te laten? Hoe dacht je dit te kunnen vergoelijken? Spreek op, wat sta je daar stom
885. en zet je een benepen gezicht? Wat mompelt je? Geef antwoord.

Coma. Zo maar,

omdat ik er zin in had.

Bu. Dat zijn geen woorden die je genade of vergeving kunnen schenken, maar die woede en verontwaardiging oproepen.

Coma. Mijn zondigheid is te groot dan dat ik het lot van mijn dood door smeken kan afwenden. Bu. Jou, slechte knecht, veroordeel ik volgens je eigen

890. uitspraak. Vanwege je wandaden en het bij mij berustende uitzonderingsrecht jegens schaamteloos personeel, verklaar ik dat je de dood verdient en dat je moet boeten met de vreselijke straf van het kruis. Laat de klaren schallen.

Coma. Ach, ruk je me zo weg, bittere dood?

Lor. O domine, flectere.

*Eu. Apagete, sin abducitis, peristis. Huc
Adducite alterum; volo etenim omnem semel domum meam*

895. *Purgarier.*

*Lor. Praesto est, here. Hunc vin' ad phylacam trudier?
Vin' ulmeis aut taureis caedi?*

Eu. Ulmeis aut taureis?

*Mille crucibus dignissimum? O trifurcifer, quin tu mihi
Morem geris? Quousque ad oculum servies? Navis malo
(Cum deprehendi non times) servo obsequi, quam hero tuo?*

900. *Quousque hypocrites eris? Quousque mente subdola?
Daet. Verebar, here, ne vapularem haud obsequendo.*

Eu. Non times,

*Insane, eum qui carceri te perpetuo adigere potest
Ipsave morte tollere? At ventri studes, facile times.*

Et istic abductus siet per compita omnia ac fora,

905. *Insignis hac qua dignus est furca; hinc phylacae innectite,
Donec sciam, qua afflictione insigniter multabitur.*

*Procedat et Colax vorax qui praeter id quod edit ac
Bibit, arietem validum intulit quoque castitati. Accede tu
Quoque, bone vir; quid iuris est tibi aut rei in domo mea ?*

910. *Col. Nihil.*

*Eu. Quid ergo absente me istanc ingredi praesumpseras?
Col. Adegit huc me venter, Eumeni, famesque.*

Eu. Abducite

Scapulasque flagris caedite ac dimittite.

Col. Et quidem satis

Digne, ut luant scapulae quod ante venter hic peccaverit.

Eu. Iam fontibus plexis malum non parvum adhuc reliquum est, mei

915. *Gnati periculum iunioris, nam beat me neutiquam,
Quod iniquus aequa passus est, at perditus quod filius,
Id pessime me habet. Ibo et in morem ingemiscens turturis
Contabvero miserum omnium miserrimus, donec vagum
Post furta, scorta, libidines ad veritatis tramitem*

920. *Reduxero. Ite pueri, Asotum quaerite, ut compareat.*

ACTUS III. SCENA IX. Senarii.

Philaetius. Asotus. Cometa.

Quo perditus se proripit frater meus?

Moratur hunc pater, familia quaeritat.

Sed eccum adest frugi comitatus villico.

Frustra monet, frustra obsecrat, scio perditum.

925. *Rigore agendum censeo, obiurgabo eum*

Et, ut meret, durissime increpabo eum.

Quid, frater, est quod post tuam insolentiam,

Temulentiam, petulantiam, lasciviam,

Post ducta scorta, post domus rem perditam

930. *Adhuc patris te subtrahis conspectui ?*

Horum omnium non te pudet? Non poenitet

Nitem patrem irritasse tantis sceleribus?

895, Praesto E - 904, istic BCDE - 905, qui E - Huic ABCD - 910, istanc CDE - 912, sat
E - 916, Quod ABDE, Quam C - 917, Id ABCE, It D - 932, irritasse ABCE

Tuchtm. Heer, laat U vermurwen

895 Bu. Uit mijn ogen met hem ' Als jullie hem niet wegvoeren,
vergaat het jullie slecht Breng de tweede hierheen, ik wil immers mijn hele
huis in één keer gezuiverd zien

Tuchtm. Hier is hij, meester Wilt U dat we hem in het cachot smijten ?
Wilt U dat we hem met stokken of met riemen slaan ?

900 Bu. Met stokken of met riemen ? Iemand die verdient duizend
keer opgehangen te worden ? Jij aartsschelm, waarom plooi jij je niet naar
mij ? Hoe lang nog zul je ogendienaar zijn ? Wil je liever (wanneer je niet
bang bent betrapt te worden) een slechte knecht gehoorzamen dan je eigen
meester ? Hoelang nog zul je huichelen ? Hoelang nog zo achterbaks zijn ?
Daet. Ik vreesde een pak slaag, meester, als ik niet zou gehoorzamen

905 Bu. Vrees je hem niet,
dwaas, die je voor altijd in de kerker brengen kan of je juist door de dood
kan wegvagen ? Nee, je buik heeft je belangstelling, daarvoor ben je
bangelijk Voer hem weg over alle kruispunten en pleinen, stel hem ten toon
met het schandbord dat hij verdient, berg hem dan in het cachot, totdat ik
weet welke foltering zijn straf zal zijn voor het oog van allen
Laat ook de veelvraat Colax naar buiten komen Afgezien van wat hij eet en
drinkt, heeft hij op eer en deugd een zware inbreuk gemaakt Kom ook
naderbij, fraai heerschap, wat voor recht of belang heb jij in mijn huis ?
910 Col. Geen

Bu. Waarom waagde je 't dan in mijn afwezigheid het te betreden ?
Col. Mijn buik en honger dreven me erheen, Eumenius

Bu. Voert hem weg, slaat zijn
rug met de knoet en laat hem gaan

Col. Het is wel naar verhouding dat mijn
rug boet voor wat mijn buik tevoren aan zonde heeft bedreven

915 Bu. Nu de aanstichters gestraft zijn, resteert er nog een niet geringe
narigheid, nl dat mijn jongste zoon de dupe is, want het staat me geenszins
aan dat hij in zijn onrechtvaardigheid zijn verdiende loon heeft gekregen,
maar dat mijn zoon verpest is, daaraan heb ik gruwelijk de pest Ik ga op
weg, en kreunend als een tortelduif zal ik in allerdiepste ellende wegwijnen,
tot ik hem, dolend als hij is, na diefstallen, snollen en uitspattingen naar
920 het pad der waarheid heb teruggeleid Ga, jongens, ga Asotus zoeken en breng
hem hier

DERDE BEDRIJF, NEGENDE TONKEL.

Philaetius Asotus Cometa

Phil. Waar is mijn verlopen broer heen ?

Vader wacht op hem, het personeel is naar hem op zoek
Wel, daar is hij in het gezelschap van de betrouwbare beheerder

925 Hij waarschuwt vergeefs, bezweert hem vergeefs, ik ken zijn
rottigheid Maar mijn oordeel moet hij streng worden aangepakt Ik
zal hem terechtwijzen en stevig de mantel uitvegen, dat verdient hij
Wat heeft dat te betekenen, broer, dat je na je brutaliteit,
dronkenschap, baldadig optreden, losbandig gedrag,
na het huizen met snollen en het ruineren van huis en goed

930 je nog durft te onttrekken aan vaders ogen ?

Schaam je je niet over dit alles ? heb je geen berouw

dat je je milde vader verbitterd hebt door zulke ernstige wandaden ?

Aso. Pudet pigetque et poenitet.

Phi. Quin ergo ades,

- Quo patris iram mitiges modestia?*
935. *Quid iners foris vagaris aut turpia levis*
Levissimorum sequere contubernia?
Quid otiosus otiosa amplecteris?
Quid operi alicui te domi non applicas?
Iam complices poenas dedere tui: cruci
940. *Comasta iam suffixus est, Daetrus quoque*
Fortasse subrigendus est, Colax flagris
Acerrimis laceratus est; tu solus es
Cui parcere pater optimus desiderat
Et adhuc iners vagaris atque in otio
945. *Tempus teris. Quousque abuteris patris*
In te et mea patientia et clementia?
Aso. Hem, sat λόγῳ, pudet pigetque et poenitet,
Quod nostra propter contubernia hoc die
Offensus est pater meus quae ego non tamen
950. *Instruxeram nec me sciente instructa sunt;*
Sed inscius, quaesitus ultro et accitus
Sum; caeterum neque tua vorata nec patris
Ex integro substantia est. Porro argui abs
Te indesinenter otii atque inertiae
955. *Taedere iam coepit nec amodo perferam.*
Nam tu mihi praefectus aut didascalus?
Si deprehendat in facinore me pater,
Redarguat, me corrigam aut toleravero.
Abs te recuso vel argui vel corrigi.
960. *Curare desine quod tua non interest.*
Phi. Non interest mea? Diu noctuque qui
Duris patri laboribus te deside
Inservio? En, callent manus, rigent pedes,
Curvatur oneri dorsum, anhelat hoc meum
965. *Pectus, gelu urit et aestus hoc squalens caput;*
Tu contra, inertii semper otio vacas,
Tu suaviter, tu delicate victitas
Instarque scorti molliter, haud mea interest?
Aso. Quid agam, scio, si pergis hoc modo loqui.
970. *Phi. Fac quod velis.*

Aso. Abivero.

Phi. Per me licet.

Aso. Tu rus abi, sycophanta, abi in malam crucem.

Phi. Cometa, sequere; actum est de eo.

Comae. Heu.

Phi. Sequere ad forum,

Videbo, quanti grana veneant.

Comae. Sequor.

Aso. Ille abiit, ego recta ad patrem processero

975. *Omnemque rem quae ad me attinet, petivaro.*

943, desiderat A, desiderat BCDE - 956, Didascalus C

As. Schaamte, spijt en berouw heb ik.

Phil. Waarom ben je er dan

niet om vaders woede te sussen met ingetogenheid ?

935. Wat loop je hier buiten te lanterfanten of waarom zoek je lichtzinnig de schandelijke omgang met de meest lichtzinnigen ?

Waarom lig je ledig op des duivels oorkussen ?

Waarom vat je niet het een en ander aan in het huis ?

Je kornuiten zijn al gestraft, Comasta hangt

940. al aan het kruis, ook Daetrus moet daaraan wellicht overeind gezet worden. Colax is duchtig met de knoet toegetakeld; jij bent de enige die vader in zijn goedheid sparen wil

en nog steeds loop je te lanterfanten en verdoe je

945. je tijd in ledigheid. Hoe lang nog misbruik je de lijdzaamheid en goedertierenheid van vader en van mij ?

As. Wel, genoeg gepraat; schaamte, spijt en berouw heb ik

dat mijn vader vandaag aanstoot heeft genomen aan het

fuivend gezelschap waarin ik was. Dit had ik echter niet

950. georganiseerd en het is ook niet bij mijn weten gebeurd, maar zonder dat ik het wist, ja wat meer is, ik werd er met de haren bij gesleept. Overigens is noch jouw bezit noch dat van vader totaal er doorheen gedraaid. Verder gaan jouw constante beschuldigingen aan mijn adres over nietsdoen en laksheid me

955. de keel uithangen en ik zal ze niet langer slikken.

Jij bent toch niet mijn prefect of leraar ?

Als vader mij bij wangedrag betrapt, moet die me aan

de kaak stellen; ik zal me dan beteren of het dulden.

Ik weiger door jou beschuldigd of terechtgewezen te worden.

960. Houd op je druk te maken om wat je niet aangaat.

Phil. Mij niet aangaat ? Ik die dag en nacht

met hard gezwoeg voor vader krom lig terwijl

jij niets doet ? Kijk, mijn handen zijn vol eelt, mijn voeten stijf,

mijn rug krom van het tillen, mijn ademhaling zwaar;

965. koude en hitte schrijven mijn verweerde hoofd.

Jij evenwel lummelt steeds maar rond,

Jij leidt een fijn en verwend bestaan,je,

Luxueus als een snol. Gaat mij dat niet aan ?

As. Ik weet hoe te handelen als jij zo blijft zaniken.

970. Phil. Doe wat je wil.

As. Ik ga weg.

Phil. Van mij mag je.

As. Ga naar het land, chicaneur, loop naar de hel.

Phil. Kom mee, Cometa, het is afgelopen met hem.

Coma. Goed.

Phil. Kom mee naar de markt.

Ik wil zien wat de prijs is van het koren.

Coma. Ik kom.

As. Die is weg. Ik ga rechtstreeks naar naar mijn vader en zal

975. heel het kindsdeel dat me toekomt, opeisen.

Eumenius. Asotus.

- Ut is beatus est pater cui contigit
Generare prudentes probosque liberos,
Ita est profecto miserrimus qui aut improbos
Fatuosve consecutus est. Id, proh dolor,
980. Iamdudum ego experior meis in liberis;
Suscepi enim ex uxore filios duos
Quorum alter est frugi nimis quamque expedit
Aequi tenacior. Laboriosus is
Quidem et utilis, sed admodum morosus est.
985. Porro alter, ut iunior, eo est dementior.
Nam ad otium, luxum, iocum est propensior.
Sed eccum adest tumens quasi ira percitus.
Habet profecto nescio quid incommodi;
A fratre forsitan increpatus durius,
990. Cui lenius quam meritis est, loqui expedit.
Aso. Salve, pater.

Bu. Mi gnate, ut est? Recte omnia?

Aso. Etiam, sed est quod te volo.

Bu. Ausculto libens.

Aso. Ne deneges mihi iam quod abs te postulo.

Bu. Quid id est? Quid id celas? Adesdum, dic patri.

995. Aso. Da mihi, pater, partem meae substantiae
Quae haereditario mihi iure obvenit.
Sine, me institutis propriis iam vivere.
Bu. Quid, gnate mi? Quid in me displicuit tibi
Obsecro, ut hanc rem postules?

Aso. Nihil, pater.

1000. Fratrem tamen mordere me palam et alios
Mihi invidere clanculum non perfero.
Bu. Animaequior, gnate, es bonique consule
Quod in tuam rem a fratre dicitur tibi aut
Abs quolibet. Non rancor istius rei
1005. Est seminarium, sed ipsa caritas.
Lasciviam fuge et otium, curato rem
Domesticam, fratri ades in agro, in vinea,
In aedibus voto pari, si nequeas
Pari labore aut viribus. Ne iungere
1010. Potantibus, scortantibus, voracibus
Rapacibusque et id genus nihili viris.
Te tempore confer domum, mecum quoque
Consiste liber in aedibus. Ne te sinas
Obsequio et arte subdola meae domus
1015. Servorum ad improba pertrahi, sed moribus,
Sermonem, gestu actuque liberalibus
Praestare cunctis nitere quibus imperas.
Haec tibi perennem gloriam, haec tibi commoda,
Haec tibi voluptatem omnium pulcherrimam
1020. Paraverint. Haec facito et in te ne quidem
Catellus unquam mutiet, sed omnibus

980, prolisus ABCD, liberis E - 1005, foeminarum AD, foeminarum C - 1013, Non ABCD,
Ne E

Eumenius. Asotus.

- Bu. Zoals die vader gezegend is aan wie het ten deel viel verstandige en rechtschapen kinderen voort te brengen, zo ongelukkig is ongetwijfeld die welke oneerlijke of dwaze heeft gekregen. Dit ondervond ik -tot mijn verdriet-
980. al lang bij mijn eigen kinderen : ik heb immers bij mijn vrouw twee zonen.
De een is al te degelijk en rechtlijniger dan dienstig is. Zeker, hij ploetert en zet zich overal voor in, maar is uitermate kregelig.
985. Daarentegen is de ander even onbezonnen als jong.
Hij heit immers al te snel over tot luiheid, overdaad en pret.
Maar daar is hij; hij blaast alsof hij kookt van woede.
Er is beslist iets dat hem dwars zit;
wellicht heeft zijn broer hem danig de les gelezen.
990. Je kunt hem beter gemoedelijker toespreken dan hij verdiend heeft.
As. Dag vader.

Bu. Mijn zoon, hoe is het ? Alles goed ?

As. Jawel, maar ik wil U iets vragen.

Bu. Vraag gerust.

As. U mag niet langer weigeren wat ik van U vraag.

Bu. Wat mag dat zijn ? Wat houdt je voor je ? Kom, zeg het je vader.

995. As. Vader, geef mij het deel van mijn bezit dat mij volgens erfrecht toekomt.
Laat mij naar eigen principes leven.
Bu. Wat nu, mijn zoon ? Wat stoorde jou in mij, in godsnaam, dat je zo iets vraagt ?
- As. Niets, vader.
1000. Dat mijn broer -en niet alleen hij- mij in het openbaar hekelt en mij stiekem benijdt, dat houd ik niet uit.
Bu. Veet daarin meer gelaten, zoon, neem het voor lief wat je broer of een willekeurig ander zegt voor je eigen belang. Niet uit wrok komt dit voort,
1005. maar uit louter genegenheid.
Houd je verre van losbandigheid en nietsdoen, behartig have en goed, help je broer op de akker, in de wijngaard, in het huis met even grote toewijding, als je niet in dezelfde mate daadwerkelijk zwoegen kunt. Laat je niet in
1010. met drinkers, hoereersers, brassers, grijpprageren en dergelijke lieden van galg en rad.
Begeef je te rechter tijd naar huis, blijf naast mij ook onbelemmerd in het huis. Laat je niet door pluimstrijkerij en listig gedoe van het personeel van mijn huis
1015. verleiden tot snode daden, maar streef er naar door distinctie van karakter, woord, houding en daden, allen, boven wie je bent gesteld, te overtreffen.
Dat zal je eeuwige roem, dat zal je voordeel, dat zal je het allerschoonst genot
1020. bereiden. Dat moet je doen en zelfs geen hond zal ooit tegen je grommen, maar allen

- Habeberis carus, patri carissimus.*
Aso. Ne verba mihi moramve feceris, pater;
Fraecide funem, amitte, iacta est alea.
 1025. *Bu. In maximum dabo tuum tibi malum.*
Olim scies, cum te instruet vexatio,
Quam exegeris temere tuum patrimonium.
Necum ingredere, quo fusius tecum loquar
Et portionem quam requiris supputem.
 1030. *Rheu miser.*
Aso. Ne lacrima, pater. Sequor.

ACTUS III. SCENA XI. Dimetri.

- Belial. Astaroth.*
Hahaha, quid usquam laetius
Terra, mari, coelo, solo aut
Apud inferos mihi accidit ?
 1035. *Ast. Quid, Belial, adeptus es,*
Solito quod es iucundior ?
Bel. Per Cerberum, tu bardus es.
Non hanc vides pulposulam
Feram incidere griphis meis ?
Ast. Gnatum Eumenii vis dicere ?
 1040. *Cui haereditariam pater*
Rem dividit ?
Bel. Volo.
Ast. Video.
Bel. Viden' capaces sacculos
Magnamque vim pecuniae ?
Ast. Quin' videam ? Et auri plurimum.
 1045. *Bel. Videsne, ut inhiat filius*
Haereditariis bonis ?
Ast. Video atque plenis lancibus
Pendit pater gnato suo
Auri talenta plurima.
 1050. *Bel. Dum appenderit, numerato ea.*
Avidique Asoti uncas manus
Ad involandum respice.
Ast. Quintum pependit.
Bel. Provide,
Ne erres in aliquo calculo,
 1055. *Si non velis stygos ignibus*
In tartaro punirier.
Ast. Non erro; decimum ponderat
Grandemque vestium puer
Parat expeditus sarcinam.
 1060. *Bel. Vide sis.*
Ast. Video; iam appensa sunt
Auri talenta quindecim.
Argenti et addit sacculos
Duos probati ponderis.
Age dice, quid factum velis.

1034, *Belial* AB - 1036, *Bardus* D - 1037, *pulposulam* ABD, *pulposulam* C -
 1040, *haereditariam* B - 1050, *numeratio* AC - 1051, *Avidique* C

- zullen je liefhebben en het meest je vader.
 As. Verdoe geen woorden of tijd, vader,
 kap het ankertouw, laat me gaan, de teerling is geworpen.
 1025. Bu. Ik zal het je geven, tot grootste straf voor jezelf.
 Eens zul je, door schade en schande wijs geworden,
 inzien hoe lichtzinnig je je erfdeel hebt opgeëist.
 Ga met me naar binnen, dan kan ik uitgebreider met je
 praten en het kinsdeel waarom je vraagt, berekenen.
 1030. Dat valt me zwaar.

As. Huil niet, vader. Ik volg U.

DERDE BEDRIJF, ELFDE TONEEL.

Belial. Astaroth.

- Bel. Haha, is er ergens iets prettigers
 op land, zee, in de hemel, op de grond of
 in de hel mij ooit overkomen ?
 Ast. Welke buit, Belial, heb je binnen
 1035 dat je zo buitengewoon prettig gestemd bent ?
 Bel. Helhond nog aan toe, wat ben je stom.
 Zie je niet dat dit heerlijk stuk
 vlezig wild in mijn netten raakt ?
 Ast. Je bedoelt de zoon van Eumenius ?
 1040. Die van zijn vader zijn erfdeel krijgt
 uitgedeeld ?

Bel. Ja, die.

Ast. Ik zie het.

- Bel. Zie je de grote geldzakken
 en de grote hoop geld ?
 Ast. Of ik het zie! en een vracht goud.
 1045. Bel. Zie je hoe de zoon met open mond
 boven het erigoed staat ?
 Ast. Ja: met volle weegschalen
 weegt de vader voor zijn zoon
 een vracht aan ponden goud.
 1050. Bel. Zolang hij weegt, moet jij tellen.
 Kijk eens hoe gretig Asotus zijn handen
 kromt, klaar om toe te schieten.
 Ast. Dat was het vijfde pond.
 Bel. Pas op,
 dat je je niet vergist bij een berekening,
 1055. als je niet door hellevuren in
 de onderwereld gestraft wil worden.
 Ast. Ik vergis me niet. Nu weegt hij het tiende pond uit.
 Een knechtje maakt kwiek een
 groot pak kleding klaar.
 1060. Bel. Kijk asjeblief.

Ast. Doe ik. Nu zijn er al
 vijftien ponden goud uitgewogen.
 Hij voegt er nog twee zakken
 gegusteerd zilver aan toe.
 Kom, zeg eens wat je wilt ondernemen.

1065. *Bel. Ponamus undique laqueos;
In ganeis, in compitis,
In oenopolio, in foro
Absconditi insidiabimur.
Non poterit haec pecunia*
1070. *Expendier sine faenore.
Satana vafrum te exhibe.
Ast. Ero fortiore fortior,
Latebo in oenopolio;
Tu ganeum tuum occupa.*

CHORUS. Versu iambico dimetro.

1075. *Servum fidelem hero decet
Rem creditam tuerier,
Vigilem, modestum, sobrium
Absentem herum morarier.
Inutilis contra solet*
1080. *Foris morante hero interim
Domesticam rem perdere
Domesticosque caedere.
Quicquid fidelis congerit,
Id infidelis dissipat*
1085. *Absente hero ventri, gulae et
Veneri nefandae deditus.
Quapropter is qui frugi erat
Redeunti hero laudandus est,
At improbus vel in crucem*
1090. *Vel in phylacam agendus est.
In rebus itaque prosperis
Licentiam suspectam habe
Et in omnibus quae impune agis
Finem subinde respice.*

ACTUS QUARTUS. SCENA PRIMA. Iambici trimetri.

- Merimnus solus.*
1095. *Comasta, quo suo vacaret luxui,
Utrunque nostrum amisit ad vivarium
Pro irretiendis piscibus; ut eum Deus,
Fidelium pius arbiter, redarguat.
Profecto ne piget pudetque ignaviae,*
1100. *Quod ambo caesi neutiquam restiterimus;
Malo igitur insperatus hoc die domum
Revertier, quam crastino quo iusserat;
Ne me infidelitatis arguat senex
Qui (cum sciam virum infidelem in omnibus)*
1105. *Aedeis timore verberum reliquerim.
At suspicor, quod iam me herus praevertierit
Et in improbum famulitium animadvorterit,
Quod non rediit, ut dixerat, Tribonius.
Dii boni, quid cerno? Nunquid ex cruce*

1070, *faenore*; omnes, vide vs. 1347. - 1071, *Sathana* ABCD - 1097, *irretiendis* C

1065. Bel. Laten we overal valstrikken leggen;
in kroegen, op kruispunten,
in het wijnhuis, op de markt
zullen we in een hinderlaag verborgen liggen.
Dit geld kan niet uitgegeven
1070. worden zonder rente.
Toon je een gewiekste duivel.
Ast. Ik zal stouter zijn dan stout.
Ik zal me verstoppen in het wijnhuis;
zoek jij je plaatsje in de kroeg.

KOOR.

1075. Een trouwe knecht dient voor zijn meester
het hem toevertrouwd bezit te beheren
en waakzaam, bescheiden en ingetogen
te wachten tot zijn meester terugkeert.
Een nutteloze knecht daarentegen pleegt
1080. bij buitenshuis verblijf van zijn meester
intussen have en goed er door te draaien
en zijn huisgenoten af te ranselen.
Alwat een trouwe knecht vergaart,
wordt verbrast door een ontrouwe die
1085. bij afwezigheid van zijn meester slaaf is van
zijn maag, vraatzucht en zondige liefde.
Daarom verdient hij die rechtschapen was
van zijn heer bij diens thuiskomst lof,
maar de gemene verdient als bestemming
1090. het kruis of het cachot.
Beschouw daarom in voorspoed
buitensporigheid als verdacht,
en wees bij alles wat je straffeloos doet
van tijd tot tijd op de afloop bedacht.

VIERDE BEDRIJF. EERSTE TONNEL.

Merimnus alleen.

1095. Comasta heeft, om ongestoord in overdaad te kunnen zweigen,
ons beiden naar de vijver gestuurd om
vis in onze netten te vangen. Moge God,
als liefdevol rechter van gelovigen, hem straffen.
Vaarachtig, spijt en schaamte voor mijn lafheid heb ik
1100. dat wij tweeën ons helemaal niet verzet hebben na onze afranseling.
Daarom wil ik liever onverwacht vandaag naar huis terugkeren
dan morgen, zoals zijn opdracht was.
Als de oude mij maar niet beschuldigt van gebrek aan trouw;
ik heb immers, in het besef dat die vent in alles onbetrouwbaar is,
1105. het huis uit angst voor slaag verlaten.
Maar ik vermoed dat mijn meester eerder is thuisgekomen
en maatregelen heeft genomen tegen het slechte personeel,
omdat Tribonius niet is teruggekeerd zoals hij gezegd had.
Grote goden, wat zie ik nu ? Daar bungelt toch niet

1110. *Comastam, heri promum atque condum, pensilem ?
Heu domine Deus, ut est subito mutata sors.
Ut graviter omnium virum mitissimus
Eumenius animadvorterit hunc in noxium.
Quid ego iam agam ? Quo me miser vertam ? An domum*
1115. *Ingrediar ? An foris morabor, dum parum
Herilis ira refrixerit ? Paveo admodum;
Quin tuta pertimesco cuncta et horreo.
Sed commodum: strident fores, videbo clam
Ab angulo, quis exeat. Cum Paegnio*
1120. *Asotus est, peculiari servulo.
Libet mihi observare, quid vel egerint
Vel dixerint.*

ACTUS IIII. SCENA II. Trimetri.

Asotus. Paegnius. Merimnus.

*I, puer, et istaec transfer ad
Margaenium aut Planesium.*

Pae. Facesso, here;

Vin' redeo ?

Aso. Non; dic me secuturum illico.

1125. *Parentur omnia quae ad gulam et Venerem attinent.
Mer. Ut video et ut modo res se habet domestica,
Ditius quam par erat, atrio abful,
His piscibus dum irretiendis institi. Heus,
Quo fers, puer, vidulum istud et marsupium ?*
1130. *Pae. Ecquid tua interest ? Eo quo praecipit
Herus.*

*Mer. I; sequetur Asotus; huc subduxero
Ne et clanculum exploravero eventum rei.
Credamne tantum ab hero datum peculii ?
Absurda sunt. Iam prodit infelix foras.*

1135. *Aso. Nactus peculium ad meam sententiam,
Auri talenta quindecim aliaque plurima,
Genio obsequendum censeo Venerique quoque,
(Quod apud parentem non licebat) dum libet
Obtemperandum. Quorsum enim os, ventrem et alia*
1140. *Haec corporis natura membra condidit,
Si non sub hac aetate iis fruendum erat ?
Frondescit omne nemus, volucres incubant
Ovis, pecus lascivit et solus homo erit
Solatii exors atque laetitiae ? Absit, at*
1145. *Cum suavis puerulis et dulcibus
Sunt poculis tractanda gaudia, dum comes
Vita, quia cras moriemur; haud praetereat hic
Flos temporis, rosis coronemur prius
Quam marceant; certe haec mea est sententia.*
1150. *Recta adeo portum, viso siqua navis est
Milesia hoc die solutura; inde mox
Adibo amulas meas, Planesium et
Margaenium; cenam parari iussero.*

1111, *deus* AB - 1122, *isthaec* : omnes. Similiter vs. 1326, 1456; vide vs. 812, 904, 910, 1453 - 1144, *laetitiae* ABC - 1147, *cras* : om, C

1110. Comasta, gisteren nog hof- en voorraadmeester, aan het kruis ?
 Ach Here God, wat is het lot plotseling omgeslagen :
 wat een zware straf heeft Eumenius, toch allermildst,
 tegen deze schuldige uitgesproken.
 Wat moet ik nu ? Waar moet ik in mijn ellende heen ? Soms het huis
1115. binnengaan ? Of buiten wachten tot de woede van de meester
 'n beetje is bekoeld ? Ik bibber helemaal. Ja zelfs nu alles
 er zo veilig uitziet, ben ik uitermate bang en huiverig.
 Maar gelukkig, er knarst een deur, ik zal eens stiekem kijken
 vanuit een hoekje wie naar buiten komt. Het is Asotus met Paegnium
1120. zijn privé-knechtje. Ik wil wel even
 gadeslaan wat ze doen of
 zeggen.

VIERDE BEDRIJF. TWEEDE TONEEL.

Asotus. Paegnium. Merimnus.

As. Ga dit naar Margaenium of Planesium
 brengen, jongen.

Pae. Doe ik fluks, meester.

Moet ik terugkomen ?

As. Nee, maar zeg dat ik er meteen aankom.

1125. Laat alles gereed maken wat wijntje en trijnje aangaat.
 Mer. Als ik de toestand van de huishouding nu
 zo eens bekijk, was ik met het vangen van deze vissen
 langer van honk dan goed was. Hé jongen,
 waar ga je heen met die reismand en beurs ?
1130. Pae. Gaat dat jou wat aan ? Ik ga waarheen mijn meester dat wil.
 Mer. Ga maar. Asotus zal wel later komen, ik zal me hier
 verstoppen en stiekem spieden hoe het afloopt.
 Ik hoef toch niet te geloven dat hij van zijn meester zoveel geld
 heeft gekregen ? Dat is te gek. Nu komt de ongelukkige naar buiten.
1135. As. Ik heb geld gekregen naar mijn zin :
 Vijftien talenten goud en verder dingen in overvloed.
 Ik vind dat ik mezelf tegoed moet doen en ook de Minne moet
 gehoorzamen (iets dat bij vader niet lukte) zolang
 het me lust. Vaartoe immers heeft de natuur ons
1140. een mond, een buik en andere lichaamsdelen verleend
 als we daar op onze leeftijd niet van mogen genieten ?
 Elk woud krijgt loof, vogels broeden op hun
 eieren, het vee is dartel en alleen de mens zal
 geen deel hebben aan vertroosting en blijdschap ? Geen sprake van;
1145. met verrukkelijke meisjes en het genot van de wijnbeker
 moeten we vreugde beleven, zolang het leven onze
 makker is want morgen wacht ons de dood. Laat de bloei
 van deze periode niet voorbij gaan en laten we ons bekransen
 met rozen vóór ze kunnen verwelken : in elk geval vind ik dat zo.
1150. Nu ga ik rechtstreeks naar de haven, kijken of er een schip
 uit Milete vandaag het anker licht. Daarna ga ik
 direct mijn vriendinnetjes, Planesium en
 Margaenium, opzoeken; ik zal een maal laten bereiden.

- Mer. Heu, quam ista dementis similia verba sunt.*
 1155. *Haec optimo minime patri celanda sunt;*
Et commodum : ex foro redit Philaetius,
In agrum iturus; aggrediar et alloquar.

ACTUS IIII. SCENA III. Trimetri.

- Philaetius. Merimnus.*
Heus, quam premor squalore, cura et improbis
Laboribus; membra omnia mei corporis
 1160. *Sub vesperem lassata erunt: solus vacat*
Asotus.
Mer. Heus, Philaetie here.
Phi. Hem, quis me vocat ?
Merimne, salve.
Mer. Salve, here; est mysterium
Quod in tuum effundere sinum cupio.
Phi. Licet.
Mer. Petito Asotus a patre patrimonio
 1165. *Fugam parat, mentem suam mihi prodidit*
Iam nescius; quod si fuat, mox perierit
Lusu, iocis libidinique deditus.
Phi. Pereat, pereat, abeat vel in malam crucem
Qui nil boni socors patravit hactenus.
 1170. *Mer. Velim tamen per te pater resciscat haec.*
Phi. Sciet profecto haud absque poenitudine,
Si totum ei peculium donaverit.
Mer. Quae a patre facta, nescio, at quid dixerit
Asotus et quid egerit, scio.
Phi. Quidnam id est ?
 1175. *Mer. Nactus peculium (inquit) ad meam*
Sententiam, Genio obsequendum censeo
Venerique et id genus alia quae ad luxum attinent.
Quae, ut praeterisset, ventus abstulit auribus.
Phi. Quid audio ?
Mer. Hoc quod dico et audi caetera;
 1180. *Nam multa convasata (nescio quae) in domum*
Meretriciam portarier curarat et
Secutus est. Culpandus haud tamen est pater.
Phi. Non est ?
Mer. Profecto non, sed admonendus est
Nequo modo iuvenem fuga labi sinat.
 1185. *Phi. Curabitur, non absque poenitudine.*
Sic nostra sint tradenda scortatoribus ?
In hoc laboratum atque sudatum hactenus ?
Obtrusero haec, si vera sint; eccum procul.
Tu, abi domum, stude parandis piscibus.

ACTUS IIII. SCENA IIII. Trimetri.

- Eumenius. Philaetius.*
 1190. *Miser, aedepol, status parentum est omnium*
 1155, *caelanda* AB, similiter ceteris locis. - 1170, *nentus* E

- Mer. Gut, dat zijn precies de woorden van een dwaas.
1155. Dit moet beslist niet voor zijn beste vader verhuuld blijven.
Wat een geluk, daar komt juist Philaetius van de markt,
op weg naar het land. Ik zal hem eens aanspreken.

VIKREDE BEDRIJF, DERDE TONEEL.

Philaetius. Merimnus.

- Phil. Ach, wat ga ik gebukt onder het vuile werk, zorgen en
onmenselijk gezwoeg, alle leden van mijn lijf zullen tegen de avond
1160. doodmoe zijn : alleen Asotus lanterfant.

Mer. Hé, meester Philaetius.

Phil. Wel, wie roept mij daar ?

Goedendag, Merimnus.

Mer. Goedendag, meester, ik heb een geheim
dat ik aan U alleen wil toevertrouwen.

Phil. Ga je gang.

- Mer. Asotus heeft aan zijn vader zijn erfdeel gevraagd
1165. en bereidt nu zijn vertrek voor. Zijn bedoeling heeft hij mij verraden
zonder erg. Maar als het doorgaat, zal dat weldra zijn einde
betekenen, zo is hij in de ban van speelsheid, pret en passie.
Phil. Laat het zijn einde zijn, toe maar, dat hij maar verdwijnt, voor
mijn part naar de hel. Iets goeds is er nog nooit uit zijn slappe
1170. handen gekomen.

Mer. Ik zou toch graag hebben dat Uw vader het via U te weten komt.

Phil. Dat zal hij zeker en niet zonder spijt,
als hij hem zijn deel van het vermogen heeft gegeven.

Mer. Wat Uw vader heeft gedaan, weet ik niet, maar wat
Asotus heeft gezegd en gedaan, weet ik wel.

Phil. Wat is dat dan wel ?

1175. Mer. Nu ik geld gekregen heb (zei hij) naar mijn zin,
vind ik dat ik mezelf tegoed moet doen en me moet schikken naar de
Minne en dergelijke dingen die overdaad betreffen. Naarmate hij
verder gelopen was, kon ik het niet horen vanwege de wind.
Phil. Wat hoor ik nu ?

Mer. Precies wat ik zeg. Luister verder :

1180. veel dat al ingepakt was (wat, weet ik niet) had hij
naar het bordeel laten brengen en hij is zelf
achterna gekomen. Uw vader treft echter geen blaam.
Phil. O nee ?

Mer. Zeker niet, maar U moet hem waarschuwen
dat hij geenszins toestaat dat de jongeman er tussen uit piept.

1185. Phil. Komt in orde; het zal hem berouwen.
Moet zo al ons bezit in handen van boerenlopers komen ?
Is daarvoor tot nu toe gezwoegd en geploeterd ?
Ik zal het hem aanwrijven als het waar is; daarginds komt hij aan.
Ga jij naar huis, zorg dat de vis bereid wordt.

VIKREDE BEDRIJF. VIERDE TONEEL.

Eumenius. Philaetius.

1190. Eu. Ellendig is, waarachtig, de situatie van al die ouders die

Qui enutrierunt obstrepentes liberos

Phi. Istuc quidem verum, pater.

Bu. Tam prope aderas,

Fili ?

Phi. Pater, aderam increpaturus grave.

Bu. Ob quam meam culpam ?

Phi. Quod indignum quidem

1195. *Vita data pecunia dimiseris.*

Scortatur, est, bibit volupe, totus perit.

Bu. Miserrimum senem, enecas me hac fabula.

Phi. Merere tu quidem, pater, neque fabula est.

Tu vere enim spoliando nos dementiae

1200. *Illius interitum addidisti.*

Bu. Quid agerem ?

Tua et illius defuncta dudum mater est;

Rem postulabat propriam; culpanda erit

Haec mea benignitas ? Vide, ne tu magis

Sis noxius, rigore quia adolescentulum

1205. *Qui noluit flecti obruisti durior.*

Hinc lacrimae, hinc suspiria, hinc mihi iam seni

Nece amara amarior amarior. Spero tamen,

Quod resipiet tandem.

Phi. Attamen non ego quidem.

Bu. Revertor intro, uti videam, quid facto opus'.

1210. *Phi. Ut video, delirat senex. Cometa ades,*

Ut vel aliquis prudentiae locus siet;

Rus ibimus, nam res probe domesticas

Tribonius reversus (ecum eum procul)

Recturus est.

ACTUS IIII. SCENA V. Trimetri.

Tribonius. Asotus Margaenium. Planesium. Thryptus.

Nunc in phylacam trusus est

1215. *Daetrus coquus; nunc in malam merito crucem*

Deterimus subrectus est Comasta; sed

Nunquam quiescet mens senis, nisi filius

Reductus ad frugem siet. Sed ecum eum

Quem in compitis et ganeis quaesivimus.

1220. *Clam obsecro moremur, ut intuemur exitum.*

Aso. O Hercules, quam est illa vita suavis et

Beata quae nullis coercita legibus

Suae voluptati suisque amoribus

Paret, nutritur, pascitur, cui affatim

1225. *Aes subrogat crumenula aetasque Venerem;*

Fruere, anima, iis quae parta sunt, dum fors sinit,

Dum luce vitae vescaris, donec licet

Id quod libet. Iam eo nave adepta ad turtures

Meas, meos passerculos, mea ubera.

1230. *Nihil moratus appeto, dudum quibus*

Mandaveram cenam apparare; videbo, quid

Agant. Sed eccas, utraque fertur obvia,

Ne quaeritant.

1192. *Isthuc* ; omnes, vide vsq. 812, 904, 910, 1453 - 1201. *Tua et illius defuncta dudum mater est*; ; inseruit E - 1204, *qui* ABCD - 1205. *Quia* BDE

dwarsliggende kinderen hebben grootgebracht.

Phil. Dat is zeker waar, vader.

Bu. Was je zo dicht in de buurt,

mijn zoon ?

Phil. Ja vader, om U een ernstig verwijt te maken.

Bu. Vaaraan heb ik dan schuld ?

Phil. Dat je hem die zijn eigen leven

1195. niet waard is, hebt laten gaan met het geld dat je hem gegeven hebt.

Hij hoereert, eet en drinkt in overvloed en raakt helemaal verpest.

Bu. O diepe ellende van mijn oude dag, je geeft me een doodsteek met dit verhaal. Phil. Volgens mij verdient U dat, en het is geen verhaal.

U hebt immers door ons te beroven, aan zijn dwaasheid zijn ondergang

1200. toegevoegd.

Bu. Wat moest ik doen ? Jullie moeder is al lang overleden. Hij vorderde zijn eigen bezit; treft dan deze blijk van mijn goedheid blaam ? Waarschijnlijk ben jij meer schuldig :

met je onbuigzaamheid heb je de jongeman

1205. die niet gedirigeerd wilde worden, te hard aangepakt.

Vandaar deze tranen, vandaar dit gasteun, vandaar bitterheid

bitterder dan een bittere dood voor mij op mijn oude dag.

Ik hoop echter dat hij tenslotte tot bezinning zal komen.

Phil. Die hoop heb ik beslist niet.

Bu. Ik ga naar binnen om te zien wat gedaan dient te worden.

1210. Phil. Ik zie het al : de oude is gek. Cometa, kom eens hier,

zodat er nog ergens verstandig gehandeld kan worden :

we gaan naar het land, want de huishouding zal Tribonius (daar heb je hem in de verte) bij zijn terugkeer wel naar behoren regelen.

VIERDE BEDRIJF. VIJFDE TONKEL.

Tribonius. Asotus. Margaenium. Planesium. Thryptus.

Tri. De kok Dastrus is nu in het cachot gesmeten,

1215. terecht hangt de booswicht Comasta nu

gestrekt aan het smadelijke kruis, maar

nooit zal de geest van de oude man tot rust komen

tenzij zijn zoon weer een eerzaam leven gaat leiden. Maar daar is hij

die we op kruispunten en in kroegen gezocht hebben.

1220. Laten we stiekem even wachten om te zien hoe het afloopt.

As. Ach lieve Heer, hoe zoet en zalig is het leven

dat door geen regel gebonden

het verlangen naar wellust en liefdesgenot

volgt en daarin voedsel en verzadiging vindt; een leven waarin

1225. het beursje rijkelijk geld aanreikt en de jeugd het Mingenot.

Geniet, mijn hart, van wat verworven is, zolang het toeval het toelaat, zolang het levenslicht je laaft en lukt wat je lust.

Ik heb een schip te pakken gekregen; nu ga ik naar

mijn tortelduifjes, mijn musjes, mijn boezempjes.

1230. Zonder dralen ga ik op hen af; ik heb ze een poosje terug

een maal laten bereiden, ik zal eens zien wat ze brouwen.

Wel, daar heb je ze, beiden komen me tegemoet,

ze zoeken mij.

- Pla. Animule Asote, quin venis ?*
Nulla absque te domi voluptas est neque
 1235. *Sine te aliquod est solacium.* *Mar. Quid, Asote, id est ?*
Te, ocelle, iamdudum moramur: omnia
Quae ad Venerem et ad gulam attinent, parata sunt.
Aso. Adeste, deliciae meae, o Planesium
Suavium meum meumque corculum
 1240. *Margaenium.* *Mar. Complectere.* *Aso. Facio lubens.*
Pla. An praeteris me ? *Aso. Neutiquam, mea animula*
Planesium. Ulro hucusque tendo ad vos iter;
Iam vero eamus, ut cuticulam molliter
Curemus et fruamur optatis diu
 1245. *Complexibus. Pater gemit, frater fremit,*
Sed id omne dissimulare oportet amodo.
Pla. Gemat senex delirus et frater fremat,
Se torqueant, se mordeant, se devorent.
Cum illis tibi obsecro quid est negotii ?
 1250. *Valeant graves curae atque frontem exporrige.*
Mar. Facile domi tibi omnium horum oblivium
Induxero, introeamus. *Aso. Ite, ego assequor.*
Mar. Haudquaquam, utrinque prehende nos et ducito.
Aso. Esto. Sed agite concinamus. *Mar. Ita placet.*
 1255. *Aso. Felices quibus obtigit*
Sors nec dura nec infima,
Sed amplissima et incluta,
Quis favet Venus aureis
Lascivire cubilibus
 1260. *Tranquillaque cum amiculis*
Consuetudine perfrui.
Tri. Audisne, Thrypte, ut nequiter sibi vendicet
Asotus Euripidis hanc purissimam
-Hei- cantilenam, pessime verba vitians
 1265. *Sensumque corrumpens ?* *Thry. Capio, sed abs te ego, ut*
Poeta cecinit, gestio audire. *Trib. Audies,*
Modis Erasmiis metroque glyconico.
Felices quibus obtigit
Sors nec summa nec infima,
 1270. *Sed sane modica et quibus*
Castos annuit aurea
Nancisci thalamos Venus
Tranquillaque parenniter
Consuetudine perfrui.
 1275. *Thry. Pulcherrime; vide, ut improbus proba vitiat.*
O quantum amaroris pariet hic nuncius
In corde patris, ubi filium resciverit

1262, vendicat E - 1264, vicians AB - 1275, viciat ABC

- Pla.** Asotus, mijn hartje, waar blijf je toch ?
 Zonder jou is er in huis niets dat ons pleziert, niets
 1235. dat ons vertroost.
- Mar.** Ja, Asotus, wat is er toch ?
 We wachten al lang op je, mijn oogappeltje; alles wat
 wijntje en trijntje aangaat, is klaar.
As. Daar zijn jullie dan, mijn liefjes; Planesium,
 mijn snoesje, en mijn harteklop
 1240. Margaenium.
- Mar.** Omhels me.
As. Doe ik graag.
- Pla.** Sla je mij soms over ?
As. Beslist niet, Planesium,
 mijn hartje. Van harte leg ik deze weg naar jullie hierheen af; maar
 laten we nu gaan om ons heerlijk tegoed te doen en te
 genieten van langverbeide omarmingen.
 1245. Mijn vader kermt, mijn broer knarsetandt,
 maar dit alles moeten we voortaan negeren.
Pla. Laat de oude dwaas maar kermen en je broer knarsetanden,
 Laten ze zich maar aftobben, zich verbijten en kniezen.
 Wat heb je in godsnaam met hen van doen ?
 1250. Weg met zware zorgen, strijk je rimpels weg.
Mar. Ik zal je dit alles met gemak laten vergeten in het huis,
 Laten we naar binnen gaan.
As. Gaan jullie maar, ik kom later.
Mar. Geen sprake van, jij gaat tussen ons in en moet ons leiden.
As. Goed. Kom, laten we een lied zingen.
- Mar.** Dat is leuk.
1255. **As.** Gelukkig zij aan wie een positie ten deel viel,
 niet een van karigheid en nederigheid,
 maar van rijk bezit en aanzien;
 gelukkig zij aan wie Venus het gunt op
 gouden bedjes te stoelen
 1260. en met hun liefjes ongestoord
 te verkeren en te genieten.
- Tri.** Hoor je wel, Thryptus, hoe liederlijk Asotus
 dit toch zeer nette lied van Euripides naar zijn eigen hand
 zet door zeer kwalijk de woorden
 1265. te verminken en de strekking te verdraaien ?
- Thry.** Ik vat het, maar
 van jou wil ik het horen zoals de dichter het heeft gezongen.
- Tri.** Dat zul
 je horen, in het metrum van Erasmus en wel in glyconeen.
 Gelukkig zij die in het leven noch hoog
 noch laag kwamen te staan,
 1270. maar bepaald in het juiste midden, en aan wie
 de gouden Venus het gunt
 een kuis huwelijk te sluiten
 en bestendig van een ongestoorde
 omgang te genieten.
1275. **Thry.** Heel mooi; ongelooflijk hoe een slechterik mooie dingen
 verdraait. Wat een bittere smart zal dit bericht veroorzaken
 in het hart van zijn vader zodra hij verneemt dat zijn zoon

- Perire scorta tam nefanda et perdere
Rem haereditariam. At aperitur ostium.*
1280. *Procedit huc senex foras, silendum erit.*

ACTUS IIII. SCENA VI. Trimetri.

- Eumenius. Tribonius. Thryptus.*
*Vox cantici me excivit huc foras; putem
Felicitatis quippiam infelicibus
Fatis meis ea nunciet ? Frustra putem.*
Nam quicquid usquam extat mali in me concidit
1285. *Unum. Sed adsunt pueri et inter se gerunt
Nescio quid occultae rei minime integrae. Heus,
Quid mussitatis mutuo ? Nolite me
Celare, dum mea interest.*
*Tri. Refert parum
Tua dolentis, here; profecto cantus hic*
1290. *Non gaudii, at moeroris est, nam herus meus
Asotus adolescentior totus perit.*
Bu. Quidum, Triboni ?
*Tri. Adhaeret is spurcissimis
Meretriculis Margaenio et Planesio.*
Vidimus eas huic excipi perblanditer,
1295. *Affabulari mollius, suavissime
Quoque oscularier.*
Bu. Quo loci perductus est ?
*Tri. In ganeum, ut conicio, quoniam brachiis
Utrunque consertis eo an perductus est,
An duxerit mage concinendo, nescio.*
1300. *Id, here, fuit quod me canentem audiveras.
Repetebam enim quae is nequiter corruperat:
Casta Euripidis carmina.*
*Bu. Ast (ut iusseram)
Cur non reduxtis perditum, cum occurreret ?*
Tri. Iam fama publica perstrepit, quod te adierit,
1305. *Patrimonium petiverit, receperit.*
*Emancipatus est et ipsum adhuc velis
Reducier ? Taceo, quod etiam non queat
Inducier cui tanta cum meretriculis
Et tam arcta consuetudo cessit.*
Bu. Asote mi,
1310. *Mi care Asote, gnate mi, quis det mihi,
Ut aurum et argentum meum impendam tibi et
Impendar ipse pro tua anima, gnate mi ?
Ite, pueri, ad opera uterque sua, ego mox sequar.*
Heus, Thrypte, curriculum fac ocus ad forum
1315. *Piscarium, vide si quid evectum mari
Quod edat familia piscium. Accipe hos decem
Denarios, eme quantum opus praesentibus.*
Nam quod Merimnus attulit, non sufficit.
Thry. Faciam libens; ibo, redibo ocissime.
1320. *Bu. Satage; intus est quod interim peregero.*

1279, hereditariam B - 1280, Refert E - 1292, Adhaeret BE - 1293, planesio B -
1298, Utrunque ABC - 1315, unde ACD, vide BE - siquid ABCD

- wordt verteerd van liefde voor verfoeilijke snollen en zijn
erigoed verteert. Maar daar gaat een deur open.
1280. De oude komt hierheen naar buiten, stil nu.

VIKREDE BEDRIJF. ZESDE TONKEL.

Eumenius. Tribonius. Thryptus.

- Bu.** De klank van een lied bracht me naar buiten; mag ik veronderstellen, dat dit geluid de bode is van enig geluk in mijn ongelukkige situatie? Het zal wel ongegronde hoop zijn, want overal waar maar enig onheil de kop opsteekt, stort het
1285. zich op mij alleen. Wel, daar zijn de knechten; ze voeren iets in hun schild dat allermint in de haak is. Hé, wat mompelen jullie tegen elkaar? Verberg het niet voor me mits het mij aangaat.

- Tri.** Het is niet zo erg in het belang van U die toch al verdriet heeft, meester; dit was beslist geen lied
1290. van vreugde, maar van verdriet, want van mijn jonge meester Asotus komt niets terecht.
Bu. Hoe dan wel Tribonius?

- Tri.** Hij is niet weg te slaan van die vuile snollen Margaenium en Planesium.
We zagen dat hij ze flemend verwelkomde,
1295. met lieve woordjes aansprak en ook heel teder kuste.

Bu. Waar hebben ze hem heen gebracht?

- Tri.** Naar de kroeg, naar ik vermoed; aangezien ze mekaar alle drie de arm hadden gegeven, weet ik niet of zij hem daarheen gebracht hebben of veeleer dat hij hun vrolijk zingende leidsman is geweest.
1300. Dat was hetgeen U mij hoorde zingen, meester.
Ik herhaalde immers wat hij liederlijk verdraaid had: kuise zangen van Euripides.

Bu. Maar waarom hebben jullie niet (volgens opdracht) de heilloze teruggebracht toen hij jullie tegen het lijf liep?

- Tri.** Overal gaat het praatje al dat hij U bezocht,
1305. zijn erfdeel vroeg en kreeg. Hij staat op eigen benen en U wilt nog steeds dat hij aan de hand wordt teruggebracht? Zwijs ik nog van het feit dat men hem daartoe niet brengen kan, nu hij ondertussen ook nog aan die lallebellen is blijven plakken.

- Bu.** Mijn lieve Asotus,
1310. mijn lieve Asotus, mijn zoon, wie zou het mij gunnen dat ik mijn goud en zilver offer aan jou en dan nog zelf geofferd word in mijn verdriet om de teloorgang van je ziel, mijn zoon? Ga beiden naar jullie werk, jongens; ik zal spoedig volgen.
Thryptus, loop in snelle draf naar de vismarkt en kijk
1315. of daar wellicht wat vis uit zee is aangevoerd dat het personeel kan eten. Neem deze tien denarien, koop zoveel als de aanwezigen nodig hebben. Wat Merimnus nl. meebracht is niet voldoende.
Thry. Doe ik met plezier. Ik ga en ben zo weer terug.
1320. **Bu.** Doe je best. Ik zal intussen binnen nog iets afhandelen.

Asotus. Paegnium. Margaenium. Planesium. Ancilla.
I, transfer haec, puer, in triremen Asiaticam.

Paë. Quid postea ?

*As. Dices gubernatori ad horam proximam meme adfore;
Tantisper in portu morare, dum paratus adsiem.*

Paë. Facesso, sed quid de puellis dixero ? Num adduxeris ?

1325. *As. Adduxero. An tibi excidit, quid intus hic decrevimus ?*

Abi oculus, furcifer, et istaec in loco apto colloca.

Cave, ne carina foeda sit neu tecta perstillantia

Ubi turturellas has meas iam comptulas composuero.

Paë. Curabo sedulo. Num aliud est quod statim factum voles,

1330. *Cum veneris ? iam praecipe, ut opera una id exigam.*

Aso. Nihil.

Comptis puellulis meis mox subsequar. Vade.

Paë. Vale.

Aso. Heus heus, puer.

Paë. Quid volt modo ?

Aso. Stabisne, flagrio ?

Paë. Quid est ?

As. Utres duos cura optimo vino repleri.

Paë. Meminero.

As. Res postularet, ut et parenti amiculisque et omnibus

1335. *Mihi familiaribus valedicam, hora at obstat senior;*

Nam aestus maris iam proximust' et maxime id vereor, patrem

Si accessero : instabit prece instabitque lacrimis, trahent

Ne proximi, iurgabit et frater, vetabunt singuli, ut

Resilire nequeam; egero consultius, si solvero

1340. *Sic clanculum. Sed quid morantur hae meae veneres ? Quid est
quod non venitis ?*

Pl. Adsumus. Defer, puella, crepidulas,

Sandalia, armillas, calyptra, chirotecas, vittulas,

Flabella, amomum, galbanum, storaca, thus et reliquum

Mundum utriusque nostrum et almae Veneris incitabulum.

1345. *An. Hem, cuncta scriniolo sub hoc locata sunt : num aliud iubes ?*

Pla. Faxis supellex reliqua munditer usque servetur; cave,

Ne quempiam introduxeris sine faenore.

An. Obsequar, mi hera.

Pla. Vide sis; priusquam libra noctem cum die aequet, aderimus.

Aso. Vos tandem adeste, quid moramini ? Annus est, dum comitur.

1350. *Mar. O mea voluptas, adsumus tandem; quid, oro, tristior
videre ? Quid habes, anima ?*

Pla. Asote, tune, amabo, tristis es ?

Aso. Nequaquam; id unum me movet, quod insalutato patre

Amiculisque proximis abivero.

Pla. Valeant graves

Curae; an tibi est, quam nos sumus, propinquior ? Tu nos quidem

1355. *Materculas, sororculas, uxorculas, amículas*

Habebis usque, tum domi, tum foris et intra cubiculum

Facessat omnis moeror : a nobis voluptatem accipe.

Mar. Mi Asote, amor meus, neum pectusculum, nunc, obsecro, ad

1321, asiaticam D - post ea A - 1343, reliquum ABD - 1347, foenore C - 1351, amabo A
- 1357, aeror B

Asotus. Paegnium. Margaenium. Planesium. Dienstertje.

As. Zeg jongen, breng dit naar de drieriemer uit Azie.

Paë. En dan ?

As. Zeg tegen de stuurman dat ik over een uur zelf aanwezig zal zijn. Vacht intussen in de haven tot ik gepakt en gezakt daar ben.

Paë. Doe ik, maar wat zal ik i.v.m. de meisjes zeggen? Brengt U die nog ?

1325. As. Ik breng ze mee. Is het je ontschoten, wat we hierbinnen besloten hebben ? Snel op weg, rakker, en zet die dingen op een geschikte plaats neer. Zorg dat het schip waar ik mijn opgedirkte tortelduifjes berg, niet smerig is en dat de plafonds niet lekken.

- Paë. Ik zal er met toewijding voor zorgen. Is er nog iets dat U onverwijld
1330. gedaan wilt hebben, als U komt ? Geef nu de opdracht, dan kan ik dat in één moeite uitvoeren.

As. Verder is er niets. Als de meisjes zich opgemaakt hebben, kom ik spoedig. Ga nu.

Paë. Het ga U goed.

As. Hé, hé jongen.

Paë. Wat nu weer ?

As. Blijf toch staan, vlegel.

Paë. Wat is er ?

As. Zorg dat twee zakken met de beste wijn gevuld worden.

Paë. Ik zal er aan denken.

- As. Eigenlijk moest ik van mijn vader, mijn vrienden en al mijn bekenden
1335. afscheid nemen, maar het late uur is een bezwaar. De vloed komt nl. weldra op en -daarvoor ben ik vooral bang- als ik naar mijn vader ga, zal hij smeken en aandringen, huilen en aandringen, mijn kennissen zullen me meetrokken, mijn broer zal schelden, stuk voor stuk zullen ze het me verbieden, zodat ik de sprong niet meer kan maken. Ik zal er verstandiger
1340. aan doen als ik met de noorderzon vertrek. Maar waarom treuzelen mijn stoeipoezen zo ? Waarom komen jullie niet ?

Pl. Daar zijn we. Zeg meisje, breng die muiltjes, sandalen, armbanden, hoofddoeken, handschoenen, sjaals, waaiers, amooimbalsem, galbankruid, parfum, wierook en de andere kosmetika van ons beiden en alles dat de weldadige Min stimuleert, op hun plaats.

1345. Dien. Wel, alles zit in deze necessaire gestopt. Nog iets van Uw dienst ?

Pl. Zorg dat de rest van onze spulletjes steeds goed schoon gehouden wordt en laat niemand binnen zonder entreebiljet.

Dien. Ik zal er gevolg aan geven, mevrouw.

Pl. Kijk asjeblief uit. Wij zijn er nog voor de Weegschaal de nacht met de dag in balans brengt.

- As. Zijn jullie daar eindelijk ? Waarom treuzelen jullie zo ? Het duurt een
1350. jaar vóór we op weg zijn. Mar. Mijn lekkertje, daar zijn we dan; zeg me : waarom lijk je zo somber ? Wat heb je, mijn hartje ?

Pl. Ach toe, Asotus, ben je bedroefd ?

As. Helemaal niet, maar het houdt me nog bezig dat ik zonder mijn vader en mijn naaste vrienden gegroet te hebben, wegga.

- Pl. Veg toch met die zware zorgen, of is er soms iemand
1355. die je nader aan het hart ligt dan wij ? Jij zult aan ons steeds moeders, zusjes, vrouwen en vriendinnen hebben, zowel in huis als daarbuiten. Veg met alle droefheid binnen de slaapkamer; geniet toch van ons !
Mar. Asotus, mijn lief, mijn harteklop, laten we ons nu opgewekt naar het

- Navim alacriter properemus omnium propulsaturi ibi*
 1360. *Curarum amaritudinem ludis, iocis et osculis,*
Dehinc perennibus in Asia complexibus. *As. O mea gaudia,*
Non possum enim, quin gaudeam praesentibus vobis nec est
Villus iam amaritudini cuiquam locus, mea gaudia.
Eamus ultro ad mare soluturi oculus. Vini optimi
 1365. *Ferri in triremem iam ascopas iussi duas. Valeat pater,*
Valeat Philaetius tenax, valeant amici caeteri;
Nostros amores exigamus sedulo.

Pla. Concedimus.

ACTUS IIII. SCENA VIII. Tetrametri, ut superiores.

- Eumenius. Thryptus. Philaetius.*
Quam est anxium pectus parentum liberis qui malevolis
Pravisque consultum volunt; id ipse iam annis plusculis
 1370. *Experior hoc in filio qui iam suam substantiam*
Poposcit, accepit, abiit, necdum reversus ? Ferunt
Alii meretricum sibi concire contubernium,
Alii fugam molirier praenunciant, alii aliud
(Nescio quid) ad novae profecto calamitatis initium.
 1375. *Iam vesper proximus est; fuit si spes aliqua, mox redierit.*
Occurrit ecce Thryptulus, praeter suum morem quidem
Iam serius redit. Quid est, inepte, quod tam sero ades ?
Iam vesper est cenamque coctam oportuit.
Thry. Non, Eumeni,
Sit irae et indignationi nunc locus, sed luctui.
 1380 *Bu. An tu novum mihi calamitatis feres genus ?*
Thry. Feram.
Bu. Noli, puer, celare me; dic absque hypocrisi, quid est ?
Thry. Veni in forum piscarium, hos emo pauculos pisces, quia
Alii fere distracti erant, procedo mox ad portum, uti,
Siquid maritimorum mare attulisset, emerem piscium.
 1385. *Bu. Quid postea ? Dic breviter id quod dixeris.*
Thry. Brevissime.
Dum sollicitus et huc et illuc per mare et portum feror,
Paegnicion Asoti adest puer, vidulum gerens marsupiumque
Et ascopas vini duas. Quo fers, rogo, ista ? Quo libet
Mihi inquit: haud dubium est, quod ad naves. Ubi, inquam, Asotus est ?
 1390. *In basilica, inquit, obambulat; curro illico et lustrum forum*
Et basilicam totam, at nec uni visus est. Ut conspicio
Mihi data verba, proripio me in ganeum ad Margaenium.
Rogo, si Asotus intus est; refert puella abisse cum
Margaenio et Planesio ad portum, soluturum illico
 1395. *Et navigaturum in Asiam sine remora. Nox denuo in*
Portum propero, si fors queam ad te nactum herum reducere.
Sed heu, laboratum hactenus frustra est; nam, ut in portum irruo,
Soluta in altum cernitur progressa navis.
Bu. Qui tibi
Certum est eam intravisse filium meum ?

Thry. Stabant ibi

1379, et ; om, C - 1384, attulisset, emerem piscium ABCD, piscium attulisset ? emerem E
 - 1385, Dic ; om, C

- schip spoeden om daar aan alle bittere gedachten een eind
1360. te maken in ontspannende scherts en met zonen,
en daarna in Azië in constante omarmingen.

As. Mijn lievelingen,

- ik kan niet anders dan blij zijn met jullie gezelschap;
aan iedere bitterheid wordt onmiddellijk een eind gemaakt, lievelingen.
Ja, laten we gaan en snel zee kiezen. Ik heb al twee zakken
1365. beste wijn naar een drieriemer laten brengen. Het ga U goed, vader;
vaarwel, vitterige Philaetius, vaarwel mijn dierbare anderen.
Laten wij toegewijd onze liefde beleven.

Pl. Daar hebben we niets op tegen.

VIERDE BEDRIJF. ACHTSTE TONNEL.

Eumenius. Thryptus. Philaetius.

- Bu. Hoe angstig is het ouders te moede die willen zorgen voor hun
kwaadwillende en slechte kinderen. Zelf ervaar ik dit sinds al te veel
1370. jaren bij mijn ene zoon die reeds zijn bezit opvroeg, dat kreeg en wegging.
Is hij nog niet teruggekeerd? Sommigen zeggen,
dat hij constant hokt met snollen, sommigen verkondigen,
dat hij zijn vertrek voorbereidt, anderen
hebben het over nog een ander (onbestemd) begin van nieuw onheil dat
1375. zeker komen zal. Het wordt weldra avond; als er maar enige hoop is, komt
hij spoedig terug. Kijk, daar komt mijn beste Thryptus me tegemoet; het is
niet zijn gewoonte zo laat thuis te komen. Hé Hannes, waarom kom je zo
laat? Het is al avond, je had het eten al klaar moeten hebben.

Thry. Woede en

- verontwaardiging, Eumenius, zouden nu misplaatst zijn, verdriet echter niet.
1380. Bu. Kom je me soms een nieuwe aflevering van onheil melden?

Thry. Ja.

- Bu. Verheel het me niet, jongen, zeg me zonder huichelen: wat is er?
Thry. Ik kwam op de vismarkt, koop daar deze paar visjes, omdat de rest
op wat koppen en kieuwen na uitverkocht was; vervolg mijn tocht naar de
haven om, voor het geval de zee nog zeevis had geleverd, die te kopen.
1385. Bu. En verder? Houd je verhaal kort.

Thry. Heel kort.

- Terwijl ik speurend her en der langs zee en haven loop,
komt daar Paegnion, het knechtje van Asotus, met in zijn handen reiskoffer,
beurs en twee zakken wijn. Waar breng je dat naar toe?, vraag ik. Ergens
heen, zegt hij me: naar de schepen, dat lijdt geen twijfel. Waar, zeg ik, is
1390. Asotus? In het beursgebouw, zegt hij, loopt hij rond; ik onmiddellijk daar-
heen, stroom de markt af en het hele beursgebouw, maar werkelijk niet één
heeft hem gezien. Zodra ik vermoed, dat hij me wat op de mouw heeft
gespeld rap ik me naar Margaenium in de kroeg. Ik vraag of Asotus binnen
is. De meid weet te melden dat hij met Margaenium en Planesium naar de
1395. haven is gegaan om terstond zee te kiezen en onverwijld naar Azië te varen.
Opnieuw spoed ik me daarna naar de haven om te zien of ik wellicht mijn
meester daar tref en naar U kan brengen. Maar helaas, tot zover alle
moeite voor niets: zodra ik de haven binnenstorm, zie ik dat het schip
het ruime sop gekozen heeft en al in open zee is.

Bu. Hoe weet je zeker,

dat mijn zoon daarop aan boord is gegaan?

Thry. Zeer velen stonden daar

1400. *Plerique qui vale ultimum dixere Asoto et prospera
 Ei imprecantes publice denunciabant omnibus.
 Phi. Valeat iners.*
*Thry. Tun' hic eras, here? Rus te abisse credidi
 Et ante crastinum haud reversurum.*
*Phi. Omnia audivi procul;
 Nam cum viderem te e foro discurrere, haec mihi incidit*
 1405. *Suspicio. Cometaque misso te sequebar eminus.
 Pereat iners qui nil domi unquam gessit utile vel probum.
 Eu. O duram et asperam nimis mentem tuam cui non dolet
 Fraternal interitus. Abite et edite.*
*Phi. Non libet mihi.
 Praemisi in agrum villicum quem non volo fraudarier.*
 1410. *Rus abeo, ut instaurem quod hoc die aut omisum aut perditum est.
 Perire adhuc satius puto fratrem, quam adesse inutilem,
 Tametsi pater reclamitat. Valeat iners.*
*Eu. Quisnam dabit
 Capiti meo fontes aquarum, ut lacrimae, noctu fleam,
 Diu fleam, semper fleam te, fili Asote, perditum?*

CHORUS. Iambico dimetro

1415. *Ars, cura, mos, industria
 Est omnibus meretriculis,
 Tantisper adolescentulum
 Lactare, dum pellexerint.
 Tantisper adolescentulum*
 1420. *Amant foventque lubricum,
 Dum possidet quod porrigat
 Et porrigit quod possidet.
 Hinc oscula et pectuscula
 Et delicatas mammulas*
 1425. *Tibi venditant, donec tibi
 Iecur sagitta transfigant.
 Si quid feras, acceptus es;
 Si nil feras, exclusus es;
 Si quid feras, amator es;*
 1430. *Si nil feras, amator es.
 Vita ergo, ephebe, fornices,
 Fuge scorta priva et publica,
 Ne post tuam petulantiam
 Cum re salutem perduas.*

ACTUS QUINTUS. SCENA PRIMA. Iambici Trimetri.

- Colax solus.*
 1435. *Quoties propinquo ad huius aedes divitis,
 Toties cutis mihi prurit, horret denuo.
 Sub hoc eodem anni prioris tempore
 Fecere me illi plagiarium senis
 Totum ulmeum, verum haud sine ingenti illius*
 1440. *Incommodo, ingenti quoque meo commodo.*

1400, *Plerique* ABDE -, 1403, *Et* ABD, *At* C, *Ei* E

1400. Asotus uit te zwaaien. Door hem openlijk hun beste wensen toe te roepen gaven ze dat voor allen duidelijk aan.

Phil. Dat de nietsnut naar de maan loopt.

Thry. Was U hier, meester ? Ik meende dat U naar het land was gegaan en niet vóór morgen terug zou keren.

Phil. Ik heb alles van een afstand gehoord.

Toen ik jou van de markt zag wegrennen, kreeg ik argwaan.

1405. Ik stuurde Cometa weg en volgde jou op een afstand. Naar de hel met die nietsnut die thuis nooit iets nuttigs of fatsoenlijks heeft uitgevoerd.

Bu. Wat heb je toch een vreselijk harde en harteloze instelling, dat de ondergang van je broer je niet raakt. Gaan jullie maar eten.

Phil. Daar heb ik geen zin in. Ik heb de rentmeester vooruit gestuurd naar het land en ik wil niet dat hij beduvelsd wordt. Ik ga

1410. naar het land om in orde te maken wat men vandaag verwaarloosd of verknoeid heeft. Ik acht het nog steeds beter dat mijn broer omkomt dan dat hij hier loopt te lanterfant, al verzet vader zich tegen mijn opvatting. Laat die nietsnut maar naar de kelder gaan.

Bu. Wie zal mijn hoofd de watervloed schenken, opdat ik mijn verdriet in tranen de vrije loop kan laten, opdat ik altijd, dag en nacht, de ondergang kan bewenen van jou, Asotus, mijn jongen ?

KOOR.

1415. Die tactiek, zorg, gewoonte en opzet hebben alle snolletjes, dat ze een jongeman lokken tot zij hem hebben ingepalmd.

Ze minnen en koesteren

1420. een labiele jongeman, zolang hij iets bezit om uit te geven en uitgeeft wat hij bezit.

Daarom bieden ze hun kussen, hun lijf en zachte borstjes

1425. jou te koop totdat ze je hart met een pijl doorboren.

Als je iets meebrengt, ben je welkom, zo niet, word je buitengesloten, als je iets meebrengt, krijg je Min,

1430. zo niet, ben je te min.

Mijd dus, jongeman, de bordelen, ontvlucht maitresses en snollen, anders zul je na je bronstig gedrag welvaart en welvaren verliezen.

VIJFDE BEDRIJF. EERSTE TONKEL.

Colax alleen.

1435. Telkens als ik het huis van deze rijknaard nader, jeukt mijn huid en krijg ik opnieuw kippevel.

In dezelfde periode, nu een jaar geleden, sloegen die sla-gragen van de oude man me helemaal bont en blauw; toch bleef hij daarbij de grote

1440. verliezer en ik de grote winnaar.

- Verum est profecto quod ferunt : Scholasticus,
Si ludus est bonus, flagella scholaria
Minimi aestimat. Parasitus ipse identidem,
Ut estur atque bibitur, omnia interim*
1445. *Flagella successura nihili pensitat.
Diis maxima tamen est habenda gratia
Quod mitiorem eum mihi probaverim
Quam merueram aut speraveram iratum senem.
Livida cutis curarier facillime*
1450. *Potestur, at nexum semel suspendio
Guttur cruci marcescit usque miserrimum.
Apage a gula nexum hunc nea, ut Comasta mi,
Ut pendula istic fronte et ore lurido
Agitare vento in aere vacuo et imbrum*
1455. *Iniuriis exponeris. Nae, cautius
Mercarier me istaec docebunt amodo.
Recta igitur accedo forum, si quo modo
Queam honestius rationem edendi abs quolibet
Nanciscier; nam sic parare, inhonestius.*
1460. *Strident fores; periero, si videar seni.*

ACTUS V. SCENA II. Trimetri.

- Senex. Peregrinus.
Gnati mei sollicitor usque imagine
Et non queo quin abs quibusque scisciter,
Si fors queam qui filium usquam viderit
Adipiscier. Sed ecce, oberrat rustico*
1465. *Sago opertus, haud scio quid ferens; adibo eum.
Pere. An non supremus Iuppiter vel me semel
Respexerit, quo post viarum maxima haec
Incommoda aut sedes quietas recipiam aut
Divenditis his mercibus regredi queam ?*
1470. *Obambulat mihi quispiam rectaque me
Petit; morabor paululum tardum senem.
Eu. Salve, peregrine, unde ades ?
Pere. Boni Ioves
Tibi salutem dent, senex. Ex Asia; ad haec
(Si exactius quaeras) vides Milesium.*
1475. *Eu. Quid, quaeso, in hanc provinciam te propulit
Ubi terra sterilior et infeliciores ?
Pere. Dicam, pater, tibi. Regio quae uberrima
Fuit hactenus prae frugum inopia iam fame
Interit.
Eu. Hui, quid audio ?
Pere. Rotat sic omnia*
1480. *Fatum.
Eu. Nihil de filio dicere potes ?
Pere. Tuo ?
Eu. Neo.
Pere. Sed ubi ipse est ?
Eu. Dudum in Asiam*

1450, aut A - 1453, istic DE - 1457, siquo ACD - 1474, quantas E - 1476, infoeliciores
ADE

- Het is beslist waar wat men zegt : een leerling
betaalt, als zijn prestaties goed zijn, zijn leergeld
graag met slaag. Zo telkens ook een parasiet :
wanneer er maar te eten en te drinken valt, tellen voor hem
1445. voorlopig alle slagen die hem nog te wachten staan, niet.
Toch dienen de goden zeer gedankt omdat ik hem
milder jegens mij aan bleek te treffen
dan ik had verdiend of gehoopt van de oude in zijn woede.
Een blauwe huid kan men helen met gemak; maar wanneer
1450. de keel eenmaal is gestropt door ophanging aan de galg,
teert hij steeds verder in diepe ellende weg.
Weg van mijn slokdarm met die strop; zoals bij jou, vriend Comasta :
jij wordt daar met bungelend hoofd en met je vaalbleke kop
geschud door de wind in het lege luchtruim en staat bloot
1455. aan barre buien. Vaarachtig, dat alles is een lesje
om voortaan wat voorzichtiger mijn handel te drijven.
Daarom ga ik rechtstreeks naar de markt; je weet nooit
hoe je daar fatsoenlijk een methode om bij iemand te eten
kan vinden, want zo je buit behalen, daar is weinig fatsoenlijks aan.
1460. Ik hoor een deur; het is met me gedaan als die oude me te zien krijgt.

VIJFDE BEDRIJF. TWEEDE TOONEEL.

De oude man. Een vreemdeling.

- Eu. Het beeld van mijn zoon spookt me steeds maar door het hoofd
en ik kan niet anders dan iedereen vragen of ik misschien
iemand treffen kan die mijn zoon ergens heeft gezien.
Maar kijk, daar loopt iemand in een boerenkiel,
1465. hij heeft iets bij zich; ik zal hem eens benaderen.
Vreem. Kan Jupiter daarboven niet één keer om mij
bijvoorbeeld zich bekommeren, dat ik na al die ontzettende
ongemakken op mijn weg ergens rustig verblijven kan of na de
verkoop van deze waar naar huis terug kan keren ?
1470. Daar komt me iemand tegemoet, hij begeeft zich regelrecht naar mij,
ik zal even wachten op de trage oude man.
Eu. Gegroet vreemdeling, waar kom je vandaan ?
Vreem. Dat alle goede Jupiters
U hun zegen geven, oude man; uit Azië kom ik, en wel
staat hier (als U het juist weten wil) iemand uit Milete.
1475. Eu. Wat bracht je toch naar dit gebied,
waar de grond dor en minder vruchtbaar is ?
Vreem. Ik zal het je zeggen, vadersje. De streek die tot nog toe
uiterst vruchtbaar was, wordt nu misoogst nu geteisterd door
hongersnood.
- Eu. Ach, wat hoor ik nu ?
Vreem. Zo draait het rad
1480. der fortuin.
Eu. Weet je niets over mijn zoon te vertellen ?
Vreem. Jouw zoon ?
Eu. Ja, van mij.
Vreem. Waar is hij dan ?
Eu. Naar verluidt, is

Abisse Miletique vivere asserunt.

Pere. Nori magis dicas; sed artis cuius est ?

Bu. Nullius est plane.

Pere. Quod illi nomen est ?

1485. *Bu. Asotus et re et nomine est.*

Pere. Scribe faciem.

Bu. Facie est obesa oculisque nigricantibus,

Genis rubentibus, decentibus labris,

Tum mediocri statura et omnibus artubus

Gracilis.

Pere. Cicatricemne habet sub pectore ?

1490. *Bu. Habet profecto, ex huius illo quod tulit*

Infantulus; novisti eum ?

Pere. Novi probe.

Pridem fuit mihi ipse coniunctissimus.

Bu. Vivitne ?

Pere. Si vivat, satis non scio; tamen

Unum scio: si vivat, infelicitate

1495. *Vivit. Nam ut omnem quam attulit rem prodige*

Sortando, edendo et heluando perdidit,

Egere coepit et uni adhaesit civium, in

Suburbio Milesiorum diviti.

Qui calamitosum mox in agros eiicit

1500. *Porcisque pascendis ibidem destinat.*

Sic servitutem servit is miserrimam.

Nam siliquis suum cupit ventrem suum

Saturare, si sit quispiam qui porrigat.

Bu. Miserrimum subulcum: oboriuntur mihi

1505. *Iam lacrimae. Mancipia abundant panibus,*

Gnatus fame tabescit.

Pere. Usque id clamat :

Quot (inquit) in patris aede mercenarii

Panibus abundant atque lacte victitant,

Ast ego fame pereor. Revertar ad patrem

1510. *Passoque crimine poenitentiae indices*

Dabo supplices manus, reflexos poplites,

Si quo modo possim impetrare gratiam.

Bu. Faxit Deus, respiscat ac redeat semel;

Qui filium aspernarier valeat pater ?

1515. *Pere. In patriam ubi rediero, distractis meis*

Hic mercibus mox filio haec narravero,

Nisi (quod futurum puto) prius reverterit.

Vale, senex.

Bu. Ne flente longum tu vale;

Fac, si potes, respiscat ille miserrimus.

1520. *In publico facile foro perendie*

Merces tuas distraxeris.

Pere. Spero. Vale.

Bu. O gnate mi, o mea viscera, o Asote, quo

Tu calamitatis adactus es ? Redi, redi.

Putasne verum dixerit ? Reducem brevi

1492, coniunctissimus E - 1505, Nam pane abundant servuli, et ABCD, Mancipia abundant panibus E - 1506, tabescit B - 1510, poenitentiae B, poenitentiae E - 1512, Si quo CDE

bij een tijd geleden naar Azie gegaan en leeft hij in Milete.

Vreem. Sterft hij, zou U beter kunnen zeggen; welk ambacht oefent hij uit ? **Bu.** Helemaal geen.

Vreem. Hoe heet hij ?

1485. **Bu.** Asotus, verkwister is hij in naam en in praktijk.

Vreem. Beschrijf zijn uiterlijk eens.

Bu. Hij heeft een dik gezicht, donkere ogen, blozende wangen, welgevormde lippen, middelgroot postuur en is van ledematen tenger.

Vreem. Heeft hij een litteken op zijn borst ?

1490. **Bu.** Jazeker, van een zweer die hij als baby kreeg; ken je hem ?

Vreem. Valzekeer. Een tijd geleden vormden we een zeer hecht koppel.

Bu. Is hij in leven ?

Vreem. Of hij in leven is, weet ik niet zeker.

Maar dit weet ik wel : als hij nog in leven is, is dat een ongelukkig
1495. leven. Immers, zodra hij al zijn bezit dat hij bij zich had, er met hoereren, smul- en braspartijen doorgedraaid had, begon voor hem een noodlijdend bestaan en zocht hij zijn toevlucht bij één der burgers, een rijkaard in de voorstad van Milete. Deze man voerde de stumperd weldra af naar zijn akkers

1500. en wees hem daar als taak de varkens te hoeden. Zo doet hij dienst als knecht en wat voor een miserabele dienst : de peulen voor de zwijnen wil hij tot de zijne maken als voedsel voor zijn buik als iemand ze hem geven zou.

Bu. Arme zwijnenhoeder : de tranen komen in mijn ogen.

1505. Want de knechten hier hebben brood in overvloed en mijn zoon kwijnt weg van honger.

Vreem. Dat roept hij steeds maar : hoeveel dagloners hebben niet in het huis van mijn vader brood in overvloed en leven niet in een overdaad aan melk, maar ik kom om van honger. Ik zal terugkeren naar mijn vader

1510. en na het bekennen van mijn schuld zal ik als teken van berouw smekend mijn handen vouwen en mijn knieën buigen. Als ik maar, hoe dan ook, zijn genade kan verkrijgen.

Bu. Moge God bewerkstelligen, dat hij tot bezinning komt en eenmaal terugkeert. Hoe zou een vader zijn zoon kunnen afwijzen ?

1515. **Vreem.** Zodra ik hier mijn waar heb verkocht en in mijn vaderstad ben teruggekeerd, zal ik dit direct Uw zoon vertellen, tenzij - en dat acht ik eerder het geval- hij eerder terug zal keren. Vaarwel, oude man.

Bu. Moge het U ondanks mijn tranen lang goed gaan.

Zorg, als je kunt, dat de ongelukkige tot bezinning komt.

1520. Op de openbare markt heb je overmorgen zo je waar verkocht.

Vreem. Dat hoop ik. Vaarwel.

Bu. Mijn zoon, mijn vlees en bloed, Asotus, hoe diep ben je al in ellende verzeild ? Kom terug, kom toch terug.

Zou hij de waarheid gesproken hebben ? Zou ik op zijn spoedige terug-

1525. *Sperare liceat ? An magis data epistola
Mittam virum qui certo eum reducat huc ?
Id certius multoque certius : vir hic
Milesius me certiore de loco
Facturus est quem iam in foro convenero.*
1530. *Ut huic rei dem operam, pedem refero domum. O
Colax, Colax, (si omnino non caecutio)
Quantum mihi necque filio mali
Partum est tua *κολαξις*, non iam places.
Lactandus alius qui tuam ingluviem expleat.*

ACTUS V. SCENA III. Tetrametri.

Colax solus.

1535. *Tantum mihi felicitatis attulit praesens dies,
Ut non diurnum sive mensurum modo, verum annuum,
Perpetuum et aeternum cibum potumque gratis porrigat.
Quis aestimet, quantum boni in portu interim portenditur ?
Euax, saturitas sancta, Iuppiter supreme, tu quoque*
1540. *Ter maxume, o Fortune, merito gratias tibi referam.
Merito, o Palaemon, cantharis et lancibus tibi sacrificem
Qui gaudii ingens pelagus hoc uno die mi advexeris.
Quantum Foro, Fortune, praestes, prodit opportunitas.
Nam ut ad forum veni salutavique adolescentulos,*
1545. *Nox profero unum et alterum ex melioribus dictis meis,
Rogo, quo vel ad ientaculum vel prandium instructum vel ad
Cenam opiparam concedimus, cuncti velut muti silent
Illico vel ut stulto mihi illudunt. Forum detestor, ad
Portum venio. Diis boni, quantum mihi solatii*
1550. *Ibi obtulistis, dum diu expectatum Asotum amicum
Reducem mihi monstrastis in celoce vectum publica.
Valeant modo nihili viri, scurrae, nebliones, infima
Qui hic occupant subsellia, valeat quoque scabrum, sordidum
Stupidumque et ignobile hominum vulgus quibuscum iam nihil*
1555. *Commune erit mihi, licet ultro elixa et assa porrigant.
Posthac enim me praesides, dehinc duces pauloque post
Reges (ut est condignum) honestarint et ad convivium
Suum vel invitum vocaverint, rogaverint quoque.
Iam nunc abite quique, abite e semita, cavete, ne*
1560. *Quis vestrum adoriatur Colaca nec obstrepat verbo aut ioco
Vano quibus frequenter appellare me consuescitis,
Nisi in caput suum velit pugnoscere meos infringier.
Nisi vestra crura, vestra rostra, vestra colla penditis
Minimi, eminus mihi prospera imprecamini : vivat Colax.*
1565. *Mihi (Inquo) acclamate : transeat Colax, vivat Colax,
Nunc auspicetur a Diis regnum sibi contraditum,
Accedat Eumenii domum senis ubi promptuaria
Vino redundant optimo. Haec mihi regio, haec mea curia.
Sed eccum honorandum senem, Iovem meum, Bacchum meum*
1570. *Qui saturitatem sempiternam mox mihi produxerit.
Pridem quidem diris flagellis me expulit, faxo modo*
- 1526, ipsum reducat certius ? ABCD, certo eum reducat huc ? E - 1533, *κολαξις* BCDE -
1538, aestimet E - 1541, sacrificem C - 1543, foro C - 1556, *Primum anodo* ABCD, *Posthac*
enim E - 1564, *vivas* C - 1565, *acclamare* C

1525. keer mogen hopen ? Of doe ik er beter aan iemand erop af te sturen met een brief ? Dan is zijn terugkeer naar hier zeker.
Dit is nog veel en veel zekerder : deze man uit Milete kan me op de hoogte stellen van zijn verblijfplaats.
Ik zal hem op de markt opzoeken.
1530. Om dit ten uitvoer te brengen, ga ik nu naar huis.
Colax, Colax toch, hoe groot is (als ik niet helemaal blind ben) het onheil dat je mij en mijn zoon hebt aangedaan door jouw pluimstrijkerij; je bent uit de gratie.
Lok een ander en laat die dan maar jouw vraatzucht bevredigen.

VIJFDE BEDRIJF. DERDE TONEEL.

Colax alleen.

1535. Zo'n groot geluk bracht me de huidige dag dat hij me niet slechts eten en drank voor één dag of een maand, maar zelfs voor een jaar, voor eeuwig en altijd kosteloos aanreikt. Wie kon denken, dat er zoveel have in de haven al die tijd voor handen was ?
Hoera, zalige zathed, Gij Jupiter daarboven en ook Gij, driewerf
1540. grootste Havengod, ik moet U terecht bedanken.
Laat ik met recht U, Zeegod, volle kruiken en schalen offeren omdat Gij me een geweldige zee van vreugde op deze ene dag bracht. De gave gelegenheid geeft prijs hoezeer Gij aan have en goed, Havengod, de Markt overtreft. Want zodra ik op de markt kwam en de Jongelui
1545. groette, haalde ik een paar van mijn betere grappen van stal, vraag waarheen we gaan voor een ontbijt, of een rijk voorziene lunch of een kostelijk diner. Allen doen er als verstomd terstond het zwijgen toe of houden mij als was ik dwaas, voor de gek. Ik verwens de markt en ga naar de haven. Grote goden, wat hebben jullie me daar een
1550. troost geboden ! Jullie hebben mij mijn lang verwachte vriend Asotus voor mijn ogen neergezet : hij keerde terug op een pakketboot.
Vaarwel nu nietsnuten, tafelschuimers, windbuilen, jullie die hier op het laagste bankje zitten, vaarwel ook luizig, smerig, stom en laag volkje met wie ik niets meer uit te staan heb,
1555. ook al bieden ze me spontaan de dingen gekookt en geroosterd aan.
Voortaan immers zullen stadhouders, en vervolgens hertogen, wat later koningen (en zo hoort het) mij eren en op hun feestmaal mij zelfs tegen mijn zin noden, zelfs dringend vragen.
Nu opzij jullie, weg voor mijn voeten, pas op dat niemand
1560. van jullie Colax aanvalt of stoort met een zinloze opmerking of scherts. Het is jullie gewoonte me daarmee lastig te vallen, maar je loopt nu het risico dat ik met mijn vuisten jullie kop verbrijzel.
Als jullie ook maar iets geven om jullie benen, bek of nek, wensen jullie mij uit de verte heil en zegen toe : Leve Colax.
1565. Juich me toe (zeg ik), laat Colax passeren, leve Colax. Laat hij nu het van godswege hem in handen gespeelde koningschap beginnen, laat hem komen tot het huis van de oude Eumenius waar de voorraadkamers overstromen van prima wijn. Dit is mijn district, en mijn rechtsgebied. Maar daar hebben we de eerwaardige oude man, mijn Jupiter, mijn Bacchus.
1570. Hij zal me weldra voortdurende verzadiging leveren. Een tijd geleden heeft hij me wel met gruwelijke zweepslagen naar buiten gejaagd, maar

- Non expulerit, immo mage impulsurus est me blanditer
In abditum carnarium atque promptuarium domus.
Quid cesso compellare longius, priusquam ab aedibus*
1575. *Abscedat, aut me quispiam rei antevortat nuncius ?*

ACTUS V. SCENA IIII. Quadrati, ut superiores.

Eumenius, Colax. Famuli.

- Quemadmodum solent suum qui amiculum absentem diu
Salvum redire gestiunt lustrare singulas vias
Per quas putant sese recepturum hospitem, perinde mihi
Quoque actitandum censeo. Vadam ad Forum. Milesium*
1580. *Quaeram, deinde alium virum qui ferat epistolam. Inde eo ad
Portam superiorem, deinde ad portum, uti siqua meus
Compareat gnatus, queam clementer excipere, antequam
Pudore suffusus animum despondeat.*

Col. De filio

- Fit sermo : num subolevit huic, quod venerit ? Pol, non potest.*
1585. *Virum alloquar. Sta, sta, Eumeni, licet modo subduceres,
Cum me videres eminus.*

Eu. Quis me vocat ? Quid stas tibi ?

Alio vocato, non libet nugari.

Col. Sta, inquam, quia

Ego impero.

Eu. Certe emeris pluris cui sic imperes.

Sed omitte nugas; dice, quid velis, Colax.

Col. Scis, quem prius

1590. *Cecideris ?*

Eu. Scio, te quidem; an male meritum ?

Col. Et quidem optime,

*Sed quaeso te, Eumeni, his meis livoribus malagnata ex
Summe suillo et larido circumliga, alioqui time
Tabo cicatrices putrescere.*

Eu. Vaeh tuo capiti, heluo.

- Col. Mane, mane, Eumeni, mane; tantum tibi adfero gaudii*
1595. *Ut ultro spondeas mihi aeternam saturitatem.*

Eu. Ego tibi ?

Col. Tu mihi.

*Eu. Sed unde gaudium, qui filium meum tua
Vita atque corruptissimis disperdidisti moribus ?*

Fuge e meo aspectu, trifurcifer, in crucem tibi debitam.

Col. Bona verba quaeso, mi senex.

Eu. Iam non abibis ?

Col. Eumeni.

1600. *Eu. Heus, heus Merimne, Thrypte.*

Col. Per deos, superfluunt meae

*Nugae : nisi caveam, in phylacem pertrahar. Iuro deum ac
Hominum fidem, Eumeni, mane.*

Eu. Quid tu, profane, deieras ?

Col. Cedo manum.

Eu. Hem manum, quid volt dari ?

Col. Tantum tibi

1574. *prius ; C et E manu insertum*

- ik zal zorgen dat hij me nu niet naar buiten jaagt, maar juist poeslief naar binnen jaagt, naar een geheime vlees- en provisiekamer in zijn huis. Wat sta ik nu te treuzelen om hem aan te spreken ?
1575. Straks gaat hij misschien van huis weg of meldt iemand anders de boodschap eerder dan ik.

VIJFDE BEDRIJF. VIERDE TONNEL.

Eumenius. Colax. Bedienden.

- Bu. Mensen die vurig verlangen dat hun dierbare na lange afwezigheid behouden thuiskomt, stropen gewoonlijk alle wegen af waarlangs volgens hen hun gast zal terugkeren. Precies zo meen ik te moeten handelen. Ik ga naar de Markt. Ik ga de man uit Milete zoeken en dan
1580. een ander die een brief kan bezorgen. Vandaar ga ik naar de bovenpoort, dan naar de haven. Als daar mijn zoon opduikt, kan ik hem genadig aan mijn hart drukken voordat hij door de last van pure schaamte de moed opgeeft.

- Col. Hij heeft het over zijn zoon. Hij heeft er toch geen lucht van gekregen dat hij aangekomen is ? Och God, dat kan niet.
1585. Ik zal hem eens aanspreken. Wacht eens, Eumenius, al loopt U waarschijnlijk liever door, nu U me van verre opmerkt.

Bu. Wie roept me daar ? Waarom moet ik voor jou blijven staan ? Roep een andere keer, ik heb nu geen zin in grapjes.

Col. Blijf staan, zeg ik, ik beveel het je.

- Bu. Je denkt zeker dat je een duur gekochte slaaf voor je hebt die je bevelen kunt. Maar laat die flauwiteiten achterwege, zeg wat je op je hart hebt, Colax. Col. Veet U nog wie U kort geleden
1590. een pak slaag hebt laten geven ?

Bu. Ja, jou, soms onverdiend ?

- Col. Zeer zeker niet, maar ik vraag U, Eumenius, dep mijn kneuzingen met een compres van varkensborst en spek, anders moet je vrezen dat mijn littekens weggroten. Bu. Scheer je weg, ellendige veelvraat.
- Col. Wacht, wacht toch even, Eumenius, ik breng U zo'n grote vreugde
1595. dat U mij spontaan constante verzadiging belooft.

Bu. Ik jou ?

Col. U mij.

Bu. Waar haal jij die vreugde dan vandaan ? Jij, die mijn zoon door jouw liederlijke levensstijl verpest hebt ? Verdwijen uit mijn ogen, aartsscheim, naar de galg die je verdient. Col. Kalm nu toch, oude man.

Bu. Ben je nog niet weg ?

Col. Eumenius toch.

1600. Bu. Hierheen, Merimnus en Thryptus.

Col. God nog aan toe, mijn geintjes gaan te ver; ik loop het risico dat ze me naar het cachot slepen. Ik bezweer U bij de trouw van goden en mensen, Eumenius, wacht toch.

Bu. Wat zweer je, heiligschenner ?

Col. Geef me Uw hand.

Bu. Mijn hand ? Waarom dat dan ?

Col. Zo groot is de vreugde

- Iam apporto gaudii, ut facillime antevortat omnibus*
 1605. *Noeroribus cordis tui.*
Eu. Nugare rursus ?
Col. Eumeni,
Irascier noli, sed audi me.
Eu. Quid audiam ?
Col. Iube
Vasa elui, mensam instrui, inferri cibos et pocula.
Eu. Quare ?
Col. Quia hoc die meo Genio mihi sacrificandum erit
Sanctaeque saturitati.
Eu. Ubi ?
Col. Hic, domi tuae.
Eu. Nisi, famuli, hunc
 1610. *Tuleritis....*
Fa. Hem.
Col. Ne fecerint, quia filium tuum tibi..
Eu. Quid filium ?
Col. rediisse nuncio.
Eu. Neum tu filium ?
Col. Tuum inquit.
Eu. Esurire mihi videre.
Col. Mihi quidem, haud tibi.
Eu. Dic vero amabo. Si reductus Asotus est, gnatus meus
Minor, ultro spondeo tibi aeternam saturitatem.
Col. Eumeni,
 1615. *Iovem supremum capite aperto testor, incolumem tuum,*
Salvum quoque advenisse filium in caloce publica,
Cultu tamen tam sordido, unumquemque ut eius misereat.
Tam flaccidis genis et obsita situ cute lurida,
Ut vix pater gnatum tuum ipse noveris.
Eu. Mihi lacrimae
 1620. *Te propter oboriuntur, o mi Asote, fili mi; hucce*
Tu calamitatis adactus es ?
Col. Iam flere desine, ad mare
Propera, ut reducas sordidum, antequam pudore concidat,
Et intro me contradito in phylacam ubi insontes iacent
Tibi pernae et indemnata pendent viscera.
Eu. Optime mones;
 1625. *Sed hactenus quid, quaeso, me nugis tuis et ludicris*
Lubitum est fatigare ?
Col. Hercle, ut hanc ulciscerer meam cutem
Quam apparitoribus dedisti olim flagris caedendam.
Eu. Age,
Nunc irruo in carnarium et vibicibus cataplasmata
Imponito, edito, bibito, donec vixeris domi meae.
 1630. *Col. Dii tibi, senex, reddant vicissitudinem atque ego meam operam*
Omnamque sollicitudinem posthac tibi et rebus tuis
Impendero atque in sempiternum servulum tibi me obligo.
Eu. Harum fidelem faxo nactus sis, modo frugi sies;
Nunc intro abi; concedite, famuli, ut opera vestra utiar,
 1635. *Si postulet res, possiem. O pater supreme qui omnia*
 1609, *saturitari* BE - 1623, *phylacam* A - 1631, *anodo* ABCD, *posthac* E

die ik U breng dat ze werkelijk alle zorgen van Uw hart
1605. wegneemt.

Bu. Sla je weer door ?

Col. Niet boos worden, Eumenius,

luister naar me.

Bu. Waar moet ik naar luisteren ?

Col. Laat ze de borden maar vast schoonwrijven, zeg dat ze de feestdis klaarzetten, spijsen en drank binnen brengen.

Bu. Waarom ?

Col. Omdat ik vandaag een offer zal moeten brengen aan mijn Ziel en Zaligheid en aan de Zalige Zatheid.

Bu. Waar ?

Col. Hier, in Uw huis.

Bu. Als jullie, dienaren, die kerel

1610. niet oppakken....

Bed. Wel...

Col. Dat zullen ze niet, omdat ik van Uw zoon U...

Bu. Wat van mijn zoon ?

Col....zijn terugkeer melden kan.

Bu. Jij van mijn zoon ?

Col. Ja, Uw zoon.

Bu. Je wilt heel graag eten, naar me lijkt.

Col. Niet eten naar het U lijkt, maar mij.

Bu. Vertel me toch, alsjeblief. Als mijn jongste zoon Asotus is teruggekeerd, beloof ik je spontaan voor altijd voedsel.

Col. Eumenius, ik zweer

1615. openlijk bij Jupiter daarboven dat Uw zoon behouden en ongedeerd op een pakketboot is aangekomen. Hij ziet er echter zo verwaarloosd uit dat iedereen medelijden met hem krijgt. Zijn wangen zijn zo ingevallen, zijn valse huid zo in- en insmerig dat U als vader met moeite Uw eigen zoon in hem ziet.

Bu. Tranen komen mij in de ogen om jou,

1620. Asotus, mijn zoon; ben je zover in je ellende verzeild ?

Col. Huil niet langer, haast U naar de haven, dan kunt U hem in zijn erbarmelijke staat naar huis brengen voordat hij in elkaar zakt van schaamte. En lever mij af diep in het cachot waar de onschuldige hammen gekerkerd liggen en de vleeswaren in voorarrest in de boeien hangen.

Bu. Dat is een uitstekend advies. Maar waarom toch

1625. had je er al die tijd zo'n plezier in, mij met je rare fratsen te plagen ?

Col. Verdorie, om de huid te wreken die gij Uw knechten hebt laten ranselen.

Bu. Vooruit, storm nu de vleeskamer binnen en leg compressen op je striemen, eet en drink tot je je uitgeleefd hebt in mijn huis.

1630. Col. Mogen de goden het U, oude man, vergelden : voortaan zal ik al mijn moeite en zorg inzetten voor Uw persoon en belangen. Ik verbind me als knecht voor altijd aan U.

Bu. Ik zal zorgen dat je een trouwe meester gevonden hebt, als je maar rechtschapen bent. Ga nu maar naar binnen. Kom met mij mee,

1635. bedienden, dan kan ik zo nodig van jullie hulp gebruik maken. Gij,

- Condis, gubernas, protegis coeloque terraque pelagoque,
 Ago tibi gratias, quod ex tibi insita clementia
 Tandem ultimam respicere dignaris calamitatem meam.
 Quasi e gravi somno excitus videor renatus denuo.
 1640. Profecto lacrimas tenere non queo prae gaudio.
 Ades, Merimne, citus, ades, Triboni, adeste celeriter.

ACTUS V. SCENA V. Octonarii, ut superiores.

- Merimnus. Tribonius. Eumenius. Asotus.
 Adsumus, here, exequamur ut mandata tua non segniter.
 O mi Deus, quemnam eminus conspicio demissis humi
 moerore multo voltibus ? Si non, here, ille Asotus est,
 1645. Fallit profecto me acrisia.
 Tri. Non te fefellit dictio,
 Ipsissimust'. Facilis gradus, statura mediocris, sed et
 Gracilia membra corporis, here, filium tuum indicant.
 Eu. Quinam potest ? Quisnam mihi persuadeat, quod hic meus
 Sit filius ? Quis, gnate, te his involvit, obsecro, sordibus ?
 1650. Nudavit et foedavit ? Hei mihi nate, ut indignum hoc meo
 Genere, modo sis filius.

- Mer. Profecto isipsus est, here.
 Tri. Nihil ora, nihil humeri, Eumeni, nisi unum Asotum praeferunt,
 Quid ambigis, here ?
 Eu. Iam intuo tandem miserrimum meum
 Gnatum, modo agnosco : haud modo paternus affectus sinit
 1655. Mentem meam consistere; haud possum modo quin advolem,
 Amplectar ac deosculer.
 Tri. Piissimam o mentem senis
 In gnatum, ut obliviscitur suae senectae, longe adhuc
 Posito cito cursu obvians, ut plorat, ut singultit ?

- Mer. En,
 Iam filius supplex humi prosternitur, complodit et
 1660. Cum fletibus palmas obesas, iam pater fit proximus.
 Tri. O viscera pietatis, o vere paternum amorem, ut est
 Propensus in tam prodigum.

- Mer. Iam ruit in eius colla, iam
 Complectitur cum lacrimisque deosculatur. Age, propius
 Adeamus, ut gnati et parentis mutuos possimus hos
 1665. Audire sermones.

Tri. Sequor te.

As. O mi pater.

- Eu. Quid, gnate mi ?
 As. O mi pater, peccavi in ipsum caelum et in te; iam quoque
 Sum indignus appellari gnatum tuum, fac me velut
 Unum ex tuis, te obsecro, mercenariis; recipe modo
 Tibi supplicem rogo quem superbum et arrogantem passus es.
 1670. Iam poenitentem recipe quem iamdudum iniquum passus es.
 Te lacrimae flectant, pater, te supplices manus, pater,
 Flexique poplites, misereant te calamitatis meae.
 En membra nuda, en viscerum flaccientium squalida cutis.
 Miserere, clementissime pater, huic miserrimo gnato tuo,

Titulus : Asotus om, ABCD - 1648, Qui nam DE- Quis nam ABC - 1651, Generi ; omnes -
 ispsus C - 1671, Lacrimae BDE - 1673, squalida ; omnes

- opperste vader, die alles grondvest, bestuurt en in stand houdt, in de hemel, op aarde en op zee, ik dank U, dat Gij vanuit de U eigen goedertierenheid U verwaardigt tenslotte naar mij om te zien in mijn uiterste nood. Als uit een diepe slaap gewekt, lijkt ik weer herboren.
1640. Nee, ik kan van vreugde mijn tranen niet bedwingen. Kom snel, Merimnus, kom Tribonius, vlug nu.

VIJFDE BEDRIJF, VIJFDE TONEEL.

Merimnus. Tribonius. Eumenius. Asotus.

- Mer. Hier zijn we, meester, om allesbehalve traag Uw opdrachten uit te voeren. Mijn God, wie zie ik daar in de verte, zijn ogen uit groot verdriet terneer geslagen ? Meester, als dat Asotus niet is, laten
1645. mijn ogen mij in de steek.

- Tri. Maar niet je tong, het is hem helemaal. Zijn lichte tred, middelgroot postuur en daarbij zijn tengere ledematen wijzen erop dat het Uw zoon is, meester.
- Bu. Hoe is het toch mogelijk ? Wie toch zou me kunnen overtuigen dat dit mijn zoon is ? Wie, mijn zoon, heeft jou in deze smerige kleding
1650. gestoken, berooid en besmeurd ? Wat een verdriet, mijn zoon, hoe onverdiend voor onze familie; als jij mijn zoon maar bent.

Mer. Hij is het beslist, meester.

- Tri. Zijn gezicht, zijn schouders geven niets anders aan dan dat het alleen maar Asotus is. Wat twijfelt U, meester ?

- Bu. Nu zie ik eindelijk mijn ongelukkige zoon voor me. Nu herken ik hem. Mijn
1655. vaderlijke gevoelens slepen me nu helemaal mee : ik kan niet anders dan hem tegemoet snellen, hem omarmen en met kussen overladen.

Tri. Getuigt de oude man niet van een overmaat van liefde voor zijn zoon, zoals hij nu, zonder aan zijn ouderdom te denken, hem die nog ver weg staat met snelle tred tegemoet gaat, en schreit en snikt ?

- Mer. Kijk, nu werpt de zoon zich smekend op de grond en slaat huilend zijn
1660. magere handen in elkaar; de vader nadert hem nu.
- Tri. Het getuigt van intens hartelijke tederheid, van oprecht vaderlijke liefde zoals hij zich openstelt voor zijn verkwistende zoon.

- Mer. Hij stort zich nu om zijn hals, omarmt hem en overlaadt hem huilend met kussen. Kom, laten we wat dichterbij gaan, dan kunnen we
1665. dit gesprek tussen vader en zoon horen.

Tri. Ik ga met je mee.

As. Vader toch.

Bu. Wat is er, mijn zoon ?

- As. Vader, ik heb gezondigd tegen de hemel zelf en tegen U, juist nu ben ik onwaardig Uw zoon te heten. Ik smee U :
- stel mij gelijk met een van Uw dagloners. Laat mij toe als smekeling, vraag ik U, Gij die mij in mijn trots en aanmatiging geduld hebt.
1670. Laat mij toe nu ik berouw heb, mij wiens zondigheid Gij zolang geduld hebt. Laat mijn tranen U vermurwen, vader, en mijn smekende handen en gebogen knieën. Heb medelijden met mijn rampspoed.
- Zie, ik ben naakt, en smerig is de huid van mijn uitgemergelde lijf. Erbarm U, goedertierenste vader, over Uw erbarmelijke zoon hier, zodat

1675. *Ut pristinum tuum favorem et gratiam primariam
Nereatur.*

*Tri. O Merimne, quanta utrinque lacrimae, haud valet
Se temperare a fletibus pater, haud queo quin lacrimae
Ipse quoque.*

Mer. Nihil quoque lacrimas excutit uterque lacrimans.

Eu. Mi Asote, fili mi, remitto quicquid in me admiseris,

1680. *Sed et amodo tuorum criminum non meminero.*

Hoc teste summo patre, sancto in osculo tibi spondeo.

*Aso. O utinam aspicar gratiam tuam, pater, primam, licet
Duro atque sicco pane et unda victitum.*

Eu. Surge alacriter,

Confidito. An non ego pater ? Tu' filius ? Nunquid potest

1685. *Filii uteri sui aliquis obliviscier pater ? Heus, cito
Proferte ab aedibus stolan primam, anulum et sandalia.*

Alii procurent celeriter vitulum saginatum probe

Iugularier, ut epulemur et laetamur hoc die, quia hic

Ingnatus meus qui mortuus fuerat revixit spiritu et,

1690. *Qui perierat, repertus est.*

Mer. Parebimus.

Eu. Celerrime.

ACTUS V. SCENA VI. Iambici trimetri.

Eumenius. Asotus.

Mi gnate, dic modo, fatere libere,

Quisnam te eo dementiae perduxerit,

Ut me, patrem tuum, tibi adeo affabilem,

Adeo benignum et obvium relinqueres

1695. *Et in hanc calamitatem extinam te mergeres ?*

Quis incitavit, quis docuit et perdidit ?

Aso. Mi genitor, haud dicam dolo, tametsi quidem

Comasta me corruerat primum, tamen

Ex propria prorsus libidine in malum

1700. *Praeceptis ferebar, inde scortis blandulis*

Agglutinatus in Asiam subvectus sum;

Ubi omnibus tuis, pater, sudoribus

Iam prodige absumptis meoque corpore

Scortando, edendo et potitando enerviter

1705. *Corrupto ad impiissimi me contuli*

Viri iugum (quia inedia ac calida fames

Me eo impulit). Cuius sues dum pascere,

Ter servitutem maximam servivi, ut hi

Mei indicant artus et hic vilis habitus.

1710. *Cum iam fame tabescerem et ventrem meum*

Opplere non liceret siliquis suum,

Reversus ad mentem, pater, gemitu gravi :

O (inquam), quot in domo patris mei viri,

Quot mancipia gregesque mercenarium

1715. *Beati abundant panibus, porro ego fame*

Marcesco tabescoque. Surgam igitur et hinc

Regressus accedam patrem meum optimum,

1680, amodo ABCD, amplius E - 1686, annulum ; omnes - 1688, letamur BE - 1692, Quis
nam ABC

1675. hij Uw vroegere gunst en de oorspronkelijke staat van genade kan verdienen.

Tri. Wat een tranenstroom van beiden, Merimnus;
de vader is zijn tranen niet meester en ook ik kan niet anders dan
hullen.

Mer. Hun beider tranenvloed doet ook mijn tranen opwellen.

Ru. Asotus, mijn zoon, ik scheld je alles kwijt wat je jegens mij
1680. misdreven hebt. Bovendien zal in mijn herinnering geen plaats meer
zijn voor al je wandaden. Dit beloof ik je onder getuigenis van de hoogste
vader en met de heilige kus.

As. Vergun mij de oorspronkelijke staat van Uw genade deelachtig te wor-
den, vader, ook al moet ik van droog, oud brood en water leven.

Ru. Sta onbekommerd op,
heb vertrouwen. Ben ik soms niet je vader ? Jij bent toch mijn zoon ?
1685. Een vader kan zijn bloedeigen zoon toch niet vergeten ? Wel, brengen
jullie vlug uit het huis het beste kleed, een ring en schoenen. Laat
anderen snel een vet kalf naar behoren slachten opdat wij een feestmaal
aanrichten en vandaag ons verheugen. Want mijn zoon die dood was, is
1690. weer levend geworden door de geest en hij die verloren was, is weer
gevonden.

Mer. We zullen gehoorzamen.

Ru. Haast je.

VIJFDE BEDRIJF. ZESDE TONEEL.

Eumenius. Asotus.

Ru. Mijn zoon, zeg me nu en beken het ruiterlijk : wie toch
heeft je tot die mate van waanzin gebracht
dat je mij, je vader, die toch zo aanspreekbaar,
zo welwillend en tegemoetkomend was, in de steek liet
1695. en jezelf dompelde in de grootste rampspoed ?
Wie heeft je er toe aangezet, wiens lessen voerden je ten verderve ?
As. Vader, ik zal er niet omheen draaien. Hoewel in eerste instantie
Comasta mij op het slechte pad bracht, was het toch
helemaal mijn eigen hartstocht die me blindelings
1700. in het onheil sleepte. Daarna ben ik, aan
verleidelijke snolletjes klittend, naar Azië gevaren.
Daar heb ik het resultaat van Uw moeilijke
arbeid, vader, verkwest en mijn lichaam
door hoereren, eten en drinken,
1705. uitgeput. Ik heb me onder het juk van een goddeloos
man gebracht (omdat vasten en razende honger mij daartoe
dreven). En zolang ik zijn zwijnen hoedde,
heb ik driedubbel uiterst vernederende dienst gedaan, getuige mijn
ledematen en deze sjofole kledij.
1710. Toen ik weggwijnde van honger en mijn maag
niet mocht vullen met de peulen van de zwijnen,
ben ik tot inkeer gekomen, vader, zwaar zuchtend.
Alle mannen in het huis van mijn vader (zei ik),
alle knechten en groepen dagloners hebben tot hun zegen
1715. brood in overvloed, maar ik vermager en kwijn
hongerend weg. Laat ik daarom opstaan en van hier
terugkeren naar mijn goede vader, of ik wellicht

- Si quo modo queam priorem gratiam
Efflagitare precibus : ecce res. Precor*
1720. *Iccirco et obsecro denuo cum lacrimis
Supplexque, ut ultra numerum arenae quae in mari est,
Scelera haec, pater, numerosa, foeda, enormia
Posthac velis oblivioni tradere.
Nam fretus olim mihi probata gratia et*
1725. *Clementia tua reversus sum, pater.
Eu. Exurge denuo, remitto quicquid est
Delicti ; ades. Quam lacrimae istae gratiam
Non impetrent ? Dudum omnia (abs quo nescio) haec
Resciveram. Nunc itaque, gnate, tuam improbam*
1730. *Probitate vitam corrige.* *Aso. Efficiam, pater.*
Eu. Heus, nondum adestis ?

ACTUS V. SCENA VII. Trimetri.

- Nerimnus. Eumenius. Asotus.*
Adsumus, here, et omnia
Curata sunt quae afferre nos et exequi
Mandaveras.
Eu. Recte, aufer illaec sordida. *Ner. Hem.*
Eu. Et induatur qua prius stola usus est
1735. *In innocentia. Haud decet sic filium*
Domum ingredi, pannosum, olentem, sordidum. *Ner. Hem.*
Eu. Date anulum fidei prioris in manu. *Ner. Hem.*
Eu. Et calciamenta pedibus, reliqua intus in
Domo quae oportet singula instaurabimus.
1740. *Ner. Dedi, here.*
Eu. Bene est, iam eamus intro; tu face,
Nerimne, psalten accias, ut interim,
Dum epulabimur, ducat choros.
Ner. Accersiam.
Eu. Volo enim diem hunc peragere festivissime.
Ner. Dignissimum.
Eu. Tu abi, vocato proximum.
1745. *Ner. Licet.*
Aso. Num adhuc Comasta pensilis, pater?
Eu. Adhuc cruci suffixus est.
Aso. Miserum hominem. At
Ubi Daetrus est ?
Eu. In carcerem conieceram,
Ubi infidelem noveram.
Aso. Squalet, pater,
Adhuc miser ?
Eu. Nondum phylaca eductus est.
1750. *Aso. Ne propter eductus siet, pater, obsecro.*
Nostrum utriusque simul remitte noxiam.
Eu. Etsi quidem non meruerat, servabitur.

1733, ill/haec D - 1751, remitte E

- de vroegere staat van genade kan afsmecken.
Dit zijn de feiten. Ik bid U daarom
1720. en bezweer U opnieuw onder tranen
en smeek, dat Gij mijn afschuwelijke en onmetelijke
wandaden, talrijker dan het aantal zandkorrels in de zee,
hierna aan de vergetelheid wilt prijs geven.
Want in vertrouwen op Uw vroeger mij bewezen genade
1725. en goedertierenheid, ben ik teruggekeerd, vader.
Eu. Sta opnieuw op; ik scheld je alles kwijt wat je
hebt misdaan : kom. Natuurlijk verkrijgen jouw tranen mijn
genade. Al lang was ik dit alles van iemand te weten gekomen.
Daarom mijn zoon, verbeter nu in deugdzaamheid
1730. je schandaleuze leven.
As. Dat zal ik ten uitvoer brengen, vader.
Eu. Wel, zijn jullie er nog niet ?

VIJFDE BEDRIJF. ZEVENDE TOEWEL.

Merimnus. Eumenius. Asotus.

Mer. Hier zijn we, meester : we hebben gezorgd
voor alles dat U ons liet doen en liet halen.

Eu. In orde; breng die vuile spullen weg.

Mer. Goed.

- Eu. Laat hem het kleed aantrekken dat hij vroeger heeft gedragen
1735. in onschuld. Het geeft geen pas dat mijn zoon
in lompen, stinkend en smerig het huis binnengaat.

Mer. Goed.

Eu. Doe de ring van vroegere trouw aan zijn hand.

Mer. Goed.

- Eu. En schoenen aan zijn voeten. De overige dingen die binnen
in huis dienen te gebeuren, zullen we daar allemaal weer in orde
1740. brengen. Mer. Ik heb het hem gegeven, meester.

Eu. Goed; laten we nu naar binnen
gaan. Merimnus, wees zo goed een citherspeler te halen die in de
tussentijd, totdat wij gaan eten, als dansmeester moet optreden.

Mer. Ik zal hem halen.

Eu. Ik wil nl. deze dag allerfeestelijks doorbrengen.

Mer. Heel terecht.

Eu. Ga hem nu eerst halen.

1745. Mer. Goed.

As. Hangt Comasta nu nog te bungelen, vader ?

Eu. Hij hangt nog steeds aan de galg.

As. Arme kerel. Maar

waar is Daetrus ?

Eu. Ik liet hem in het cachot gooien,
zodra ik hoorde van zijn ontrouw.

As. Zit de arme man
daar nog eenzaam en vervuild, vader ?

- Eu. Hij is nog niet uit het gevang ontslagen.
1750. As. Wilt U terwille van mij hem daaruit ontslaan, vader ?
Scheld de schuld van ons tweeën tegelijk kwijt.
Eu. Hoewel hij het niet verdient, zal hij gespaard worden.

*Nam destinaveram hunc quoque malis pessimis.
Tu me sequere, fili.*

Aso. Sequor, pater, praei.

1755. *O si et modo cum fratre inire gratiam
Mihi liceat.*

Eu. Sis bono animo, placabitur.

ACTUS V. SCENA VIII. Senarii, ut superiores.

*Tribonius. Merimnus. Philaetius.
Psalten moratur herus modos qui succinat.
Eccum Merimnum : heus tu, Merimne, ubi fidicen ?
Mer. Nunc ille per posticulum intravit domum.*

1760. *Audin' ? Modo canere occipit.*

Tri. Probe, sed est

Quod te velim curare.

Mer. Dic modo.

Tri. Ex agro

*Philaetium vocare me mittit senex,
Obsecro (si occasio ferat), pro illo coquo
Interveni miserrimo, forsam queat
1765. Iam propter haec nova gaudia e nervo eximi.
Nam obnixius quoque idipsum Asotus postulat.
Mer. Ego suggeram actutum seni. Vale.*

Tri. Vale.

*Novi profecto : inamoenum erit Philaetio
Hoc nuncium quod adferam de prodigo.*

1770. *Malit decem coros in horreo tritici
(Quamquam labore) conveyi, quam unum sibi
Sanguine propinquum fratrem Asotum regredi.
Sed commodum, mihi ademit hanc molestiam.
Adest homo, nescio sibi quid supputans,
1775. Manebo eum, quid dicat auscultavero.*

*Phil. Prudentis est quotidie addere calculum
Rei suae, num quidpiam accreverit ei aut
Decreverit, ne incuria res pessum eat.
Congessi in horreum trecentos hordei*

1780. *Ferme hoc die modios corosque plus minus
Flavi quadraginta octo ferme tritici
Simulque quinquaginta quattuor coros,
Multis miserrimis laboribus; tamen
Solabitur me usura parti plurima.
1785. Haec nanque in annum proximum arbitror affatim
Sufficere toti familiae.*

Tri. Quantum miser

Se excruciat absque necessitate.

Phil. Quid audio ?

Trib. Symphoniam audit et chorum.

Phil. Symphonia est

Chorusque. Num in meretricia hac domo ? Haud ibi.

1771, *Quamquam* A - 1774, *sibi quid* ABC, *quid sibi* DE - 1782, *quattuor* C -
1783, *miserimis* A

Ik had nl. ook voor hem een zware straf in de zin.
Ga met me mee, zoon.

As. Ik volg U, vader, gaat U maar voor.

1755. Was het nu maar mogelijk me met mijn broer te
verzoenen.

Bu. Heb goede moed; zijn gunst is wel te winnen.

VIJFDE BEDRIJF, ACHTSTE TONEEL.

Tribonius. Merimnus. Philaetius.

Tri. Mijn meester wacht op de citherspeler die de begeleiding moet
verzorgen. Daar heb je Merimnus: wel, Merimnus, waar is de
citherspeler?

Mer. Die is nu al door de achterdeur het huis binnengegaan.

1760. Hoor je wel ? Hij begint net te spelen.

Tri. Keurig. Zou je nog iets
voor me willen doen ?

Mer. Zeg maar.

Tri. De oude stuurt me weg
om Philaetius van het land te halen. Zou je alsjeblief
(als de gelegenheid zich voordoet) voor die arme kok
een goed woordje willen doen ? Wellicht kan hij bij al deze

1765. onverwachte vreugde bevrijd worden uit het gevang.

Asotus zet immers zijn schouders ook onder deze zaak.

Mer. Ik zal het gelijk aan de orde stellen bij de oude man. Gegroet.

Tri. Gegroet. Ik besef
terdege dat Philaetius de tijd die ik over de
verkwister brengen moet, niet plezier zal.

1770. Hij ziet liever dat ze tien mud tarwe (al gaat het met nog zoveel
moeite gepaard) de graanschuur binnen rijden, dan dat zijn broer
Asotus, n.b. de enige naaste bloedverwant die hij heeft, naar huis
terugkeert. Wat een geluk, hij heeft me dit lastig karwei uit handen
genomen : daar heb je hem, hij loopt iets te berekenen.

1775. Ik wacht hier op hem, eens horen wat hij zegt.

Phil. Een verstandig man dient dagelijks een berekening op te
stellen van zijn bezit : is iets gegroeid of afgenomen ?

Zonder accuratesse gaat de boel naar de knoppen !

In de graanschuur heb ik vandaag bijna

- 1780 driehonderd schepels gerst verzameld, ongeveer

achtenveertig mud goudgele tarwe;

dat maakt samen vierenvijftig mud;

een lastig gezwoeg en gesjouw; maar toch zal het genot van
wat is binnengehaald, me in hoge mate troosten. Dit is immers

1785. voor het komend jaar volgens mij meer dan voldoende voor het hele
huis en personeel.

Trib. Wat tobt die arme man
zich nodeloos af.

Phil. Wat hoor ik ?

Tri. Hij hoort muziek en dans.

Phil. Het is muziek
en dans. Toch niet in het bordeel hier ? Nee, daar niet.

1790. *Ubi ergo ?*

Trib. Prodeo; salvus esto, here.

Phil. Tu quoque

Salve, Triboni; amabo, ubi haec symphonia ?

Ubi chorus ?

Trib. Domi.

Phil. Domi nostrae, rogo, an

Alienae ?

Trib. Here, dubitas ? Domi nostrae.

Phil. Quid hoc ?

Tri. Frater tuus qui perierat pridem domum

1795. *Reversus est, rediit parenti in gratiam.*

Phil. Asotus ?

Tri. Ipse Asotus; occidit pater

Vitulum saginatum tenerrimumque ovans

Gaudensque, eum quod sospitem receperit.

Hinc chorus et hinc symphonia, hinc pater tuus

1800. *Me misit, ut te accersiam.*

Phil. Rem fecit is

Stultissimam.

Tri. Stultissimam ?

Stultissimam

Dico atque pessimam.

Tri. At piissimam mihi

Fecisse rem pulcherrimamque visus est.

Qui enim potest gnatum pater disperdere ?

1805. *Phil. Spreto me et duris laboribus meis*

Recipit honestatque hunc inertem et prodigum ?

Non me teneo, quin...

Tri. Obsecro, intra mecum, here,

Fratrem saluta aliosque convivas patris

Laetifica.

Phil. Enim non introibo.

Tri. Age mi, here.

Phil. Abi.

1810. *Tri. Iratus est, salute fratris lividus.*

ACTUS V. SCENA ULTIMA. Trimetri.

Eumenius. Philaetius. Daetrus. Merimnus.

Me vox tua excivit foras amarior,

Mi gnate, cur non ingredere domum ? Quid et

Turbatus hic perstas foris ? Si prodigi

Tibi vita displicuit prius, placeat modo

1815. *Tibi poenitentis continentia obsecro.*

Phil. En, tibi tot annos servio, pater, et volens

Tua iussa nunquam (quod sciam) praevaricor,

At ne quidem semel dedisti hoedum mihi, ut

Cum amiculis epularer et festum diem

1820. *Laetus agerem. Ast ubi rediit gnatus tuus*

Is qui abligurivit tuam substantiam

Sortando cum meretricibus, dedisti ei

1809, *Laetifica* E - 1814, *peius* ABCD, *prius* E - 1818, *hoedum* B - 1819, *epularier* C

1790. Waar dan wel ?

Tri. Ik laat me zien. Goedendag, meester.

Phil. Ook goedendag,

Tribonius; zeg me eens, waar speelt die muziek en is die dans ?

Tri. In huis.

Phil. In ons huis, vraag ik, of van
een ander ?

Trib. Twijfelt U, meester ? In ons huis.

Phil. Waarom dan ?

Tri. Uw broer die eerst verloren was, is naar huis terruggekomen,
1795. weergekeerd in genade bij zijn vader.

Phil. Asotus ?

Tri. Asotus in eigen persoon; Uw vader
heeft een mals, gemest kalf laten slachten in vreugde
en jubel, omdat hij hem gezond en wel terug heeft.
Daarom is er dans en muziek, daarom stuurde Uw vader

1800. mij om U te halen.

Phil. Hij heeft iets heel doms gedaan.

Tri. Iets heel doms ?

Phil. Iets heel doms, zeg ik, en
iets heel slechts.

Tri. Het leek me dat hij iets heel liefdevols
en moois deed. Hoe kan immers een vader
zijn zoon te gronde laten gaan ?

1805. Phil. Veracht hij mij soms niet en al mijn zwaar gezwoeg, als
hij zo'n lakse verkwister met eerbetoon weer in huis neemt ?
Ik beheers me niet...

Tri. Ik smeek U, meester, ga met me naar
binnen, begroet Uw broer en maak de andere gasten van Uw vader
blij.

Phil. Ik ga niet naar binnen.

Tri. Toe, kom, meester.

Phil. Ga weg.

1810. Tri. Hij is boos, jaloers om de redding van zijn broer.

VIJFDE BEDRIJF. LAATSTE TONEEL.

Eumenius. Philaetius. Daetrus. Merimnus.

Eu. Je stem vol bitterheid deed me naar buiten komen,
mijn zoon; waarom kom je niet binnen in het huis ? Waarom
blijf je verstoord hier buiten staan ? Zo je vroeger geen
vrede had met het leven van je verkwistende broer, laat dan nu
1815. de ingetogenheid van zijn berouw jou mild stemmen, in hemelsnaam.
Phil. Wel, vader, zoveel jaren ben ik al in Uw dienst en met opzet
ga ik nooit in tegen Uw bevelen (voorzover ik weet),
maar zelfs niet één keer hebt Gij mij een bokje gegeven om
met mijn vrienden een feestmaal te houden en blij een dag
1820. feest te vieren. Maar zodra die zoon van U is thuisgekomen
die Uw bezit heeft opgemaakt door
te hoereren met snollen, hebt Gij hem

- Vitulum saginatum, chorum et symphoniam.
Frustra tot aerumnas laboris exigo,*
1825. *Aestum geluque perfero et cura opprimor.
Eu. Hem, gnate mi, tu semper es mecum, omnia
Quaecunque sunt mea, tua sunt. Porro modo
Epulari oportet atque agere festum hunc diem,
Quia Asotus hic frater tuus praemortuus*
1830. *Fuit ac revixit, periit atque inventus est.
Eamus intro.*
- Ner. Heus heus, here.*
- Eu. Ecqua nunc mora?*
- Ner. Supplex adest Daetrus rogatque gratiam.*
- Daet. Ignosce, quaeso, miserrimo mihi noxiam.*
- Eu. Tu quoque, maligne hypocrites, qui abusus es*
1835. *Penu meo nequissime, si frugi eris,
Pone et catenam et compedes, ne quis locus
Sit luctui.*
- Daet. Posthac ero frugi, ut voles.*
- Eu. Bene est. Iam eamus intro alacriter.*
- Phil. Praei.*

GREX SIVE EPILOGUS. Trimetri.

- Exhibita vobis fabula est, non fabula*
1840. *Sed Christiana evangelicaque parabola.
Quae non in hoc sit acta spectatoribus
Ut excitet risum et voluptatem adferat,
Sed poenitentiae monendo formulam
A luxu et improbo facinore retrahat.*
1845. *Quare orat hic grex noster, ut re mystica
Pro corrigendis moribus fruamini.
Post furta, scorta, libidinem atque inertiam
(Pater benignum se offeret) resipiscite.
Iam, si placuimus atque commodavimus,*
1850. *Favete nobis candidi et plausum date.*

FINIS ASOTI.

1836, nequis ABDE - 1837, Noaroribus siat, Daet, Anodo, here, ero, ABCD -
1843, poenitentiae E - ASOTI; om, DE.

- een vet kalf, dans en muziek gegund.
Vergeefs breng ik zoveel ellendig werk ten eind,
1825. verdraag hitte en kou, en ga gebukt onder zorgen.
Eu. Wel, mijn zoon, Jij bent altijd bij mij, alwat
van mij is, is het jouwe. Maar nu moeten we een feestmaal houden en
vandaag feest vieren, want je broer Asotus hier was geheel en al dood
1830. en is levend geworden, hij was verloren en is gevonden.
Laten we naar binnen gaan.

Mer. Meester, meester.

Eu. Wat komt er nu weer tussen ?

Mer. Daetrus is hier als smekeling en vraagt om genade.

Daet. Vergeef mij stumperd, alstublieft, mijn schuld.

- Eu. Ook jij, boosaardige huichelaar, die zeer kwalijk misbruik hebt
1835. gemaakt van mijn provisie, leg de keten en de voetboeien af
op voorwaarde dat je deugdzaam zult zijn. Laat aldus alle droefheid
uit de wereld zijn.

Daet. Voortaan zal ik deugdzaam zijn zoals Gij wilt.

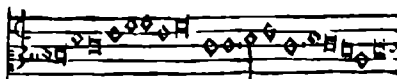
Eu. Goed. Laten we nu opgewekt naar binnen gaan.

Phil. Gaat U voor.

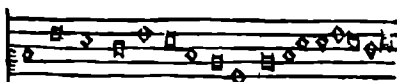
ALLE SPELERS, OF EPILOOG.

- Opgevoerd is voor U een verhaal, geen verzonnen verhaal,
1840. maar een christelijke parabel die ontleend is aan het Evangelie.
Zij is, zo hopen wij, niet gebracht tot lach en vermaak
van de toeschouwers, maar zij wil
door te wijzen op het richtsnoer van berouw,
afhouden van overdaad en wangedrag.
1845. Daarom vragen al onze spelers hier dat Gij Uw voordeel
doet met de mystieke zin ter verbetering van Uw levenswandel.
Kom na diefstal, hoererij, losbandigheid en laksheid
(de vader zal zich goedertieren tonen) tot bezinning.
Als we genoeg en profijt hebben gebracht,
1850. wees dan nu loyaal en beloon ons met applaus.

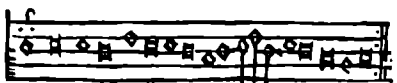
EINDE VAN DE ASOTUS.

Auis fere perfimilis est Inuenta lubrica & uaga,

Nā quēadmodū sepē auolat Custodis auis incuria,

Vt nunquā eandē possiet Allicere uel prahendere,

1. **A** *vis fere perfimilis est Acatalecti
Inuenta lubrica & uaga,*

Nam quemadmodum sepē auolat

Custodis auis incuria,

Vt nunquā eandem possiet

Allicere uel prahendere.

Col. Vetus ista cantilena

Catalecti.

Quadrat tuis adamussim

Tum moribus tum factis.

Acatal.

2. *Iuuenis perinde lubricus*

Yuga suat floccasso,

Nec pao

Afb. 5. Pagina B 7^r uit de Editie 1554 met muziekannotatie (= in onze uitgave [B] vss. 525-535).

Epistula nuncupatoria.

**epistula nuncupatoria* : de enige opdrachtbrief die Macropedius in metrische vorm heeft gesteld.

*Godofrido Bollio : Godfried Bolle was burgemeester van Utrecht in de jaren 1529-1534 en 1536-1537.

(Vgl. Siebels, *Macropedius*, p.68, noot 18; Best, *Macropedius*, p.23, geeft als naam : Goeyert van den Boll, the mayor of Utrecht).

*meritissimo en *vs.2 bene meritis es* : vóór 4 augustus 1536 is de Hieronymus-school stadsschool van Utrecht geworden met het alleenrecht om hoger onderwijs in het Latijn te verzorgen voor leerlingen van 12 jaar en ouder. Het stadsbestuur keerde op bepaalde tijden bijdragen aan de school uit.

(Vgl. Siebels, *Macropedius*, pp. 41 en 46).

**vs.1 non modo de me* : heeft Bolle de hand gehad in het benoemen van Macropedius als rector te Utrecht ? Hoe het zij, Macropedius geeft Bolle duidelijk relíef als Maecenas.

(Het is niet duidelijk, of Macropedius op voorspraak van het stadsbestuur of van de fraters zelf naar Utrecht is gehaald; vgl. Siebels, *Macropedius*, p.41).

**vs.4 en 6 munusculo.litterario* : vgl. Andr. (ed. Leye) *Opdracht 7-9 Cum igitur ut velim gratiam referre non queam, hoc litterarium ad te mitto munusculum, ut saltem in aliquo per te possim parenti tuo gratificari.*

**vs.8 phrasi et facundia* : deze termen worden gebezigd om de door de schrijver bescheiden geachte vermogens te omschrijven, vgl. *Prologus vs.13 author*.

Het woord *φράσις* is in het klassieke Latijn gelijk aan *elocutio*, in het Neolatijn aan *modus loquendi*; *facundia* is de term waarmee de Neolatinist de behendigheid en het gemak in het hanteren van een taal wil aanduiden.

(Vgl. Krebs, *Antibarbarus*, II, p.275, s.v. *phrasis*, en I, p.524, s.v. *facundus*).

**vs.12 quanquam villa* : tot cliché geworden uitlating in die dagen; men is heus overtuigd van eigen kunnen.

**vs.14 inutilem* : "ongeschikt, toen geen nut hebbend"; o.a. de onderwijservaring heeft Macropedius om pedagogische redenen het stuk uit de bureaula doen halen; vgl. *Rebelles*, inl. p.1, r.7-8 (ed. Bolte) : (Niet alleen sommige vrienden en mijn uitgever laten me geen rust), *vestris quoque me studiis praecipue impellentibus edere tandem coactus sum*. ("maar ook omdat jullie [nl. die van Macropedius' leerlingen] studiezijn vooral me daartoe aanzetten, werd ik tenslotte genoopt tot uitgeven over te gaan").

**vs.17 munusculum* (en *vs.4 munusculo*) : "kleinerende" diminutiva, waarbij *villia* [vs.12] als toelichting gezien kan worden.

**vs.17-8* : vgl. *Bassarus* *Opdracht 9-10 ..ut inter curas et seria tibi ludicra quaedam sint.., quibus animum tuum subinde oblectes*; *Andrisca* *Opdracht 12-3 ..ut et tu habeas quo subinde post seria honeste oblecteris*.

1. Het commentaar dient in samenhang met en slechts soms als aanvulling op Hoofdstuk VIII ("Taal, stijl en metrum"), waarnaar dan ook regelmatig verwezen wordt, gezien te worden. Genoemd hoofdstuk biedt een globaal overzicht en tracht door bundeling van zaken die in een commentaar slechts verspreid aan de orde zouden komen, inzicht te geven in de wijze waarop Macropedius in het algemeen de Latijnse taal hanteert. In het commentaar zal worden ingegaan op elementen die specifiek zijn voor een bepaalde situatie en niet het stempel van algemeenheid dragen.

*vss.4-5 en 19 vv. : vgl. voor een interessante parallel in de volkstaal, de woorden van Broeder Henrick Pippinck in zijn opdracht van de derde bundel van Anna Bijns' refereren : *Daerdoor hebbe ic willen een cleyn teeken der danckbaarheyt presenteren, supplierende ootmoedelyc, dat Uwe Excellentie wille in dancke nemen, niet aansienende die gifte, maar het herte, tot meerder bereedt.*

(Vgl. Kalff, *Ned. Letterkunde*, I, p.138).

*vs. 19 *xenion* : het klassieke Latijn kent slechts *xenium* (het *munus hospitale*); in de vorm *xenium* zou het woord h.l. ongewenste elisie opleveren, zie Hoofdstuk VIII, § VI.

ARGUMENTUM.

*vs.2 *frugalior* : comparativus van *frugalis* en *frugi*; vgl. Er. Ad. II,2,62, kolom 468D *homines frugi omnia recte faciunt*.

*vs.2-3 : bieden de traditionele verschillen die in de comedie vaak bij broers te vinden zijn. Qua karakter is er veelal een onoverbrugbare kloof. De wezenlijke kenmerken zijn in de volgende opposities te vangen : platteland (tucht en orde, (on)vrijwillig oord van verbanning) - stad; spaarzaamheid - spijzucht; werkvijver - plezier, nietsdoen; deugzaamheid - amoreuze relaties; hardheid - hulpeloosheid.

(Vgl. Rissou, *Vater- und Sohnnotive*, pp.58-67; deze voert genoemde verschillen terug op Aristophanes).

*vs.4 *Deprehensus* : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.5 *a fratre primum* : een markant détail : de kribbige en bedilligerige broer zal de doorslag tot Asotus' vertrek geven.

*vs.7 *in Asiam* : een duiding door Macropedius van Luc.15,13 *peregre profectus est in regionem longinquam*. "Vertrekken naar een verafgelegen land" had bij de Joden de betekenis van "vertrekken naar overzeese gebieden".

(Vgl. Kat, *Verloren zoon*, pp.14 en 208, noot 30).

*vs.9 *perdit pessime* : een explosieve alliteratie als schildering van een verzuchtend verwijt.

*vs.12 *siliquis* : bedoeld zijn de schillen van de St. Jansbroodboom (= *siliqua Graeca* of *Ceratonia*). Het nuttigen ervan geldt als voedsel van en in de uiterste armoede.

(Vgl. Kat, *Verloren zoon*, p.15; Lewis-Short, s.v. *siliqua*).

*vs.13 *cuperet* : niet correct gebruik van de conl. impf., tenzij *permitteretur* als praes. hist. wordt opgevat, vgl. Plaut. *Trin*.14 *quoniam ei qui me aleret nil video esse relicui* en Brix ad loc.; zie ook comm. vss.1334-5.

*implere : walging telt niet meer, met smaak is afgerekend.

*vs.16 *demeruerat* = *demerere aliquid* = *indignum fieri aliqua re*.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.74; in het klassieke Latijn betekent *demerere* : *pecunias sibi facere; aliquid gratiam inire, dignum reddere*, vgl. Thes.L.L. s.v. *demerere*).

PROLOGUS.

*vss.1-10 : een opsomming van wat wel en niet verwacht kan worden. *Futiles nugae, stupra virginum aut doli lenonii*, onderwerpen uit en van de klassieke comedie, zullen geen vervolg krijgen in *inertia* of *impudica* [vs.5], een tweede kwalificatie naast *futiles* [vs.1]. Voorts zijn genoemde zaken *improba*, een kenschetsing die geleverd wordt door een hyperbaton *probatum* [vs.6], geplaatst bij *fabulam* [vs.7].

*vs.1 *futiles nugae* : een ontlening aan Erasmus' beschrijving van *Adonidis horti* in Ad. I,1,4, kolom 26C waar hij zegt, dat deze *horti* spreekwoordelijk zijn voor wat *futiles ac nugones homines* in de mond nemen. Reuchlin

typeert in zijn eigen commentaar op *Henno* 421 (ed. Holstein, p.105) *futilis homo* als *qui imprudenter et mendaciter loquitur*.

*nugae : gebruikt met de waarde van zowel *gerrae*, *ineptiae*, *res nihili* (vgl. Plaut. *Tru.* 861, *Trin.* 441, *Mer.* 469) als in de betekenis van "leugens" (vgl. Plaut. *Trin.* 856).

*Tantali horti : verwant met *Adonidis horti* (vgl. Br. Ad. II,1,46, kolom 424B) : dingen die heel wat lijken, maar niets voorstellen.

*vs.2 *Siculaeve gerrae* : door -ve op één lijn gesteld met *hortos Tantali*. Erasmus (Ad. II,3,10 kolom 526A s.v. *Siculae nugae*, *Gerrae*, *Persolae nugae*) noemt *Siculae nugae* "res leviculas" ("zaken van gering gewicht"). De inwoners van Sicilië zijn vanouds bekend als praatgrage lieden. *Gerrae* wordt door Erasmus geduid als 1. spottende echo van het antwoord van de Syracusanen op de vraag van de Atheners tijdens hun beleg van Syracuse naar γέρρα (verdedigingsmateriaal uit rijkshout of huiden) met *gerrae* = kletspraat. 2. betiteling van de Sicilianen voor de vrouwelijke natuur.

*Hiberas naenias : = *nugas*, vgl. Br. Ad. II,2,9 kolom 525E, waar hij als reden voor deze gelijkstelling geeft de Iberische neiging om kwalijke praktijken tot wonderbaarlijke proporties op te blazen.

*vs.6 *auribus spectantium* : een verrassende combinatie. Het toneel is stellig niet slechts een kijkspel ! Voor *auribus..indimus*, zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.7 *fabulam* : Quintilianus 2,4,2* : *narrationum tris accepimus species, "fabulam, quae versatur in tragoediis atque carminibus non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis remota, "argumentum.., "historiam*.

(*Lewis-Short*, s.v. *fabula*; voor het bezigen van de termen *fabula*, (*tragi*)*comedia* door humanistische auteurs, vgl. Creizenach, *Geschichte*, II, p.98; Worp, *Geschiedenis drama*, II, p.233; Herrick, *Tragicomedy*, passim).

Macropedius wenst uitdrukkelijk de gedachte aan fictie te elimineren en wijst met

*vss.8-9 *mysticam, e fonte puritatis* en *parabola* op het evangelische karakter (vgl. de subtitel van het stuk *evangelica..parabola*).

*mysticus : het menselijk verstand te boven gaand; een "klassiek" adiectivum van het "bijbels" frequente *mysterium*.

(Zie voor de nadruk op *sensus mysticus* bij andere auteurs, Creizenach, *Geschichte*, II, p.89).

*fons puritatis : een echo van *os veritatis* [vs.7] in een litanie-achtige opsomming.

*parabola : de kern van de gelijkenis, de allegorie wordt ontvouwd in de zin die begint met *nam*.

(Voor de betekenis en het gebruik van "parabel", zie Kat, *Verloren zoon*, pp.5 vv).

vs.10 *probamus* : de betekenisgrenzen van *probare* lopen van "op waarde testen, monstere" tot "(na gebleken geschiktheid) goedkeuren".

*probis: *probus* = op moreel vlak "goed" gebleken, vgl. de combinatie met *frugi* in Plaut. *Nost.*133 (*frugi usque et probus fui*). Macropedius heeft een bijzondere voorkeur voor (*im*)*probus* ter aanduiding van morele hoedanigheden : vss.6, 146, 192-3, 344, 371, 481, *probus et fidus* 467, 651-3, 492, 864, 977-8, 1089, 1107, 1158, *improbus proba* 1275, *utile vel probum* 1406, *improbam..Probitate* 1729-30, Arg.4; *probe* : 180, 196, 280, 344, 404, 459, 496, 785, 808, 1212, 1491, 1686, 1760.

*vs.11 *prodigum* : h.l. adiectivum; de omschrijving van het begrip wordt gegeven in Arg.vss.3,4,9 en Prol.24; Cicero (*Off.* 2,16,55) geeft de volgende omschrijving : *Prodigi, qui epulis et viscerationibus et gladiatorum muneribus, ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quorum memoriam aut levem aut nullam sunt relicturi*; voor het gebruik van het woord als subst., zie comm. vs.80.

- *vs.13 *gratia* : christelijke terminus technicus = genade; vgl. vs. 37.
(Vgl. Mohrman, *studes* I, pp.117 en 388; Creizenach, *Geschichte*, II, p.97).
- *vs.14 *author carminis* : omschrijving voor poets, een term die Macropedius zich niet wil aanmatigen, vgl. *Aluta* (22-) 25 (ed. Bolte) *Nam auctor poetae nomen haud sibi adrogat*.
- *vss. 15-6 *leven falcom..evangelicum* : zie H. VIII, sub II. 2.
- *vss.18-9 *ludicris ludisque comicis* : vgl. *Sen. Ep.* 88,23 *ludicrae artes sunt, quae ad voluptatem oculorum atque aurium tendunt*. Vgl. *Hec. Prol.* 5 *ludis iocisque scaenicis*; *Bass. Prol.* 1 *priusquam agant res histriones ludicras*; *Bass. vss.* 203 en 752-3 *Num serium est an ludicrum* ? Macropedius lijkt met *ludicer/ludicrus* het komische element te willen onderstrepen.
- *vs.19 *animum advertite* : merkwaardige schrijfwijze voor de meer gebruikelijke vorm *animadvertite*; vgl. echter *Plaut. Mil.* 39 *aduortis tuum animum ad meum animum* en *Mil.* 766 *nunc hoc animum aduortite ambo*.
- *vs.21 *senem* : doorgaans van toepassing op iemand die ouder is dan 40 jaar; in het geval van een comédie moet men veeleer denken aan iemand van 60 jaar of ouder.
(Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.89).
- *vs.24 *confit* : *confieri* als passivum van *confio* komt o.a.* eenmaal bij *Plautus* (*Trin.* 408) voor.
(Vgl. *Thes. L.L.* s.v. *conficio*, p.194, r. 61 vv).
- *vs.25 *mundus* : in *malam partem pro voluptatibus pravis levium hominum et peccatorum*; zie ook H. VIII, sub II. 2.
(Omschrijving door Hartelust, *De dictione*, p.66; vgl. ook Mohrman, *studes*, I, pp.334 vv).
- *vs.27 *Adactus inediae* : zie H. VIII, sub II. 6. b. ad vs.6.
- *vs.30 *relicto foedere* : het verbreken van het contract vindt plaats door de eigenzinnigheid, hoogmoed en rebellie van de mens die het pad dat naar de hemelse vader leidt, niet wenst te volgen.
- *aetherius : men zou denken dat dit klassieke, "heidense" woord voor "hemels" h.l. taboe was voor Macropedius; vgl. echter vs.22 *caelestis*.
- *vs.31 *tramite* : vgl. *Vulg. Sap.* 5,6 *erravimus a via veritatis*; een *trames* geldt als moeilijker begaanbaar dan *via*, zie vss.32-3 *obsito spinis itinere*, waar *itinere* wellicht als uitleg van *tramite* gebezigd wordt.
- *vs.37 *gratiam* : *divina clementia, quae homini peccanti ignoscit eumque poenitentem recepit*; vgl. vs.13.
(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.66).
- *vs.39 *stolam innocentiae* : in *Luc.* 15,22 *stolam primam* genoemd, maar door Macropedius door toevoeging van *innocentiae* expliciet aangemerkt als aanduiding voor de onschuld vóór de periode van dwaling. De auteur volgt in deze duiding wellicht Erasmus die in zijn *Paraphrasis in Evang. Lucae Cap. XV* de stola het symbool van de onschuld noemt : *profertur illi prima stola prioris innocentiae, quam amiserat*. Vgl. hoofdstuk "Het geboortjaar van de Asotus", p. 28.
- *vs.41 *doctis* : i.p.v. *cum doctis*. De *docti* blijken twee groeperingen te betreffen, vgl. vs.47. Gezien de betiteling van de geleerden in vss.47 vv. (mensen met verstand van comédie en tragedie), moeten we bij de *docti* van vs.41 aan theologen denken, die vanuit de veronderstelling van Macropedius dat zij een kritische instelling aan de dag leggen t.a.v. zijn theologische interpretatie van de gelijkenis, worden toegesproken. Enige voorzichtigheid in deze aangelegenheid was inderdaad geboden; de wederwaardigheden van Gnapheus die zijn *Acolastus* in 1529 publiceerde (hetgeen overigens weinig van invloed is geweest op diens vogelvrij-

verklaring door de katholieke kerk) zullen Macropedius nog vers in het geheugen liggen; vgl. ook vss.15-6.

(Vgl. Minderaa, *Acolastus*, pp.16 en 24).

*vs.42 *gestiunt* : enig subtiel venijn schuilt in het gebruik van dit woord : de grote gretigheid wordt gelaakt.

*logos : *logus* h.l. in de betekenis van *verbum*, in de vss.587 en 946 in die van *nugae* gebruikt; in deze nuances komt *logus* ook bij Plautus voor.

*vs.44 *livor* : 1.loodkleur, blauwe kleur; bij comici ten gevolge van slaag. Aldus ook in de *Asotus* vss.420, 428, 814 *livet cutis*, 1449 *livida cutis*, 1591 .2.nijd, afgunst (poetisch en post-Augusteisch); vgl. Ned. "hij ziet gel van nijd". Tegenover *livor* staat *candor* = helder witte kleur, oprechtheid, loyaliteit.

*vss.44-6 *non latum culum movebor* : "het geen strobreed wijken" betreft de door Macropedius in de Proloog tot nu toe naar voren gebrachte argumentatie en verantwoording; bestrijding hiervan op niveau is eventueel welkom, "mits ik met lieden van verstand praat" (*dum loquar sapientibus*).

*vs.46 *interim* : naast "nochtans", ook "intussen"; in de laatste betekenis staat het woord in relatie tot *dum* [vs.45] : tot die tijd "de groeten" (*valet*).

*vs.47 *socculus* : diminutivum van *soccus*, het typische schoeisel van de comédie-, zoals de *cothurnus* [vs.48] van de tragediespeler.

*vs.58 *logicon, deicticon* : Griekse naamvalsuitgangen; h.l. neutr. sg. De vorm *logicum* zou een ongewenste elisie opleveren; *logicon* is de Griekse weergave van *ars* [vgl. *arte* in vs.59] : de theorie van een kunst of wetenschap. De vorm *deicticon* komt sporadisch in de Latijnse literatuur voor [Cassiod., *Rhet.* 12, 25 p.499 en Don. *Ter.Ad.* 163, 377] en wordt door Cassiodorus vertaald met *exemplabilis* : wat tot voorbeeld dienen kan.

*vs.64 *poeticae, -ae* : naast *poetica, -ae*.

*artificium : in malam partem; overigens in betekenis overeenkomend met *ars* [vgl. *arte* in vs.59].

*vs.65 *Aulide* : Brix, *Plaut. Capt.* Prol.9 leest in *Valide*, de oude, inheemse vorm van de naam. Lindsay (Oxford) leest in *Alide*. Gebruikelijk is de naam *Elis* geworden.

*vs.66 *comicos* : -os naast -ως; de enige parallelplaats van *comicos* (waarbij -os een adverbiale uitgang is) is een scholion op Hor. *Epod.* 13 : *ad amicos comicos*.

*vs.68 : ironische uithaal en humoristische bekroning van een lang betoog : het tweede adres aan een bepaald deel van het publiek wordt voorgesteld als het afleggen van een bezoek zonder de toneelhandeling te onderbreken.
*vs.69 : dit beroep op het schoolpubliek is identiek met vele uit andere stukken van Macropedius; de auteur wil nadrukkelijk wijzen op het nut van het stuk en vragen om gepaste aandacht.

*vs.70 *absque* : een archaïsche vorm die door Macropedius verkozen wordt boven *sine*; bij Plautus en Terentius wordt *absque* slechts in conditionele zinnen gebruikt.

(Vgl. Menge, *Repetitorium*, §546,2; Martelust, *De dictione*, p.92).

*vs.71 *nec poenitebit otii* : een verwijzing naar het aloude adagium over de vereniging van het nuttige met het aangename; vgl. Petr. 5-7 *ut/ Habeat iuventus nostra quo se exerceat, Quo vos quoque hoc iam tempore oblectemini*. Ook Gnapheus beoogt lering en vermaak : *Acolastus*, Opdracht (ed. Minderaa, p.52) *Quippe docebit pariter et delectabit [sc. comoedia haec]*.

*vs.74 : vgl. Hec. 3-4 *cui nihil/ Inest pudendi sceleris aut lasciviae*; Andr. 11 *scenicus ludus (modo absit foeditas)*. Dergelijke verklaringen zijn een vast motief geworden, vgl. ook vss.1-5.

(Zie Creizenach, *Geschichte*, II, p.88).

*vss.75-7 : op simpele wijze worden de vss.11-3 en 19-39 op het publiek van toepassing gemaakt.

*vs.80 *Prodigo* : *prodigus* kent een minder rijk semantisch verleden dan *ῥεστος* (zie p.54, noot 38), maar heeft eveneens een negatieve klank; vgl. ook comm. vs.11.

(Voor de enorme vlucht die het niet bijbelse woord *prodigus* genomen heeft met voorbijgaan aan het bijbelse woord *luxuriosus* en de actief-dynamische betekenis ervan tegenover de passief-statische van *ῥεστος*, zie Kat, *Verloren zoon*, pp.11-3),

*vss.88-92 : zie H. VIII, sub II. 2.

*vs.88 *probe atque honeste* : chiasatisch geplaatst t.o.v. de woorden *honori aut moribus* in vs.86; *probe* in relatie met *mores*, vgl. comm. vs.10.

*vs.90 *artus* : als neutrum slechts bij Plautus (*Men.* 855); in vs. 679 is de meer gebruikelijke vorm *artus* (masc.) gebezigd.

*vss.93-7 : zie H. VIII, sub II. 5.

*vs.98 *(his) temporibus* : is dubbelzinnig. Het kan zowel betekenen "door deze omstandigheden" als "aan mijn slapen"; vgl. *Rebell.* 80-1 *canis* (van *cani*, -orum = grijs haar) *quoque/ Respersa tempora*.

*albitudinem : een zeldzaam woord in de Latijnse literatuur; het wordt o.a. door Plautus (*Trin.* 874) gebruikt. Met vele *senes* is ook Eumenius *albicapillus*.

(Vgl. Duckworth, *Roman Comedy*, p.89).

*vs.101 *fecit* : het gebruik van *facere* c. inf. praes. act. is enerzijds naar bijbels voorbeeld [vgl. o.a. Gen. 26,22], anderzijds ook te vinden bij klassiek Latijnse auteurs. *Facere* heeft in het laatste geval de waarde van *ingere, inducere*; de constructie met ptc.praes.act. of inf.praes.pass. verdient evenwel de voorkeur boven die met een inf.praes.act.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.69, Menge, *Repetitorium*, §349,3).

*vs.103 *Diis* : vgl. Minderaa ad *Gnapheus' Acolastus* vs.711, p.161 : "In deze hele passage [nl Ac.III,3] loopt wel op drastische wijze de taal der antieke Romeinen en die van de zestiende eeuwse christen dooreen. Vandaar dat *diis* [vss.720, 729] staat naast de evangelische *Deus* [vs.723]". We vinden in de *Asotus* eveneens *Diis* [h.l.] naast *Deus* [vs.153].

*vss.105-9 : zie H. VIII, sub II. 2.

*vs.106 *congressi* : *congerere* = bijeengaren; vgl. Reuchlins *Henno* 132 *Auri aliquantulum congressi*.

*uti nihil : emphatischer dan bijv. *ne quid*, in vs.110 door initiaal-plaatsing nog eens benadrukt.

*vs.107 *famulitum* : "personeel"; vgl. comm. ad vs.131-2.

*vs.111 *susque deque* : vgl. Br.Ad.I,3,83 kolom 142D *pro eo quod est, nihil mea refert, nil laboro*. De uitdrukking komt in de letterlijke betekenis ("onder en boven") ook voor in Petr. 974.

*vs.113 *Indulgent Genio* (=vss.203, 435) : vgl. Br.Ad.II,4,74 kolom 564D *pro eo, quod est, animo obsequi*. Minderaa citeert in zijn comm. op *Gnapheus' Acolastus* 465 een noot van Servius bij Verg. *Georg.* I,302 *Quoties voluptati operam damus, indulgere genio dicimur*, en noemt *Genius* "de in ons wonende natuurlijke levenskracht en -lust".

*vss.114-57 : de in deze verzen door Eumenius uitgesproken overwegingen worden in *Gnapheus' Acolastus* 1172-8, nadat deze over zijn verkwistende zoon heeft gehoord, op soortgelijke wijze door Pelargus vertolkt : *Itane tandem famam patriaque tibi bona, Acolaste, tradidi, ut per flagitia perderes/ Nea virtute partam gloriam ? Viam/ Feci facilem et planam ad virtutis culmina; / Tu fecisti, ut difficilior nepotibus/ Posthac tuis sit, qui libidinem malam/ Virtuti anteposueris*.

("Heb ik je daartoe toebetrouwd een goede naam/ en 't vaderlijk goed, opdat je, Acolastus, / de roem, die 'k door mijn deugd verwierf misdadig zou/ te gronde richten ? 'k Baande makkelijk en vlak/ je weg naar toppen van de deugd. Maar jij beverkte/ dat

hij van nu aan voor je nakroost moeilijk wordt, / daar jij de slechte lust boven de deugd verkoos?" (Vert. Minderaa).

*vs.115 vv.: het verslag over de individuele ervaring (*fero, audio*) wordt onderbroken door een generaliserende opmerking (*suam*, en vs.118 *plurimi*). De uitlating met algemeen geldende strekking (vss.115-22) mondt weer uit in een beaming van de geldigheid ervan voor de eigen situatie (vss.124-36). Na de subjectieve omljsting (vs.114 *dolore cordis* en vs.136 *gemitus et dolor quatit pectus*) van iets algemeen, volgt de beschrijving van het effect van de belevenissen (vss.137 vv.).

*vs.119 *marbidae*: men verwacht het meer gebruikelijke *morbosus* (rijk aan ziekten).

*vs.124 *ad unguem*: Er.Ad.I,5,91 kolom 216: metafoor, ontleend aan de marmerbewerkers die met de nagel de marmerverbindingen op gladheid controleren. De uitdrukking is in betekenis gelijk aan *adamussim* [vs.532]: *pro eo quod est exquisita diligentia, atque exactissima cura* (ibid. Er. Ad. kolom 216C).

*vs.127 *floci aestimant*: Er.Ad.I,8,6 kolom 304B *pro eo, quod est, ne tantuli quidem facere*; deze uitdrukking is, evenals die met *assis, pilli, nauci, teruncii*, aan de omgangstaal ontleend.

(Vgl. Menge, *Repetitorium*, 588, op.2).

*vs.130 *lubricus*: lett. "glibberig" en fig. "uitglijdend, onvast", vgl. vs.985. Met Cicero [Verr. 5,137 *aetati maxime lubricae atque incertae*] wordt het woord door Macropedius gebruikt als typering van de jeugdige leeftijd en het met die leeftijd gepaard gaande karakter, vgl. vs.164 *lubricam indolem*; vs.526 *iuventa lubrica et vaga*; vs.534 *iuvenis lubricus*; vs.624 (*iuventus*) *lubrica*; vs.1420 (*adolescentulum*) *lubricum*.

*vs.132 *familiae*: *familia* = h.l. *familitium*, zie comm. ad vs.107; in vs.125 betekent *familia* in engere zin "het gezin". De *familia* is de kleinste economische eenheid met als juridisch fundament de *patria potestas* = het machtsbereik van het gezinshoofd. Tot de *familia* behoren 1. de leden van de huishouding (d.w.z. vrouw, kinderen, clientes en "personeel" (*servi*)). 2. het onder de *census* vallend bezit van de *pater familias*.

(Vgl. Pauly-Wissowa, s.v. *familia*).

*vs.134 *assuefactio*: het gebruik van dit woord wordt door Forcellini [VI, p.499²] ontraden, maar door hem gelijkgesteld aan *assuetudo*, *mos*. De R.M.W. traceert het woord vanaf het jaar 1228. Door Macropedius is het woord wellicht benut, omdat de passieve betekenis van *assuetudo* hem ongeschikt leek: het zich gewennen aan en ondernemen van negatieve dingen gaat hand in hand met en stimuleert tot het doen van datgene waar men zin in heeft (= *libidinem* vs.135, in vs.639 met *licentia* aangeduid).

*vss.141-2 *vitio est, quod*: duidt op het concrete gebeuren; *vitium est ut* zou duiden op eventualiteit.

*vs.143 *malī auctor*: *malum* heeft hier de christelijke connotatie van "zonde". *auctor*: zowel met de nuance van "bewerker, voorganger" [vgl. Vulg. Hebr. 2,10 *auctorem salutis*] als van "model, type" [vgl. Cic. Ep. ad Att. 7,3,10: *malus enim auctor latinitatis est*].

*vs.144 *modesti*: "de juiste maat houdend".

*vs.146 *concredier* = *credier*, metri causa.

(Vgl. Martelust, *De dictione*, p.82).

*vss.147-52: zie H. VIII, sub II. 5.

*vs.148 *pyripis*: zie H. VIII, sub II. 5. ad vs.147.

*vs.152 *id genus*: een graag gebezigde wending ("dergelijk"): vss.279, 592, 770, 1011, 1177.

- *vs.159 *pia* : *pius* geeft aan, dat binnen het kader van moraal en religie optimaal in diverse relaties gehandeld wordt of iets gebeurt.
- **non..non..nec* : de verzuchting van Eumenius wordt gevat in drie mededelingen waarin zijn pogingen van de aanvang af door een inleidende ontkenning als vruchteloos gekenschetst worden.
- vs.161 *paedagogo tradidi* : naar antiek voorbeeld.
(Vgl. Rissou, *Vater- und Sohnmotive*, p.39).
- *vs.162 *ineptiae* : eig. "onaangepast/ niet adequaat gedrag".
- *vs.163 *flagris* : van *flagrum*, zie comm. ad vs.216 *flagrio*.
- *vs.165 *licet* : wordt als conjunctie met ind. in het klassieke Latijn niet gebruikt; het correcte gebruik met conj. vinden we in de vss. 125, 1555, 1585.
(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.74; Menge, *Repetitorium*, p.389).
- *vs.166 *conduxero* : = *apparebit me conduxisse* en = *profuero*.
(Vgl. Hartelust, *De dictione*, pp.50 en 68; O.L.D. s.v. *conduco* 6).
- *vs.167 *laceratus* : *lacerare* = in stukken rijten; het woord schildert door zijn overdrijving dat men roede en plak stevig hanteerde.
- *vs.168 *minae* : correspondeert met *monitio* [vs.159], *verbera* met *castigatio* [vs.160] en *institutio scholastica* met *paedagogo tradidi* [vs.161], versterkt door de anaphora *tot; tot exempla virtutum* verwijst naar de vss. 93-110 en 144-54.
- *vs.172 *civica* : *civile est quod ad civem pertinet, civicum quod ipsi cives faciunt* (Vgl. Th.L.L. s.v. *civicus*).
- *vs.173 *Sapientis* : wellicht is bedoeld de "Wijze", naar bijbelse normen gemeten; vgl. voor de strekking van het vers : Vulg. *Eccl.* 10,14 *Stultus verba multiplicat* en *Eccl.* 5,2 *et in multis sermonibus invenietur stultitia*.
- *vss.174-5 : zie H. VIII, sub II. 2.
- *vs.177 *concedere* : = *ire cum eo*?. In navolging van de *senes* in de Romeinse comedie (en van Galenus in *Petr.*110) kondigt Eumenius aan, dat hij naar het land gaat.
(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.75).
- *vs.182 *curato* : ptc.perf.pass., afhankelijk van *opus est*; niet uitsluitend *constructio Plautina*, zoals Hartelust, p.56, opmerkt, maar ook te vinden bij Liv. A.u.c. 8,13 en Cic. *Mil.* 19, 39. In de *Asotus* : vss. 401, 1209 *facto opust*, te vergelijken met 1369 *consultum volunt*, 1064 *factum velis*.
- *vs.183 *gurgulione* : *gurgulio* is een nevenvorm van het meer gebruikelijke *curculio* = "korenworm, klander of kalandier" (*Calandra granaria*), een schildvleugelig, vraatzuchtig zwart insect.
- *quo : = *ut eo*; in 90 gevallen *quo* = *ut*.
(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.81).
- *vs.184 *audin'* : = *audisne*, vaak in de betekenis van "luister eens", vgl. *Andr.* 9 *Audisne satis* ? Bij Plautus : *Men.* 310, 909, 920.
- *libens : vgl. vs.189 *Euge, abiit*.
- *vs.185 *atilibus* : sc. *avibus*; *atilis* van *alere* = "voeden"; vgl. Hor. *Ep.* 1,7,35 : *satur atillium*, en Kiessling-Heinze ad loc. "besonders gemästete Hühner". Wellicht heeft ook de vorm *atilia* [neutr. pl.] uit Matth. 22,4 *Macropedius* voor ogen gestaan.
- *vs.186 *familiae* : in de engere betekenis van *familitium* = "personeel", vgl. comm. vss.107 en 125.
- *vs.189 : zie H. VIII, sub II. 5.
- *vs.190 : betekent letterlijk : "in wie evenveel hersens aanwezig zijn als natte huid". Comasta zinspeelt op de omstandigheid dat door degeneratie van de hersenen, die tot op hoge leeftijd vocht produceren, de huid van Eumenius uitgedroogd is, d.w.z. de oude, droge huid van Eumenius wijst op het ontbreken van hersenen.

(Deze gegevens zijn afkomstig van een mededeling van Prof. Dr. de Moulin te Nijmegen).
*vs.191 *semel* : = h.l. *simul*; zie vs.377 en 894; zie voor dit vers ook H. VIII, sub II. 5.

(Vgl. Martelust, *De dictione*, in comm. op *Petr.* 1141).

*vs.193-7 : zie H. VIII, sub II. 5.

*vs.196 *manticularier* : *manticulari* komt in de letterlijke betekenis "handelen als een zakkenroller" (nl. het stelen van de *mantica* = "een kleine beurs") minder voor dan in de overdrachtelijke betekenis (zoals h.l.) "listig te werk gaan".

(Vgl. O.L.D. en Lewis-Short s.v. *mantica*).

*vs.197 *sublinere et os offucis* : het "bij de neus nemen" bestond uit het beschilderen van het gezicht bij slapenden.

(Vgl. Er.Ad.1,5,48 kolom 200D *pro eo quod est dare verba, et arte quadam illudere*; Brix, *Ausgewählte Komödien*, ad *Trin.*558; Otto, *Sprichwörter*, s.v. *os*, p.259; naast *sublinere* komt ook *oblinere* voor, vgl. vs.577).

*vs.198-9 *quanto gaudio..felicitate quanta* : chiasme, gevolgd door het verrassende *onustavit* : de vreugde is te groot om te dragen. Wellicht heeft aan Macropedius naast Plaut. *Capt.*774 *hic me amoenitate amoena amoenus oneravit* dies ook Vulg. *Judith* 15,7 waar *onustare* i.v.m. "buit" gebezigd wordt, voor ogen gestaan; het Latijnse *onustare* - *onerare* verboudt zich als het Nederlandse "belasten - beladen".

*vs.202 *sympotas..asoticas sympotrias* : de woorden *sympota* [of *sympotes*] en *sympotria* zijn rechtstreeks ontleend aan het Griekse *συμπότης* en *συμπότρια*, vgl. *Andr.*(ed. Leys) 123, 312, p.79 en comm. ad vs.123. *Asoticus* is een neologistische adiectiefvorming van *asotus*, vgl. *Rebell.* : *Asotici duo adolescentuli*.

*vs.204 *mensis Sybariticis* : vgl. Er. Ad. II,2, 65 s.v. *Sybaritica mensa* : *De convivio dicebatur nimium apparato. Natum a gentis eius moribus*. Sybaris, een stad in Lucanie die in 510 v. Chr. door de inwoners van Croton werd verwoest en in 443 v. Chr. onder de naam Thurii weer werd opgebouwd, was berucht om de zwelgerij en wellust van zijn inwoners. Het adl. *Sybariticus* komt slechts zeer zelden voor in de antieke literatuur.

*vs.207 *aedeis* : Macropedius stelt de acc. pl. van Latijnse woorden van de derde declinatie met de uitgang *-ium* in de gen. pl. op één lijn met de acc. pl. van de Griekse i-stammen (*πόλεις*).

(Vgl. Engelberts, *Bassarus*, p.61).

*vs.208 *ropalo* : a Glossary of Later Latin (compiled by Souter) geeft s.v. *ropalon* (*ρόπαλον*) : "club, cludge" (Acta Timothei, ed. Veener 1877, p.1149). Forcellini, s.v. *rhopalon*, *-i*, onderscheidt twee mogelijkheden : 1. *ropalus*, *-i* (masc.) : een van het Grieks afgeleid woord waarmee in de letterlijke betekenis de knots (*clava*) van Hercules werd aangeduid. 2. *Rhopalon* als onzijdig woord duidt een kruid aan dat zo genoemd wordt omdat dit gewas een wortel heeft die lijkt op de in 1. bedoelde knots van Hercules.

*vs.209 *pulsitet* : *pulsitare* is een nieuwe frequentatief - intensief - vorming van het verbum *pulsare* dat een frequentatieve-intensieve strekking heeft.

(Vgl. Martelust, *De dictione*, p.135).

*vs.210 *salve* : de conventionele groet *salve* = "goedendag" wordt onmiddellijk na het conventionele antwoord op deze groet *Di! te ament* letterlijk opgevat in de betekenis "wees gezond".

(Vgl. voor dit "spel" bij Plautus : Duckworth, *Roman Comedy*, pp.117-8; Brinkhoff, *Woordspeling*, pp.71-2 en 114; Minderaa, *Gnapheus' Acolastus*, comm. ad vs.375).

*vs.211-7 : Colax houdt, met de overdrijving die een parasiet eigen is, een klaagzang over zijn erbarmelijke toestand. Comasta evenwel wenst dat Colax een karweitje voor hem opknapt [vs.209] en beluistert Colax' klaag-

zang selectief, wenst hem althans niet in zijn hoedanigheid van hongerende parasiet tegemoet te treden : "je bent ziek, neem een gezondmakend eierstruijfe". De verontwaardigde reactie van Colax hierop komt voort uit teleurstelling : hij had gehoopt van Comasta een uitgebreide maaltijd te krijgen i.p.v. een eierstruijfe.

(Blijkens een schriftelijke mededeling van Prof. Dr. de Moulin te Nijmegen is er noch in de antieke medische noch in de medische literatuur van Macropedius' tijd een aanwijsbare relatie te vinden tussen nierziekte en plotselinge vermagering. Dit gegeven maakt de interpretatie van *scelus oblicis* als "je werpt me een misdaad voor de voeten/je maakt me uit voor schoelje" onmogelijk).

*vs.216 *flagrio* : zie H. VIII, sub I. 1. 6. b.

*vs.217 *scelus* : o.a. "ongeluk, misère" afkomstig van boze goden. Deze benaming geeft Colax aan Comasta's *ex vitellulo..pulticula* ("eierstruijfe") [vs 215].

*oblicis : *ob(d)icere* wordt o.a. gebezigd voor "voorzetten (van voedsel)".

(Zie O.L.D., s.v. *scelus* 1 en *obicio* 1,a).

*vs.219 *Serio iocabar* : de ernst houdt in, dat Comasta zich niet ontvankelijk verklaarde voor Colax' hongerkreten; de grap is, dat hij bewust het zijspoor betrad van "nierziekte" en "eierstruijfe".

*vss.222-3 *tympani..turgat..tus* : een alliteratie die de schoksgewijs optredende zwelling van de buik welhaast visualiseert.

*vs.224 *foetus..foetibus* : resp. adi. en subst.

*ne fle : in Plaut. *Capt.* 139 worden met dezelfde woorden de tranen c.q. de huilerige toon geremd.

*vs.231 *dabo* : = reddam.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.45 : *dare* = *reddere* komt 5 x bij Macropedius voor; vgl. ook O.L.D., s.v. *do* 24 b).

*omasum : (neutr.) eig. "de (eetbare) pens van een os"; dit van oorsprong wellicht Keltische woord komt zelden voor in de Latijnse literatuur, vgl. o.a. Hor., *Sat.* 2,5,40 en Kiessling-Heinze ad loc.

*vs.233 *ὄλεος* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.234 *Quid vult ὄλεσθαι* : lett. : "wat/waarom moet er "geroofd" worden", vgl. *As.* 580, 1603 *Quid vult dari* ? en *Rebell.* 640 *Quid vult videri* ? *Vult* lijkt bij Macropedius de plaats te kunnen innemen van *oportet*, *opus est*.

(Hartelust, *De dictione*, p.215 in conn. ad *Petr.* 766 *Quid vult erui* ? noemt dit *Peculiaris haec structura*).

*face : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*modo caret modo : Macropedius maakt herhaaldelijk gebruik van *modo* in verschillende betekenissen : 1.*modo* maakt een imperativus of vraag indringend, ongeduldig : vss.229, 232, h.l., 244 (2x), 248, 328, 427, 819, 1668, 1691=1761.

2. *modo* + conl. = *modo si, dummodo* : vss.281, 1651.

3. *modo* = zoeven : vss.591, 861.

4. *modo* = *nunc* : vss. 234, 236, 246, 558, 764, 777, 1126, 1552 (of sub 1), 1585, 1654 (2x), 1655, 1755, 1814, 1828.

5. *non modo.., sed et* : Opdr.1, vss. 719, 1536..*verum*, 1571 ..*immo magis*.

6. *modo* = abl. van *modus* : vss. 969, 1457=1512=1718.

Vgl. Reuchlin's *Sergius* 107 *Sane modo* (= nul fiet, *modo* [=mits] *manum exigat*; *Petr.* 637-8 *modo pergis hoc/ Modo loqui*.

(ad 1 : vgl. Menge, *Repetitorium*, p.22), §336 Ann.2; Lewis-Short, s.v. *modo* I, 83,

ad 2 : vgl. Menge, §387; ad 4 : zie Lewis-Short, s.v. *modo* II, A1; vgl. Vulg. *Joan.* 13,7).

*vs.236 *graecissas* : *graecissare* = "doen als een Griek, Grieks praten", slechts bij Plautus (*Men.* 11) en Apuleius (*Apol.* 98).

*graecari : = "Griekse manieren imiteren", een hapax (Hor. Sat. 2,2,11). Het woord wordt in betekenis door Macropedius verhevigd tot "liederlijk leven".

*vs.237 *pergraecari* : (vgl. vs.753) komt viermaal voor in de Latijnse literatuur, waarvan 2x bij Plautus (Most. 64, Poen. 603). Er. Ad.IV,1,64 kolom 984D citeert Most. 64 ter illustratie van de betekenis en voegt toe *pergraecari, pro eo est, quod est genialem agere vitam*.

*vs.241 *scitissime scio* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.243 *praeludia* : het woord *praeludium* komt vanaf het jaar 1177 voor (vgl. R.M.V. s.v. *praeludium*). Het is de Neolatijnse vorm voor het laat-klassieke *praelusio* en het klassiek Latijnse *prolusio*.

(Vgl. Krebs, *Antibarbarus*, II, p.323).

*vs.244 *agedum* : Reuchlin in eigen commentaar ad Henno 167 *abitedum* : "*dum*" *syllabica adiectio et vehementiam designat ut in Terentio* : "*Sosia adesdum*" (nl. Andr.I,1,11). Het enclitische *-dum* treedt bij imperativa en interjecties op als versterking, vgl. vss. 430, 683, 731-2, 995.

*vs.245 *penarium* : "voorraadkamer", komt als subst. neutr. vanaf het jaar 1500 voor (vgl. R.M.V. s.v. "cupboard"); Hartelust, *De dictione*, p.36, noot 2, interpreteert *penarium* als acc. van *penarius*, een functionaris als *cellarius* (*Penarius apud Macr. substantive ut apud Plaut. cellarius*). Zowel de praktische situatie als het woord *ubi* (vs.246) maken deze duiding onmogelijk.

*vs.246 *pernulis* : *pernula* is een deminutieve nieuwvorming door Macropedius van het klassiek Latijnse *perna*, zie voor deze vorm vs.302. Overigens leest Lindsay in de Oxford-editie, zij het met coniectuur, in *Capt.* 850 *pernulam*.

*petasomibus : van *petaso* of *petasio* = "varkenspootje, -schouder"; met het woord wordt de petasos van het zwijn aangeduid, met *perna/pernula* de achterzijde van het dier.

*vs.247 *larido* : *laridum* ("spek") is bekender in de gesyncopeerde vorm *lardum*, vgl. Ned. "larden".

*vs.248 *sacculum* : echtersende echo van vs.213 *flaccesco ventre*.

(Hartelust, *De dictione*, p.36 ; *sacculus pro ventre Plautinum non est*).

*vs.249 *stipulis* : met *stipula* werd de holle stengel van een plant aangeduid; speciaal de stengel van riet werd gebruikt als fluitinstrument. Door Macropedius wordt het woord h.l. gebruikt om het geluid aan te duiden dat door middel van het aldus verkregen instrument wordt voortgebracht.

(Vgl. O.L.D. s.v. *stipula*).

*vs.250 *more coccygis* : vgl. Er. Ad.IV,6,84 kolom 1072D : *Vernis enim mensibus, quum auditur coccyx*, ..(= "koekoek").

*recantitas : op dezelfde wijze nieuw gevormd als *pulsitare*, zie comm. vs.209.

*vs.251 *qui* : = *quomodo*, vgl. vss.407, 1292 *Quidum*, 1648 *Quinam*.

*vs.253 *tetricus* : "stuurs, streng"; vgl. vs.282 *Severitudinem*. Aristippus is de strenge leraar in de *Rebellen* (zie o.a. vs.161 *Illum Aristippum senem fronte taetrica* ?). Aristippus uit Kyrene en Diogenes uit Sinope gelden als voorbeeld van strenge verdedigers van hun leer.

*vs.255 *cacodaemones* : in het klassieke Latijn komt *cacodaemon* slechts in de astrologie voor, vgl. o.a. Firm. Math. 2,17 *malum daemoneum, id est duodecimum ab horoscopo signum, cacodaemonem Graeci vocant*.

(Vgl. Thes.L.L. s.v. *cacodaemon*).

*vs.256 *Triverbero* : zie H. VIII, sub I. 1. b. 6.

*vs.262 *singuli* : = *omnes* en *singula* = *omnia*.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.91).

*vs.265 *obsonariam* : *obsonarius* (adi.) is een nieuwvorming door Macropedius, voorbereid door andere adiectiva als *argentariam* [vs.263], *cibariam*, *vinariam* [vs.264] en *oleariam* [vs.265]. Deze uitbundige weergave door Macropedius kan voortgekomen zijn uit de aantekening van Erasmus in zijn Vulgaat-editie [Matth. 24,47, ed. P. v.d. AA, p.128, noot 54] : *Super omnia bona* ἔστι πάντες τοὺς ὑπάρχονσι αὐτοῦ, id est, *super omnes res suas* : sive, ut alicubi citat Hieronymus, *super universam substantiam* : *propius accedens ad Graecum sermonem exprimendum. Etiam si non male vertit Interpres.*

*vs.267 *super famulitium suum* : Erasmus schrijft in zijn Vulgaat-editie [Luc. 12,42, ed. P. v.d. AA, p.286] *super famulitium suum* en verantwoordt deze lezing [ibid, noot 23] aldus : *Super familiam* (lezing Vulgata) ἔστι τῆς θηροποιίας, id est, *supra famulitium*, ut intellegas tantum praefectum famulis, non etiam liberis. Quod genus servorum columnen familiae vocant. en ad Matth. 24,45 [p.128, noot 52] ut intelligatur eum praefectum famulis.

*vs.271 *vero varius* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.279 *sales* : "gepeperde" grapjes, vgl. vs.242.

*vs.282 *severitudinem* : komt slechts bij Plautus [Epid. 609] en Apul. [Met. 1,25] voor. Het woord *severitas* is gebruikelijker.

*vs.285 *huius farinae* : "van hetzelfde slag" (eig. "meel"), vgl. Er. Ad.III,5,44 kolom 839B : "*Huiusdem farinae*" dicuntur, inter quos est *indiscreta similitudo*.

*vs.286 *bibesii* : *bibesius* is ontleend aan Reuchlin's *Sergius* 118 *Vincite vestrum amoenum et aptum bibesium*, waarbij Holstein, p.142, aantekent : *Aber Reuchlin hat auch selbständig den lateinischen Sprachschatz durch eine Reihe von Neubildungen vermehrt, die sonst nicht (!) belegt sind. Bibesius is gevormd naar bibesia, een hapax bij Plautus [Curc. 444]; vgl. ook Andr.457 Ubi modo meus bibesius ?*

*vs.287 *posticulum* : komt slechts bij Plautus [Trin. 194, 1085] voor; het betreft een *aedificium posticum parvum*; in vs.794 is *posticula* de achterdeur.

*vs.289 *properrime* : met Plautijnse creativiteit (vgl. vs. 516 *ipsissimus*) biedt Macropedius een nieuwe, komische vorming. Het woord is voorbereid door *propere* [vs.288].

vs.294 *interminabiles* : *interminabilis* ("ongelimiteerd") is een laat-Latijns woord; het klassieke Latijn zou *interminatus* bezigen.

(Vgl. Krebs, *Antibarbarus*, I, p.707, s.v. *interminare*; *interminabilis* is geen eigen vorming door Macropedius, zoals Hartelust, *De dictione*, p.40, veronderstelt).

*vs.295 *verbulo* : *verbulum* wordt door (alleen) Forcellini vermeld : *legitur in "Onom. Lat.Gr." Verbulum; ῥημῶν.*

*vs.300 *obganniverint* : *apud Plautum non est obloqui sed semper eadem dicendo taedio enecare aliquem*, aldus Hartelust, *De dictione*, p.40. Paralleelplaatsen bij Plautus zijn zo schaars dat de conclusie van Hartelust enigszins gewaagd lijkt; het typische hondengeluid *gannire* lijkt als metafoor de boventoon te voeren, zonder dat in de eerste plaats gedacht dient te worden aan gerichte geluiden van protest.

*vs.304 *artocreis* : eetwaar bestaande uit brood en vlees (ἄρτος en κρέας). Het woord *artocreas* komt tweemaal in de Latijnse literatuur voor [Pers. 6,50 en C.I.L. 9,5309]. Het woord dat neutr. is bij Pers., wordt door Macropedius als fem.pl. gebruikt.

(Vgl. Thes.L.L. s.v. *artocreas*; Hartelust, *De dictione*, p.94).

*vs.305 *timui* : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.314 *ades* : omdat Comasta de parasiet heeft "opgevangen" (vgl. vs.208-9) is hij ver van de deuropening verwijderd waaruit Tribonius is verschenen. Aldus heeft de voorafgaande passage waarin Tribonius verslag van de situatie uitbracht en bange vermoedens uitte, het karakter van een afsluis-

terscene gekregen waarbij Comasta zijn reacties op Tribonius' woorden heeft gegeven in de vorm van terzijdes.

*vs.318 *forte* : zonder voorafgaand *si(n)*, *ne* of *nisi* is ongewoon; het gebruik van het woord is wellicht een honende reactie op de ironische vraag met *an* van vs.317.

(Vgl. Menge, *Repetitorium*, §349; Hartelust, *De dictione*, p.87).

*vs.322 *foris* : adverbiale abl. (loci en separativus).

*vs.326 *conniveas* : ("oogluikend toestaan") correct Latijn vraagt *conniveres*; het gebruik van het praes. kan evenwel wijzen op een voor Tribonius laakbare, "duratieve" houding van Comasta.

*vs.327 *scilicet* : maakt de uitslating ironisch.

*vs.333 *granarium* : "de graanschuur" blijkt een onderdeel van de totale opslagloods te zijn, vgl. vs.347.

*vs.335 *frutex* : (ook in vs. 742), zie H. VIII, sub I. 6. b.

*vs.337 *fustibus scapulas metirier* : hier zijn verschillende mogelijkheden : 1. "als je niet wil dat ik (de waarde van) je schouders meet met stokken" (vgl. Hor. Sat. 1,2,103 *metiri possis oculo latus*), d.w.z. je rug is alleen waard geslagen te worden i.p.v. zich onder een werk te zetten. 2. *metior* = (het bijbelse) "slecht of goed behandelen" (vgl. Vulg. Luc. 6,38 *mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis*). 3. *metior* is passief: Hartelust, *De dictione*, p.41, noot 2 : *metiri* is wellicht aan de slaventaal ontleend ("iemand den rug meten"). De uitdrukking herinnert aan de uit het Engels stammende Nederlandse wending "uitgemeten krijgen". Een keuze uit deze drie mogelijkheden is moeilijk te maken.

*vs.342 *lurique sistere* : ("voor het gerecht dagen") voortzetting van de juridische metafoor, begonnen met *debitores* en *prehendere* (vs.341) en bedoeld om Tribonius te misleiden. Voor Colax is duidelijk het startsein gegeven om tot de uitvoering van zijn opdracht over te gaan door *venare* en *tres* (de twee hoertjes en Asotus, hoofdrolspelers in de komende orgie).

*vs.343 *morabimur* : *morari* = *opperiri*, *expectare*, vgl. vss.556, 574, 922, 1236, 1471.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, ad Petr.850, p.217).

*vs.354 *eviscerat* : *eviscerare* = "de ingewanden eruit halen"; overdrachtelijk "uitputten", zie H. VIII, sub II. 3. ad vs. 354.

*vs.355 *substantiam* : het woord *substantia* is ontleend aan Luc. 15,13; zie ook H. VIII, sub I. 8. ad vss. 1495-6.

*vss.368-9 *moribus. amore. amaritudinem* : zie H. VIII, sub II. 6. ad vs. 660.

*vs.377 *oeconomus* : naar het Griekse *οἰκονόμος* (Vulg. *dispensator*) van Luc.12,42.

*vs.379 *improperia* : zie H. VIII, sub I. 9. ad vs. 379.

*scornata : zie H. VIII, sub I. 1. c. 2. en III. 1.

*vs.380 *alapa* : *alapa* = "klap (met de vlakke hand)", vaak toegepast op het toneel vanwege het lacheffect bij het publiek.

*vs.381 *pedibus et manibus. eam. in sententiam* : metafoor, ontleend aan het "bijtrede(n) van iemands mening in de senaat door aan een bepaalde kant van een streep te gaan staan, en gebruikt voor totale instemming.

(Vgl. Er. Ad. II, 8,12 kolom 616B; Otto, *Sprichwörter*, p.276, s.v. *pes*, 11).

*vs.382 *Sermo blando. compello* : *quo gratiam aliquam ineat apud illum*, aldus Er. Ad. III, 8,43 kolom 914C, als uitleg van *Blandius alloqui*.

*vss.385-6 *quaecumque. parta sunt* : de interpretaties a. te grote eigendunk met humoristisch effect, of b. overdrijving t.a.v. de *oeconomus* Comasta, hangen af van de duiding van het woord *heri* als a. = "van de meester" : wij hebben de zaak opgebouwd en de meester heeft ook een bijdrage geleverd. b. als "gisteren": zelfs wat "gisteren" moeizaam is verworven, is ten prooi aan Comasta's spijlucht. Vgl. voor een meervoudige duiding van

woorden, vs. 98 *temporibus*.

*vs.388-9 *demensum cibum* ..*tempore stato* : Erasmus verantwoordt zijn t.o.v. de Vulgata gewijzigde versie van *demensum cibum* [Luc.12,24, ed. P. v.d. Aa, VI, p.286, noot 24] aldus : *tritici mensuram* [lezing Vulg.] / *στροφέριον*, *Referrī potest ad omnem cibum. Id quod Latine vocant demensum, sive quod ad certum modum tribuatur, sive quod in singulos menses redderetur, ut Donato placet. Ita Terentius in Phormione : Quod ille unciatim vix de demenso suo, suum defraudans genium, comparsit miser. Et Plautus in Sticho : Vos meministis quod calendis petere demensum cibum. Caeterum Graecis dictio composita est στροφέριον, ex frumento et mensura, non ex tritico.*

*vs.397 *Verum..verius* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.404 *si clam fuit* : sc. *si id omne negotium deferamus*; Tribonius denkt dat hij zichzelf verdacht maakt bij zijn meester door hem achter de rug van de beheerder in te lichten.

*vs.405 *Mora est periculo* : sc. *mihi/ nobis; est periculo* "strekt tot gevaar, heeft de tendens gevaarlijk te zijn". Het gebruik van *mora* ten negatieve of ten positieve is geconditioneerd, vgl. Ned. "Haastige spoed is zelden goed" en "Van uitstel komt afstel". De frase wordt door Macropedius gebruikt in de betekenis "Stel niet uit tot morgen wat jij heden nog kunt doen".

*vs.418-9 *probi..Servi* : door hyperbaton van *probi* en initiaalplaatsing van *servi* wint de aanmaning van Merimnus aan kracht.

*praestinatū : supinum I van *praestinare* = "kopen", zie H. VIII, sub I. 1. a. en I. 3.

*vs.420 *nuperrimis* : superlativus van *nuperus* (adi.). Beide vormen zijn uiterst zeldzaam in de Latijnse literatuur.

*vs.421 *me* : *me* wordt zowel beïnvloed door *heu* als door *maenent* in vs.420.

*vs.246 *Nunc carbasa* : zie H. VIII, sub II. 5.

*vs.427 *puto* : verba putandi, sperandi, videndi etc. worden, in navolging van de antieke comici en de Vulgata, in de zin geplaatst zonder invloed op de constructie van die zin uit te oefenen.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.69).

*vs.430 *ad corvos* : identiek aan in *malam crucem/rem*, vgl. Er. *Ad. II, 1, 96 kolom 446B βδλλ' ἐς κόρακας* (Aristophanes) i.e. *Abi ad corvos. Perinde valet, quasi dicas, "abi in malam rem", atque in exitium*. De woorden *abi* in *malam crucem* hadden oorspronkelijk betrekking op de terechtstelling van slaven en dieven aan het kruis. De uitdrukking is later verzwakt tot een vloek die lucht geeft aan verontwaardiging, afkeer e.d. en ligt in dezelfde lijn als *di te perdant* etc.

(Vgl. ook Otto, *Sprichwörter*, p.95, s.v. *corvus* 3).

*vs.432 *condimine* : *condimen* ("specerij") is een niet bestaand Latijns woord, dat h.l. metri causa gebruikt is i.p.v. *condimentum*; vgl. H. VIII, § VI.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.75).

*vs.434 (*si erit*) *frugi* : tot een adi. verstarde dativus-vorm van *frux** : *frugi* (esse) = lett. "tot vrucht (zijn)".

(Zie Lewis-Short s.v. *frux* II, B, 1).

*vs.440 *quia* : + conjunctivus duidt op de met de werkelijkheid strijdige, subjectieve visie van Daetrus : "omdat de oude man zal denken dat wij..".

*vs.441 *inter sacrum saxumque sto* : spreekwoord, ontleend aan het oeroude gebruik dat bij het sluiten van verdragen de *pater patratus* de kop van het zwijn dat geofferd werd, met een steen verbrijzelde*. De uitdrukking duidt op de omstandigheid dat men zich in (grote) verlegenheid bevindt, zoals door Plautus zelf verklaard wordt in *Capt.* 617 *nec quid faciam scio*.

**lupum auribus teneo* : vgl. Ned. "de wolf bij de oren houden" = in een lastig parket verkeren; de uitdrukking is ontleend aan Terentius [*Phorm.* 506-7].

(Vgl. Otto, *Sprichwörter*, p.305, s.v. *sacrum*, Creizenach, *Geschichte*, II, p.92, noemt o.a. deze gezegdes uit vs.44) als voorbeeld, voor de wijze waarop gezegdes en gevleugelde woorden uit Terentius' stukken in grote frequentie als stereotyp voor bepaalde situaties door de humanisten gebruikt werden. *Inter sacrum saxumque sto* is evenwel niet Terentiaans. Zie voor *lupus* ook Otto, *Sprichwörter*, p.199, s.v. *lupus*; Er, Ad.I,1,115 kolom 33A *satis liquet dici solitum in eos, qui perplexi, ad extremum periculum rediguntur*).

*vs.451 *carnifex* : "slavenexecuteur"; in de oudheid was zijn aanzien zo laag dat hij buiten de stad moest wonen. Het woord ontwikkelt zich tot een scheldwoord met de overdrijving die de comédie soms eigen is.

*453 *te volo* : zie H. VIII, sub III. 1.

*vs.454 *tui abusus* : *tui* is gen. obi. bij *abusum*; *abusum* wordt in het klassiek Latijn sporadisch gebruikt en dan nog voornamelijk in tegenstelling tot *usus*.

*Asphaltus : ἄσφαλτος : "pek, bitumen"; het Latijnse woord biedt in de transcriptie van het Grieks slechts de betekenissen uit het Grieks; als naam van een duivel is *Asphaltus* onbekend*. Wellicht personifieert Macropedius "pek", dat in de Middeleeuwen gold als een van de spijzen van de duivel; een associatie met de hel ligt dus voor de hand**.

(Vgl. Thes. L.L. s.v. *Asphaltus*; Haslinghuis, *Duivel in Middeleeuwen*, p.99).

*vs.456 *sis* : ontstaan uit *si vis* ("alsjeblieft"); het woord maakt het bevel of verzoek van de spreker indringender.

(Vgl. Brix ad *Trin.* 244).

*amodo : = *inde ab hoc tempore, posthac* (zie vs.457). Macropedius gebruikt het woord in de *Asotus* -aanvankelijk- talrijker dan in zijn andere stukken. Van de 8 verzen met *amodo* heeft hij er 4 ongewijzigd gelaten in de editie van 1554, nl. vss.456, 955, 1246, 1456 en 4 gewijzigd in *posthac* in de vss. 457, 777, 1631, 1837.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.72).

*vs.464 *contentur* : *contari* = *conto explorare* : "met een stok (de visvijver) verkennen". Denkt Macropedius aan "hengelen" ?

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.87).

*vs.468 *nil prius* : gretige beaming van Daetrus die het ironisch spelletje van Comasta volledig meespeelt.

*paucis cape : "pak het met een paar dingen/ woorden, laat het met weinig woorden tot je doordringen"; *pauca*, -*orum* : frequent bij Plautus en Terentius.

*vs.469 *Sybaritici* : vgl. vs.204 *mensis..Sybariticis*.

*vs.470 *Asiatici* : = 1. aziatisch. 2. bombastisch (als rhetorische term voor het asianistische *genus dicendi*). Macropedius heeft een woordspel met *asotici* gemaakt waarbij in de oudheid gangbare betekenissen niet of nauwelijks een rol spelen, maar een komisch verband wordt gelegd met *Arg.* vss.7-8 *longe in Asiam ..navigat*. De gedachte aan Milete, de stad waar Asotus terecht komt, speelt op de achtergrond mee. Milete was een mondaine havenstad, spreekwoordelijk vanwege haar uitpattingen.

(Vgl. Lewis-Short, s.v. *Milete*).

*vs.472 *nae* : eveneens in vs.1456. Een affirmerend adverbium ("waarachtig, zeker"); Macropedius gebruikt het als het Griekse *ναί*, laat zich althans niet binden door de Latijnse "wet" dat het gevolgd dient te worden door een pronomen; *nae* voldoet h.l. wel aan de regel dat het in samenhang met een conditionele zin gebruikt dient te worden.

(De schrijfwijze *nae* hebben wij om deze reden boven de te verkiezen vorm *ne* gehandhaafd).

*alter : bedoeld is Eumenius, die door de aanduiding met *alter* in een "dualistische" relatie met Comasta wordt gebracht : de ene (echte) heer en de andere (nu de zaak waarnemende) heer.

*vs.474 *per Hercule* : behalve in deze uitroep (met dezelfde betekenis als *hercle*), wordt Hercules, gezien het vervolg van de tekst, ook aangeroepen als god van het onverwachte geluk.

*vs.475 *Cuculo* : *cuculus* = "koekoek"; het woord kan gebruikt worden ter aanduiding van iemand die bij een weinig fatsoenlijke aangelegenheid betrappt wordt, vgl. Plaut. *Ps.* 96, *As.* 923, *Trin.* 245 waar *cuculus* in de betekenis "hannes, sukkel" voorkomt. De oorsprong van de verwijtende klank van het woord ligt in de omstandigheid dat wijngaardeniers, te laat met het snoeien van de wijngaard begonnen, verrast werden door het koekoeksgeluid. Aanvankelijk dus gebruikt als scheldwoord voor degenen die de tijdslimiet van het snoeien -21 maart- overschreden, kwam het woord later in gebruik als scheldwoord voor hen die door luiheid of lafheid dingen dreigden mis te lopen.

(Vgl. Er. Ad. IV, 6, 84 kolom 10720 s.v. *cuculus*; Kiessling-Heinze ad *Hor.* *Sat.* 1, 7, 28).

*vs.476 : zie H. VIII, sub II. 3.

*vs.477 *cura* : (ut) c. conl. maakt het bevel indringend.

(Zie Menge, *Repetitorium*, p. 221, §336, Ann. 2; Leumann, II, p. 530 §a).

*vs.484 *remoram* : zie H. VIII, sub I. 3.

*vs.495 *lixo* : hapax in de Latijnse literatuur [*Glossarium Philoxenil*], vanaf het jaar 1150 gebruikelijk. In het klassieke Latijn is de vorm *elixare* [= *aqua (de)coquerel*] gebruikelijker; zie voor dit vers ook H. VIII, sub II. 5.

(Vgl. R.M.W. s.v. *lixo*).

*vss.499-502 : zie H. VIII, sub II. 5.

*vss.505-6 *cibarium..panem* : (grof) brood dat als voedsel dient en meestal verstrekt werd aan slaven.

*vs.509 *hero* : bedoeld is Asotus. *Herus* wordt gebruikt voor Eumenius en Asotus.

*vs.510 *chytropodes* : zie H. VIII, sub I. 8.

*vs.513 *Prendi* : zie H. VIII, sub II. 6. a. ad vss.512-3.

*vs.514 *Accipitris in mare* : Best, *Macropedius*, p.31, vermeldt dat volgens een traditie, losstaand van de parabel van de Verloren Zoon in de bijbel, de V.Z. deelnam aan een jachtpartij. Op zoek naar een mogelijke bron voor deze traditie, komt Best, p.32, terecht bij *Hor. Ars* 161-5, waar beschreven wordt dat de jeugd zich overgeeft aan sport en spel. Het lijkt ons, dat we dicht bij *Macropedius'* tijd dienen te blijven als we ons een beeld van een toenmalige jachtpartij willen vormen.

*in *mare* : Asotus wordt met de valk zelf vergeleken, vgl. *avis* in vss.518, 520 en 525.

vs.520 *persimilis* : (*per-*, *ad-*, *con-*)*similis* wordt door comici met gen. en met dat. geconstrueerd, vgl. vss. 519, 525.

(Zie Brix ad *Capt.* 116).

*vs.527 *quemadmodum* : wordt o.a. gebruikt ter introductie van een voorbeeld dat de zojuist gegeven vergelijking verduidelijkt.

*vs.532 *adamussim* : zie *comm.* ad vs.124.

*vs.541 *Ad haec* : = *praeterea, insuper*, bij historiografen en in post-Augusteisch Latijn.

(Zie Lewis-Short s.v. *ad* I E2; D.L.D. s.v. *ad* D 23b).

*vss.542-5 : zie H. VIII, sub II. 1.

*vs.547 *liceret libet* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.552 *admodum* : Reuchlin zegt in zijn eigen commentaar op *Henno* 298 (ed. Holstein p.103) : *admodum* = *valde*; *admodum* ook in vs.984.

- *vs.567 *patrem qui habet hospitem* ? : wordt gezegd in een voor Asotus hoorbaar terzijde tot het publiek. De rhetorische vraag herbergt de nodige ironie. *Habere (aliquem)* = "beschouwen als, aanzien voor" wordt in deze betekenis hoofdzakelijk in passieve constructies gebruikt.
(Vgl. Krebs, *Antibarbarus*, I, p.585, s.v. *habere*).
- *vs.568 *teruncii* : zie H. VIII, sub I. 1. a. ad vs. 568.
- *nam fecero : het fut.ex. wordt door Macropedius graag in combinatie met een ontkenning gebruikt.
(Vgl. Martelust, *De dictione*, p.52).
- *vs.570 *scis graece* : "ken je Grieks ?", anders dan *graecissas* = "je hebt een Griekse toon" van vs.236.
- *vs.574-5 : zie H. VIII, sub II. 1.
- *glutiat : *glut(t)io* = "verslinden".
- *vs.575 *mavelis* : drukt een vervulbare wens uit.
(Zie Menge, *Repetitorium*, p.220, §334, Ann.2; Leumann, II, p. 333 en 335, § 3).
- *vs.578 *avis (eiusmodi)* : Martelust, *De dictione*, p.100, ontleent aan *Aluta* [vs. 115-7 : *Videsne stolidam feminam illam et quid ferat ?* :: *Quidni? Cohortales aves, quam plurimi/ Vt veneant, obtrudit singulis*.] een dubbele betekenis van het woord *avis*, nl. *stolidus* (=dom) en vergelijkt dit vers (As578) met de *Aluta*-passage. *Avis* als aanduiding van een persoon is niet ongebruikelijk (vgl. Plaut. *Poen*.975) en kan door de toevoeging *eiusmodi* de door Martelust veronderstelde strekking hebben. Vgl. voor een dergelijke passage, evenwel zonder het woord *avis*, Gnapheus' *Acolastus* 960-1 *An tibi adeo digna videor, quam dolis/ Sic inludas et spe vana producas* ?
(*"Vind je mij zo waard om listig mee te spelen, / mij met valse hoop te paaien ?"* (Vert. Minderaal)).
- *vs.579 *qui* : zie H. VIII, sub II. 6. a.
- *vs.582-3 : zie H. VIII, sub II. 6. a.
- *vs.586 *verbera* : zie H. VIII, sub II. 6. a.
- vs.587 *logi* : gewoonlijk in de Griekse betekenis, h.l. echter, evenals in vs.947, gelijk aan *nugae*, *quae nihil ad rem faciunt**. Bij Plautus komen voor de laatstvermelde betekenis de vormen *logi ridiculi* [Stich. 221, 455], *verba* [Capt. 472] en *dicta* [Capt. 482] voor**.
- (Zie Martelust, *De dictione*, p.93; *zie Brix ad Capt. 472; Krebs, *Antibarbarus*, II, p.29 s.v. *logodaedalus*).
- *suspendio tenes : zie h. VIII, sub II. 6. b.
- *vs.590-5 : zie H. VIII, sub II. 5.
- *vs.591 *pulposulos* : ("heerlijk mollig"), *pulposus* is hapax in de Latijnse literatuur [Apul. *Met.* 7,16] en komt als deminutivum helemaal niet voor.
- *vs.600 *fortunulae* : "bezittingen, vermogen"; het deminutivum dat geen parallel kent in het klassieke Latijn, drukt iets angstigs of onzekers uit*.
(Vgl. Martelust, *De dictione*, p.117).
- *vs.601 *grunnire* : zie H. VIII, sub III. 2. ad vs. 601.
- *vs.605 *porrigere frontem* : ("het voorhoofd gladstrijken"), vgl. Er. Ad. I,8,48 kolom 316F s.v. *Frontem exporrigere : cum hilararescimus; Exporrecta fronte = hilariter*; vgl. voorts o.a. Plaut. *Cas.* 281 en Ter. *Ad.* 839.
- *vs.607 in *symbolo* : het gebruik van het woord *symbolum* (of *symbolus*) door Macropedius is enerzijds volgens klassiek Latijnse normen ("herkennings-teken"; h.l.: "betalen met een teken"=poffen; vgl. ook *Hec.* 213 *laetitiae symbola* = tekens van vrolijkheid), maar lijkt anderzijds gehanteerd te worden zoals *symbola* dat voornamelijk bij de antieke comici en in de *Vulgata* [Prov. 23, 21] voorkomt. *Symbolum* met de betekenis van

symbola (=bijdrage voor een] maaltijd, feest] komt voor in *Bass*.628, 698, 837, 953-4, *Andr.* 727-8, 734.

vs.608 zonam perdidit* : 1."Ik heb mijn beurs verloren", vgl. *Al*.214 *Nale*, *quia zonam perdidit*. *Zona* is eigenlijk de gordel waaraan de *crumena* ("beurs") hangt, vgl. *vs.613 crumenula*. *Zona* werd in het vulgair Latijn gelijkgesteld met *crumena (vgl. *crumenulam* in *vs.613*). 2."Ik had nooit geld" (en h.l. "en kon niemand zover krijgen het mij te lenen"), vgl. *Er. Ad.I,4,16* kolom 187B : *Zonam perdidit. Castrense proverbium in ἀρχαίοις, i.e. eos qui nihil habent nummorum*.

(*Zie Kiessling-Heinze ad *Hor., Ep.* 2,2,40).

**vs.618 vagam* : een bij *Macropedius* welhaast vast epitheton voor de jeugd(ige geaardheid), vgl. *vss.518, 623*.

**vs.619 Fugam fugax* : de bijna identieke woorden schilderen de gretigheid waarmee de jeugd aan "weggaan" denkt. *Fuga* is een poëtisch woord voor "overhaast vertrek"; heel wel mogelijk is h.l. de "gewone" betekenis "vlucht" omdat de subjectieve interpretatie van "weggaan uit een gevaarlijke of onleefbare situatie" aanwezig is.

**vs.622 nident* : *nideo* is een neologisme, gevormd naar *nidor,-oris* = "geur, walm (van iets dat gekookt, gebakken of gebraden wordt)".

*opsonia : (*obsonium* =) *quicquid ultra panem et vinum in cibo adicitur**.

(*Definitie van *Stephanus*, geciteerd door *Minderaa* ad *Snaphaeus' Acolastus* *vs.594*).

**vs.624 salax* : aanduiding voor de lust tot bespringen, vooral van mannelijke dieren gezegd.

*petulca : *petulcus* wordt gebezigd voor o.a. bokken die graag met de horens stoten. *Salax* en *petulcus* worden opgeroepen door *pecus* [*vs.625*], een woord dat het wezenlijke onderscheid tussen mens en dier helpt te onderstrepen : de dierlijke lust en dartelheid van de jeugd dient beperkt te worden. De morele les in deze koorzang is, dat het primitieve, dierlijke en seksuele element in de jonge mens, mits niet tijdig bijgestuurd, leidt tot een grondige verstoring van de relatie met zijn medemens en met God.

**vss.647-51* : een nadrukkelijk voorbeeld van het in de *vss.647-51* meegedeelde troffen we aan in de *vss.466-8*. De *vss.647-51* zijn uit de mond van een waarlijk goede knecht een correctie op de *vss.466-8*.

**vs.649* : zie *H. VIII*, sub *II. 5*.

**vss.658-9 me.verbara atque opprobia manent* : *manere* deelt vaak mee wat in *adversis* komen gaat.

**vs.660 deprehendi ac reprehendi* : zie *H. VIII*, sub *II. 6. a*.

**vs.661 meum* : bij *vestigium*, niet bij *herum* horend. Men spreekt van *herus* indien men het zonder nadruk heeft over "de meester", vgl. *vs.509*.

*assequi : = *sequi**.

(**Hartelust, De dictione*, p.83, hoewel de betekenis "to follow (with the purpose of catching up)" volledig aanwezig is in dit vers; vgl. *O.L.D.* s.v. *assequor*).

**vs.662 saeviet* : daarvan zou geen sprake zijn, als *Comasta* wist dat *Eumenius* in aantocht was.

**vs.664 actitet* : zonder frequentatieve betekenis*; de "slijtage" bij verba die in het klassieke Latijn frequentatieve/intensieve betekenis hebben, heeft wellicht ook geleid tot vormingen als *recantitare* [*vs.250*] en *pulsitare* [*vs.209*].

(**Hartelust, De dictione*, p.133).

**vs.666 vafritie* : zie *H. VIII*, sub *II. 6. a*.

*simplices : op te vatten als enallage met *senis* [*vs.667*].

**vs.674* : zie *H. VIII*, sub *II. 4*.

**vs.679 artus* : zie *comm.* ad *vs.90*.

**vs.682 In faribus est malum* : zie *H. VIII*, sub *III. 2. ad vs. 682*.

*vs.684 *bacchatur* : de opgewonden kreten van Colax doen Comasta, die overigens ook enigszins geconditioneerd zal zijn door het (Bacchus)feest binnenshuis, het woord *bacchari* in de mond nemen.

*vss.687-8 *sinistrae clamitans.cornix* : is Macropedius' bewerking van Plaut. *Aul.* 624-5 *Non temere est quod corvus cantat mihi nunc ab laeva manu;/ semul radebat pedibus terram et uoce croccibat sua:* en Plaut. *Asin.* 260 *picus et cornix ab laeva, corvus, parra ab dextra.* Het verschijnen van de *cornix* aan de linkerkant van de *augur*, die zich bij het bepalen van de vogeltekens bij de Romeinen naar het zuiden richtte en dus het gelukaanbrengende oosten links had, gold als gunstig, het verschijnen van de *corvus* aan de linkerkant als ongunstig*. Macropedius heeft beide vogels (*cornix*, *corvus*) verward.

*sinistrae : = *ad sinistram*** ; wellicht is *sinistrae* gevormd naar analogie van *Romae* e.d..

(*Zie Lewis-Short s.v. *cornix* en *corvus*; Minderaa ad *Gnapheus' Acolastus* 425; **Hartelust, *De dictione*, p.91).

*vs.690 *vellicanda* : het gerundivum drukt onontkoombaarheid uit.

*vs.691 *cornicula* : het kleinerende dat uitgedrukt is in het gebruik van het deminutivum wordt versterkt door *unica*.

*vs.696 : herhaling van de gedachte zoals uitgesproken in vs.481.

*vs.698 *confidentior* : in *malam partem* : "schaanteloos".

*vs.704 *gentium* : gen. part. die nadruk geeft aan de adverbialia van plaats.

*vs.705 *Mediusfidius* : een gebundelde vorm van *me dius* (*deus*) *Fidius* (als bijnaam voor Zeus); in de deze vorm wordt de term gebruikt als ernstige verzekering van een bewering.

*vs.709 *ligurientium* : *ligur(r)io* = "likken, dol zijn op lekkere dingen", vgl. ook vs. 122 *abliguriunt* (eig. "aflikken").

*vs.724 *Penetralibus* : *penetralia* zijn de meer diep in het huis gelegen vertrekken.

**herm. heriliar* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.726 *muissitar* : *muissitare* 1. Zo spreken dat het voor een ander niet hoorbaar is. 2. Stil zijn = *silere*, vgl. vs.727.

*musculi : *musculus* in de betekenis "(zee)mossel" komt zeer zelden in de Latijnse literatuur voor.

*vss.735-78 herbergen veel ontleningen aan en sterke beïnvloeding door Plaut. *Most.* 1-76. Zowel Spengler, *Der verlorene Sohn*, pp.42-44, als Hartelust, *De dictione*, pp.28-30, hebben hierop gewezen. De door hen aangewezen overeenkomende verzen en een aanvulling op hun constatering worden geboden in het volgende overzicht : vs. 735 : *Most.* 1 ; vs. 736 : *Most.* 2 ; vs. 737 : *Most.* 5 (Lindsay [Oxfordeditie] leest evenwel *nidaricupi* i.p.v. *nidar*) ; vss. 739-40^a : *Most.* 6 ; vss. 740^b en 742 : *Most.* 7-8 ; vs. 743 : *Most.* 9 ; vs. 744 : *Most.* 11 ; vs. 745 : *Most.* 12 ; vss. 746-7^a : *Most.* 15-6^a ; vss. 747^b-50 : *Most.* 18-21 ; vss. 751-3 : *Most.* 22-4 (751-2 *inertium gregem heluonum* = Plaut. *parasitos*) ; vss. 754-8 : *Most.* 25-9 ; vss. 759-63 : *Most.* 33-7 ; vs. 764 : *Most.* 38 (*quam confidentior loquitur*) ; vs. 765 : *Most.* 38^b + 40^a ; vs.767 : *Most.* 42 ; vs.768 : *Most.* 43 *neque superiores accumbere* en vss. 44-5 *neque tam facietis quam tu uiuis uictibus* ; vs. 769 : *Most.* 46^a ; vs. 772^b : *Most.* 46^a ; vss. 773-5 : *Most.* 52-4 ; vs. 776^b : *Most.* 74 ; vs.778 : *Most.* 76.

*vs.783 *caecior talpa* : Er. Ad.I,3,55 kolom 133F: *de iis qui supra modum caecutiunt, aut qui minime judicant. Nam jocundior fiet metaphora, siquidem ad animum transferatur.** Dat we h.l. met een figuurlijk gebruik van *caecior talpa* te maken hebben, blijkt uit het onmiddellijk volgende

*pilo obtusior : Macropedius lijkt door Erasmus' toevoeging aan het bij *caecior talpa* meegedeelde [I,84 kolom 304C] *pilo non facio : atque id genus orationes* (nl. *ne pilo quidem doctior, ne pilo quidem infucundior*),

quoniam paulo longius recedunt a simplici oratione, plusculum accipiunt gratiae, uitgenodigd te worden tot het maken van een "halsbrekende" variant, en wel *pilo* in een zeer ongebruikelijke combinatie, zonder de negatie *ne...quidem*, de negatie ligt evenwel enigszins besloten in de betekenis van het woord *obtusus*. *Pilum* is evenals *hilum*, dat in de samenstelling *nihil(i)* [vgl. vs.147] gebruikelijk is, een aanduiding van onbeduidendheid, geringheid, vgl. Ned. "greintje, haartje, geen greintje verstand, geen haartje beter"; de uitdrukking h.l. is dus even ongewoon als het Ned. "stompzinniger dan een haar".

(*Vgl. ook Otto, *Sprichwörter*, p.340 s.v. *talpa*).

*vs.784 *ut* : of 1. consecutief of 2. met weglating van *quam*, navolging van o.a. Plaut. *Men.* 831-2 *quid mihi meliust quam,, ut illos a me apeterream?* (Vgl. As. vs 888 *maior est quam ut.*). Vs. 784 is geënt op Br. Ad.I,6,98 kolom 261B *Novit quid album, quid nigrum : Duplicem in sententiam accipere potest. Aut, novit discrimen recti, pravique : aut, novit id, quod nemo vel indoctus ignorat.*

*vs.785 *resciat* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.786 *commisces* : juist hierop wilde Tribonius Comasta betrapten, vgl. vs. 349.

*vs.789 *inclamant* : hapax bij Plaut. [*Epidic.* 711]; het verbum* drukt in combinatie met *divos* uit, dat men de naam der goden ijdel gebruikt.

(*inclamare = *increpare, obiurgare*, vgl. Thes. L.L. s.v. *inclamare*; Hartelust, *De dictione*, p.134, meent dat *inclamare* begrepen moet worden als "de hulp der goden aanroepen", een betekenis die strijdig is met die zoals zij bij Plautus voorkomt).

*vs.794 *posticula* : hapax (Apol. *Met.* 2,23,5) = *ianua postica parva*; het ermee aangeduide dient gezien te worden als een onderdeel van de *posticulum* in vs.287.

*vs.796 *supte* : het suffix *-pte* ("zelf, eigen") wordt gekoppeld aan pron. pers. en poss..

*vs.798 *λόγῳ* : h.l. in de "Griekse" betekenis "woorden", zie comm. ad vs. 587.

*vs.799 *ipsus* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.803 *amarulentis* : zie H. VIII, sub I. 1. c.

*vs.807 *utrisque* : "beide groepen", nl. enerzijds Eumenius en Philaetius die verbolgen zijn over de door hen aangetroffen situatie, anderzijds de twee hoertjes die naar buiten geranseld worden. I.p.v. "hij (Asotus) is beiden tot verdriet" kan ook gelezen worden "beide groepen hebben verdriet".

*vs.809 *bonae indoli* : een omschrijving door een abstractum waardoor een nadrukkelijke verwijzing naar de reden van de hulp gegeven wordt.

*quivero : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.810 *fors* : h.l. subst. (= *sors, fortuna*); in vs. 614 is *fors* adv., waarvan de meer gebruikelijke vorm *forte* is, zoals in vs. 848.

*vs.813-4 *vide ut...est livetque* : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.818 *sugilles* : *sugillare* = "bont en blauw slaan", fig. "honen, beledigen".

*quod : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.819 *an* : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.821 *cloaca* : zie H. VIII, sub II. 1.

*vs.823 *purulenta* : van *purulentus* = "vol etter".

*vs.827 *venefica* : zie H. VIII, sub I. 1. 6. b.

*vs.838 *sequester* : zie H. VIII, sub I. 1. a. en sub III. 1.

*vs.855 *Baccho* : cliché-achtige metonymia voor *vinum*.

*vs.857 *lurcomibus* : van *lurco*, *-onis* = "veelvraat", een woord dat o.a. bij Plautus [*Pers.* 421] voorkomt.

*vs.859 *scholam.virtutum* : vgl. vs. 168-9 *exempla tot/ Virtutum*.

- *vs.861 *modo* : na de boodschap over de gebeurtenissen is Eumenius onmiddellijk gekomen, vgl. vss. 800-02.
- *labem : van *labes*, -is = "val" en fig. "(vernietigende) klap".
- *vs.869 *oppido* : (adv.) "zeer, volledig"; het woord was in Quintilianus' tijd reeds verouderd*.
- (*Vgl. Lewis-Short s.v.; Leumann, II, p. 217, § g).
- *vs.870 *restistando...redeundo* : zie H. VIII, sub II. 6. a.
- *vs.871 *minuto* : *minutum* 1. "kleinste deel/hoeveelheid"; in deze betekenis alleen in de *Vulgaat* voorkomend (*Luc.* 12,59 en 21,21). 2. *minutum* = *minuta*, (*pars horae*)* of *tempus brevissimum*.
- (Zie *Thes.* L.L. s.v. *minuo* p.1043, 47 vv).
- *vs.873 *parum* : in de betekenis van *paulum* is ongebruikelijk*, vgl. vss 1115, 1288.
- (*Hartelust, *De dictione*, p.89).
- *vs.876 *therapontas* : is rechtstreeks aan het Grieks ontleend.
- vs.877 *lararii* : zij worden niet in de aanhef van de *scena* vermeld. Dit wijst er op, dat hen de opdracht wordt toegeroepen terwijl zij zich niet op het podium bevinden.
- *vs.885 *cur concidit vultus tuus ?* : zie H. VIII, sub I. 8. ad vs. 885.
- *vs.890 *privilegia* : *privilegium* is de aan een privé-persoon (*privus*) van rechtswege toegekende mogelijkheid zich te beschermen tegen benadeling. De bescherming van Eumenius' "zaak" door executie van de benadeler is een hard gericht en veronderstelt, dat de relatie van heer - knecht er welhaast een is van bezitter - bezit. Voor de bijbelse achtergrond van deze passus, zie pp.36-38.
- *vs.893. *apagete* : zie H. VIII, sub II. 6. b.
- *vs.895 *ad phylacam* : zie H. VIII, sub II. 1. ad vs. 895.
- *vs.896 *taureis* : *taures*, -ae = "gesel (gemaakt van stierhuid)", een woord dat uiterst zelden gebruikt wordt in de Latijnse literatuur.
- *vs.900 *hypocrites* : zie H. VIII, sub I. 9. ad vs. 415 en sub II. 1. ad vs. 900.
- *vs.902 *carceri adigere* : *adigere* heeft in de constructie met dat. en met de praeposities *in* of *ad* c. acc. letterlijke betekenis, in de constructie met *ad* c. acc. veelal overdrachtelijke betekenis*.
- (*De voorgestelde correctie : *in carcerem* door Hartelust, *De dictione*, p.76, is dus overbodig).
- *vs.905 *furca* : in de Oudheid een strafwerktuig met de vorm van een vork/gaffel die om de nek van de schuldige werd gelegd terwijl diens armen aan beide zijden van de vork werden vastgebonden, vgl. *furci-fer* [dat in vs.1326 schertsend wordt gebruikt]. Daetrus wordt "aan de kaak gesteld".
- **phylacae innectite* : lees : *innectite* ("sla hem in de boeien") *et abducite in phylacam*; overigens betekent *innecto* overdrachtelijk in het passivum "nauwe banden hebben met*" [*Tac. Hist.* 4,68 *domui Vespasiani per adfinitatem innexum*], zodat *innectite* h.l. verstaan zou kunnen worden als "maakt hem vertrouwd met/ laat het gevang (*phylaca*) als zijn huis dienen".
- (*Vgl. O.L.D. s.v. *innecto* ld).
- *vs.908 *arietem* : van *aries*, -etis = lett. o.a. "stormram", h.l. , zonder daarin gesteund te worden door een gebruik in de Latijnse literatuur, overdrachtelijk gebruikt als "inbreuk".
- *vs.909 *bone vir* : *bonus* is een kwalificatie voor iemand die op zijn gebied "goed" is; Colax' vakgebied is *edit t/m castitatis* [vss. 907-81].
- *vs.911 *praesumpseras* : *praesumere* in de betekenis van "durven" is post-klassiek Latijn; men kan het ook opvatten in de "klassieke" betekenis : "zich bij voorbaat (het recht) toe-eigenen".

*vs.914 *plexis* : (ook in Arg. vs.6) van *plecto* (III) = "geslagen, gestraft worden", vgl. H. VIII, § V, ad Arg. vs. 6.

*vs.915 *periculum* : "gevaar" als aanduiding van risico in vele situaties en stadia.H.l. een zeer ver gevorderd stadium : de parallelle, in didactisch kader geconstrueerde opbouw van *Gnati periculum iunioris* met *at perditus quod filius en beat me neutiquam* met *Id pessime me habet* pleit voor deze interpretatie.

*vs.917 *in morem turturis* : vgl. *Hec.985 more turturis* waar Hecastus' vrouw als toekomstige weduwe klagend haar trouw betuigt. Verscheelde tekent in haar commentaar ad loc. aan : "De tortelduif symboliseert liefde en trouw; bij de antieken hebben we deze voorstelling niet gevonden, zelfs niet bij Plinius". H.l. dienen we de uitdrukking te zien als een garantieverklaring van standvastige liefde en trouw, terwijl het aspect van zich in de steek gelaten voelen, nl. door de handelwijze van Asotus, sterk beklemtoond wordt in vs. 918.

*vs.920 *peri* : deze bevinden zich niet op het podium. Zij zijn de *servi* of met dezen leden van de *familia* [vs.922].

*vs.923 *frugi comitatus villico* : Cometa had zich om Asotus bekommerd, zie vs. 853.

*vs.924 *Frustra..frustra* : anaphora, die lijkt te onderstrepen dat *frugi* zijn en Asotus daartoe overhalen *frustra* is.

*vs.933 : Asotus' antwoord klinkt als een samengevatte, felle echo van Philaetius' smadelijke verwijt.

*vs.937 *otiosus otiosa* : dergelijke combinaties bezigt Macropedius graag, vgl. vs.10 *probis probamus*, vs.916 *iniquus aequa*.

*vs.945-6 : zie H. VIII, sub II. 4.

vs.947 *ἀόγην* : dient ondanks de Griekse schrijfwijze gelezen te worden in de Latijnse betekenis van *nugae*, vgl. comm. vs.587.

*vs.953 *Ex integro* : er is geen aanwijzing om volgens de klassiek Latijnse betekenis "opnieuw" te vertalen; in de betekenis van "helemaal" gebruikt het klassieke Latijn echter *ad integrum* of *integre*.

*vs.956 *praefectus* : bedoeld is wellicht "de prefect" uit Macropedius' tijd, vgl. Nauwelaerts, *Verrepaeus*, p. 74, een functionaris die in ruimer verband dan de *didascalus* de leerlingen controleert, begeleidt en opvoedt, de "leraar in de niet-onderwijskundige situatie".

(In genoemde betekenis benadert het woord *praefectus* de klassiek Latijnse het dichtst in "overseer, a person in charge of workmen", vgl. O.L.D. s.v. *praefectus* 1 a).

didascalus : komt in het Latijn van vóór het jaar 1170 zelden voor. De "didactische" functie wordt door dit woord meer beklemtoond dan bijv. bij *paedagogus*, *magister* of *grammaticus*.

(XV66r 1170 : Corp. VIII 9088, Cod. Theod. 16,9,3, Ps. Matth. evang. 31,2 en 39,2; * zie R.M.W. s.v. *praefectus*).

*vs.962 *diu nocturne* : *diu* is een zeldzame archaische vorm die in de betekenis van "dag" slechts in combinatie met en in oppositie tot *noctu* voorkomt. De combinatie betekent veelal "ononderbroken, voortdurend" (o.a. Plaut. *Cas.* 823); zie ook H. VIII, sub II. 4.

*vs.967 *victitas* : *victitare* ("er op los leven") als verbum intensivum/frequentativum van *vivere* komt in de Latijnse literatuur slechts schaars [voornamelijk bij Plautus en Terentius] voor. In *As.* 775 wordt het in dezelfde context en met dezelfde betekenis als h.l. gebruikt : een leven van nietsdoen en wellust tegenover een van moeizaam schrapen.

*vs.968 *instar scorti molliter* : het verwijt van verwijfd leven bereikt zijn climax doordat aan "verwijfd" een extra negatieve kleur wordt gegeven.

*vs.971 *sycophanta* : met dezelfde strekking gebruikt als *hypocrita* [vs. 415] en *hypocrites* [vs. 900].

*vs.973 *grana* : *granum* = "korrel, pit", komt in de betekenis "graan", zonder toevoeging van de graansoort, niet in het klassieke Latijn voor; *grana** betekent vanaf het jaar 1200 "graan".
(Zie R.M.W. s.v. *grana*; Hartelust, *De dictione*, p.74 : *grana* = *frumentum*).

*vs.975 *rem quae ad me attinet* : omschrijving voor *rem haereditariam*.

*vss.977-82 *Ut is..cul..Id prob..experior..anim* : eenzelfde opbouw in *Hec.* 676-80 *Quam is est beatus qui..Id ex mea infelicitate maxima heu..consydero. Nam.* Eenzelfde gedachte treffen we aan in *Gnapheus*, *Acolastus* 71-3 *Nunc demum sentio, quanta sit felicitas/ Et quanta quies, habuisse liberos patri/ Per omnia obsequentes.*
(*"Nu eerst besef ik de omvang van 't geluk/ en van de rust vader te zijn van kind'ren/ in alles volgzam"*, Vert. Minderaa, p.63, vss. 76-8).

*vs.984 *marosus* : (eig. "een teveel aan eigen maniertjes [*mores*] hebbend") "snel misnoegd (zonder dat daartoe een duidelijke reden bestaat), gemelijk".

*vs.986 *otium, luxum, iocum* : een veelgebezigde combinatie, vgl. voor een soortgelijke wending o.a. vs.595 *vinum, iocus, risus salesque.*

*vss.995-6 : vgl. *Gnapheus*, *Acolastus* vss.151-2 *Proinde volo, debitae/ substantiae mihi scribatur portio.* ("Dus verlang ik/ dat mij 't verschuldigd kindsdeel wordt betekend", vert. Minderaa). Minderaa ad loc., p.71, : "De hier gegeven voorstelling gaat uit van de veronderstelling, dat de volwassen geworden zoon van een rijke vader ook nog tijdens diens leven rechtens aanspraak kan maken op een deel van het vermogen".

*vs.1004 *rancor* : zie H. VIII, sub I. 10 ad vs. 1004.

*vs.1005 *seminarium* : "voedingsbodem, kweekplaats", kan zowel letterlijk als figuurlijk gebruikt worden.

*vs.1008 *voto* : *votum* = *studium, voluntas**. De betekenis "plechtige gelofte, heilig voornemen" speelt in zoverre mee, dat *Eumenius* eerder lijkt uit te zijn op een positieve intentieverklaring van *Asotus* dan op een daadwerkelijke realisering van plannen zoals we die bij *Philaetius* aantreffen; vgl. *si nequeas/ Pari labore aut viribus*).

*vs.1012 *tempori* : adverbiale vorm van *tempus*, -*oris*.

*vs.1013 *liber* : "vrij", d.w.z. zonder dat je je laat beïnvloeden door anderen.

*vs.1016 *liberalibus* : het woord is voorbereid door *liber* en is daarvan een climax; het effect van *liber* zal nl. t.a.v. heel het handelen en gedrag zijn dat dit "een vrij man waardig, nobel" zal zijn.

*vs.1021 *Catellus unquam mutiet* : *canis/catellus* wordt gebruikt als metafoor voor boosaardige mensen*. Het diminutivum *catellus* dat in de beeldspraak verkleinende functie heeft, geeft aan de realiteit kleinerende betekenis : "de grootste mopperaar/criticus"; vgl. *Bass.* 321 *ne canis quidem in te mutiet*, waar *ne..quidem* correcter gebruikt is.
(Zie Otto, *Sprichwörter*, s.v. *canis* 2, p.69).

*vs.1024 : bevat twee spreekwoordelijke uitdrukkingen met de betekenis : de beslissing is gevallen, nu begint mijn "spel".
(Vgl. Otto, *Sprichwörter*, p.12-3, s.v. *alea*).

*vs.1027 *patrimonium* : (eveneens in vs.1164) synoniem met *hereditas*, in de *Asotus* gewoonlijk *res haereditaria* (vgl. vs.975) geheten.

*vs.1028 *fusius* : *fuse* vindt in deze context zijn tegenstelling in *breve*.

*vs.1032 *terra* : "het droge element", gebruikt in tegenstelling tot *maris, caelo*.

*solo : *solum* is de "vloer, bodem" waarop de mensen leven en is onderdeel van *terra*.

*vs.1042 *incidere griphis meis* : *incidere* c. dat. is minder gebruikelijk dan een constructie met *in* of c. acc., vgl. *Bass.* 761 *incidit..foveam*.

*griphis . *griphus* wordt h.l. gebruikt in een van de betekenissen van het Griekse woord *γρίφος* δ = 1.net 2.raadsel. Het meer gebruikelijke *retia* vinden we in *Reb.* 221-2 (waar duivels zich verkneukelen over de verrichtingen van twee vrouwen) *Et se et suos in retia/ Nostra implicabunt filios*.

*vs.1049 *talenta* : Schnur zegt in zijn commentaar op Reuchlins *Henno* vs.33 : "Das *talentum* hatte 50 oder 100 Mark".

*vs.1098 *Fidelium* : *fidelis* is een christelijke terminus technicus* voor "gelovige".

(Vgl. o.a. Mohrmann, *études*, I, p.118).

*vs.1110 *promus atque condus* : *Er.* Ad.II,4,73 kolom 546C s.v. *Promus* *magis, quam condus* tekent aan : *promus* : *quorum partes sunt, ad usum familiae promere, id est, proferre quaedam; condus* : *alia condere, hoc est seponere*.*

(Incorrect is de duiding van Minderaa [ad *Acolastus* vs.647] dat beide woorden synoniem zijn).

*vs.1117 *tuta pertimesco cuncta* : vgl. *Verg.*, *Aen.* IV,298 *omnia tuta times*. Ontlening aan en beïnvloeding door andere dan "comische" auteurs en plaatsing van deze ontlening o.q. beïnvloeding in een bepaalde context veroorzaakt soms een comisch effect*, vgl. vss.674 (ontlening aan *Ov. Art. am* I,237**) en 945 (ontlening aan *Cic. Cat.* 1,1,1**).

(Vgl. voor dergelijke ontleningen door Plautus, Duckworth, *Roman Comedy*, p.335 en noot 16; **zie Hoofdstuk VIII, sub II, 4).

*vs.1121-2 *agerint.dixerint* : *futura exacta*, opgeroepen door de futurele waarde in *libet..observare* : Merimnus zal gadeslaan tot de handeling van *agere* en *dicere* zal zijn beëindigd. De *modus ind.* in indirecte vraagzinnen is bij Macropedius niet ongebruikelijk, vgl. o.a. vss.813-4, 906. Overigens geeft het geen pas bij het begin van een afluisterscene te zeggen : "wat ze ondernomen en gezegd hebben"

*vs.1123 *facesso* : geeft als intensivum* van *facio* bereidwilligheid en gretigheid tot handelen aan.

(Vgl. Lewis-Short s.v. *facesso*).

*vs.1124 *non* : als antwoord, vgl. *Cic. S. Rosc. Amer.* 54 *exheredavitne (filium) ? Non*.*

(Vgl. O.L.D. s.v. *non* 5b).

*vs.1133 *peculii* : de betekenis (die al gedeeltelijk gegeven wordt in het vers zelf) van *peculium* is : dat wat door de meester aan een slaaf of door de vader aan de zoon/dochter wordt geschonken als privé-bezit.

*vs.1134 *absurda* : plur. omdat het geheel voor Merimnus in verwarrende onderdelen uiteenvalt.

*vs.1137 *Genio obsequendum* : (zie ook vs.1176) *Er.* Ad.II,4,71 kolom 546D : *indulgere genio, pro eo, quod est, animo obsequi*. Er is h.l. vermenging van *genio* en *animo* opgetreden.

*vs.1140 *comdidit* : *condere* = "samenvoegen tot een harmonieus geheel", weliswaar een betekenis die in deze context van natuur en lichaam in het klassieke Latijn niet gebezigd wordt, maar fraai gekozen, mede omdat *condere* de nevenbetekenis "opbergen" heeft (vgl. vs.1110 *condum*) : de natuur geeft de ledematen als een provisie die men na "rijping" (vgl. *sub hoc aetate*) kan genieten.

*vs.1141 *fruentum erat* : "als men daarvan (inderdaad !) niet genieten mag". De *modus ind.* dient h.l. ter onderstreping van realiteit en realisering.

*vss.1147-9 : zie H. VIII, sub II. 5.

*vs.1155 *Haec..optimo minime..patri celanda sunt* : een ongebruikelijke constructie*. Het klassieke Latijn zou bezigen*: *de his optimus minime pater celandus est*; het gebruik van *optimus* motiveert waarom van *celare* in zeer geringe mate [*minime*] sprake dient te zijn.
(*Wartelust, *De dictione*, p.82; vgl. Menge, *Repetitorium*, p.33, §43a; vgl. voor een parallel *Petrisc*, 753 : (*Haec*) *Poterunt domi celarius ?* ;; *Poterunt patri*).

*vs.1160 *Sub vesperem* : hoewel het klassieke Latijn *vesper*, -*eris* en -*eri* kent, is de acc. *vesperem* ongebruikelijk, een vorm die Macropedius frequent bezigt.

*vs.1167 *deditus* : (vgl. vs.1086) kan in bonam en in malam partem gebruikt worden.

*vs.1168 (*abeat*) *vel* : "als hij weggaat, laat hij dan tenminste verdwijnen naar de hel"; *vel* = *saltem*, tekent Reuchlin ad *Henno* 181 [Ed. Bolte, p.102] aan.

vs.1178 *ut* : = *ut primum*, naar analogie van *postquam* en *ubi* geconstrueerd met conl. plusqpf. om de hypotactische functie van het zinsdeel met *ut* reliefs te geven*.

(*Zie Menge, *Repetitorium*, p.244, §366 Ann. 1).

*vs.1180 *convasata* : Nonius [p.87] : *convasare dicitur furto omnia colligere*.*
(*Zie Thes, L.L. s.v. *convasare*).

*vs.1181 *curarat* : = *curaverat*; gesyncopeerde vormen van het verbum worden door Macropedius niet vaak toegepast. Overigens komt *curare* met een inf.-constructie zelden voor in klassiek Latijn; gebruikelijk is deze na *non curare**.

(*Vgl. Menge, *Repetitorium*, p.280, §415, 2, Ann. 2).

*vs.1186 *scortatoribus* : *scortator* komt in het klassieke Latijn vrij zelden voor; in de *Asotus* zelf wordt vaker *scortans* gebruikt : vss. 858, 1010

*vs.1196 *est* : een niet ongebruikelijke vorm voor *edit*.

*volupe : is een incorrecte vorm voor *volup* : *sic enim veteres per ἀνοκονίην loquebantur*, zegt Donatus ad Ter. *Phorm.* 610, waar hij *volup* met *facul* (van *facule*) vergelijkt*. Zonder het metrum geweld aan te doen, kan men in het vers ook *volup* lezen.

(*Vgl. Brix ad Plaut, *Mil*, 278).

*vs.1197 *enecas* : *enecare* = h.l. "doden met verbale middelen", "kapot maken". Het woord is o.a. bij Plautus frequent, naast *occidere* dat sterker in betekenis is. De wending met de zwakste betekenis is *ne [mihi] molestus sis**.

(*Vgl. Brix ad Plaut, *Men*, 922).

*vs.1199 *spoliando* : Philaetius' verwijt behelst niet alleen, dat Eumenius door het uitbetalen van het erfdeel aan *Asotus* diens onbezonnenheid extra mobiliseert, maar ook dat hij de achterblijvenden, met name hemzelf, te kort doet.

*vss.2101-2 t/m *proprium* : juridische rechtvaardiging van Eumenius' handelen. Het hyperbaton *proprium* krijgt door alliteratie met *postulabat* nadruk. Door *culpanda* voorop te plaatsen, wijst Eumenius Philaetius' beschuldigingen als ongegrond van de hand.

*vs.1207 *amaror* : zie H. VIII, sub I. 6. en sub II. 6. a.

*vss.1221-9 : deze passage is te beschouwen als een variant op de vss. 1135-49.

*Hercules : Hercules staat wel te boek als gever van onverwachte rijkdom, vgl. vs. 474.

*vs.1229 *ubera* : als vleinaam komt *uber* in het klassieke Latijn niet voor. Wellicht hebben we te maken met een synoniem voor *mamilla** dat bij Plautus [Pseud. 179-80] in dezelfde betekenis als h.l. *uber* gebruikt wordt

: ubi isti sunt quibu' uos oculi estis,/ quibu' uitae, quibu' deliciae estis, quibu' suavia, mamma, mellillae ?

(Zoals uit het citaat blijkt leest Lindsay [Oxford] *mamma*; Lewis-Short lezen *mellilla*).

*vs.1239 *carculum* : komt als vleinaam slechts bij Plautus [Cas. 837] voor.

*vss.1243-4 *cuticulam..curamus* : Br. Ad.II,4,75 kolom 546E Huic [sc. indulgere animo est frequens apud Poetas figura : curare cuticulam. Nam qui ...unum hoc curant, ut cutis summa niteat.*

(Vgl. ook Otto, *Sprichwörter*, p.104, s.v. *cutis*, 3).

*vs.1251 *oblivium* : een weinig in het klassieke Latijn voorkomende vorm. Gebruikelijker is de plur. van *oblivium*, nog frequenter het woord *oblivio*.

*vs.1255-62 : Asotus parafraseert Erasmus' vertaling van een passage uit Euripides' *Iphigeneia in Aulis** die in de Griekse lezing de vss. 543-57 [ed. Murray] beslaat**. Asotus' subjectieve, op zijn eigen situatie toegepaste weergave daarvan wordt hem door Tribonius, vgl. vss.1262-5, kwalijk genomen. Deze knecht (!) zal in correcte vorm, met vermelding van metrum, de vertaling van Erasmus' citeren.

(*Erasmus' vertaling van de *Iphigeneia* vindt men in ASD I, 1 (1969), ed. J.H. Waszink, pp. 269-359, Het [correcte] citaat zoals in de *Asotus* weergegeven, is in de genoemde editie de vss.696-702.

**De Griekse tekst luidt : μάκαρες οἱ μετρίας θεοῖς/ μετά τε συμφορὰς μετ-/σχον λείπρον Ἀρπυίας,/ γαλανεῖς χρησόμενοι/ πανιάβαν οἴστρον, ὅθι δῆ/ δίδωμ' Ἐρας ὁ χρυσόκομος/ τὸς ἐνσεύεται χαρίτων,/ τὸ μὲν ἐν/ εὐαίανι πότμῳ, τὸ δ' ἐν/ συγχόρῳ βιοτῆς,/ ἀπενέτω' ἔν ἄμειστον,/ Κύπρι καλλίστῳ, θαλάμῳ./ εἴη δέ μοι μετρία μὲν/ χάρις, πόθος δ' ὄνειρος,/ καὶ μετέχοιμι τὸς Ἀρπυί-/ τας, πολλὰν δ' ἀποβίαν).

*vss.1256-7 *Scars..amplissima* : zie H. VIII, sub I. 16.

*vs.1258 *favet* : *favere* c. inf. is niet slechts naar bijbels voorbeeld*, maar komt ook sporadisch bij antieke auteurs voor**.

(*Hartelust, *De dictione*, p.69; ** vgl. Thes. L.L. s.v. *favere* I, 3).

*vs.1278 *perire* : met acc. van de persoon die men liefheeft, komt o.a. bij Plautus [Poen. 1095]* voor. Bij Plautus [As. 637 ill' *qui illas perdit saluos est, ego qui non perdo pereol* komen de woorden *perire* en *perdere*** eveneens in één vers voor, echter beide verba niet in de fraaie versomkadering als h.l. en *perire* niet in de betekenis als h.l.

(*Fortellini vermeldt een inscriptie met de bedoelde betekenis van *perire*; (Fabretti, p.64, nr.3) *Nam formae exemplum periit, cum abiit mea Lyde, Quam perire homines, vel perire Dii*, **Vgl. voor dergelijke combinaties Brinkhoff, *Woordspeling*, p.147).

*vs.1286 *rei minime integrae* : *integer* betekent overdrachtelijk o.a. "onberispelijk"*.

(*Vgl. Lewis-Short s.v. II, A, en O.L.D. 13).

*vss.1288-9 *Refert..tua dolantis* : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vss.1294-5 *perblanditar..mollius..suavissime* : de trappen van vergelijking en de woordbetekenissen schilderen de toenemende intimiteit; voor *perblanditar*, zie H. VIII, sub II 6. a.

*vss.1298-9 *perductus est..duxerit* : ind. en con. naast elkaar in een indirecte vraag; het gebruik van de ind. is in dit geval voornamelijk metri causa bepaald*.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.56).

*vs.1302 *Casta..carmina* : in vs.1263 *purissimam cantilenam* genoemd.

*vs.1306 *Emancipatus est* : in de meest strikte betekenis geeft het aan : degene die onttrokken is aan de macht van de *pater familias*, vgl. vs.631 en comm. vss.995-6.

*vs.1309 *cessit* : te nemen in de betekenis "ten deel vallen"* of te lezen als *intercessit***.

(*Vgl. Lewis-Short, s.v. *cedo* II,c; **Hartelust, *De dictione*, p.82).

*vs.1322 *Dices* : fut.simpl. i.p.v. een imperativusvorm wordt gebruikt als de gebieder er heel zeker van is, dat zijn wens/wil vervuld wordt* : de aangesprokene zal het bevel uitvoeren.

(Vgl. Menge, *Repetitorium*, p.221, §336, Ann 3).

*vs.1328 *turturellas* : een kozend diminutivum van *turtures* [vs.1228]; *turturella* komt als vleinaam in het klassieke Latijn niet voor, de vorm slechts bij Seneca [Ep. 96,5, waar het woord gebezigd wordt voor een verwijfd persoon].

*comptulas : eveneens een kozend diminutivum, schaars voorkomend in het klassieke Latijn. Het woord biedt in relatie tot *composuero* krachtige alliteratie en assonantie. Door de schikking van beide woorden wordt een betekenis verkregen met de strekking : de plaats en de voorzieningen voor beide meisjes moeten even mooi zijn als de uitdossing van hen zelf.

*vs.1332 *Quid volt* ? : het gebruik van de derde persoonsvorm in een dialoogsituatie verraaft een vervaeelde, kregelige reactie.

*vs.1333 *Cura* : zie H. VIII, sub II. 6. b.

*vs.1334-5 *Res postulare, ut..valedicam* : een niet correct gebruik van *tempora*; *valedicam* zou *valedicerem* dienen te zijn. Evenals in Arg. vs.13 mag verondersteld worden, dat Macropedius is beïnvloed door Plautus die metri causa en terwille van populaire, vulgaire wendingen "zondigt" tegen modi en tempora, vgl. *Pseud.* 795-6 *quin ob eam rem Orcus recipere ad se hunc noluit, / ut esset hic qui mortuis cenam coquat*.*

(Vgl. voor meer voorbeelden Brix ad *Nil*, 131).

*vs.1339 *Resilire* : *resilio* kan o.a. figuurlijk de betekenis "terugdeinzen, afzien van een onderneming, idee e.d." hebben*.

(Zie O.L.D. s.v. *resilio* 2).

*vs.1340 *Veneres* : de objecten van de liefde worden aangeduid met de naam van de liefdesgodin; hierdoor worden de hoedanigheden die liefde, lust, etc. opwekken, benadrukt en concreet in het object aanwezig gedacht. Op dezelfde wijze worden de woorden *voluptas* [vs.1358], *amor* [vs.1358] en *mae gaudia* [vs.1361] gebruikt : abstracta pro concretis.

*vs.1341 *crepidulas* : *crepidula* komt als diminutivum van *crepida* slechts zelden voor in de antieke literatuur.

*vs.1342 *chirotheca* : *manuum tectura*, vel *manuum repositorium**.

(Forcellini VI, 539² s.v. *chiroteca*).

*vs.1343 *galbanum* : een soort hars*, dat verkregen werd uit verschillende soorten van de *Ferula communis**, een reusachtige venkelsoort, en voor velerlei doeleinden werd gebruikt, o.a. in de geneeskunde en bij verbranding als reukwerk.

(Vgl. O.L.D. s.v. *galbanum*; Vgl. O.L.D. s.v. *ferula* la).

*storaca : *storax*, ook als "Nederlandse" benaming bekend, wordt o.a. als parfum gebruikt. *Storax* is een latere vorm van *styrax**, het woord dat in *Hec.* 373 gebruikt wordt.

(Vgl. Pauly-Wissowa s.v. *styrax*).

*vs.1344 *Mundum* : kwaadwillenden (Macropedius wordt door sommigen misogyn genoemd) kunnen hier lezen : "kosmetika en kosmos", d.w.z. de wereld van de vrouwen is hun make-up.

*almae : *almus* = "voedend". De hoertjes treden "zwaarbewapend" aan en zullen het epitheton van Venus geen loze bepaling laten zijn.

*vs.1348 *priusquam..aequet* : bedoeld wordt het *aequinoctium* in de herfst, wanneer de zon in de Libra (weegschaal) treedt. De hoertjes doen door een uitspraak als deze in geleerdheid niet onder voor Tribonius, vgl. vs.1267.

*vs.1351 *amabo* : komt bij Plautus en in het klassieke Latijn gewoonlijk in combinatie met een imperativus-vorm voor*. De strekking h.l. is : "zeg me a.u.b." (*amabo* sc. *dic*).

(Vgl. Brix ad *Men*, 425; Menge, *Repetitorium*, p.221, §336 Ann.2, Voor een identiek gebruik van *amabo* bij Gnapheus ; *Acolastus* 942 *Amabo, num nam lucrum tuum partiar* ("Maar zeg me asjebluft ; die winst zal ik toch met je delen," Vert. Minderaa).

*vs.1357 *Facessat* : *facessere* = 1. "ijverig doen, maken", vgl. (comm.) vs.1123. 2. "zich uit de voeten maken, verdwijnen", h.l.

*vs.1358 *amor* : zie comm. vs.1340. *Amor* komt in het klassieke Latijn niet als vocatieve vleitnaam voor. Hoewel h.l. niet de vocativus-vorm *mi* gebruikt wordt, dienen we *amor meus*, *meum pectusculum* als aanspreekvorm te lezen.

*pectusculum : zowel *pectus* als *pectusculum* worden vóór Macropedius niet als vocatieve vleitnaam gebruikt.

*vs.1361 *gaudia* : vrijwel uitsluitend in dichterlijke taal kan *gaudium* metonymisch de persoon die vreugde brengt, aanduiden*.

(Vgl. Thes. L.L. s.v. *gaudium* B1).

*vs.1365 *ascopas* : van *ascopa*, -ae, een in het vulgair Latijn nauwelijks voorkomende vorm voor *ascopera* (*ἀσχοπῆρα*), slechts voorkomend in Vulg. *Judith* 10,5 (waar de beste en oudste codices *ascopam* lezen), vgl. voorts Gloss. V,343,6 *ascopa in similitudinem utri*; Suet. *Nero* 45 *alterius (statuae) collo ascopa* (sic codd., *ascopera* "Politanus", *ascoma* "Turnebus") *deligata*.*

(Zie Thes. L.L. s.v. *ascopa*; Hartelust, *De dictione*, p.85, tekent bij *ascopas* aan : *mandosum videtur pro ascoperas*).

*vs.1372 *contubernium* : lett. "het samenwonen in een tent" (militair); door Cicero [Verr. 5,104] wordt het woord ironisch gebruikt ter onderscheiding van *conubium* ("het legaal samenwonen na de huwelijksluiting"). *Contubernium* duidt h.l. ad malam partem op een verder gevorderde fase dan *consuetudine* [vs.1261] dat "sexuele omgang, affaire" (ad bonam, en malam partem) betekent; vgl. Reuchlin's *Sergius* 62 *In aliquod usque contubernium ruant*.

*vs.1376 *Thryptulus* : het deminutivum wijst op de vreugde die Eumenius voelt omdat Thryptus verschijnt; diens late verschijning legt hem evenwel het verwijt *inepte* [vs.1377] in de mond.

*vss.1378-9 *Non.sit irae* : *non* kan bij een conl. adhort. slechts voorkomen indien het bij één woord hoort, met name indien sprake is van een tegenstelling*; zo h.l. *irae et indignationi* in tegenstelling tot *luctui*.

(Zie Menge, *Repetitorium*, p.222, §337, Ann.1).

*vs.1386 *per mare* : wellicht moeten we aan een pier in zee denken.

*vs.1391 *at nec* : een ongewone verbinding; het klassieke Latijn zou *nec/neque vero* bezigen.

*vs.1392 *data verba* : vgl. Br. Ad.I,5,48 kolom 200E *dare verba : passim obvium est apud omnes auctores, pro eo quod est fallere*; de uitdrukking is vrijwel synoniem met *os sublinere*, vss.197, 577.

*vs.1396 *nactum* : het gebruik van *nactus* in een passieve betekenis is ook in de antieke literatuur niet ongewoon.

*vss.1400-1 *prospera.imprecantes* : *imprecari* : de verbinding van dit verbum met "goede wensen" is ongewoon, maar niet ongebruikelijk in de antieke literatuur.

*vs.1405 *eminus* : Hartelust, *De dictione*, in comm. ad *Petrisc*.456 : *eminus extra rem militarem pro "ex longinquo, procul"* ; vgl. vss.1564, 1586, echter in vs. 1403 *procul*.

*vss.1415-34 : zie H. VIII, sub II. 5.

*vs.1418 *lactare* : frequentativum van *lacio* : "vleien, met mooie woorden paaien";

*dum pellegerint : lett. tot de handeling van *lacio/lactare* voltooid is.

*vs.1426 *iecur* : "Die Leber ist ihm (nl. Horatius) sonst, wie hellenistischen Dichtern..., der Sitz erotischer Begierdes"; vgl. Med.: "een witte lever hebben" = een liefhebber van vrouwen zijn.

(%Kiessling-Heinze ad Hor., *Carm.* 1,13,4).

**sagitta transfigant* : na het ontwaken uit de liefdesroes blijkt de jongeman de nodige "wonden" opgelopen te hebben.

*vs.1431 *fornice* : "fornix der gewolbte Bogen, wie z.B. der fabische Bogen, *fornix Fabianus*, auf dem Forum, dann kollektiv das aus einzelnen gewolbten und mit ollampen erhaltenen *cellae* bestehende *lupanar*".

(%Kiessling-Heinze ad Hor., *Sat.* 1,2,28).

*vs.1436 *prurit* : *prurio* is ook bij Plautus het verbum dat gebezigd wordt als de huid van iemand die denkt aan een pak ransel, jeukt, vgl. Plautus *Mil.* 397 *ita dorsus totus prurit*.*

(%Vgl. Brix ad loc).

*vs.1438 *plagiarii* : "sla-gragen"; *hoc sensu M. ipse finxit**. De etymologie van *plagiarius* dient h.l. teruggevoerd te worden op *plaga* ("klap, slag" = πλῆγμα) en niet op *plagium* ("kidnapping" [van slaven]) zoals de correcte etymologie van het woord vereist.**

(%Hartelust, *De dictione*, p.40 noot 4; %Forcellini s.v. *plagiarius* : 1. *plagiarius*, -a, -um = ad *plagium* pertinens; 2. *Substantivorum more* : est qui mancipia aliena sollicitat, celat, supprimit, item qui liberum hominem sciens emit, abducit, invitum in servitute retinet.; vgl. Lewis-Short, O.L.D. s.v. *plagiarius*).

*vss.1441-2 : meer dan een understatement aan het publiek dat dit inzicht in het tijdloze schoolgedrag ongetwijfeld op waarde weet te schatten.

*vs.1444 *ut* : = *utcumque* = "wanneer ook maar"***.

(%Vgl. Lewis-Short s.v. *utrumque* II; %Hartelust, *De dictione*, p.80 : *ut* = *dummodo*; dit voorstel impliceert een gelijkstelling die zonder parallel in het klassieke Latijn is, hetgeen overigens op zich bij Macropedius geen bezwaar is).

*vs.1445 *pensitat* : het klassieke Latijn zou de voorkeur geven aan *pendit*.*

(%Hartelust, *De dictione*, p.133).

*vs.1447 *probaverim* : *probare* = h.l. "to be satisfied with"; dat Colax Eumenius aantreft in een stemming van *mitiorem*, geeft hem aanleiding om zijn tevredenheid en voldoening uit te drukken met het verbum *probare*; vgl. voor dit verbum ook comm. ad vs.10.

(%Vgl. Lewis-Short s.v. *probo* II).

*vs.1450 *nexum* : partic. perf. pass. van *nectere*; de vorm wordt in een woordspel gebruikt met *nexum* [vs.1452] = (subst. *nexus*, -us) "knoop, strik".

*vs.1455 *iniuriis* : *iniuria* kan ook uitgaan van levenloze, onbezielde dingen; in het klassieke Latijn komen voor : *iniuria pluviarum, ignis, frigorum* etc.

*nae : zie comm. ad vs.472.

*vs.1457 *accedo* : praes. i.p.v. een te verwachten fut.; wellicht onder invloed van Plautus [o.a. *Trin.* 156 *nunc si ille huc saluos revenit, reddam suum sibi*]. Verondersteld kan ook worden, dat Colax, althans voor zijn gevoel, al op weg is naar het Forum.

(%Vgl. Brix ad loc).

*vs.1460 : opvallend is in de titel van *actus V, scena II* de aanduiding *senex* i.p.v. *Eumenius*.

*vs.1469 *divenditis* : in vs.1383 werd het (post-Augusteische) verbum *distrahere* gebruikt; vgl. ook vss.1515-6 *distractis..mercibus*.

*vs.1473 *ad haec* : vgl. comm. vs.541; de woorden *ad haec* geven h.l. een verklarende toevoeging.

*vss.1476-7 *steriliar..infeliciar..uberrima* : adiectiva die op (on)vruchtbaarheid betrekking hebben.

*vss.1479-80 *Rotat..Fatum* : de Fortuin, de gelukkigsgodin, wordt voorgesteld als een geblinddoekte vrouw die op een rad of bol staat; dergelijke afbeeldingen van haar treft men in de oudheid zelden aan*. De uitdrukking h.l. gelijkt sterk op de spreekwoordelijke zoals die voorkomt in Ov. *Trist.* 5,8,7 *Versatur celeri Fors levis orbe rotae* en bij Amm. Marcell. (26,8,13) *Fortunae sic se vertigo rotabat**. Vgl. ook Reuchlin Henno 148 (*Dives*) *instabilis fati rotam semper timet mobilem*.

(*Vgl. Pauly-Wissowa s.v. *Fortuna*; *vgl. Otto, *Sprichwörter*, p.142 s.v. *Fortuna* 2).

*vs.1502 *suum.suum* : resp. gen plur. van *su*=*"zwijn"* en acc. sg. van *suus*; een woordspeling door uiterlijke overeenkomst van woorden, een niet-etymologische paronomasia*.

(*Vgl. voor deze stijlfiguur bij Plautus, Brinkhoff, *Woordspeling*, pp.132-3).

*vss.1505-12 : de houding van vergaande zelfvernederend die spreekt uit Luc. 15,19 *iam non sum dignus vocari filius tuus : fac me sicut unum de mercenariis tuis* wordt door Macropedius in de vss.1510-3 geparafraseerd. Overigens vinden we bij het eerste mondelinge contact tussen vader en zoon na Asotus' thuiskomst wel het letterlijke citaat uit Luc. 15,19 *fac ..mercenariis*.

*vs.1507 *Quot* : Erasmus leest in Luc. 15,17 [*Opera omnia* VI, p.294, ed. P. v.d. Aal niet *Quanti*, maar *Quam multi* en tekent in noot 8 (ibid.) aan : *Quanti mercenarii* (lezing Vulg.)] *Cur non potius "Quot", Πόσοι, sive "Quam multi" ?*

*vs.1508 *lacte* : dit woord is, vergeleken met de Lucas-tekst, een toevoeging. Hartelust, *De dictione*, p.136, acht de lezing *laute* vieselijker. Mogelijk is evenwel dat *lacte* o.a. gebruikt is om de overvloed waarin Eumenius' knechten leven, aan te geven (en aldus een reminiscentie is aan "het land van melk en honing"). Bovendien staat *lacte* in tegenstelling tot wat Asotus na zijn terugkeer wenst : vss.1682-3 *licet/ duro atque sicco pane et unda victitem*.

*vs.1510 *Passo crimine* : vgl. vs.38 *remisso crimine*; gezinspeeld wordt wellicht op (het belang van) de biecht.

*vs.1524 *putas* : *putare* wordt in vraagzinnen gebruikt als de vraagsteller in onzekerheid verkeert*.

(*Vgl. Menge, *Repetitorium*, p.326, §488).

*vs.1531 *Colax*..vs.1533 *κολακίη* : door het gebruik van het Griekse woord wordt bereikt, dat *Colax* niet als naam, maar als aanduiding met de betekenis van het Griekse woord beluisterd wordt, zie Hoofdstuk IV, p.48, ibid. noot 25 en H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.1536 *mensurnum* : gebruikelijker dan dit woord is *menstruus*; zie ook H. VIII, sub II. 1.

*vs.1538 : zie H. VIII, sub II. 1.

vs.1540 *Portune* : *Fortunus* is de beschermgod van de havens. De toevoeging o bij de vocativus *Portune* heeft voor het oor het effect van *opportune* = "juist op tijd", vgl. ook vs.1543 *forp Portune ..opportunitas*. *Fortunus* is vanaf de 6-de eeuw. v.Chr. bekend; feesten ter ere van hem worden als *Portunalia* vanaf die tijd gehouden. Later, in Augustus' tijd, is *Palaemon* [vs. 1541](=Melicertes) met *Portunus* vereenzelvigd*.

(Vgl. Pauly-Wissowa s.v. *Fortunus*).

*vs.1542 *pelagus* : is in de oudheid* in de betekenis van "enorme hoeveelheid"*** niet ongewoon. Een vage herinnering aan Plautus [*Most.* 352] is op de achtergrond aanwezig : *maeroris montem maximum ad portum modo/ conspicatus sum*.

(*Lewis-Short s.v. *pelagus*; dit in tegenstelling tot de mening van Hartelust, *De dictione*, p.90).

*vs.1543 : zie H. VIII, sub II. 6. a.

*vs.1552 *valeant* : overmoedig geworden door de overweging, uitgesproken in de vss. 1536-7, zegt Colax zijn oude beroep en vroegere beroepsgenoten vaarwel.

*vss.1552-3 *infima.subsellia* : vgl. Br. Ad. III,7,80 kolom 903D s.v. *Imi subsellii* : *Imi subsellii viros appellat* (sc. Plautus) *parasitos, qui ita in convivium admittuntur, ut imo sedeant loco*. Lindsay (Oxford-ed.) leest in Capt. 471 en Stich. 489 (waar Lewis en Short *imi subsellii* bieden) *uni subsellii*. Op beide plaatsen lazten Erasmus en Macropedius *imi*; Brix tekent ad Capt. 470 aan : "begunstigde Sklaven und Leute untergeordneten Ranges wie Parasiten assen bei den Romern mit der Familie, auf einem zu den Fussen der lecti stehenden Bankchen (*subsellium*)". In Reuchlin's *Sergius* 61 noemt Heluo de parasiten *infimatis ille grex*.

*nebulones : een gesyncopeerde vorm van *nebulones* (vgl. o.a. *tegulas* voor *tegulas* in vs. 688. *Nebulo* (= "een waardeloos persoon, een fielt") komt o.a. voor bij Ter. [Eun. 269], Cic. [S. Rosc. Amer. 128] en Hor. [Sat. 1,1,104].

*vs.1555 *elixa et assa* : zie H. VIII, sub I. 1. a.

*vss.1556-8 *duces regesque* : zie H. VIII, sub II. 1.

*vs.1467 *Accedat* : de triomftocht naar het huis van Eumenius staat in schrille tegenstelling tot de vss. 1435-60, waar Colax hetzelfde huis welbewust ontvlucht.

*vss.1579-80 *Milesium..epistolam* : Eumenius neemt zich voor Asotus via de vreemdeling uit Milete te localiseren en vervolgens een brief naar hem te sturen, vgl. vss. 1526-9.

*vs.1581 *Portam superiorem* : wellicht een van de poorten van de stad. *Superior* doet veronderstellen, dat er ook een *porta inferior* is, die uiteraard (dicht) bij de haven ligt. Eumenius moet, om bij de haven te komen, vanaf de "bovenpoort" door de stad lopen om bij de "benedenpoort" in de buurt van de haven te geraken.

*vs.1585 *subduces* : i.p.v. te *subduces*.*

(Hartelust, *De dictione*, p.91).

*vs.1587 *alio* : adv. = *alio tempore* = *alias*.

vs.1588 : Eumenius geeft na de uitdrukkelijke imperativi van Colax te verstaan, dat hij diens slaaf niet is : "commandeer de hond en blaf zelf".

(Vgl. voor de uitdrukking bij Plautus, Otto, *Sprichwörter*, p.124, s.v. *emere* 2).

*vs.1591 *malagmata* : van *malagma*, -atis (neutr.) = "papje (op een wond), verzachtend middel"; het aan het Grieks ontleende *malagma* komt tamelijk frequent voor bij Plinius (o.a. *Nat.Hist.* 31,63; 15,32).

*vs.1592 *sumine* : *sumen* = borst, speciaal varkensborst (vgl. *suillo*, adi. van *sus*) gold bij de Romeinen als delicatessen.

*vs.1593 *tabo* : van *tabum* = "een kleverige substantie, bestaande uit (ver)rot materiaal"; *tabo* dient h.l. opgevat te worden als dat. finalis.

*vs.1598 *trifurcifer* : bij Plautus en Macropedius krijgen slaven en knechten dezelfde scheldwoorden te horen als zij anderen toevoegen*.

(Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.42).

*vs.1603 *Cedo manum* : Colax wil Eumenius gelukwensen met de terugkeer van Asotus.

*vs.1612 *essurire..tibi* : = Plaut. Capt. 866 : *essurire mihi uidere*. :: *niquidem essurio, non tibi*. "Ergasilus replies as if *mihi* belonged with *essurire* (I'm hungry for myself, not for you)...Modern radio jokes are similar : "You're fond of men, I gather". "I'm not fond of the men you gather, but those I gather", Duckworth, *Roman Comedy*, p.353, noot 54.

*vs.1615 *capite aperto* : "blootshoofds", d.w.z. zonder dat ik iets verheimelijkt*.

(Vgl. O.L.O. s.v. *apertus* 6).

- *vs.1618 *situ* : *situs*,-us = "(gevolg van de) toestand van onaangeroerd liggen".
 (*Vgl. O.L.D. s.v. *situs* 3).
- *vs.1623 *contradito* : zie H. VIII, sub I. 5.
- *vs.1624 *viscera* : (en vs. 1673) plur. van *viscus*, -eris = "het zachte, eetbare vlees (i.t.t. huid en botten)", vgl. o.a. Verg. *Aen.* 8, 180 *viscera tosta ferunt taurorum*. In vs. 1522 is *viscera* in de overdrachtelijke betekenis "kind" gebruikt.
- *indemnata : *indemnatus* of *indamnatus* = "niet schuldig bevonden in een proces".
- *vs.1627 *apparitoribus* : *apparitor* is in het klassieke Latijn de helper van een magistraat of ambtenaar. H.l. zijn bedoeld de *lorarii* die Colax geselsd hebben, vgl. vss.912 vv.
- *vs.1628 *vibicibus* : *vibex*, -icis = striem.
- *cataplasmata : *cataplasma*, -atis heeft als synoniem *fomentum*, *medicamentum*.
 (*Vgl. Thes. L.L. s.v. *cataplasma*).
- *vs.1638 *calamitas* : neigt in de betekenis "verdriet" naar Vulg. *Gen.* 44,34 *ne calamitatis, quae oppressura est patrem meum, testis assistam*.
- *vs.1645 *acrisia* : komt niet als Grieks leenwoord in het klassieke of latere Latijn voor. R.M.V. traceert het woord vanaf het jaar 1205. *Acrisia* en vs. 1651 *profecto isipsum est, here* zijn wellicht beïnvloed door Plaut. *Trin.* 1071-2 *satin ego oculis plane uideo ? Estne ipsus an non est ? is est, / certe is est, is est profecto*.
- *vs.1646 *ipsissimus* : hapax bij Plautus; vgl. Brix ad *Trin.* 988 : "*ipsissimus* in augenblicklichen Bedürfnis der Steigerung ebenso vereinzelt wie αὐτότατος bei Aristoph. *Plut.* 83".
- *vs.1650 *nudavit* : *nudare* heeft h.l. betrekking op het ontberen van de gebruikelijke kleding.
 (*Vgl. O.L.D. s.v. *nudo* 1c).
- *vs.1652 *Nihil...nihil...*, *nisi unum* : door anaphora zeer nadrukkelijk gemaakte bewering die dient om alle twijfel bij Eumenius weg te nemen.
- *vs.1655 *consistere* : *consisto* = "tot stilstand brengen".
- *vs.1667 *fac.*1668 *mercenariis* : deze woorden worden bij Lucas [15, 19] door de zoon uitgesproken vóór zijn vertrek naar zijn vader, evenals de passages die in de *Asotus* de vss. 1507-12 = 1713-19 vormen. De herhaling door *Asotus* na zijn thuiskomst is voor de toneelsituatie functioneel.
- *vs.1673 *flaccitum* : *flaccio* (vgl. vs.213 *flaccesco*) = "slap zijn, afnemen in kracht, wegglijnen".
- *vss.1675-6 *..merentur* : deze bede komt niet voor in Gnapheus' *Acolastus*. Pas in de *Peroratio* vs.1296 vinden we *gratiam* : (*quod gratiam / Redivimus* : "dat wij weerkeerden tot de liefde", vert. Minderaa).
- *vs.1675 *primariam* : *primarius* = *prior*, *pristinus*.
 (*Martelust, *De dictione*, p.90 : *primarius* : *theologorum videtur*).
- *vs.1682 *utinam* : met conl. praes., indien de wens vervulbaar wordt geacht.
- *vss.1685-90 : = Luc.15, 22-4. Genoemde verzen sluiten vanuit de Lucas-tekst gezien aan op vs.1667. De verzen zijn gelijk te stellen met Gnapheus' *Acolastus* 1244-51.
- *vs.1688 *epulemur et laetamur* : Er. leest in Luc. 15, 23 (*sumptisque epulis*) *laetamur* en tekent in noot 11 (ed. P. v.d. Aa, p.295) aan : *Et epulemur* [=lezing Vulg.]) *εὐφραίνεσθαι*, id est, "*laetamur*".
- *vs.1689 *mortuus fuerat* : bedoeld is uiteraard niet de dood van het lichaam, maar die van de ziel (*secunda mors*), vgl. Er. *Paraphrasis in Evang. Lucae*, p.409C (ed. P. v.d. Aa) : *Peccatum enim animae mors est*.
- *vss.1693-4 : *Acolastus* in het gelijknamige stuk van Gnapheus spreekt, in vs.1136, van een *lene imperium*.

*vs.1704 *enerviter* : synoniem van *turpiter*; het woord wordt als het tegen-gestelde van *audacter*, *fortiter* gebruikt*.

(*Vgl. Thes. L.L. s.v. *enervis*).

*vs.1706 *calida fames* : *calidus** h.l. = *concitatus*, *vehemens*, *vigens*, vgl. voor het gebruik van *calidus* in bedoelde betekenis Hor. *Carm.* 3,27,70 *calidaeque rixae*.

(*Vgl. Thes. L.L. s.v. *calidus*; Martelust, *De dictione*, p.85, : *fortasse ex lingua vernacula sumpta*, cf. Duits *Heissunger*).

*vs.1708 *Ter.maximam* : kan zowel in het klassieke Latijn* als in de Vulgata de aanduiding zijn voor een onbepaald aantal : "vaak, herhaaldelijk". *Ter* is een kwantitatief, *maximam* een kwalitatief gegeven.

(*Vgl. Lewis-Short s.v. *ter* II).

*vs.1721 *numerus arenae* : zowel in het klassieke Latijn als in de Vulgata wordt de ontelbaarheid van iets met het zand / de zandkorrels in zee en/of op het strand aangeduid*.

(Vgl. Otto, *Sprichwörter*, p.159, s.v. *arena*).

*vss.1727-8 *Quam...Non...?* : = *κῶς γὰρ οὐ* ;

*vs.1735 *In innocentia* : vgl. comment. vs.39 *stolam innocentiae*.

*vs.1737 *anulum fidei prioris* : evenals in *innocentia* een exegetische toevoeging in vergelijking met de Lucas-tekst. De ring was het onderscheidingssteken dat voorname mannen aan de rechterhand droegen*.

(*Vgl. Kat, *De verloren zoon*, p.16).

*vs.1738 *calciamenta* : *calciamentum* komt voor naast *calceamentum*; dit woord figureert in de Lucas-tekst, *sandalia* in vs.1686 niet. Ongeschoeid liepen slaven en armen, een schande die van de zoon moest worden weggenomen*.

(*Vgl. Kat, *De verloren zoon*, p.16).

*vs.1739 *instaurabimus* : *instauro** betekent h.l. "in zijn vroegere toestand herstellen". Het geven van schoeisel, kleding, ring etc. houdt in, dat de zoon in zijn vroegere waardigheid van kind des huizes wordt hersteld**.

(*Vgl. O.L.D. s.v. *instauro* 3a; ** Voor de allegorische duiding van de Verloren Zoon-parabel, vgl. Kat, *De verloren zoon*, pp.17-20).

*vs.1741 *psalten* : zie H. VIII, sub III. 1. ad vs.1758 en comm. ad vs. 1758.

*vs.1742 *accersiam* : *accerso* komt, zij het schaars, naast het meer gebruikelijke *arcesso* voor; de vorm *-iam* is terug te voeren op het gebruik van *accerso** als *accersio* door o.a. Tacitus (*Hist.* I, 14 : *accersiri*).

(*Vgl. O.L.D. s.v. *arcesso* (B)).

*vs.1744 *proximum* : lett. : "Over wie ik zojuist nog sprak"*.

(*Vgl. O.L.D. s.v. *proximus* 5c).

*vs.1745 *pensilis* : synoniem met *pendulus*, vgl. vs.1453.

*vs.1752 *meruerat* : een plusquamperf. i.p.v. een perf. (en imperf.) treffen we aan bij een versmelting van twee mededelingen die, indien ze werkelijk uitgesproken waren, op correcte wijze hypotactisch geplaatst zouden zijn : h.l. "hoewel zijn straf langer had moeten duren omdat hij deze vrij spraak niet verdiend heeft, zal hij..*"

(*Vgl. Menge, *Repetitorium*, p.204, §323, Ann. 2; Brix ad Plaut. *Capt.* 17).

*vs.1755 *O si* : poëtische wending voor een meer gebruikelijk *utinam**.

(*Vgl. Menge, *Repetitorium*, p.220, §334).

*vs.1758 *fidicen* : het Latijnse woord voor het van oorsprong Griekse *psaltes* in vss. 1741, 1757.

*vs.1762 *vocare mittit* : *mitto* c. inf. is naar het voorbeeld van de Vulgata [o.a. *Matth.* 22, 3 *Et misit servos suos vocare invitatos*].*

(*Martelust, *De dictione*, p.68, beweert terecht dat in het klassieke Latijn *mitto* c.inf. aangetroffen wordt; daarbij dient echter aangetekend te worden, dat *mitto* dan niet de betekenis "zenden" heeft, vgl. O.L.D. s.v. *mitto* 4b).

- *vs.1764 *farsan* : een elliptische vorm voor *forsitan* = "misschien, wellicht", voor het gebruik van het woord zie Leumann, II, p. 334, § b en α.
- *vs.1765 *nervo* : *nervus* = *carcer**, vgl. o.a. Liv. 6,15,19 *eximendo de nervo cives vestros***.
- (*Vgl. Hartelust, *De dictione*, p.54; ** Vgl. voor andere paralleelplaatsen O.L.D. s.v. *nervus* 4b).
- *vs.1769 *nuncium* : het neutrum komt zelden voor; gebruikelijker is *nuntius*. Servius ad Verg. *Aen.* 11, 896 tekent aan : *nuntius est qui nuntiat, nuntium, quod nuntiat*.
- *vs.1770 *corus* : *corus** komt slechts voor in de Vulgata [*Luc.* 16,7 *centum coros tritici*], : "honderd zakken tarwe" in vert. Ned. Bijbelgenootschap, Amsterdam 1962]. Erasmus tekent in zijn uitgave van de Vulgata (ed. P.v.d. Aa, VI, p.296) *Luc.* 16,7, noot 5 aan : *Ha mensura aridorum capiebat medimnos Atticos quadraginta unum, ut idem* [sc. Flavius Josephus in diens *Antiquitates Judaicae gentis*] *testatur libro tertio*. Zie comm. vs. 1780.
- (*Corus gaat via de Septuaginta [ὁ κόρος] terug op het Hebr. *kor*; R.M.W. traceert het gebruik van *corus* of *chorus* ["measure of grain"] vanaf het jaar 870).
- *vs.1776 *addere calculum* : *calculus* = h.l. een steentje dat gebruikt werd bij het maken van berekeningen op een telbord*, een situatie die vergelijkbaar is met het "Nederlandse" telraam. Meer gebruikelijk in de Latijnse literatuur is de uitdrukking *calculus ponere, subducere* (= "berekenen") i.p.v. *calculus addere*.
- (*Vgl. O.L.D. s.v. *calculus* 3a).
- *vs.1780 *modios* : *modius* was de grootste maateenheid voor droge waar bij de Romeinen, nl. 8,754 of 8,733 l.*.
- **quadraginta octo coros* : een *corus* bevat 10 Attische *medimni***, een *medimnos* bevat 43,91 of 40,36 l.***. De hoeveelheid gerst die Philaetius in de graanschuur geborgen heeft, bedraagt dus 2.610 l. (300 x 8.7 l., uitgaande van 1 *modius* = 8.7 l.). Deze hoeveelheid is gelijk aan 6 *cori* (nl. 2.610 l. : 439=10 *medimni*), die dus samen met de 48 *cori* van vs.1781 het totaal opleveren van 54 *cori* van vs.1782. Anders gezegd : 1 *modius* = 1/5 *medimnos* = 1/50 *corus*, dus 300 *modii* = 6 *cori*.
- (*Zie Pauly-Wissowa s.v. *modius* 4; ** zie Liddell-Scott s.v. *koros*; ***zie Pauly-Wissowa s.v. *medimnos*).
- *vs.1784 *usura parti* : *parti* = gen sg.neutr. van *partum* (van *pario*) = "hetgeen verworven, geogst is".
- *usura : = "het gebruik, (en het daardoor ontstane) genot".
- *vs.1789 *in meretricia hac domo* : het bordeel ligt blijkbaar op gehoorsafstand van Eumenius' huis, langs de weg naar diens landgoed (Philaetius komt *ex agro*, vgl. vs. 1761). T.a.v. het *horreum* [vs.1779] moet verondersteld worden, dat dit bij het landgoed van Eumenius behoort en een ander is dan de graanschuur die genoemd wordt in vs. 437. Het *horreum* van het landgoed is louter opslagplaats, dat bij Eumenius' huis bevat tevens een maalderij, vgl. vs. 334 *ad cribrandum triticum*.
- *vs.1791 *symphonia* : zie H. VIII, sub I. 9.
- *vs.1815 *obsacro* : (in de betekenis van "ik bezweer/ smeek je") wellicht in navolging van Erasmus, die in *Luc.* 15,28 in zijn herziening van de Vulgata (*coepit rogare illum*) *rogabat illum* leest met de aantekening [noot 14, ed. P.v.d. Aa, p.295] : *Graecis est παρεκάλει αὐτόν. Quod non solum significat "rogare", sed et "invitare" et "adhortari"*.
- *vs.1817 *praevaricar* : de letterlijke betekenis "scheef gaan" wordt in het klassieke Latijn zowel op agrarisch gebied (bij het ploegen) als op juridisch terrein ("met de tegenpartij heulen, een schijnaanklacht doen") gebruikt. In post-klassiek Latijn krijgt het woord de christelijke betekenis "schenden, zondigen".

*vs.1821 *tuam* (*substantiam*) : de lezing *tuam* wijkt af van die van de Vulgata [*suam*]. Wellicht volgt Macropedius in dezen Erasmus die ad Luc. 15,30 in noot 16 [ed. P. v.d. Aa, p.296] aantekent : *Graeci magno consensu legunt "tuam", ut sit odiosus, ὁ καταργῶν σὸν τὸν βίον. Atque ita legisse Ambrosium, ex his illis verbis licet colligere : "Impius", inquit, "qui accusabat fratrem, quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset". Non enim dixit "suam substantiam", sed "paternam".*

*vss.1824-5 : in feite een herhaling van de vss.963-5 [als contrast met de situatie van Asotus] en 1159-60 [als verzuchting over de eigen situatie].

*vs.1838 *praei* : de voorspelling van Eumenius aan Asotus (vgl. vs.1756 *placabitur*) lijkt bewaarheid te worden.

In deze Index zijn allereerst die woorden opgenomen die niet voorkomen in woordenboeken die het Latijnse woordenbestand tot aan het jaar van verschijnen van de *Asotus* (1537) bevatten. Voorts worden ook die woorden vermeld, die weliswaar zijn opgenomen in woordenboeken als hierboven genoemd, maar die in vorm (zo : *fidifragus*), betekenis (zo : *griphus*), geslacht (zo : *artocreae*) en/of constructie (zo : *celare*) afwijken van hun normale optreden.

Tussen [ ] is het vers genoemd waarin het woord voorkomt.

A.

- affabulator* (I) [1295] = "aanspreken", zie H. VI, sub II 6. b.
amor (meus) [1358] = "mijn lief" (als vocatieve vleinaam), zie comm. ad loc.
apagete [893] = "weg met jullie", zie comm. ad loc. en H. VIII, sub II 6. b.
aries [908] = "inbreuk", zie comm. ad loc.
artocreae [304] = "vleespastei", zie comm. ad loc.
asoticus [202 en 470] = "scheutig", zie comm. ad loc.
Asphaltus [454] = "Pek" (een duivel ?), zie comm. ad loc. en H. VIII, sub II. 1, ad vss.574-5.

B.

- bibesius* [286] = "drankorgel", zie comm. ad loc.

C.

- cacare* in : *quin modo cacas* = "loop toch naar de duivel", zie H. VIII, sub III. 2. a.
cacodaemon [255] = "duivel", zie comm. ad loc.
calyptra [834, 1342] = "sluier", zie H. VIII, I 13.
celo (I) alicui aliquid [1155] = "iets verbergen voor iem.", zie comm. ad loc.
clavatus [426] = "met een stok gewapend".
cloaca [821] = "riool" (scheldwoord), zie H. VIII, sub I. 1. 6. b en II. 1.
comicos [66] = *καμινός*, zie comm. ad loc. en H. VIII, sub I. 7.
condimen [432] = "specerij, kruidmiddel", zie comm. ad loc. en H. VIII, XVI.
cantor (I) [464] = "hengelen" (?), zie comm. ad loc.

culmum in : *non latum culmum moveor* [44-6] = "geen strobreed wijken", zie H. VIII, sub III. 2.

D.

demereo (*aliquid*) (II) [Arg. 16] = "iets niet verdienen", zie comm. ad loc.

F.

fidifragus [151] = "zwendelaar", zie H. VIII, sub I. 1. c. 1.

fortunulae [600] = "de wankale fortuin, het onzeker geluk", zie comm. ad loc.

G.

grana [973] = "graan", zie comm. ad loc.

griphus [1038] = "(vang)net", zie comm. ad loc.

grunnire (IV) *venter occipit* [601] = "mijn maag begint te knorren", zie H. VIII, sub III. 2. a.

H.

herilior [724] = "baas boven boos, baziger", zie H. VIII, sub 6. a.

I.

immersito (I) [487] = "baden in" (overdrachtelijk en verwijtend), zie comm. ad loc. en H. VIII, sub I. 7.

innecto c. dat. (III) [905] = "vertrouwd maken met", zie comm. ad loc.

K.

malum est in foribus [682] = "er staat een ramp voor de deur", zie H. VIII, sub III. 2. a.

moror (I) [343] = "wachten op, afwachten", zie comm. ad loc.

N.

nideo (II) [662] = "walmen", zie comm. ad loc. en H. VIII, sub II. 6. b.

O.

obruo (III) [780] = "verrassen, betrappen".

obsonarius in : *rem obsonariam* [265] = "broodbeleg", zie comm. ad loc.

P.

pectusculum [1358] = "harteklop", zie comm. ad loc.

penarium [245] = "voorraadkamer" (R.M.W. *cupboard*), zie comm. ad loc.

pernula [246] = "ham(metje)", zie comm. ad loc.

perblanditer [1294] = "flemend", zie H. VIII, sub II. 6. a.

pilo obtusior [783] = "grenzeloos stompzinnig", zie comm. ad loc.

plagiarius [1438] = "een sla-graag iemand", zie comm. ad loc.

praefectus [956] = "prefect", zie comm. ad loc.

properrime [289] = "razend snel", zie comm. ad loc.

pulposulus [591] = "heerlijk mollig", zie comm. ad loc.
pulsito (I) [209] = "beuken", zie comm. ad loc. en ad vs. 664.
pyrirapus [148] = "grafschenner", zie H. VIII, sub II. 5 ad vss.147-52.

R.

recantito (I) [250] = "steeds opnieuw zingen", zie comm. ad loc., ad vs. 664 en H. VIII, sub II. 6. a.
refert tua dolentis [1288-9] = "het is in het belang van U die verdriet heeft", zie H. VIII, sub II. 6. b.
repulsito (I) [718] = "opnieuw beuken", zie H. VIII, sub II. 6. a ad vs. 870.
restito (I) [870] = "herhaald gaan staan", zie H. VIII, sub II. 6. a.

S.

sacculus [248] = "(hang)bulk", zie comm. ad loc.
singuli [262] = "allen", zie comm. ad loc.
sinistrae [687] = "aan de linkerkant", zie comm. ad loc.
solvo (III) *in symbolo* [607] = "op krediet kopen, poffen", zie comm. ad loc.
subduco (III) = *se subduco* = "zich uit de voeten maken", zie comm. ad loc.
subrigendus [941] = "hij moet overeind gezet worden", zie H. VIII, § VI.
sus [820] = "varken" (als scheldwoord), zie H. VIII, sub I. 1. b. 6.
suspendium [587] = "spanning", zie H. VIII, sub II. 6. b.
sympota (of *sympotes*) [202] = "drinkebroer, feestnummer", zie comm. ad loc.
sympotria [202] = "feestneusje", zie comm. ad loc.

T.

therapon [876] = "dienaar", zie comm. ad loc.
triverbero [256] = "driedubbel galgeas", zie H. VIII, sub I. 1. b. 6.
turturella [1328] = "tortelduifje", zie comm. ad loc.

U.

uber(a) [1229] = "boezempje(s)" (als vleinaam), zie comm. ad loc.

V.

vafrities [666] = "doortraptheid", zie H. VIII, sub II. 6. a.
vesperam (sub) [1160] = "tegen de avond", zie comm. ad loc.
vittula [1342] = "sjaal" (verkleinwoord van *vitta*).
vult [234] = "het moet, behoort", zie comm. ad loc.

X.

xenion [Opdracht 19] = "presentje", zie H. VIII, § VI.

SUMMARY.

The aim of this thesis is to make a humanistic text having some value for the history of drama, accessible for a wider circle than only latinists. That is the reason why a translation in Dutch has been added to the Latin text.

The framework of the Introduction in this edition of Macropedius' *Asotus* is determined in some degree by other editions of plays dating from the time when the *Asotus* appeared, viz. the editions of Minderaa (*Gnapheus' Acolastus*, Zwolle 1965) and of Engelberts (*Macropedius' Bassarus*, Tilburg 1968). In his Introduction to the *Acolastus* Minderaa describes the Latin schooldrama of the beginning of the 16th century.

Engelberts deals exhaustively with the life and writings of Macropedius.

In the Introduction to this edition of the *Asotus* an attempt has been made to amplify what the above-mentioned authors offered, in Chapter IV ("Dramatic structure, names and characters") and Chapter V ("The arrangement of the play and the stage-setting").

The writings of Georgius Macropedius (1487-1558) are reviewed according to the chronological succession of publication (Chapter I); the number of his poetic, educational and dramatic works recovered so far, totals thirty-one. They are almost exclusively focused on educational aims.

The first of all these writings is the *Asotus*, a biblical drama of the Prodigal Son; it is made plausible (in Chapter II) that this drama was written between the years 1507-1510. Apart from Macropedius' own remarks on this subject a revision of the *Asotus* can, among other things, be proved on the strength of numerous passages derived from Erasmus' adaptation of the *Vulgata* (1516).

The structure of the *Asotus* (Chapter III) is determined by a contamination of two biblical parables, viz. the Good and Bad Servants (as described in *Matthew* 24, 45-51, *Luke* 12, 42-8, and, to a lesser degree, in *Mark* 13, 34-7) and the Prodigal Son (*Luke* 15, 11-32). *Asotus'* impetuous, youthful nature is depicted in the first three acts based on an adaptation of the parable of the Good and Bad Servants. On account of the predominantly narrative nature of this parable, Macropedius looked for dramatic support

in corresponding themes and found it in Plautus' *Captivi* and *Nostellaria*. The dramatic spirit, the seeds of which are also present in the parable of the Good and Bad Servants, is brought to life in the acts mentioned above, as soon as the Good and Bad Servants -their interests clashing- are going to administer their master's goods. In this framework the Prodigal's insistence on being given the heritage is motivated after the master's return and punitive measures. In this way the parable of the Prodigal Son, comprising the acts four and five, has been shaped for the greater part by the preceding acts; in the last acts we find Asotus' parting, his sailing to foreign parts, the squandering of the heritage and his adventures as reported by a foreigner, and his home-coming.

Also owing to this structure in which Macropedius completely deviates from the form used until that time in plays dealing with the Prodigal Son, the only partial, literary imitation of the *Asotus* by later authors can be explained (Chapter IV); this isolated literary position can be ascribed to the fact that the audience is not given sufficient opportunity to sympathize with the vicissitudes of the Prodigal Son during his stay in foreign parts, and also to the lack of intrinsic dramatic closeness, Macropedius' strong orientation on Plautus, the forced maintaining of the unity of place and the already existing, great influence of Gnapheus' *Acolastus* when the *Asotus* was published.

Yet Macropedius' dramatic power becomes already evident in his first play (Chapter V) : he portrays the characters vividly and expressively according to their positions and circumstances. He varies comic, cheeky and dramatic moments and passes social criticism on shirking and foul play. The division into acts and scenes is not artificial, but complies with the logical requirement of marking stages in the unfolding of the plot. In doing so and in offering components which have become customary for plays in later time, such as *Argumentum*, *dramatis personae*, *prologus* and *epilogus* Macropedius imitates partly the *comœdia palliata*, partly Reuchlin (Capnion) and Gnapheus.

Present-day readers will feel that the spoken word takes a prominent position. The action is mainly verbal; the force of the word makes the characters come to life, "amplifies" the scenery and dressing-up and "visualizes" on the stage what the audience lacks or lacked in images. The stage-setting is also arranged by the dominance of the spoken word, i.e. everything connected with the dressing-up and scenery that diverts the

attention from the word, is avoided or minimalized. For that matter, many a Latin School could not afford an "expensive" stage-setting. This stage-setting will be imagined best by a woodcut representing a fragment from Terentius' *Phormio* (cf. illustration 3, page 78). The stage used in this way is called "the narrowed Terentius' stage" (*Auskleidezelle* : "stage with shower-curtains").

The above-mentioned verbal dominance results from the educational aims of Macropedius and his contemporaries. Acting helps the pupils without having to exert themselves to obtain, among other things, fluency in speaking Latin, an ability 16th century society required for certain posts. The *Asotus* demonstrates what Macropedius intended in educating his pupils : an integration of the Bible and Christian authors (*sacrae litterae*) with the classical Latin literature (*bonae litterae*). His direct propaganda for this integration makes him a close second to Erasmus by his almost tangible conviction that man is not "humane" until he is as pious as he is learned. This equilibrium between piety and learning has to be found as long as man is educated.

In Chapter VIII it is demonstrated that *bonae* and *sacrae litterae* are interwoven; in his use of the Latin language Macropedius shows that he does not merely borrow words from profane and Christian authors and writings : he is not a cento-poet, but a creative writer. This creativeness is evident from the fact that our author has complete control over the Latin as a living language which is shown by neologisms inspired by the way Plautus and Reuchlin model these, and his translation of Dutch expressions, a procedure to which he was induced by Erasmus' *Adagia*.

In presenting the text we mainly have based ourselves on the edition of Utrecht 1554, containing the corrections of all preceding editions (viz. 's-Hertogenbosch 1537, Antwerp 1540, Cologne 1540, 's-Hertogenbosch 1541). The spelling has been adapted to the current (Dutch) custom : a distinction has been made between u and v, words with ij have been changed into ii, the punctuation has been adapted; forms which are incorrect according to Lewis and Short (*A Latin Dictionary*, Oxford 1966²) have been corrected (so : *caritas* instead of *charitas*); forms which are considered less correct by Lewis-Short, have been maintained (so : *tetrum* instead of the more correct form *taetrum*); current incorrect forms, printed identically in all editions, are reviewed (Chapter VII, pages 93-4); the

variae lectiones appearing in the existing editions as well as differences in orthography and misprints are mentioned in the *apparatus criticus*.

The translation principally aims at opening up the Latin text for the (Dutch) non-latinist. The reader will notice that the levels of language used both in Latin and Dutch differ. These differences are closely bound up with the dramatic structure and motives in the *Asotus* on the one hand and with the players' linguistic usage connected with the dramatic structure and motives on the other.

The Commentary supplements Chapter VIII and explains various specific cases.

In the "Index verborum rariorum" those words are included which do not occur in dictionaries containing the Latin lexicon before the date of publication of the *Asotus* (1537). Moreover, it contains those words which indeed are included in the above-mentioned dictionaries, but which deviate in form, gender and/or construction from their usual appearance.

ASD : zie onder ERASMUS.

BAHLMANN, P., -*Die lateinischen Dramen von Wimpeling Stylpho bis zur Mitte des sechzehnten Jahrhunderts, 1480-1550*, Munster 1893.

....-*Die Erneuerer des antiken Dramas und ihre ersten dramatischen Versuche, 1314-1478*, Munster 1896.

B, B. : zie Haeghen.

BEST, TH.W., *Macropedius*, New York 1972.

BOAS, F.S., *University Drama in the Tudor Age*, Oxford 1914.

BOEKENDOOGEN, G.J., *De Historie van den Verloren Sone* (Nederlandse Volksboeken XI), Leiden 1908.

BOLTE, J., *Georgius Macropedius, Rebelles und Aluta*; Lateinische Litteraturdenkmale des XV. und XVI. Jahrhunderts 13, Berlin 1897.

BOND, R.W., *Early Plays from the Italian*, Oxford 1911.

BOODERD, L. VAN DEN, *Het Jezuitendrama in de Nederlanden*, Groningen 1961, (Diss. Nijmegen).

BOT, P.N.M., *Humanisme en Onderwijs in Nederland*, Diss. Utrecht/Antwerpen 1955.

BRADNER, L., -*Studies in the Renaissance; The Latin Drama of the Renaissance (1340-1640)*, New York 1957.

....-*List of Original Neo-latin Plays printed before 1650*, in: *Studies in the Renaissance, IV*, New York 1957.

BRINK, E.A.B.J., *Bossche drukken in : Varia Historia Brabantica*, 2 (1966), nr.31.

BRINKHOFF, J.M.G., *Woordspeling bij Plautus*, Diss. Nijmegen 1935.

BRIX, J., *Ausgewählte Komodien des Maccius Plautus*,

....-*Trinummus*, Leipzig 1886^a.

....-*Captivi*, Leipzig 1884^a.

....-*Menaechmi*, Leipzig 1891^a.

....-*Miles Gloriosus*, Leipzig 1883^a.

BURGER, H.D., *Renaissance, Humanismus, Reformation*, Berlin-Zurich 1969.

CALEPINUS, AMBROSIUS, *Ambrosii Calepini Dictionarium octo Linguarum, iam postremo accurata emendatione exornatum*, Basileae 1584.

CARVER, P.L., *The Comedy of Acolastus translated from the Latin of Fullonius by John Palsgrave*, Oxford 1937.

CATALOGUE, *Short-Title.....of Books printed in the Netherlands and Belgium and of Dutch and Flemish Books printed in other Countries from 1470 to 1600, now in the British Museum*, London 1965.

CLARKE, D.S., *The Unities of Time and Place in Sixteenth-century Theater and Criticism*, State University of New York at Binghamton 1976.

COORDAERT, V., *Concordantiae librorum Veteris et Novi Testamenti*, Bruges 1897².

CREIZENACH, W., *Geschichte des neueren Dramas, I-III*, Halle a.S 1893.

DEKKER, A.M.M., -*Een vergeten loflied van G. Macropedius* in: *Hermeneus*, 46 (1974-5) nr.5, pp.311-320

....-*Three unknown "Cantilenae Martianae" by G. Macropedius* in : *Humanistica Lovaniensia* XXIII, (1974) pp.188-277.

....- *recensie van R.C. Engelberts, "Georgius Macropedius' Bassarus"* in: *Spiegel der Letteren*, 14 (1972), pp.246-252.

....-*Miscellanea 1 Die "Cantilenae" des Macropedius : ein Nachtrag* in : *Humanistica Lovaniensia* XXX, (1981), pp. 239-40.

DEKKER, W., *Georgius Macropedius en de Muziek* (ongepubliceerde doctoraalscriptie), Utrecht 1970.

DITTRICH, P., *Plautus und Terenz in Pädagogik und Schulwesen der deutschen Humanisten*, Leipzig 1915.

DUCKWORTH, G.E., *The Nature of Roman Comedy*, Princeton, New Jersey 1952.

EKKER, A., *De Hieronymusschool te Utrecht (1474-1636)*, Utrecht 1863.

ENGELBERTS, R.C., *Georgius Macropedius' Bassarus, tekst met inleiding en vertaling*, Diss. Utrecht; Tilburg 1968.

ENKLAAR, D.TH., *Varende Luyden. Studien over de Middeleeuwse groepen van onmaatschappelijken in de Nederlanden*, Assen 1956.

ERASMUS, D., -*Collectanea Adagiorum veterum* Desyderij Erasmi Roterodami *Germaniae Decoris*, 1516. [Van ASD II,5,6 (1981), edd. F. Heinimann-E. Kienzle, is geen gebruik gemaakt omdat nog niet alle Adagia in deze serie verschenen zijn].

....-Desiderii Erasmi Roterodami De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione dialogus, als Lesetext herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Johannes Kramer, Meisenheim am Glan 1978.

....-Euripidis Iphigenia latina facta Erasmo interprete, geraagpleegd in ASD I,1 (1969), pp. 269-359, ed. J.H. Waszink.

....-Des. Erasmi Roterodami opera omnia, VI novum testamentum (cui, in hac Editione, subjectae sunt singulis paginis Adnotationes 1524^a, ed. P. van der Aa.

....-Paraphrasis in Evang. Lucae, Cap. XV, Tomus VII, Basel 1524^a, ed. P. van der Aa.

FORCELLINI, AEG., Totius Latinitatis Lexicon, Prati 1868.

GALAMA, E.G.A., Twee 16-de Eeuwse spelen van de Verlooren Zoone door Robert Lawet, Utrecht/Wijmegen 1929.

GELHAUS, H., Die Prologe des Terenz. Eine Erklärung nach den Lehren von der inventio und dispositio, Heidelberg 1972.

GERLO, A. - VERVLIEET, A.D.L., A.D.L., Bibliographie de l'humanisme des anciens Pays-Bas. Avec un répertoire bibliographique des humanistes et poètes néo-latins, Bruxelles 1972.

GIEBELS, H., Georgius Macropedius, 1487-1558, een biografische schets; Bijdragen tot de geschiedenis van Gemert 3, Gemert 1978.

GLARE, P.G.W., ed., Oxford Latin Dictionary, Oxford 1983^a.

GOEDEKE, K., Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen, II, = Wendeln/Lichtenstein 1975.

HAEGHEN, F. VAN DER - LINGER, M., M., Bibliotheca Belgica, Bibliographie générale des Pays-Bas, Tome IV, M-R, Brussel 1979^a.

HAMEL, A.B. VAN, Zeventiende-eeuwse opvattingen en theorieën over literatuur in Nederland, 's-Gravenhage 1918.

HARTELUST, J., De dictione Georgii Macropedii, Diss. Utrecht 1902.

HASLINGHUIS, E.J., De Duivel in het drama der Middeleeuwen, Diss. Leiden 1912.

HAUPT, G., J.H. Flayders Moria Rediviva und die bedeutendsten Vertreter des lateinischen Schuldramas im 16. und 17. Jahrhundert, Diss. Tübingen 1928.

HELMRICH, E., The History of the Chorus in the German Drama, New York 1912.

HEMELRIJK, J. SR., -T. Naccius Plautus, De Pers, De Koopman, Hilversum-Antwerpen 1967.

- ....-T. Maccius Plautus, *De Carthager, De Vrek*, Bussum-Antwerpen 1969.
- HERFORD, CH.M., *Studies in the Literary Relations of England and Germany in the Sixteenth Century*, Cambridge 1886.
- HERRICK, M.T., -*Comic Theory in the 16th Century*, Urbana 1949.
- ....-*Tragicomedy; Its Origin and Development in Italy, France and England*, Urbana 1954.
- HATZENAVER, P.M., *Biblia sacra vulgatae editionis*, Ratisbonae et Romae 1914.
- HOLSTEIN, H., -*Das Drama vom verlorenen Sohn; Ein Beitrag zur Geschichte des Dramas*, Halle a.d.S. 1880.
- ....-*Johann Reuchlinns Komödien*, Halle a.d.S. 1886.
- HORNY, O., *Die Bedientenszenen in den wichtigsten deutschen und lateinischen Dramen des 16. Jahrhunderts*, Diss. Wien 1914 (Maschinenschrift).
- HUGLE, A., *Einflüsse der Palliata auf die lateinischen und deutschen Dramen des 16. Jahrhunderts*, Diss. Heidelberg 1920 (Maschinenschrift).
- HUMMELEN, W.H.M., *De Sinneken in het Rederijersdrama*, Diss. Groningen 1958.
- JAPPE ALBERTS, W., *Moderne Devotie*, Bussum 1969 (Fibulareeks 48).
- JACOBY, D., *Georg Macropedius, Ein Beitrag zur Litteraturgeschichte des sechzehnten Jahrhunderts*, Berlin 1886.
- JENKINS, E.B., *Index verborum Terentianus*, Chapel Hill 1932 = Hildesheim 1962.
- KALFF, G., *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de zestiende Eeuw*, Leiden 1889.
- KAT, J.M.F., *De verloren zoon als letterkundig motief*, Diss. Amsterdam 1952.
- KIESSLING, A. - HEINZE, R., *Horaz, Oden und Epoden*, Dublin-Zürich 1968¹².
- ....-*Horaz, Satiren*, Dublin-Zürich 1967².
- ....-*Horaz, Briefe*, Dublin-Zürich 1968³.
- KINDERMANN, H., *Theatergeschichte Europas, II Das Theater der Renaissance*, Salzburg 1959².
- KITTEL, G., *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart 1933.
- KREBS, J.P.H., *Antibarbarus der lateinischen Sprache I-II*, Basel 1886.
- KUIPER, G., *Orbis Artium en Renaissance*, Diss. Harderwijk 1941.
- LEUMANN, M. - HOFMANN, J.B. - SZANTYR, A., *Lateinische Grammatik I*, München 1963⁶;
II, München 1965.
- LEFÈVRE, E., ed., *Die römische Komödie, Plautus und Terenz, Wege der Forschung* 236, Darmstadt 1973.

LEYS, F., - *De Middelnederlandse klucht, de Romeinse Komēdie, de bijbel en Georgius Macropedius : vier polen in Macropedius' Andrisca (1537)*, in : *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, Handelingen XXXII (1978)* pp. 139-154.

....- *The Andrisca of G. Macropedius : a critical edition*, Humanistica Lovaniensia Vol. XXXI, Leuven 1982.

....- *Notities bij enkele fragmenten uit Aluta, een Neolatiјnse klucht van Georgius Macropedius* in : *Didactica Classica Gandensia*, 23 (1983), Gent 1983, pp. 163-90.

....- *Macropedius...leves et facetas fecit olim fabulas. Een opmerkelijke evolutie in de toneelstukken van Georgius Macropedius* in : *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis XL (1986)*, pp. 87-96.

LEYS, P., *Petriscus, fabula iucundissima (1536) van Georgius Macropedius, Deel I : tekst, tekstvarianten en bibliografie. Deel II : vertaling en commentaar*, Licentiaatsverhandeling Gent 1980;

LEWIS, T. - SHORT, CH., *A Latin Dictionary*, Oxford 1966².

LIDDELL, H.G. - SCOTT, R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1966^{1*}.

LINDEMAN, V., *Macropedius, Two Comedies, Rebelles (the Rebels), Bassarus*, Nieuwkoop 1983.

LODGE, G., *Lexicon Plautinum 1-2*, Leipzig 1924-1933 = Hildesheim 1962.

MACHIELS, J., *Catalogus van de boeken gedrukt voor 1600 aanwezig op de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent, I-II*, Gent 1979.

MENGE, H., *Repetitorium der lateinischen Syntax und Stilistik*, Munchen 1961¹¹ = Darmstadt 1968.

MERKER, P. - STAMMLER, W., *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte II, Neulateinisches Drama pp.645-678*, Berlin 1965².

MICHAEL, F., *Fruhformen der deutschen Buhne*, Berlin 1963.

MICHEL, K., *Das Wesen des Reformationsdramas entwickelt am Stoff des verlorenen Sohns*, Diss. Giessen/Dusen 1934.

MINDERAA, P., *Gulielmus Gnapheus' Acolastus, Latijnse tekst met Nederlandse vertaling, ingeleid en met aantekeningen voorzien*, Zwolle 1955.

MOHRMANN, CHR., *études sur le latin des Chrétienis I*, Roma 1961².

MURRAY, G., *Euripidis fabulae, Tomus III*, Oxonii 1963¹¹.

- NAUWELAERTS, M.A., - *Latijnse school en onderwijs te 's-Hertogenbosch tot 1629*, in : *Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland* XXX (1974) pp. 103-115 en pp. 140-2.
- ....- *La correspondance de Cornelius Vladeraccus* in : *Humanistica Lovaniensia* XXI (1972).
- ....- *Brieven van en aan Bossche humanisten* in : *Bossche bijdragen; bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, 24, (1958-9).
- ....- *Simon Verepaeus (1522-1598), paedagoog der contra-reformatie*, Tilburg 1950.
- ....- *De methodiek van het Latijnse onderwijs in de 16-de eeuw* in : *De Gulden Passer*, 26^e jaargang, 1948, nrs. 3 en 4, pp. 262-86, Antwerpen.
- NESTLE, D.E., *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart 1957¹⁰.
- NIJHOFF, W. - KRONENBERG, M.E., *Nederlandsche bibliografie van 1500-1540, I-III*, 's-Gravenhage 1923-1971.
- NUC : *National Union Catalogue, Pre-1956 Imprints*, Vol. 354, Mansell 1974.
- O.L.D. : zie GLARE.
- OORD, C.J.A. VAN DEN, *Twee eeuwen Bosch' Boekbedrijf 1450-1650*, Diss. Nijmegen, Tilburg 1984.
- OTTO, A., *Die Sprichwörter und Sprichwortlichen Redensarten der Römer*, Hildesheim 1965.
- PENNINGS, M.J.H., *Macropedius, een groot Gemertenaar zelfs in Amerika bekend*, in : *Gemerts Heem*, 10, (1968), nr.3, pp. 3-7.
- PAULY - WISSOWA, *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike*, München 1979.
- PLAUTI (T.MACCI) *COMEDIAE*, rec. W. M. Lindsay; *Tomus I*, Oxonii 1959⁹; *Tomus II*, Oxonii 1956⁹.
- POST, R.R., - *Geschiedenis van Nederland II*, Amsterdam 1935.
- ....- *Erasmus en het laat-middeleeuwse onderwijs* in : *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, deel 7, pp. 172-192, 's-Gravenhage 1936.
- RACHÉ, P.B., *Die deutsche Schulkomödie und die Dramen von Schul- und Knabenspiegel*, Diss. Leipzig 1891.
- RISSOM, H-W., *Vater- und Sohnmotive in der römischen Komödie*, Diss. Kiel 1971.
- R.M.W. : *Revised Medieval Latin Word-list*, by R. B. Latham, London 1965.

- SCHMIDT, P., EXPEDITUS O.F.M., *Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas und seiner volkstümlichen Ableger im sechzehnten Jahrhundert*, Berlin 1903.
- SCHNUR, H.C., *Johannes Reuchlin, Henno, Komödie, Lateinisch und Deutsch*, Philipp Reclam Jun. Stuttgart (geen jaartal).
- SCHWECKENDIEK, A., *Bühnengeschichte des verlorenen Sohnes in Deutschland I Teil (1527-1627)*, Theatergeschichtliche Forschungen 40, Leipzig 1930.
- SIMONS, L., *Het Drama en het Toneel in hun ontwikkeling II*, Amsterdam 1921.
- SOUTER, A., *A Glossary of Later Latin, to 600 A.D., compiled by..*, Oxford 1949.
- SPENGLER, F., *Der verlorene Sohn im Drama des XVI. Jahrhunderts*, Innsbruck 1888.
- STERCK, J.F.M., *Onder Amsterdamsche Humanisten*, Hilversum 1934.
- STOCKUM, TH.C. VAN, -Het Schooldrama in : *G.S. Overdiep, Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden, Band III*, pp. 40-42, 's-Hertogenbosch 1948.
- ....-das Jedermann-Motiv und das Motiv des verlorenen Sohnes im niederländischen und im niederdeutschen Drama in : *Mededelingen der koninklijke Nederlandse Akademie van wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, deel 21, No. 7*, Amsterdam 1958, pp. 199-219.
- .... en VAN DAM, J., -*Geschiede der deutschen Literatur I*, Groningen 1967^a.
- STOETT, F., *Nederlandsche spreekwoorden en gezegden*, Zutphen 1906².
- TERENTII (P. AFRI) COMEDIAE, rec. R. Kramer - W. M. Lindsay, Oxonii 1958⁴.
- TIMPE, P., *Die Entwicklung des Szenenbegriffs im lateinischen und deutschen Drama des 16. Jahrhunderts*, Diss. Greifswald 1920 (Maschinenschrift).
- TRIEBEL, L.A., -*Sixteenth-Century Stagecraft in European Drama, A Survey* in : *Modern Language Quarterly II* pp.7-16, Washington 1950.
- ....-*Rasser of Alsace*, Melbourne 1954.
- VAN ABBÉ, D., *Drama in Renaissance Germany and Switzerland*, Melbourne 1961.
- VAN TIEGHEM, P., *La littérature latine de la Renaissance*, Paris 1944.
- VERSCHELDE, B., *Georgius Macropedius : Hecastus (1539)*, Licentiaatsverhandeling Gent 1981.
- VOCHT, H. DE, -*History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550; Part the first : The foundation*, = Wendeln /Liechtenstein 1976.
- ....-*Corn. Valerii ab Auwater Epistolae et Carmina* in : *Humanistica Lovanien-sia 14 (1957)*, pp. 46-51.

WORP, J.A., *Geschiedenis van het drama en van het toneel in Nederland*, Groningen 1904-8.

IJSEWIJN, J., -*De studie van de neolatijnse letterkunde. Resultaten en opgaven* in : *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, Brussel, XVII (1963), pp. 293-318

....-*De studie van de neolatijnse letterkunde. Bibliografisch supplement*, in : *Handelingen der etc.* Brussel, XIX (1965) pp. 351-362 en XXIII (1969) pp. 123-165.

....-*Companion to Neo-Latin Studies*, Amsterdam-New York-Oxford 1977.

....-*Martinus Dorpius' Dialogus (ca. 1508 ?)* in : J. IJsewijn en J. Roegiers (eds.), *Charisterium H. De Vocht 1878-1978. Supplementa Humanistica Lovaniensia II*, (Leuven 1979), pp. 74-101.

....-*Annales Theatri Belgo-Latini. Inventaris van het Latijns toneel* in : *Liber Amicorum Prof. G. Degroote* Brussel 1980, pp. 51-55.

.... -*Theatrum Belgo-Latinum. Het neolatijns toneel in de Nederlanden* in : *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België - Klasse der Letteren* 43 (1981) 1, pp. 71-94.

Dit proefschrift is mede tot stand gekomen door een financiële ondersteuning van
het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

CURRICULUM VITAE,

De auteur van dit proefschrift werd geboren te Oud-Gastel op 20 februari 1946. Hij legde in 1965 het eindexamen Gymnasium- α af aan het Dr. Mollercollege te Vaalwijk en studeerde klassieke letteren aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, waar hij in 1970 het doctoraalexamen met als hoofdvak Latijnse Taal- en Letterkunde en als bijvakken Griekse Letterkunde en Hebreeuws cum laude behaalde. Sinds 1970 is hij als leraar klassieke talen in het middelbaar onderwijs werkzaam ; aan het Thomas a Kempis College te Arnhem tot 1985, vanaf 1982 gecombineerd met het Liemers College te Zevenaar en vanaf 1984 ook met het Katholiek Gelders Lyceum te Arnhem. Bovendien gaf hij van 1975 tot 1982 les aan de avondscholengemeenschap "Cranevelt" te Nijmegen. Sinds 1985 is hij als leraar verbonden aan het R.K. Gymnasium "Beekvluit" te Sint Michielsgestel.

STELLINGEN

behorend bij H.P.M. Puttiger, Georgius Macropedius' *Asotus*, een Neolatijns drama over de Verloren Zoon door Joris van Lanckvelt, Nieuwkoop 1988.

I.

De *Asotus* (1537) van Georgius Macropedius is (gebouwd op) een contaminatie van twee bijbelse parabels, nl. die van de Goede en Slechte Knechten (naar Lucas 12, 42-48, Mattheus 24, 45-51 en Marcus 13, 34-37) en die van de Verloren Zoon (naar Lucas 15, 11-32).

II.

Het literaire isolement van de *Asotus* is o.a. veroorzaakt door Macropedius' geringe, uit zijn jeugd voortvloeiende, inzicht in de smaak van zijn tijd en door de omstandigheid dat hij zijn hogere scholing niet ontvangen heeft aan een universiteit.

III.

De literaire uitstraling van Erasmus heeft in de *Asotus* niet alleen concreet vorm gekregen door Macropedius' ontlening aan diens herziening van de *Vulgata*, diens *Adagia* en aan een passage uit diens vertaling van *Iphigeneia in Aulis*, maar heeft Macropedius' talent ook richting gegeven in het creatief hanteren van de Latijnse taal.

IV.

Macropedius' eigen voorkeur voor een trias overnemende, zou men kunnen beweren, dat Erasmus een absolute grootheid is op het gebied van het proza, Janus Secundus op het gebied van de poëzie en Macropedius op dat van het drama.

V.

In de *Asotus* blijkt door de verwevenheid van *bonae* en *sacrae litterae*, dat Macropedius bij de opvoeding van zijn leerlingen streeft naar de vorming van een "humaan" mens, d.w.z. iemand die zowel geletterd als vroom is. In Gnapheus' *Norosophus* (1541) vindt men eenzelfde, voor de praktijk van het alledaagse leven uitgewerkte gedachte. In dit laatste toneelstuk immers wordt de houding van een geletterde die zich uitsluitend door zijn kennis, en niet tevens door vroomheid (*vera sophia*) laat leiden, gelaakt.

VI.

In Beza's *Cantici canticorum Solomonis paraphrasis* (1584) wordt binnen de voor het Hooglied traditionele gelijkstelling, inhoudende dat de bruidegom Christus is en de bruid de Kerk van Christus, op een subtiële wijze propaganda gemaakt voor de Calvinistische Kerk.

VII.

In de genoemde "Parafrase van het Hooglied" is Beza behalve als religieus ook als erotisch dichter werkzaam en grijpt hij met deze laatste activiteit op bezigheden gedurende zijn jeugd terug.

VIII.

Een verminderende aandacht voor actieve vertaalvaardigheid Latijn/ Grieks - Nederlands is een laakbare indulgentie aan een zich vervaarlijk ontwikkelende vorm van neo-analfabetisme.

IX.

Het bestuderen van de klassieke oudheid zonder kennisneming van de talen is als het bekijken van de Nachtwacht van Rembrandt op een zwart-wit reproductie.

X.

De financiële pas op de plaats die onderwijsgegenden maken, zou hen door hun verminderende uitgavenpatroon in staat kunnen stellen de aldus vrijgekomen tijd te besteden aan het tot stand brengen van een proefschrift. De hoge kosten die een realisering en uitgave hiervan met zich meebrengen en de reeds jaren geleden afgeschaft "premie" in de vorm van een na de promotie vervroegde, hogere salarisschaal hebben ongetwijfeld een remmend, zo niet dodelijk, effect.

XI.

Op de vraag waarom de "Namoet" zo plotseling is "uitgestorven", zal wellicht de ontwikkeling van het onderwijs in het komende decennium een laat, maar toch bevredigend antwoord geven.

XII.

In de huidige, visueel ingestelde wereld van de jongeren kan het frontaal les geven een verrijkend onderdeel zijn in hun vorming tot volwassenen.

